דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט אויף אידיש
350 מינוט · 11 קאפיטלען

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

אינהאלט

#	קאפיטל	לענג	אויף דער צייט-ליניע	בלאט
1	שורש און יוגנט (מיט דעם פולן אויסצוג)	25:00	0:00:00–0:25:00	2
2	די רבנות אין אורשיווא און סאטמאר	30:00	0:25:00–0:55:00	22
3	די מלחמה-יארן	35:00	0:55:00–1:30:00	41
4	אנקומען קיין אמעריקע און אויפבויען אין וויליאמסבורג	35:00	1:30:00–2:05:00	62
5	אויפבויען די קהלה	30:00	2:05:00–2:35:00	82
6	די שיטה: יסודות אין תורה און השקפה	40:00	2:35:00–3:15:00	102
7	ציוניזם און די מדינה	50:00	3:15:00–4:05:00	123
8	זיינע ספרים און תורה-ירושה	30:00	4:05:00–4:35:00	145
9	מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען	30:00	4:35:00–5:05:00	163
10	די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות	25:00	5:05:00–5:30:00	180
11	ירושה און ממלא-מקום	20:00	5:30:00–5:50:00	197
	סך הכל	**350:00**	**0:00:00–5:50:00**	

יעדער קאפיטל הייבט זיך אן מיט אן אייגענעם דעקל און האט די זעלבע זיבן טיילן: נאראציע; בילדער און פילם-מאטעריאל; אויפשריפטן אויפן עקראן; מאפעס, צייט-ליניעס און דיאגראמען; איבערגאנג (אין קאפיטל 11 – דער סוף); מקורות; אפענע פראגעס. "בלאט" – די נומער פון בלאט אין דעם PDF.

דער סאַטמאַרער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

טייל א׳: דער פולער אויסשטעל און צייט-איינטיילונג · טייל ב׳: קאפיטל 1 – שורש און יוגנט

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

טייל א׳ – דער פולער אויסשטעל און צייט-איינטיילונג

גאנצע לענג: 350:00 מינוט (5 שעה 50 מינוט). די נאראציע איז געפלאנט מיט בערך 140 ווערטער א מינוט, אזוי אז דער גאנצער פילם טראגט בערך 49,000 ווערטער נאראציע. ביי יעדן קאפיטל שטייען די אונטער-טיילן מיט זייער אנהייב און סוף אויפן הויפט-צייט-ליניע (שעה:מינוט:סעקונדע). די לענג פון יעדן קאפיטל שטימט גענוי מיט וואס איר האט באשטימט.

הויפט-טאבעלע

#	קאפיטל	לענג	הייבט אן	ענדיגט	ווערטער (בערך)
1	שורש און יוגנט: דער ייחוס, סיגעט, די ערשטע לערן-יארן	25:00	0:00:00	0:25:00	3,500
2	די רבנות אין אורשיווא און סאטמאר	30:00	0:25:00	0:55:00	4,200
3	די מלחמה-יארן: דער חורבן, דער קאסטנער באן, בערגן-בעלזן, די באפרייאונג	35:00	0:55:00	1:30:00	4,900
4	אנקומען קיין אמעריקע און אויפבויען אין וויליאמסבורג	35:00	1:30:00	2:05:00	4,900
5	אויפבויען די קהלה: מוסדות, חינוך, חסד	30:00	2:05:00	2:35:00	4,200
6	די שיטה: יסודות אין תורה און השקפה	40:00	2:35:00	3:15:00	5,600
7	ציוניזם און די מדינה: ויואל משה, על הגאולה ועל התמורה, די שלש שבועות	50:00	3:15:00	4:05:00	7,000
8	זיינע ספרים און תורה-ירושה: דברי יואל און נאך	30:00	4:05:00	4:35:00	4,200
9	מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען – ערליך פארגעשטעלט	30:00	4:35:00	5:05:00	4,200
10	די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות אין 1979	25:00	5:05:00	5:30:00	3,500
11	ירושה און ממלא-מקום	20:00	5:30:00	5:50:00	2,800
	סך הכל	**350:00**		**5:50:00**	**49,000**

די אונטער-טיילן ווייטער זענען א ארבעטס-פלאן. דאטעס ווערן געגעבן ווי די מקורות געבן זיי, און וואו די מקורות זענען זיך סותר ווערט עס שוין דא אנגעצייכנט, כדי מען זאל עס אפן באהאנדלען ווען דער קאפיטל ווערט געשריבן. יעדער קאפיטל ווערט ווידער דורכגעפארשט און נאכגעקוקט ווען מען שרייבט אים.

קאפיטל 1 – שורש און יוגנט (0:00:00–0:25:00 · 25:00)

אונטער-טייל	מינוטן	צייט-ליניע
1.1 די עפענונג: ווער ער איז געווען, און ווי דער פילם ארבעט	0:00–2:30	0:00:00–0:02:30
1.2 סיגעט און מאראמאראש: די וועלט וואו ער איז געבוירן געווארן	2:30–6:00	0:02:30–0:06:00
1.3 דער ייחוס, ערשטער טייל: דער ישמח משה און ר׳ אלעזר ניסן	6:00–10:00	0:06:00–0:10:00
1.4 דער ייחוס, צווייטער טייל: דער ייטב לב און דער סיגעטער הויף	10:00–13:30	0:10:00–0:13:30
1.5 זיין פאטער דער קדושת יום טוב, און די הויזגעזינד	13:30–17:00	0:13:30–0:17:00

אונטער-טייל	מינוטן	צייט-ליניע
1.6 געבורט, קינדהייט, בר מצוה, די ערשטע לערן-יארן	17:00–21:00	0:17:00–0:21:00
1.7 סמיכות, חתונה, און דעם פאטערס הסתלקות (1904)	21:00–24:00	0:21:00–0:24:00
1.8 איבערגאנג צו קאפיטל 2	24:00–25:00	0:24:00–0:25:00

קאפיטל 2 – די רבנות אין אורשיווא און סאטמאר (0:25:00–0:55:00 · 30:00)

אונטער-טייל
2.1 קעסט אין ראדאמישל; זיך באזעצן אין סאטמאר (1904–1905); א בית המדרש פאר א יונגן מאן
2.2 רב אין אורשיווא (אילאשווא), 1911; די יארן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה צוריק אין סאטמאר
2.3 נאך טריאנאן: די געגנט גייט איבער צו רומעניע און טשעכאסלאוואקיי; די לײדיגע רבנות אין סאטמאר 1920; צוריק קיין אורשיווא (1922
2.4 רב אין קראלי (נאדיקארוי / קארעי), 1925–26; דעם ברודערס הסתלקות (1926) און די סיגעטער ירושה
2.5 די סאטמארער רבנות-מחלוקת 1928–1934: וואלן, בראשורן, דער הסכם פון 1930
2.6 רב אין סאטמאר 1934–1944: די ישיבה, דער באזוך אין ירושלים 1932, צער אין שטוב און די צווייטע חתונה

באקאנטע מחלוקות וואס מען דארף אפן באהאנדלען: צי זיין הויף אין סאטמאר האט זיך "אנגעהויבן" אין 1905 אדער אין 1928; די באשטימונג אין קראלי (תרפ"ד, 1925 אדער 1926); די צוריקקער קיין אורשיווא (תרפ"א אדער 1922); דער דאטום פונעם הסכם אין סאטמאר (פעברואר אדער יוני 1930); און ווען ער איז אריין אין סאטמאר אלס רב (די וואלן אין 1928, אדער ער איז אנגעקומען דעם 27טן פעברואר 1934).

קאפיטל 3 – די מלחמה-יארן (0:55:00–1:30:00 · 35:00)

אונטער-טייל	מ
3.1 1940: דער צווייטער ווינער אורטייל ברענגט סאטמאר צוריק צו אונגארן; די אנטי-יידישע געזעצן	0
3.2 דעם 19טן מערץ 1944: די דייטשע אקופאציע; דער פרואוו צו אנטלויפן; דער קלויזנבורגער געטא	0
3.3 דער קאסטנער באן: דער ראטירונגס-קאמיטעט אין בודאפעשט, פריוודיגערס רשימה פון רבנים, ארויסגעפארן דעם 30סטן יוני 1944	0
3.4 בערגן-בעלזן: דער "אונגארישער לאגער", די חדשים פון ווארטן	0
3.5 שווייץ, דעצעמבער 1944	0
3.6 דער חורבן פון די אידן פון סאטמאר, סיגעט און מאראמאראש; די באפרייאונג; קיין ארץ ישראל (חיפה, דעם 2טן סעפטעמבער 1945)	0

באקאנטע מחלוקות: די צאל פאסאזשירן אויפן באן און די דאטעס פון די צוויי טראנספארטן קיין שווייץ; ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה; ווען דער סאטמארער געטא איז געגרינדעט געווארן; באריכטן פון די מלחמה-יארן וואס שטיצן זיך נאר אויף איין מקור. קאפיטל 3 שטעלט פאר די דאקומענטירטע פאקטן און די חסידישע באריכטן זייט ביי זייט; די קריטישע מיינונגען ווערן דא נאר קורץ דערמאנט און ווערן פול באהאנדלט אין קאפיטל 9.

קאַפּיטל 4 – אנקומען קיין אמעריקע און אויפבויען אין וויליאמסבורג (35:00 · 1:30:00–2:05:00)

אונטער-טייל	מינוטן	צייט-ליניע
4.1 ירושלים, 1945–46	0:00–5:00	:00–1:35:00
4.2 ניו יארק: אנגעקומען אויף דער שיף "וואלקעניע", צווייטן טאג ראש השנה (27טן סעפטעמבער 1946)	5:00–10:00	:00–1:40:00
4.3 וויליאמסבורג נאך דער מלחמה: די פליטים, די גאסן, דער ערשטער מנין	10:00–17:00	:00–1:47:00
4.4 קהל ייטב לב (אפריל 1948) און די תקנות פון 1952	17:00–24:00	:00–1:54:00
4.5 אויפבויען א לעבנסשטייגער: לבוש, שפראך, זיך אפטיילן פון דער אַרומיגער קולטור	24:00–31:00	:00–2:01:00
4.6 א קהלה וואקסט: די 1950ער און 1960ער יארן	31:00–35:00	00–2:05:00

באקאנטע מחלוקות: פארוואס ער האט פארלאזט ארץ ישראל; טייל מקורות געבן 1946, טייל 1947; ציפערן פון דער גרייס פון דער קהלה.

קאַפּיטל 5 – אויפבויען די קהלה (30:00 · 2:05:00–2:35:00)

אונטער-טייל	מינוטן	צייט-ליניע
5.1 חינוך פאר אינגלעך: תורה ויראה, חדרים און ישיבות	0:00–7:00	2:05:00–2:12:00
5.2 חינוך פאר מיידלעך: די מיידלשע שולעס	7:00–11:00	2:12:00–2:16:00
5.3 כשרות, בתי הוראה, מקוואות; דער התאחדות הרבנים (CRC)	11:00–17:00	2:16:00–2:22:00
5.4 חסד: ביקור חולים, צדקה-קאסעס, זארג פאר ארעמע און קראנקע	17:00–24:00	2:22:00–2:29:00
5.5 א קול אין דרוק: "דער איד"; דער אויפבוי פון דער קהלה	24:00–30:00	2:29:00–2:35:00

באקאנטע מחלוקות: דאס יאר וואס דער התאחדות הרבנים איז געגרינדעט געווארן (1953, 1954 אדער 1955); דער אנהייב פון ביקור חולים; צי "דער איד" איז געגרינדעט געווארן אדער איבערגעקויפט.

קאַפּיטל 6 – די שיטה: יסודות אין תורה און השקפה (40:00 · 2:35:00–3:15:00)

אונטער-טייל	מינוטן	צייט-ליניע
6.1 די וואָרצלען: דער חתם סופר, צאנז, און די אונגארישע ארטאדאקסיע	0:00–7:00	2:35:00–2:42:00
6.2 אמונה און גלות: דער גלות אלס גזירה מן השמים, די גאולה נאר פון הימל	7:00–15:00	2:42:00–2:50:00
6.3 זיך אפטיילן און קנאות: היטן דעם מחנה	15:00–22:00	2:50:00–2:57:00
6.4 צניעות, לבוש, אידיש, און די חומרות אין הלכה	22:00–29:00	2:57:00–3:04:00
6.5 דער רב און דער רבי: אויטאריטעט און פירערשאפט	29:00–35:00	3:04:00–3:10:00
6.6 ווי חסידים האבן געלעבט מיט דער שיטה	35:00–40:00	3:10:00–3:15:00

קאפיטל 7 – ציוניזם און די מדינה (50:00 · 3:15:00–4:05:00)

אונטער-טייל	מינוטן	צייט-ליניע
7.1 הינטערגרונט: די אונגארישע רבנים קעגן ציוניזם; מזרחי (1902) און אגודת ישראל (1912)	0:00–8:00	3:15:00–3:23:00
7.2 "ויואל משה": ווען ער איז ארויס, די דריי מאמרים, זיין דרך פון לערנען	8:00–18:00	3:23:00–3:33:00
7.3 די שלש שבועות (כתובות קי"א ע"א) און ווי ער האט זיי אויסגעלערנט	18:00–28:00	3:33:00–3:43:00
7.4 מאמר ישוב ארץ ישראל און מאמר לשון הקודש	28:00–35:00	3:43:00–3:50:00
7.5 1967 און "על הגאולה ועל התמורה"	35:00–43:00	3:50:00–3:58:00
7.6 למעשה: וואלן, די עדה החרדית, געלט פון דער מדינה	43:00–50:00	3:58:00–4:05:00

באקאנטע מחלוקות: דער ערשטער דרוק פון "ויואל משה" (פארשידענע מקורות געבן 1958, 1959, 1960 אדער 1961); אויסגאבעס און צאל בלעטער; דאס יאר פון זיין אמט אין דער עדה החרדית (1951–1953). יעדער ציטאט פון די ספרים ווערט נאכגעקוקט אין א געדרוקטן ספר פאר מען נוצט אים.

קאפיטל 8 – זיינע ספרים און תורה-ירושה (30:00 · 4:05:00–4:35:00)

אונטער-טייל
8.1 "דברי יואל" אויף חומש און מועדים
8.2 שו"ת "דברי יואל"
8.3 די אנדערע ספרים: קונטרסים, "דברות קודש", "אגדות מהרי"ט", "טיב לבב", "רב טוב" – וואס ער האט אליין געשריבן און וואס תלמידים
8.4 זיין דרך: למדנות, דרוש, און די פוסקים אויף וועמען ער האט זיך געשטיצט
8.5 ווי מען לערנט די ספרים היינט

קאפיטל 9 – מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען (30:00 · 4:35:00–5:05:00)

אונטער-טייל	מינוטן	צייט-ליניע
9.1 ווי דער קאפיטל ארבעט: יעדע מיינונג מיט אירע אייגענע ווערטער, יעדע תשובה דערנעבן	0:00–2:00	5:00–4:37:00
9.2 די מלחמה-יארן: די קריטיק און די תשובות	2:00–10:00	7:00–4:45:00
9.3 גדולים וואס זענען נישט מסכים געווען וועגן דער מדינה און די שבועות, און די תשובות פון זיין מחנה	10:00–18:00	5:00–4:53:00
9.4 די באציאונגען מיט אנדערע הויפן און מיט אגודת ישראל	18:00–24:00	3:00–4:59:00
9.5 מחלוקות אין הלכה און מנהג (למשל די שאלה פון דער מחיצה מיט ר' משה פיינשטיין)	24:00–30:00	9:00–5:05:00

קאפיטל 10 – די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות (25:00 · 5:05:00–5:30:00)

אונטער-טייל	מינוטן	צייט-ליניע
10.1 די 1960ער יארן: די פירערשאפט אויפן העכסטן פונקט; באזוכן אין ארץ ישראל (1956, 1965)	0:00–6:00	:05:00–5:11:00
10.2 דער שלאג דעם 23סטן פעברואר 1968, און די יארן דערנאך	6:00–11:00	:11:00–5:16:00

אונטער-טייל	מינוטן	צייט-ליניע
10.3 קרית יואל: זוכן א פלאץ, די ערשטע משפחות (1974), די אינקארפאראציע (1976 אדער 1977)	11:00–17:00	16:00–5:22:00
10.4 כ"ו אב תשל"ט (19טן אויגוסט 1979): די הסתלקות, די לויה, די קבורה אין קרית יואל	17:00–25:00	22:00–5:30:00

קאפיטל 11 – ירושה און ממלא-מקום (20:00 · 5:30:00–5:50:00)

אונטער-טייל	מינוטן	צייט-ליניע
11.1 זיין פלימעניק ר' משה טייטלבוים, דער "ברך משה" (רבי 1979–2006)	0:00–6:00	5:30:00–5:36:00
11.2 די קהלה וואקסט אין אמעריקע, אין ארץ ישראל און אין דער וועלט	6:00–11:00	5:36:00–5:41:00
11.3 נאך 2006: צוויי רביים, ר' אהרן און ר' זלמן לייב, פארגעשטעלט מיט גלייכן דרך ארץ	11:00–15:00	5:41:00–5:45:00
11.4 די שיטה היינט, און א לעצטער געדאנק	15:00–20:00	5:45:00–5:50:00

חשבון: 25 + 30 + 35 + 35 + 30 + 40 + 50 + 30 + 30 + 25 + 20 = **350 מינוט**; דער לעצטער קאפיטל ענדיגט זיך ביי **5:50:00**.

טייל ב׳ – קאפיטל 1: שורש און יוגנט

דער ייחוס, סיגעט, די ערשטע לערן-יאָרן · לענג 25:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 0:00:00–0:25:00 · נאראציע בערך 3,500 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור, אדער אין א דאקומענט פון יענער צייט.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער די משפחה דערציילן עס, אדער עס שטייט נאר אין ביאגראפיעס פון אינעווייניג; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, און די נאראציע זאגט עס אפן.
- נומערן אין קלאמערן, למשל [2], ווייזן אויף דער רשימה פון מקורות אין סוף קאפיטל. גענשעפיסלעך ("...") ווערן גענוצט נאר וואו מען האט געזען דעם לשון אין מקור; אלעס אנדערש איז א באארבייטונג אין אונזערע ווערטער.
- פרויען ווערן קיינמאל נישט דערמאנט ביים נאמען אין דעם פילם; משפחה-מיטגלידער ווערן אידענטיפיצירט דורך זייער פאטער אדער מאן.

1. דער נאראציע-סקריפט

1.1 די עפענונג: ווער ער איז געווען, און ווי דער פילם ארבעט · 0:00:00–0:02:30

אין חודש אב תשל"ט, אויגוסט 1979, איז אין קרית יואל, אין אראנדזש קאונטי, ניו יארק, פארגעקומען א לויה וואס, לויט דער באקאנטער ציפער, זענען געקומען מער ווי הונדערט טויזנט מענטשן. [דאקומענטירט] [4] דער וואס מען האט באוויינט איז געבוירן געווארן כמעט דריי און ניינציג יאר פריער, אין א קליין שטעטל אין די בערג פון דעם אלטן קעניגרייך אונגארן. [דאקומענטירט] [1][2] זיין נאמען איז געווען רבי יואל טייטלבוים. [דאקומענטירט] פאר די אידן פון אונגארן איז ער געווען ר׳ יואליש; פאר דער וועלט איז ער געווארן דער סאטמארער רבי; און פאר די וואס לערנען זיינע ספרים איז ער דער "דברי יואל". [דאקומענטירט] [1][2]

ער איז געווען רב אין אורשיוואַ, אין קראלי און אין סאטמאר. [דאקומענטירט] [1][3] ער האט איבערגעלעבט דעם חורבן פון אונגארישן אידנטום, און האט ווידער אויפגעבויט זיין קהלה אין וויליאמסבורג, ברוקלין, וואו זי איז געוואקסן צו איינע פון די גרעסטע חסידישע קהלות אויף דער וועלט. [דאקומענטירט] [1] ער האט געשריבן דעם ספר "ויואל משה", וואס איז געווארן דער הויפט-ספר פון דער תורה-קעגנערשאפט צום ציוניזם. [דאקומענטירט] [1][3] פאר זיינע חסידים איז ער געווען דער גדול וואס איז געשטאנען פעסט ווען אנדערע האבן זיך געבויגן. [טראדיציאנעלער באריכט] אנדערע האבן אים געזען אלס א שטרענגע פיגור וואס האט נישט נאכגעגעבן, און דער פילם וועט אויך די מיינונגען ערליך פארשטעלן. [דאקומענטירט] [3]

אין די קומענדיגע פינף שעה און פופציג מינוט וועלן מיר נאכגיין זיין לעבן און זיין שיטה אין עלף קאפיטלען. מיר וועלן זיך שטיצן קודם כל אויף זיינע אייגענע ווערטער, דערנאך אויף די היסטאריקער, און דערנאך אויף די מסורות פון זיינע חסידים, און מיר וועלן די דריי מינים וויסן האלטן באזונדער. וואו די מקורות זענען זיך סותר, וועלן מיר עס זאגן קלאר. וואו חסידים דערציילן עפעס וואס מען קען נישט באשטעטיגן אין א דאקומענט, וועלן מיר עס דערציילן אלס זייער באריכט. און מיר וועלן קיינעם נישט ארייגלייגן אין מויל ווערטער וואס ער האט נישט געזאגט.

אונזער מעשה הייבט זיך אן לאנג פאר זיין געבורט. זי הייבט זיך אן מיט א משפחה – א קייט פון רבנים און רביים, פיר דורות צוריק. און זי הייבט זיך אן מיט א שטאט.

1.2 סיגעט און מאראמאראש: די וועלט וואו ער איז געבוירן געווארן · 0:02:30–0:06:00

סיגעט ליגט אין א טאל אין צפון פון היינטיגן רומעניע, נאענט צו דער אוקראינישער גרעניץ, וואו דער טייך איזא פליסט אריין אין דעם טייך טיסא. [דאקומענטירט] [2][10] אויף אונגאריש האט די שטאט געהייסן מאראמאראש-סיגעט (Máramarossziget), און אין עלטערע אידישע ספרים געפינט מען זי אלס סיגעט, סיגוט אדער "סיהאט". [דאקומענטירט] [2] איר אפיציעלער רומענישער נאמען היינט איז .Sighetu Marmației [דאקומענטירט] [10] דאס אונגארישעווארט "סיגעט" מיינט "אינזל", און מען טייטשט געווענליך דעם נאמען לויט דעם וואס די שטאט ליגט צווישן די טייכן. [אומקלאר/מחלוקת] [10] נישט אלע מקורות טייטשן עס גענוי אזוי, און מיר לאזן די פרטים אפן. [אומקלאר/מחלוקת]

ווען רבי יואל איז געבוירן געווארן, איז סיגעט געווען די הויפטשטאט פון מאראמאראש קאונטי, אין קעניגרייך אונגארן, וואס איז דעמאלט געווען א טייל פון דער עסטרייך-אונגארישער אימפעריע. [דאקומענטירט] [2][5] דער היסטאריקער מיכאל זילבער (Michael Silber) שרייבט אין דער ייוו"א ענציקלאפעדיע אז די געגנט איז געווען ארומגערינגלט מיט די קארפאטן בערג, און אז זי איז געווען דער טייל פון קעניגרייך וואס די מאדערנע צייטן האבן אם וויינינגסטן אנגערירט. [דאקומענטירט] [2] ער שרייבט אז די אידן פון מאראמאראש האבן מער ווי אלע אנדערע אונגארישע אידן געגליכן צו די אידן פון די שטעטלעך אין מזרח-אייראפע. [דאקומענטירט] [2] א סך פון זיי זענען געקומען איבער די בערג פון פוילן און גאליציע, אין וואס ער רופט א "שטענדיגע אימיגראציע". [דאקומענטירט] [2]

די קהלה איז צום אנהייב געוואקסן פאמעלעך. [דאקומענטירט] ארום 1759 איז געקומען פון פוילן א רב מיטן נאמען ר' צבי פיש, אלס דער ערשטער רב פון דער קאונטי און פון דער שטאט, וואס האט דעמאלט נישט געקענט האבן מער ווי בערך הונדערט אידן. [דאקומענטירט] [2] אין די 1760ער יארן האט דער משיח-שקר יעקב פראנק געצויגן נאכפאלגער פון סיגעט, און א טייל פון זיי האבן פארלאזט דעם אידישן פאלק. [דאקומענטירט] [2] נאכדעם וואס ר' צבי פיש איז נפטר געווארן אין 1771, איז די רבנות געשטאנען ליידיג דרייסיג יאר. [דאקומענטירט] [2]

די שטאט איז ווידער אויפגעבויט געווארן אויף תורה. [דאקומענטירט] אין 1869 האט סיגעט שוין געהאט מער ווי 2,300 אידן, און זילבער רעכנט "מער ווי א טוץ" בתי מדרשים און קלויזן פאר יעדן שטראם אין דער קהלה, צוזאמען מיט א סך חסד-געזעלשאפטן. [דאקומענטירט] [2] די מערסטע אידן האבן זיך פרנסה געווען פון קליינעם האנדל און מלאכה, און נאך 1860, ווען אידן האבן באקומען רשות צו פארמאגן לאנד און וואלד, האבן א סך געארבעט אין האלץ-האנדל. [דאקומענטירט] [2] פון די 1870ער יארן איז סיגעט אויך געווען א צענטער פון העברעאישן דרוק. [דאקומענטירט] [2] אין דעם צענזוס פון 1910 האט די שטאט געציילט 7,981 אידן פון 21,370 איינוואוינער – מער ווי א דריטל. [דאקומענטירט] [10]

מאראמאראש איז געווען א חסידישע געגנט. [דאקומענטירט] חסידים האבן דערציילט אז דער בעל שם טוב האט אוועקגעגעבן דעם "שיינעם גארטן" פון מאראמאראש צו זיין תלמיד ר' קאפל פון קאלאמיי, וועמענס אייניקלעך – די רביים פון קאסוב און שפעטער פון וויזשניץ – האבן געהאלטן די קאונטי פאר זייער אייגנס. [טראדיציאנעלער באריכט] [2] זילבער רעקארדירט דאס אלס א לעגענדע, און אזוי שטעלן מיר עס פאר. [דאקומענטירט] [2] אין די דאזיגע וועלט פון פארשידענע הויפן, קלויזן און טיפע אמונה, איז אריינגעקומען די משפחה טייטלבוים.

1.3 דער ייחוס, ערשטער טייל: דער ישמח משה און ר' אלעזר ניסן · 0:06:00–0:10:00

דער גרינדער פון דער קייט איז געווען רבי משה טייטלבוים, וואס מען רופט אים נאך זיין ספר דער "ישמח משה". [דאקומענטירט] [1][2] ער איז געבוירן געווארן אין פשעמישל (Przemyśl), אין גאליציע. [דאקומענטירט] [3] זיינע יארן ווערן געווענליך געגעבן פון 1759 ביז 1841, הגם טייל מקורות שטעלן זיין געבורט אין 1758. [אומקלאר/מחלוקת] [1][5]

ער איז געווען רב אין שאטוירא-אוהעל (Sátoraljaújhely), וואס אידן האבן גערופן "אוהעל", אין צפון-מזרח אונגארן. [דאקומענטירט] [1][2] ביאגראפישע מקורות זאגן אז ער איז דארט געווען רב פון 1808 ביז זיין הסתלקות אין 1841, מער ווי דרייסיג יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [4] דאס יאר וואס ער איז אנגעקומען, און די שטעלעס וואס ער האט פריער פארנומען, ווערן געגעבן פארשידן אין פארשידענע מקורות. [אומקלאר/מחלוקת]

לויט דער משפחה-מסורה און שפעטערדיגע ביאגראפיעס, איז ער צום אנהייב נישט געווען קיין חסיד. [טראדיציאנעלער באריכט] [4][5] מען דערציילט אז זיין איידעם, ר' אריה לייב ליפשיץ, דער מחבר פון "ארי דבי עילאי", וואס איז אליין געווען א תלמיד פון חוזה פון לובלין, האט אים געברענגט צום חוזה. [טראדיציאנעלער באריכט] [4][5] וואס איז יא דאקומענטירט איז דער סוף: דער היסטאריקער אלן נאדלער (Allan Nadler) רופט אים א תלמיד פון ר' יעקב יצחק הורוויץ, דער חוזה פון לובלין. [דאקומענטירט] [1]

זיין חשיבות פאר דעם אונגארישן אידנטום איז נישט קיין שאלה. [דאקומענטירט] נאדלער רופט אים איינער פון די חשובסטע פערזענלעכקייטן אין דער געשיכטע פון דער אונגארישער חסידות. [דאקומענטירט] [1] זילבער רופט אים די הערויסשטייענדיגסטע חסידישע פערזענלעכקייט אין אונגארן. [דאקומענטירט] [2] די ענציקלאפעדיע יודאיקא באשרייבט אים אלס איינער פון די ערשטע וואס האבן פארשפרייט חסידות אין די צפון- און מיטל-געגנטן פון אונגארן, און אלס באוואוסט סיי אלס א למדן און סיי אלס א בעל מופת. [דאקומענטירט] [3]

ער האט איבערגעלאזט ספרים וואס מען לערנט נאך היינט. [דאקומענטירט] דעם "ישמח משה", זיינע דרשות אויף דער תורה, באשרייבט די ענציקלאפעדיע יודאיקא אלס איינער פון די קלאסישע דרוש-ספרים פון חסידות. [דאקומענטירט] [3] ער האט אויך געשריבן די שו"ת "השיב משה", און "תפלה למשה" אויף תהלים. [דאקומענטירט] [4][12] חסידים האבן אפגעהיטן א סך מסורות וועגן אים. [טראדיציאנעלער באריכט] מען דערציילט אז אין זיינע לעצטע יארן, פון גרויס בענקשאפט נאך משיח, האט ער געטראגן די שבת-קליידער די גאנצע וואך. [טראדיציאנעלער באריכט] [4] קיין דאקומענט באשטעטיגט עס נישט, און מיר ברענגען עס ווי עס איז איבערגעגעבן געווארן. [טראדיציאנעלער באריכט]

מער ווי הונדערט יאר שפעטער האט זיין אור-אור-אייניקל געברענגט דעם "ישמח משה" און דעם "תפלה למשה" אין זיין אייגענעם ספר "ויואל משה". [דאקומענטירט] [11] טייל טייטשן אז דער נאמען "ויואל משה" דערמאנט אליין אן דעם גרינדערס נאמען; דער פארשער שאול מאגיד (Shaul Magid) ווייזט אויף דעם פסוק אין שמות, "ויואל משה", וואס דער מדרש טייטשט אלס א שבועה. [אומקלאר/מחלוקת] [4][11] די צוויי פשטים קענען שטיין צוזאמען. אין דעם מאטעריאל וואס מיר האבן געזען, האט דער רבי אליין נישט ערקלערט דעם נאמען. [דאקומענטירט]

דער צווייטער דור איז געווען דעם ישמח משה'ס זון, רבי אלעזר ניסן טייטלבוים, וואס זיין נאמען ווערט אויך געשריבן אליעזר ניסן. [דאקומענטירט] [2] זילבער גיט זיינע יארן פון 1786 ביז 1854, און די ענציקלאפעדיע יודאיקא פון 1788 ביז 1855. [אומקלאר/מחלוקת] [2][3] ער איז געווען דער ערשטער פון דער משפחה וואס איז געווען רב אין סיגעט. [דאקומענטירט] [2] נאך דער פטירה פון דעם סיגעטער רב, ר' מנחם שטערן, אין 1834, האט די איינפלוסרייכע משפחה כהנא דורכגעפירט אז מען זאל אים אויסוויילן. [דאקומענטירט] [2] אבער זילבער שרייבט אז די קעגנערשאפט פון די קאסובער חסידים, וואס זענען געווען א גרויסער טייל פון דער שטאט, האט אים געבראכט אפצוזאגן פון דער שטעלע אין 1840. [דאקומענטירט] [2] שפעטער איז ער געווען רב אין דראהאביטש, אין גאליציע. [דאקומענטירט] [3] די ענציקלאפעדיע יודאיקא באמערקט אז ער האט נישט איבערגעלאזט קיין אייגענע ספרים. [דאקומענטירט] [3]

1.4 דער ייחוס, צווייטער טייל: דער ייטב לב און דער סיגעטער הויף · 0:10:00–0:13:30

דער דריטער דור איז געווען רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים, וואס מען רופט אים נאך זיין ספר דער "ייטב לב". [דאקומענטירט] [1][2] ער איז געלעבט פון 1808 ביז 1883, און אין דעם זענען נאדלער און זילבער מסכים. [דאקומענטירט] [1][2] ער איז געווען דער זון פון ר' אלעזר ניסן, און דער אייניקל פון דעם ישמח משה. [דאקומענטירט] [1][2] ער איז געווען דער זיידע פון דעם סאטמארער רבי'ן. [דאקומענטירט] [1]

פאר סיגעט איז ער געווען רב אין שטראפקוב, אין אוהעל און אין דראהאביטש. [אומקלאר/מחלוקת] [3][4] די ענציקלאפעדיע יודאיקא און די ביאגראפישע מקורות געבן נישט גענוי די זעלבע רשימה פון שטעלעס, און די ענציקלאפעדיע יודאיקא אליין שרייבט אז ער האט געמוזט פארלאזן אוהעל צוליב דרוק פון די מתנגדים. [אומקלאר/מחלוקת] [3]

אין 1858 איז ער געקומען קיין סיגעט. [דאקומענטירט] [1][2] זילבער שרייבט אז ער איז אריין אין דער שטאט אין א מאמענט פון "א בראך": דער פריערדיגער רב, ר' יוסף שטערן, איז נפטר געווארן; די קאסובער חסידים זענען דעמאלט געווען צעטיילט צווישן די זין פון ר' חיים פון קאסוב – ר' יעקב שמשון אין קאסוב, און ר' מנחם מענדל אין וויזשניץ; און די משפחה כהנא האט אים מיט התלהבות געשטיצט. [דאקומענטירט] [2] אנדערש געזאגט: די סיגעטער רבנות איז נישט געווען קיין ירושה; ער איז אויסגעוויילט געווארן, אין א מאמענט ווען די אנדערע זייט איז געווען שוואך. [דאקומענטירט] [2]

ער איז געווען א גדול בתורה, און זילבער שרייבט אז ער האט געגרינדעט די ערשטע חסידישע ישיבה אין אונגארן. [דאקומענטירט] [2] די ערשטע ישיבה אין סיגעט בכלל, אבער, האט פריער געגרינדעט א למדן פון פרעשבורג, ר' יהודה מאדערן, און מען דארף די צוויי זאכן האלטן באזונדער. [דאקומענטירט] [2] נאדלער שרייבט אז דער ייטב לב האט זיך פארבונדן מיט דער צאנזער דינאסטיע, און האט געקעמפט צו מאכן סיגעט פאר זיין אייגענעם הויף, קעגן דער קעגנערשאפט פון די וויזשניצער חסידים. [דאקומענטירט] [1] די פארבינדונג מיט צאנז איז אויך געווען א פארבינדונג פון שידוכים: לויט די ביאגראפישע מקורות, האט איינע פון זיינע טעכטער חתונה געהאט מיט ר' ברוך פון גארליץ, דער זון פון דעם "דברי חיים" פון צאנז. [דאקומענטירט] [4][2]

אין די שטורעמדיגע 1860ער יארן, ווען די אונגארישע ארטאדאקסיע האט געקעמפט קעגן די רעפארמער, האט דער ייטב לב, לויט זילבער, נישט גענומען קיין פירנדע ראלע, הגם ער האט זיך שפעטער אנגעשלאסן אין די שטרענגסטע. [דאקומענטירט] [2] סיגעט אליין איז אין זיינע יארן געבליבן א "סטאטוס קווא" קהלה, נישט אנגעשלאסן אין דעם ארטאדאקסישן פארבאנד – צום צער פון די ארטאדאקסן, שרייבט זילבער. [דאקומענטירט] [2] די מקורות זאגן נישט פארוואס, און מיר ווערן נישט טראכטן חשבונות. [דאקומענטירט]

דער סאטמארער רבי האט שפעטער אליין דערציילט א מעשה וועגן זיין זיידן. [דאקומענטירט] [11] אין "ויואל משה", אין מאמר ישוב ארץ ישראל, ברענגט ער פון ר' עקיבא יוסף שלעזינגער ווי אזוי דער ייטב לב האט זיך געשטעלט קעגן שלעזינגערס פלאן צו עולה זיין קיין ארץ ישראל ארום 1860, און ער גיט דערצו צו פארשטיין אז זיין זיידע אליין איז געווען א גרויסער אוהב פון דעם לאנד, און אז זיין קעגנערשאפט איז געווען קעגן די קאלאניעס וואס האבן זיך דעמאלט אנגעהויבן. [דאקומענטירט] [11] מיר האבן געזען די מעשה נאר אין דער ענגלישער איבערזעצונג פון מאגיד, און דעריבער ברענגען מיר זי דא מיט אונזערע ווערטער, נישט ווי א ציטאט. [דאקומענטירט]

דער "ייטב לב" – זיינע דרשות אויף דער תורה – איז פארבליבן זיין באקאנטסטער ספר; נאדלער רעכנט פינף בענד, פון 1875. [דאקומענטירט] [1] לויט די ביאגראפישע מקורות איז ער צום ערשט ארויס אן דעם מחברס נאמען. [טראדיציאנעלער באריכט] [4] און ווען זיין אייניקל האט שפעטער געגרינדעט זיין קהלה אין וויליאמסבורג, האט ער זי געהייסן "קהל ייטב לב". [דאקומענטירט] [4]

1.5 זיין פאטער דער קדושת יום טוב, און די הויזגעזינד · 0:13:30–0:17:00

נאך דעם ייטב לב'ס הסתלקות אין 1883, איז זיין זון געווארן רב אין סיגעט. [דאקומענטירט] [1][2] דאס איז געווען רבי חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים, וואס מען רופט אים נאך זיין ספר דער "קדושת יום טוב". [דאקומענטירט] [2] ער איז געלעבט פון 1836 ביז 1904. [דאקומענטירט] [1][2] ער איז געבוירן געווארן אין שטראפקוב, און פאר סיגעט איז ער געווען רב אין טעטש (Técső) בערך ניינצן יאר. [דאקומענטירט] [3][7]

ער איז געווען א חסיד און תלמיד פון דעם "דברי חיים" פון צאנז. [דאקומענטירט] [7] דער היסטאריקער זילבער רופט אים "איינער פון די זיילן פון דער אונגארישער ארטאדאקסיע". [דאקומענטירט] [2] באלד נאכדעם וואס ער איז געקומען קיין סיגעט, אין 1883, האט ער באשלאסן אנצושליסן די קהלה אין דעם ארטאדאקסישן פארבאנד. [דאקומענטירט] [2] זילבער שרייבט אז דער באשלוס האט צעשפאלטן די קהלה אויף צוויי. [דאקומענטירט] [2] די צוויי זייטן האבן ארויסגעגעבן בראשורן מיט פסקים פון רבנים, און זילבער שרייבט אז די בראשורן זענען היינט א וויכטיגער היסטארישער מקור פון יענער תקופה. [דאקומענטירט] [2] צום סוף, אין 1887, האט זיך סיגעט צעטיילט אין צוויי באזונדערע קהלות: די ארטאדאקסישע קהלה, וואו די טייטלבוים-חסידים זענען געבליבן, און א "ספרד" קהלה, וואס האט צוגעצויגן די מער פראגרעסיוו עלעמענטן און האט זיך

שפעטער אנגעשלאסן אין דעם "סטאטוס קווא". [דאקומענטירט] [2] דאס איז געווען אין דעם זעלבן יאר וואס רבי יואל איז געבוירן געווארן. [דאקומענטירט] [1][2]

אין 1898 איז דער קדושת יום טוב באשטימט געווארן אלס וויצע-פרעזידענט פון דעם ארטאדאקסישן ביורא אין אונגארן. [דאקומענטירט] [2] זילבער שרייבט אז מען האט אים באשטימט אלס א געגנגעוויכט צו א רב וואס איז געווען באקאנט מיט זיינע מיינונגען קעגן חסידות. [דאקומענטירט] [2] דאס ווייזט אז א חסידישער רבי איז געזעסן אין דער הויפט-פירערשאפט פון דער אונגארישער ארטאדאקסיע. [דאקומענטירט] [2]

זיין ספר "קדושת יום טוב" איז געבליבן זיין נאמען. [דאקומענטירט] [1] ווען ער איז צום ערשט געדרוקט געווארן איז אבער אומקלאר: נאדלער שרייבט 1905, נאך זיין הסתלקות, און די ענציקלאפעדיע יודאיקא שרייבט 1895, אין צוויי טיילן. [אומקלאר/מחלוקת] [1][3] די העברעאישע ענציקלאפעדיע ברענגט פון אים א שארפע מיימרא קעגן דעם ציוניזם, אז פון די וואס האבן אוועקגעווארפן די תורה קען נישט ארויסוואקסן קיין ישועה פאר כלל ישראל. [טראדיציאנעלער באריכט] [7] מיר האבן נישט געפונען דעם ערשטן מקור פון די ווערטער, און מיר ברענגען זיי נאר אלס א באריכט. [טראדיציאנעלער באריכט]

דער קדושת יום טוב'ס ערשטע חתונה איז געווען מיט א טאכטער פון ר' מנשה רובין פון ראפשיץ, און זיי האבן נישט געהאט קיין קינדער. [דאקומענטירט] [4][7] נאך א היתר פון רבנים, האט ער אין 1878 חתונה געהאט צום צווייטן מאל. [דאקומענטירט] [4][7] די צווייטע רביצין, די מוטער פון רבי יואל, איז געווען א טאכטער פון ר' יואל אשכנזי, דער רב פון זלאטשאוו. [דאקומענטירט] [4] [5][7] איר זיידע איז געווען ר' משה דוד אשכנזי פון טאלטשווא, וואס איז אויך געווען דער שווער פון דעם ייטב לב. [דאקומענטירט] [8] אזוי זענען די עלטערן געווען נאענטע קרובים, אבער די מקורות זענען זיך נישט מסכים גענוי וועלכע קרובים. [אומקלאר/מחלוקת] [5][7][9] די צווייטע רביצין האט געבוירן פינף קינדער: צוויי זין און דריי טעכטער. [דאקומענטירט] [4][5][6] די טעכטער האבן חתונה געהאט מיט משפחות פון רבנים. [דאקומענטירט] [7] דער עלטערער זון, ר' חיים צבי, איז געבוירן געווארן ארום 1880, בערך זיבן יאר פאר זיין ברודער. [דאקומענטירט] [2][7] ער איז שפעטער געווען באקאנט אלס דער "עצי חיים", און האט חתונה געהאט מיט א טאכטער פון ר' שלום אליעזר הלברשטאם פון ראצפערט, א זון פון דעם דברי חיים. [דאקומענטירט] [9] דאס יונגסטע קינד איז געווען רבי יואל. [דאקומענטירט] [1][4][5]

1.6 געבורט, קינדהייט, בר מצוה, די ערשטע לערן-יארן · 0:17:00–0:21:00

רבי יואל טייטלבוים איז געבוירן געווארן אין סיגעט, דעם י"ז טבת תרמ"ז, וואס איז געווען דעם 13טן יאנואר 1887. [דאקומענטירט] [4][5][6] דער העברעאישער דאטום און דער ציווילער דאטום ווערן געגעבן גלייך אין דער ענגלישער, העברעאישער און אידישער ענציקלאפעדיע. [דאקומענטירט] [4][5][6] די היסטאריקער נאדלער און זילבער געבן אויך דאס יאר 1887. [דאקומענטירט] [1][2] די ענציקלאפעדיע יודאיקא, אבער, גיט 1888, אן קיין ערקלערונג. [אומקלאר/מחלוקת] [3] צוליב דעם ווערט זיין עלטער ביי דער הסתלקות אויך געגעבן פארשידן אין פארשידענע ספרים. [אומקלאר/מחלוקת] מיר נוצן דעם דאטום י"ז טבת תרמ"ז, וואס רוב מקורות געבן. [דאקומענטירט]

ער איז געבוירן געווארן אין דעם פערטן יאר פון זיין פאטערס רבנות אין סיגעט. [דאקומענטירט] [7] ער איז דערצויגן געווארן אין זיין פאטערס הויז, און די אידישע ענציקלאפעדיע שרייבט אז ער האט דארט געוואוינט ביז זיין חתונה. [דאקומענטירט] [6] זיין פאטער איז דעמאלט געווען דער רב, דער רבי און דער ראש ישיבה פון דער שטאט, און דער הויף איז געווען פול מיט תלמידים און חסידים. [דאקומענטירט] [4][9]

ווער עס האט אים געלערנט אלס קינד, ווייסן מיר נישט. [דאקומענטירט] קיינער פון די מקורות וואס מיר האבן דורכגעקוקט דערמאנט נישט קיין מלמד, קיין רבי, קיין חברותא און קיין ישיבה פון זיינע יונגע יארן. [דאקומענטירט] מיר וועלן דעריבער נישט זאגן אז זיין פאטער אדער זיין ברודער האבן אים געלערנט, הגם עס איז מעגליך. [דאקומענטירט] די ביאגראפיעס פון אינעווייניג, ווי "משיחן של ישראל", זאלן ווערן דורכגעקוקט פאר דעם פרט. [דאקומענטירט]

וואס די מקורות יא זאגן, איז אז ער איז געווען באוואוסט פאר זיינע גרויסע כשרונות פון זיינע יונגע יארן. [טראדיציאנעלער באריכט] [4] זיינע תלמידים דערציילן אז שוין אלס א יונג קינד האט ער אוועקגעגעבן א סך צייט אויף טהרה פון

קערפער, און אז דאס איז אנגעגאנגען זיין גאנץ לעבן. [טראדיציאנעלער באריכט] [5] די ענגלישע ענציקלאפעדיע באשרייבט ווי ער האט זיך לאנג צוגעגרייט צו דאווענען, מיט גרויס אכטונג אויף ריינקייט. [טראדיציאנעלער באריכט] [4] די שטרענגקייט אין דיני טהרה זעט מען שפעטער אויך אין זיינע פסקים. [טראדיציאנעלער באריכט] [5]

זיין בר מצוה איז געפאלן אין טבת תר"ס, יאנואר 1900, דרייצן יאר נאך זיין געבורט; קיין מקור גיט נישט דעם גענויען טאג פון דער סעודה און דער דרשה. [דאקומענטירט] די העברעאישע ענציקלאפעדיע שרייבט אז די דרשה וואס ער האט געזאגט האט באהאנדלט די סוגיא פון "המוצא תפילין", און זי רופט עס א סוגיא אין מסכת שבת. [דאקומענטירט] [5] די משנה "המוצא תפילין" שטייט אבער אין מסכת עירובין, פרק עשירי, און זי באהאנדלט הלכות שבת; צי די דרשה איז געווען אויף דער משנה אין עירובין אדער אויף א סוגיא אין מסכת שבת, איז נישט קלאר. [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט אז די דרשה האט געדויערט עטליכע שעה. [טראדיציאנעלער באריכט] [4] די העברעאישע ענציקלאפעדיע ברענגט א באריכט פון דער צייטונג "מחזיקי הדת" פון יענער צייט: אז דער בר מצוה בחור האט געזאגט א לאנגן פלפול מיט חידושים פון זיך אליין, און האט גערעדט ווארט ביי ווארט אן קיין שום מורא, ווי אן אלטער מאן וואס איז געוואוינט דערצו. [דאקומענטירט] [5][13] דאס איז דער נאענטסטער צו א דאקומענט פון יענער צייט וואס מיר האבן וועגן זיינע יונגע יארן. מיר האבן דאס צייטונג-בלאט אליין נאך נישט געזען, און דעריבער ברענגען מיר עס מיט אונזערע ווערטער. [דאקומענטירט]

דער פאטער איז געווען א תלמיד פון צאנז, און דער זייט פון צאנז איז געבליבן נאענט צום זון. [דאקומענטירט] [7] שפעטער, לויט זיין סעקרעטאר, האט דער רבי אליין גערעכנט דעם "דברי חיים" צווישן די זיילן פון זיינע פסקים, צוזאמען מיט דעם חתם סופר, דעם מהר"ם שיק און דעם נודע ביהודה. [טראדיציאנעלער באריכט] [5] קיין מקור פארבינדט דאס נישט מיט זיין קינדהייט, אבער מען זעט פון וואו זיין דרך איז געקומען. [טראדיציאנעלער באריכט]

די סיגעט פון זיינע קינדער-יארן איז געווען א שטאט פון פארשידענע הויפן. [דאקומענטירט] [2] זילבער שרייבט אז די וויזשניצער חסידים האבן ווייטער געהערשט אין רוב פון דער מאראמאראשער קאונטי, און אז ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה האבן אין סיגעט אויך געלעבט חסידים פון ספינקא און פון קרעטשנעוו. [דאקומענטירט] [2] פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה האבן אין סיגעט געוואוינט כמעט אכט טויזנט אידן, בערך זיבן און דרייסיג פראצענט פון דער שטאט. [דאקומענטירט] [2] די העברעאישע ענציקלאפעדיע באשרייבט דעם סיגעטער דרך אלס שטרענג אין הלכה, קעגן יעדע ענדערונג אין לבוש און מנהג, קעגן וועלטלעכע לימודים, און קעגן אלע אידישע פארטייען, אגודת ישראל אריינגערעכנט – מיט א יסוד אין דעם חתם סופר'ס "חדש אסור מן התורה" און אין דער חסידות פון צאנז. [דאקומענטירט] [9] אין דער דאזיגער לופט איז ער אויפגעוואקסן. [דאקומענטירט]

1.7 סמיכות, חתונה, און דעם פאטערס הסתלקות (1904) · 0:21:00–0:24:00

נאך פאר זיין חתונה, האט ער באקומען סמיכה פון אכט חשובע רבנים. [דאקומענטירט] [4][5] נאר איינער פון זיי ווערט דערמאנט ביים נאמען: ר' משה גרינוואלד, דער רב פון חוסט, דער מחבר פון "ערוגות הבשם". [דאקומענטירט] [4][5] ווען די סמיכות זענען געגעבן געווארן, און ווער די אנדערע זיבן רבנים זענען געווען, ווייסן מיר נישט. [דאקומענטירט]

אין חודש שבט תרס"ד, פעברואר 1904, אין עלטער פון זיבעצן יאר, האט רבי יואל חתונה געהאט. [דאקומענטירט] [4][5][6] די כלה, זיין ערשטע רביצין, איז געווען א טאכטער פון ר' אברהם חיים הורוויץ, דער רב פון פלאנטש (Połaniec). [דאקומענטירט] [4][5][6] לויט דער אידישער ענציקלאפעדיע זענען די חתן-כלה געווען קרובים, וויבאלד דער כלה'ס זיידע, ר' משה'לע פון ראזוואדאוו, איז געווען אן איידעם פון דעם ייטב לב. [דאקומענטירט] [6][9]

די חתונה איז פארגעקומען אין סיגעט, און נישט ביי דער כלה'ס משפחה, וויבאלד, לויט דער העברעאישער ענציקלאפעדיע, איז דער חתן'ס פאטער דעמאלט שוין געווען שווער קראנק. [דאקומענטירט] [5] עטליכע טעג נאך דער חתונה, דעם כ"ט שבט תרס"ד, דעם 15טן פעברואר 1904, איז דער קדושת יום טוב נסתלק געווארן. [דאקומענטירט] [4][7][8] ער איז באגראבן געווארן אין סיגעט, אין דעם אהל איבער דעם קבר פון זיין פאטער, דעם ייטב לב. [דאקומענטירט] [7][9] די ארטאדאקסישע צייטונג "קול מחזיקי הדת" האט דעמאלט, דעם 26סטן פעברואר 1904, ארויסגעגעבן א הספד מיטן קעפל "אבל גדול ליהודים". [דאקומענטירט] [7] דאס איז א דאקומענט פון יענער וואך גופא, און פאר דעם פילם זאל מען זוכן דאס ארגינעלע בלאט אין די

ארכיוון פון דער נאציאנאלער ביבליאטעק אין ירושלים. [דאקומענטירט] אין דעם זעלבן אהל זענען באגראבן געווארן אויך שפעטערדיגע דורות פון דער סיגעטער משפחה. [דאקומענטירט] [9]

ווער וועט איבערנעמען? [דאקומענטירט] דער עלטערער זון, ר' חיים צבי, דעמאלט פיר און צוואנציג יאר אלט, איז געווארן דער ממלא מקום אין אלע דריי שטעלעס פון זיין פאטער: רבי, רב פון סיגעט, און ראש ישיבה. [דאקומענטירט] [4][5][9] זילבער שרייבט אז דער פרינציפ אז דער זון ירשנט דעם פאטער איז שוין דעמאלט געווען פעסט איינגעשטעלט אין דער סיגעטער רבנות. [דאקומענטירט] [2]

א קליינע צאל חסידים האבן אבער געהאלטן אז דער יונגערער זון, דער זיבעצן-יעריגער יואל, איז דער ריכטיגער ממלא מקום. [דאקומענטירט] [4][5] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט אז זיין מוטער איז אויך געווען צווישן זיי; די העברעאישע ענציקלאפעדיע דערמאנט נאר "א געציילטע חסידים", און די אנדערע מקורות דערמאנען קיין שום צד. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5] קיין באריכט פון אינעווייניג דער סאטמארער משפחה וועגן דעם איז נישט פאראן אין די מקורות וואס מיר האבן געזען.

[אומקלאר/מחלוקת]

זילבער ענדיגט זיין באשרייבונג פון דער סיגעטער דינאסטיע מיט א באמערקונג וואס איז וויכטיג פאר אונזער מעשה: אז די השפעה פון דער משפחה טייטלבוים איז געבליבן באגרעניצט צו דער שטאט סיגעט אליין – ביז יואל איז אויפגעשטאנען.

[דאקומענטירט] [2]

1.8 איבערגאנג צו קאפיטל 2 · 0:24:00–0:25:00

אזוי שטייט ער אין ווינטער פון 1904: א בחור פון זיבעצן יאר, ערשט חתונה געהאט, א יתום פון א פאטער, אן קיין שטעלע און אן קיין שטאט. [דאקומענטירט] [4][5] זיין ברודער זיצט אויף דעם סיגעטער שטול. [דאקומענטירט] [4] דער יונגער פארפאלק פארט אוועק צום שווער, ר' אברהם חיים הורוויץ, קיין ראדאמישל אין גאליציע, אויף קעסט. [דאקומענטירט] [4][5] ווי לאנג זיי זענען דארט געווען – "מער ווי א יאר" אדער "עטליכע יאר" – זענען די מקורות זיך נישט מסכים. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5][6]

אבער פון דער קעסט וועט ער נישט צוריקגיין קיין סיגעט. [דאקומענטירט] ער וועט גיין אין אן אנדער שטאט, אין סאטמאר, וואו זיינע אנהענגער וועלן אים בויען א בית המדרש. [דאקומענטירט] [4][5] פון דארט וועט ער ווערן רב אין אורשיווא, דערנאך אין קראלי, און צום סוף אין סאטמאר אליין – נאך א לאנגער און שווערער מחלוקת. [דאקומענטירט] [1][4] ווי אזוי א יונגער מאן אן א שטעלע איז געווארן איינער פון די גרויסע רבנים פון זיין דור – דאס איז די מעשה פון אונזער צווייטן קאפיטל.

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען, אויך נישט אין המון-בילדער, אויף געמעלן אדער אין הינטערגרונט; קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים אדער קריסטלעכע סימנים – ביי שטאט-פאנאראמעס פון סיגעט און אוהעל זאל מען אויסשניידן די קירך-טורעמס אדער נעמען אן אנדער בליק; קיין סטאטועס. פון רבי יואל אלס קינד אדער בחור איז אונז נישט באקאנט קיין באשטעטיגטע פאטאגראפיע; מען זאל נישט נוצן קיין בילד וואס מען זאגט אז ער איז "דער יונגער רבי" אן א קלארן מקור.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	1.1	עפענונג: לאנגזאמע בליקן אויף אן אלטן ספר "ויואל משה" און "דברי יואל" (שער-בלעטער)	HebrewBooks.org (סקאנס פון שער-בלעטער); די נאציאנאלע ביבליאטעק פון ישראל (NLI), דיגיטאלע זאמלונג	נאר דאס שער-בלאט און טעקסט-זייטן
2	1.1	דער אהל אין קרית יואל, פון דרויסן, מיט מענער ביים אריינגאנג	אייגענע פילמירונג (מיט רשות פון דער קהלה); אדער ארכיוו-פאטאס פון קהל ייטב לב	פילמירן נאר ווען קיין פרויען זענען נישט אין בליק

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
3	1.1	פאטאגראפיעס פונעם רבי'ן פון די שפעטערע יארן (אמעריקע), אלס "פארשמעק"	ארכיוון פון דער קהלה; YIVO Archives (ניו יארק); ארכיוו פון "דער איד"	מיט רשות און מיט קרעדיט
4	1.2	די קארפאטן בערג און דער טאל פון מאראמאראש, דער טייך טיסא און איזא	Wikimedia Commons (פאטאס פון Maramureș Mountains, Tisa river ביי Sighetu Marmației); אייגענע דראון-פילמירונג	נאטור-בילדער אן מענטשן
5	1.2	אלטע מאפע פון מאראמאראש קאונטי אין קעניגרייך אונגארן	Arcanum Maps (Hungarian historical maps, Habsburg military survey); Library of Congress, Geography and Map Division; David Rumsey Map Collection	זען אויך מאפע 4.1 אונטן
6	1.2	גאסן און מארק-פלאץ פון סיגעט פאר דער מלחמה, מיט אידישע מענער און סוחרים	Yad Vashem Photo Archive (Sighet); USHMM Photo Archives (Sighet / Máramarossziget); ANU – Museum of the Jewish People (Beit Hatfutsot) Photo Collection; JewishGen KehilaLinks – Sighet	ווייזן נאר בילדער מיט מענער; קיין קירך אין בליק
7	1.2	די שול וואס איז געבליבן אין סיגעט היינט, אינעווייניג און דרויסן	Wikimedia Commons ("Sighetu Marmației synagogue"); די אידישע קהלה פון Sighet; אייגענע פילמירונג	דעם נאמען פון דער שול נאכקוקן ביי דער קהלה; נאר מענער אדער ליידיג
8	1.2	צענזוס-טאבעלע 1910 (גראפיק)	אייגענע גראפיק לויט [10]	אינפאגראפיק, זען אויפשריפטן
9	1.3	שאטוירא-אוהעל (Sátoraljaújhely) היינט: די גאסן, דער אהל פון דעם ישמח משה אויפן אידישן בית החיים	Wikimedia Commons (Sátoraljaújhely Jewish cemetery, ohel of Moshe Teitelbaum); Fortepan (אונגארישער פאטא-ארכיוו, CC BY-SA) פאר אלטע בילדער פון דער שטאט	ביי Fortepan דורכקוקן יעדעס בילד פאר פרויען און קירכן
10	1.3	שער-בלעטער: "ישמח משה", "השיב משה", "תפלה למשה"	HebrewBooks.org; NLI	
11	1.3	מאפע: פשעמישל ← לובלין ← אוהעל (דער וועג צום חוזה)	אייגענע אנימירטע מאפע	
12	1.3	זייטן פון "ויואל משה" וואו דער ישמח משה ווערט געברענגט	HebrewBooks.org (ויואל משה)	נאר נאכן נאכקוקן דעם סימן
13	1.3	דראהאביטש: אלטע בילדער פון דער שטאט	Yad Vashem Photo Archive; Polona (פוילישע דיגיטאלע ביבליאטעק)	קיין קירכן אין בליק
14	1.4	שער-בלאט פונעם "ייטב לב"	HebrewBooks.org; NLI	

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
15	1.4	גראפיק: "דער בראך פון 1858" – די כהנא-משפחה, די קאסובער / וויזשניצער, דער ייטב לב	אייגענע גראפיק לויט [2]	
16	1.4	דער אהל פון די סיגעטער רביים אויפן אידישן בית החיים אין סיגעט	Wikimedia Commons; JewishGen KehilaLinks – Sighet; אייגענע פילמירונג	
17	1.4	גראפיק: צאנז–סיגעט פארבינדונג (דער ייטב לב, ר' ברוך פון גארליץ, דער דברי חיים)	אייגענע גראפיק	נאר נעמען פון מענער
18	1.5	שער-בלאט פונעם "קדושת יום טוב"	HebrewBooks.org; NLI	ווייזן אויב מעגליך די ערשטע אויסגאבע, כדי צו ווייזן דאס יאר
19	1.5	בראשורן פון דער סיגעטער מחלוקת 1883–1887	NLI (קאטאלאג-זוכן לויט "סיגעט" / "מארמארוש-סיגעט" און יארן (1883–1887	זילבער [2] רופט זיי א וויכטיגער מקור; נאמען פון די בראשורן ברויכן נאך זוכן
20	1.5	בלעטער פון "מחזיקי הדת" (לעמבערג) פון יענע יארן	NLI – Historical Jewish Press (JPress)	
21	1.5	שטאמבוים-גראפיק (זען דיאגראם 4.2 אונטן)	אייגענע גראפיק	
22	1.6	א אלטע סיגעטער שטוב, א בית המדרש מיט ספרים-שאנקן, שטענדער, א לאמפ	ANU / Yad Vashem (אינעווייניג פון בתי מדרשים אין מאראמאראש); אייגענע פילמירונג פון אן אלטן בית המדרש	נאר מענער אדער ליידיג
23	1.6	א גמרא געעפנט ביי דער משנה "המוצא תפילין" (מסכת עירובין, פרק י', דף צ"ה ע"א)	אייגענע פילמירונג פון א גמרא; סקאן פון HebrewBooks / Sefaria	די מקורות זאגן "מסכת שבת" – זען די מחלוקת אין 1.6
24	1.6	דאס צייטונג-בלאט "מחזיקי הדת" מיטן באריכט פון דער בר מצוה	NLI – JPress	דאס ארגינעל ווערט נאך געזוכט; ביז דאן נישט ווייזן
25	1.7	שער-בלאט פון "ערוגות הבשם" (ר' משה גרינוואלד פון חוסט)	HebrewBooks.org	
26	1.7	מאפע: סיגעט ← ראדאמישל (גאליציע) ← סאטמאר	אייגענע אנימירטע מאפע	
27	1.7	הספד "אבל גדול ליהודים", קול מחזיקי הדת, 26.2.1904	NLI – JPress	נאר נאכן געפינען דאס בלאט
28	1.8	פאמעלעכער בליק אויף א באן-שטאציע / וועג אין די קארפאטן,ווינטער; איבערגאנג צו סאטמאר	Fortepan; Wikimedia Commons; אייגענע פילמירונג	אן מענטשן

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	1.1	רבי יואל טייטלבוים זצ"ל · דער סאטמארער רבי · דער "דברי יואל" · תרמ"ז–תשל"ט (1887–1979)	[1][4]; זען די מחלוקת וועגן דעם געבורט-יאר
2	1.1	קרית יואל, ניו יארק · כ"ו אב תשל"ט · 19 אויגוסט 1979	[4]
3	1.1	דריי סימנים אין דעם פילם: דאקומענטירט · טראדיציאנעלער באריכט · אומקלאר/מחלוקת	ערקלערונג פאר דעם צושויער
4	1.2	סיגעט · Máramarossziget · Sighetu Marmației (רומעניע)	[2][10]
5	1.2	ר' צבי פיש – ערשטער רב פון סיגעט, בערך 1759	[2]
6	1.2	1869: מער ווי 2,300 אידן · 1910: 7,981 אידן פון 21,370 איינוואוינער	[2][10]
7	1.2	"דער שיינער גארטן" – א לעגענדע (Silber, YIVO)	[2]
8	1.3	רבי משה טייטלבוים · דער "ישמח משה" · רב אין אוהעל · 1759–1841 (טייל: 1758)	[1][5]
9	1.3	תלמיד פון דעם חוזה פון לובלין	[1]
10	1.3	ספרים: ישמח משה · השיב משה · תפלה למשה	[3][4]
11	1.3	רבי אלעזר (אליעזר) ניסן טייטלבוים · רב אין סיגעט בערך 1834–1840, שפעטער אין דראהאביטש · 1788–1855 / 1786–1854	[2][3]
12	1.4	רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים · דער "ייטב לב" · 1808–1883 · רב אין סיגעט פון 1858	[1][2]
13	1.4	"די ערשטע חסידישע ישיבה אין אונגארן" (Silber)	[2]
14	1.4	ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל – די מעשה מיט ר' עקיבא יוסף שלעזינגער (בערך 1860)	[11]; נאכקוקן דעם סימן אינעם ספר
15	1.5	רבי חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים · דער "קדושת יום טוב" · 1836–1904 · רב אין טעטש, דערנאך אין סיגעט פון 1883	[1][2][7]
16	1.5	1883: סיגעט שליסט זיך אן אין דעם ארטאדאקסישן פארבאנד · 1887: די קהלה צעטיילט זיך	[2]
17	1.5	1898: וויצע-פרעזידענט פון דעם ארטאדאקסישן ביורא	[2]
18	1.5	"קדושת יום טוב" – ערשטער דרוק: 1895 אדער 1905?	[1][3] – מחלוקת
19	1.6	י"ז טבת תרמ"ז · 13 יאנואר 1887 · סיגעט	[4][5][6]
20	1.6	געבורט-יאר: 1887 (נאדלער, זילבער) · 1888 (ענציקלאפעדיע יודאיקא)	[1][2][3] – מחלוקת
21	1.6	בר מצוה: טבת תר"ס (יאנואר 1900) · דרשה אויף דער סוגיא "המוצא תפילין"	[5] – זען 1.6 וועגן מסכת שבת / עירובין
22	1.7	סמיכה פון אכט רבנים, צווישן זיי ר' משה גרינוואלד פון חוסט	[4][5]
23	1.7	חתונה: שבט תרס"ד · פעברואר 1904 · מיט דער טאכטער פון ר' אברהם חיים הורוויץ, רב פון פלאנטש	[4][5][6]

#	אונטער-טייל	איפשריפט	מקור / באמערקונג
24	1.7	כ"ט שבט תרס"ד · 15 פעברואר 1904 · הסתלקות פון דעם קדושת יום טוב	[4][7]
25	1.7	ממלא מקום: ר' חיים צבי טייטלבוים, דער "עצי חיים" (1880–1926)	[2][4][9]
26	1.8	קעסט אין ראדאמישל: "מער ווי א יאר" אדער "עטליכע יאר"?	[4][5][6] – מחלוקת

4. מאפעס, צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 מאפע: סיגעט, מאראמאראש און די שטעט פון דער משפחה

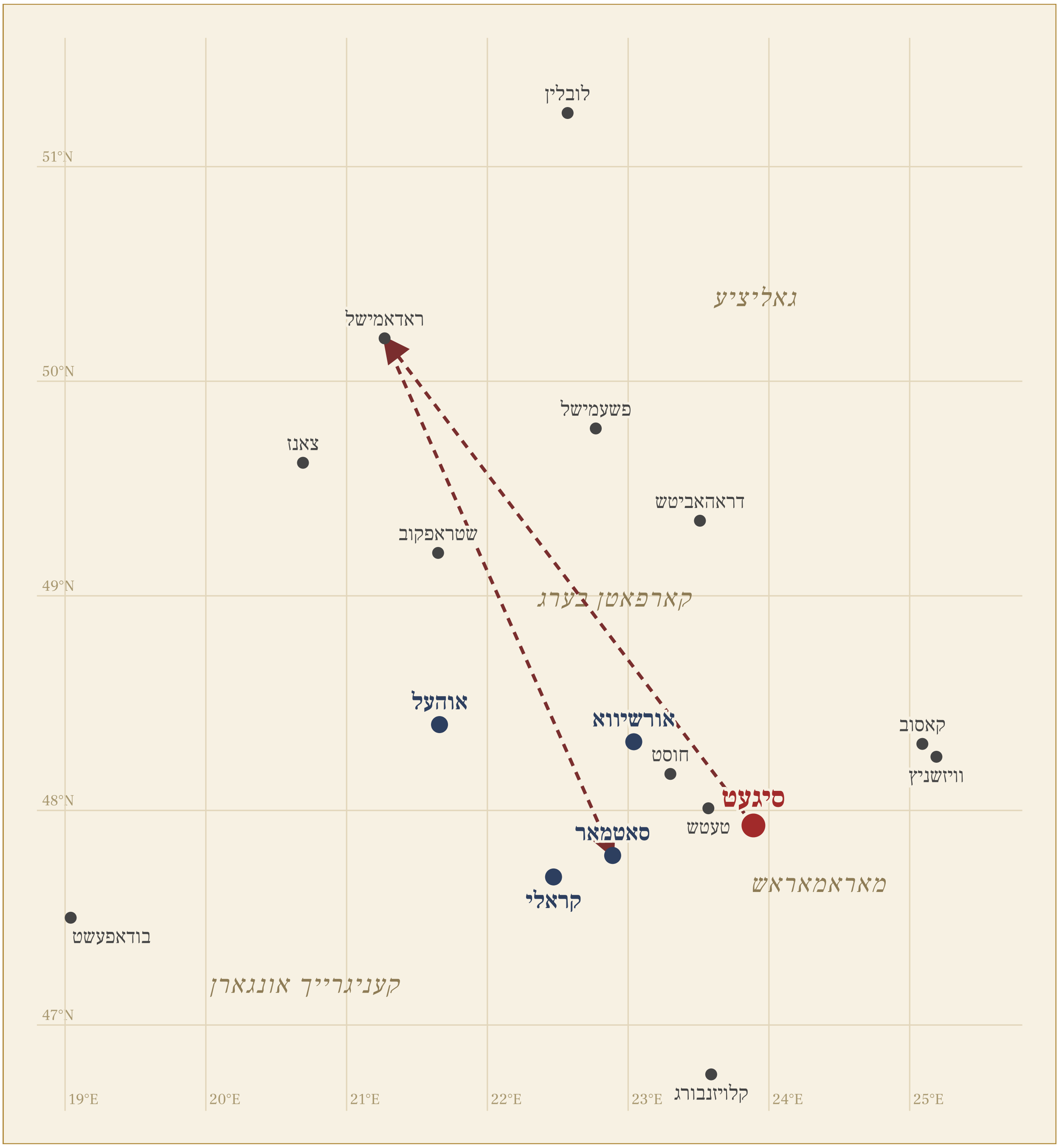

סכעמאטישע מאפע; די פונקטן שטייען לויט זייערע קאארדינאטן, אן גרעניצן און אן טייכן. די רויטע געשטריכלטע ליניע: סיגעט ← ראדאמישל (קעסט, 1904) ← סאטמאר (1905). פארן פילם: אנימירן די פונקטן איינס נאכן אנדערן לויט דער מעשה, אויף א היסטארישער מאפע פון 1900 (Arcanum Maps).

4.2 דיאגראם: דער ייחוס

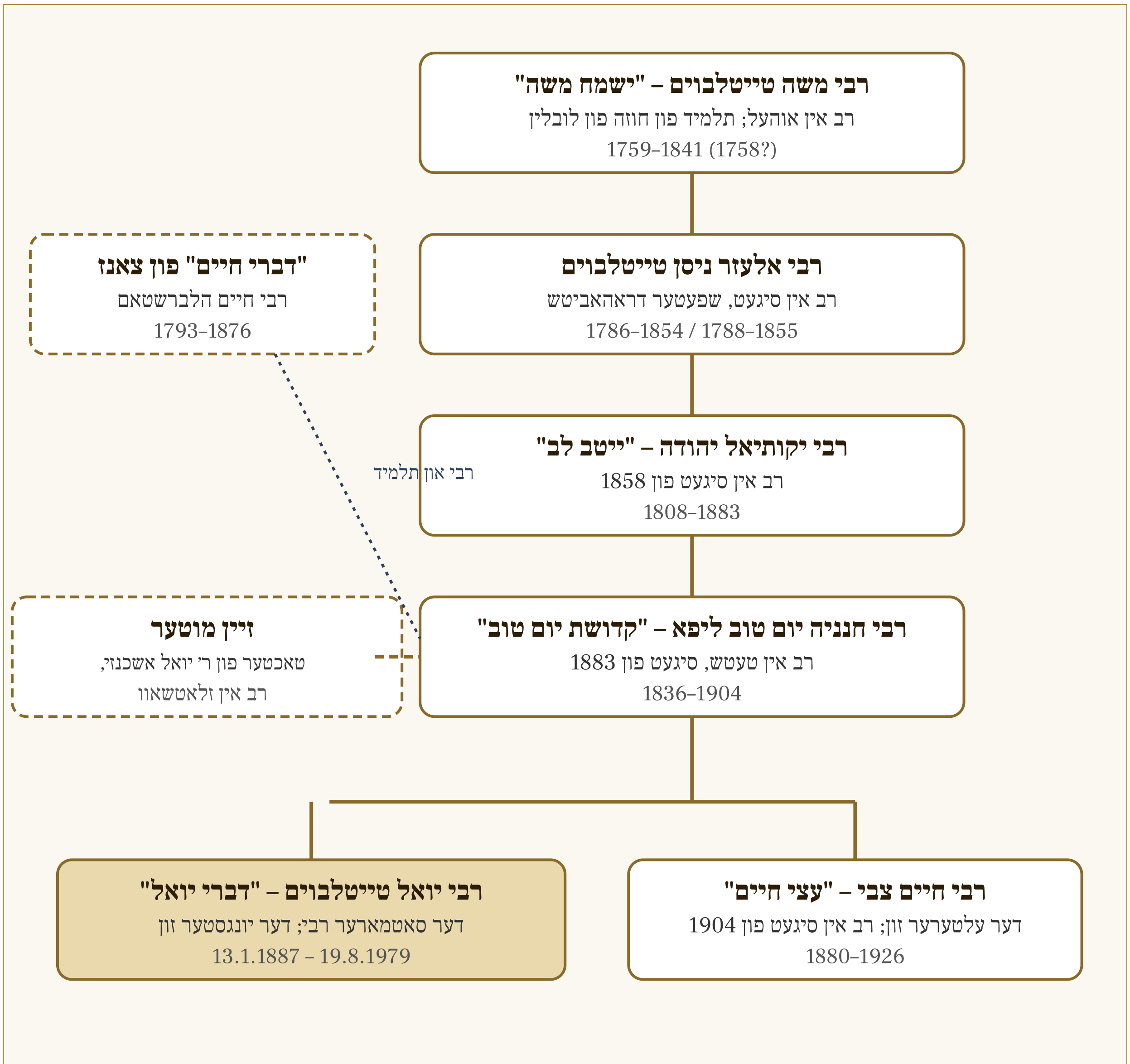

פון דער צווייטער חתונה (1878): צוויי זין און דריי טעכטער; די טעכטער ווערן נישט אויסגערעכנט

גאנצע ליניע = פאטער–זון · געשטריכלטע ליניע = מוטער / רבי און תלמיד

דער שטאם פון פיר דורות ביז רבי יואל. פרויען ווערן נישט אויסגערעכנט ביים נאמען. די דאטעס מיט "/" זענען מחלוקת (זען דעם טעקסט).

4.3 צייט-ליניע (צו ווייזן ביים סוף פון 1.7)

יאר	געשעעניש	סימן
1759 (בערך)	ר' צבי פיש, ערשטער רב פון סיגעט; געבורט פון דעם ישמח משה (טייל: 1758)	[דאקומענטירט] / [אומקלאר/מחלוקת]
1808	דער ישמח משה רב אין אוהעל (לויט ביאגראפישע מקורות); געבורט פון דעם ייטב לב	[אומקלאר/מחלוקת] / [דאקומענטירט]
1834–1840	ר' אלעזר ניסן רב אין סיגעט	[דאקומענטירט]
1836	געבורט פון דעם קדושת יום טוב	[דאקומענטירט]
1841	הסתלקות פון דעם ישמח משה	[דאקומענטירט]

יאר	געשעעניש	סימן
1858	דער ייטב לב ווערט רב אין סיגעט	[דאקומענטירט]
1864 בערך	דער קדושת יום טוב רב אין טעטש	[דאקומענטירט]
1878	צווייטע חתונה פון דעם קדושת יום טוב	[דאקומענטירט]
1880	געבורט פון ר' חיים צבי	[דאקומענטירט]
1883	הסתלקות פון דעם ייטב לב; דער קדושת יום טוב רב אין סיגעט; סיגעט שליסט זיך אן אין דעם ארטאדאקסישן פארבאנד	[דאקומענטירט]
1887	י"ז טבת: געבורט פון רבי יואל (ענציקלאפעדיע יודאיקא: 1888); די סיגעטער קהלה צעטיילט זיך	[דאקומענטירט] / [אומקלאר/מחלוקת]
1898	דער קדושת יום טוב – וויצע-פרעזידענט פון ארטאדאקסישן ביורא	[דאקומענטירט]
1900	בר מצוה (טבת תר"ס)	[דאקומענטירט]
1904	חתונה (שבט); כ"ט שבט – הסתלקות פון דעם קדושת יום טוב; ר' חיים צבי ממלא מקום	[דאקומענטירט]
1905	ח' אלול: רבי יואל באזעצט זיך אין סאטמאר (קאפיטל 2)	[דאקומענטירט]

4.4 קליינע גראפיקס אין דעם קאפיטל

- צענזוס 1869 / 1910 (1.2): צוויי זיילן, 2,300+ און 7,981 פון 21,370.
- "דער בראך פון 1858" (1.4): דריי קעסטלעך – די כהנא-משפחה, די קאסובער חסידים צעטיילט (קאסוב / וויזשניץ), דער ייטב לב אין מיטן.
- 1883 → 1887 (1.5): איין קהלה ← צוויי קהלות (ארטאדאקסיש / "ספרד").
- דער שליסל פון די דריי סימנים (1.1): דאקומענטירט (גרין), טראדיציאנעלער באריכט (גאלד), אומקלאר/מחלוקת (רויט) – די זעלבע פארבן איבער עקראן דורכאויס דעם פילם.

5. איבערגאנג צו קאפיטל 2 (פראדוקציע)

נאראציע: זען 1.8. בילד: די מאפע ציט זיך פון סיגעט קיין ראדאמישל און פון דארט קיין סאטמאר; ווינטער-בליק אויף די קארפאטן; פאמעלעכער איבערגאנג צו דעם קעפל "קאפיטל 2: די רבנות אין אורשיוואו און סאטמאר". מוזיק: דאס זעלבע רואיגע טעמע ווי ביי דער עפענונג, שטילער.

6. מקורות פאר קאפיטל 1

1. Allan Nadler, "Teitelbaum Family" / "Satmar Hasidic Dynasty", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Teitelbaum_Family
2. Michael K. Silber, "Sighet Marmaţiei", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Sighet_Marmatiei
3. Avraham Rubinstein, "Teitelbaum", *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed. (2007), via encyclopedia.com.
4. English Wikipedia: "Joel Teitelbaum" (read 25 Oct 2026), "Moshe Teitelbaum (Ujhel)", "Chananya Yom Tov Lipa Teitelbaum".
5. העברעאישע וויקיפעדיע: "יואל טייטלבוים"; "משה טייטלבוים (ישמח משה)".
6. אידישע וויקיפעדיע: "יואל טייטלבוים".
7. העברעאישע וויקיפעדיע: "חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים".

8. אידישע וויקיפעדיע: "חנניה יום-טוב ליפא טייטלבוים".

9. העברעאישע וויקיפעדיע: "חסידות סיגעט".

10. English Wikipedia: "Sighetu Marmației" (names of the town, 1910 census).

11. Shaul Magid (trans. and ed.), *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access) – פאר די מקומות אין "ויואל משה", מאמר ישוב ארץ ישראל; דער העברעאישער ארגינעל פון די סימנים איז נאך נישט נאכגעקוקט.

12. די ספרים אליין (שער-בלעטער): ישמח משה, השיב משה, תפלה למשה, ייטב לב, קדושת יום טוב, ערוגות הבשם – HebrewBooks.org, די נאציאנאלע ביבליאטעק פון ישראל.

13. "מחזיקי הדת" (לעמבערג), באריכט פון דער בר מצוה, ווי געברענגט אין [5]; דאס ארגינעלע בלאט איז נאך נישט געזען.

צו דורכקוקן פאר די קומענדיגע קאפיטלען (נאך נישט געלערנט): ר׳ שלמה יעקב געלבמאן, "משיחן של ישראל" (קרית יואל); מנחם קרן-קרץ, "הקנאי" (ביאגראפיע); מנחם קרן-קרץ, "מרמרוש-סיגט"; Dezső Schön, *Istenkeresők a Kárpátok alatt* (Kolozsvár, 1935); "ספר מרמרוש"; ר׳ יקותיאל יהודה גרינוואלד, "מצבת קודש".

7. נאטיצן פאר דער פראדוקציע: וואס איז נאך אפן

- **געבורט-יאר:** אלע מקורות וואס מיר האבן געזען געבן 1887 (י"ז טבת תרמ"ז), חוץ דער ענציקלאפעדיע יודאיקא וואס גיט 1888. קיין מקור וואס מיר האבן געזען גיט נישט 1886.
- **לערער:** קיין מלמד, רבי אדער ישיבה פון זיינע יונגע יארן ווערט נישט דערמאנט; זיבן פון די אכט רבנים וואס האבן אים געגעבן סמיכה זענען נישט באקאנט. "משיחן של ישראל" זאל מען דורכקוקן.
- **בר מצוה:** דער גענויער טאג, און דאס נומער פון "מחזיקי הדת" מיטן באריכט, זענען נאך נישט געפונען; די שאלה "מסכת שבת" אדער "עירובין" בלייבט אפן.
- **די מוטער און די ירושה אין 1904:** נאר די ענגלישע וויקיפעדיע זאגט אז זי האט געשטיצט דעם יונגערן זון; דאס ווערט פארגעשטעלט אלס מחלוקת.
- **ציטאטן:** די ציטאטן פון זילבער און נאדלער זענען איבערגעזעצט פון ענגליש. די מעשה מיט ר׳ עקיבא יוסף שלעזינגער ווערט געברענגט מיט אונזערע ווערטער, ביז מען קוקט נאך דעם סימן אינעם ספר "ויואל משה".
- **דער ישמח משה אין אוהעל:** דאס יאר 1808 און די פריערדיגע שטעלעס שטייען נאר אין ביאגראפישע מקורות.
- **ר׳ משה גרינוואלד:** די מקורות זאגן נאר "ר׳ משה גרינוואלד"; אז דאס איז דער חוסטער רב, בעל "ערוגות הבשם", איז אונזער אידענטיפיקאציע, און מען זאל עס נאכקוקן.

דער סאַטמאַרער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 2 – די רבנות אין אורשיווא און סאטמאר (30:00 · 0:25:00–0:55:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 2: די רבנות אין אורשיווא און סאטמאר

ראדאמישל, סאטמאר, אורשיווא, קראלי – און ווידער סאטמאר · לענג 30:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 0:25:00–0:55:00 · נאראציע בערך 4,200 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור, אדער אין א דאקומענט פון יענער צייט.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער די משפחה דערציילן עס, אדער עס שטייט נאר אין ביאגראפיעס פון אינעווייניג; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, און די נאראציע זאגט עס אפן.
- נומערן אין קלאמערן, למשל [2], ווייזן אויף דער רשימה פון מקורות אין סוף קאפיטל (די נומערירונג איז פאר קאפיטל 2 אליין). גענשעפיסלעך ("...") ווערן גענוצט נאר וואו מען האט געזען דעם לשון אין מקור; אלעס אנדערש איז א באארבייטונג אין אונזערע ווערטער.
- אין דעם קאפיטל זענען כמעט אלע דאטעס פון די רבנות-שטעלעס פאראן אין מער ווי איין נוסח. די נאראציע זאגט ביי יעדן ארט וועלכע מקורות זאגן וואס; זי מאכט נישט קיין פשרה פון זיך אליין.
- פרויען ווערן קיינמאל נישט דערמאנט ביים נאמען אין דעם פילם; משפחה-מיטגלידער ווערן אידענטיפיצירט דורך זייער פאטער אדער מאן.

1. דער נאראציע-סקריפט

2.1 קעסט אין ראדאמישל; זיך באזעצן אין סאטמאר (1904–1905); א בית המדרש פאר א יונגן מאן · 0:25:00–0:30:00

ראדאמישל איז געווען א שטעטל אין מערב-גאליציע, ווייט פון די בערג פון מאראמאראש. [דאקומענטירט] [4] דארט, אין דעם הויז פון זיין שווער, ר' אברהם חיים הורוויץ, האט דער יונגער רבי יואל פארבראכט די ערשטע צייט נאך דער חתונה און נאך דעם פאטערס הסתלקות. [דאקומענטירט] [4][5] די ענגלישע און די העברעאישע ענציקלאפעדיע זאגן אז ער איז דארט געבליבן "מער ווי א יאר"; די אידישע וויקיפעדיע רעדט פון "געציילטע יארן". [אומקלאר/מחלוקת] [4][5][6]

לויט דער אידישער וויקיפעדיע, איז ער אין די קעסט-יארן געפארן צו דעם בעלזער רב, ר' יששכר דוב ראקח, און האט זיך געהאלטן פאר זיין חסיד. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] דאס שטייט נאר אין יענעם מקור, אן א ציון פון וואו עס קומט, און מיר האבן עס נישט געפונען ערגעץ אנדערש. [אומקלאר/מחלוקת] [6]

דעם ח' אלול תרס"ה, דעם 8טן סעפטעמבער 1905, איז דאס יונגע פארפאלק אנגעקומען קיין סאטמאר. [דאקומענטירט] [4][5] פארוואס ער האט אויסגעקליבן פונקט די שטאט, ערקלערן די מקורות וואס מיר האבן געזען נישט. [דאקומענטירט]

סאטמאר – אויף אונגאריש Szatmárnémeti, אויף רומעניש Satu Mare – ליגט אויף דעם טייך סאמעש, אין צפון-מערב פון היינטיגן רומעניע. [דאקומענטירט] [10] אין 1905 איז זי געווען א שטאט אין קעניגרייך אונגארן, און א באן-קנופ: פון איר זענען שוין געגאנגען באנען קיין נאדיקארוי, וואס אידן האבן גערופן קראלי, און קיין מאראמאראש-סיגעט. [דאקומענטירט] [10] אזוי זענען די שטעט פון אונזער קאפיטל געווען פארבונדן מיט אייזן, לאנג פאר זיי זענען פארבונדן געווארן אין זיין לעבן. [דאקומענטירט] [10]

די אידישע קהלה אין סאטמאר איז געווען יונג. [דאקומענטירט] [2] דער היסטאריקער אטילא טשיקי (Attila Csíki) שרייבט אין דער ייוו"א ענציקלאפעדיע אז ביז דעם מיטל פון 19טן יארהונדערט האבן אידן נישט געטארט וואוינען אין דער שטאט, און אז די קהלה איז געגרינדעט געווארן ארום 1849. [דאקומענטירט] [2] אין 1910 האט די שטאט געציילט 7,194 אידן, בערך א פינפטל פון אלע איינוואוינער. [דאקומענטירט] [2] טשיקי שרייבט אז די נייע אימיגראנטן פון די 1870ער יארן האבן "צעבראכן" די איינהייט פון דער קהלה, און אז שפעטער זענען די חסידים געווארן די מערהייט. [דאקומענטירט] [2] נאך דער הסתלקות פון דעם ערשטן רב, ר' בנימין זאב מאנדלבוים, אין 1897, האט מען אויפגענומען ר' יהודה גרינוואלד, דעם מחבר פון "שבט מיהודה", און א טייל פון דער קהלה האט זיך אפגעטיילט און געגרינדעט א באזונדערע "סטאטוס קווא" קהלה. [דאקומענטירט] [10][2]

אין די דאזיגע שטאט האבן אנהענגער געעפנט פאר דעם אכצן-יעריגן יונגערמאן א בית המדרש. [דאקומענטירט] [4][5] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט: "טראָץ זיין יוגנט". [דאקומענטירט] [4] דער היסטאריקער אלן נאדלער (Allan Nadler) שרייבט אז ער איז אריבער קיין סאטמאר ווי א יונגער מאן און האט באלד צוגעצויגן א קרייז נאכפאלגער. [דאקומענטירט] [1] די אידישע וויקיפעדיע באשרייבט ווי ער האט דארט געדאוונט אין זיין אייגענעם בית המדרש "מיט א שיינע קבוצה חסידים". [טראדיציאנעלער באריכט] [6]

דער זשורנאליסט דעזשא (דוד) שען (Dezső Schön), וואס האט אין די 1930ער יארן געפארשט די סיגעטער דינאסטיע, שרייבט אז שוין דעמאלט האט מען אים גערופן "דער סאטמארער רבי". [דאקומענטירט] [4][5][12] די העברעאישע וויקיפעדיע לייגט צו אז דער נאמען איז געבליבן אויף ווען ער איז שפעטער געווען רב אין אנדערע שטעט. [דאקומענטירט] [7] דאס איז דער שליסל צו דעם גאנצן קאפיטל: כמעט דרייסיג יאר לאנג, אין אורשיווא און אין קראלי, האט מען אים שוין גערופן מיטן נאמען פון א שטאט וואו ער איז נאך נישט געווען קיין רב. [דאקומענטירט] [4][7]

דערפאר איז אויך פאראן א מחלוקת ווען מען זאל רעכענען דעם אנהייב פון חסידות סאטמאר. [אומקלאר/מחלוקת] די העברעאישע וויקיפעדיע רעכנט פון 1905, ווען ער איז געקומען אין שטאט; נאדלער אין דער ייוו"א שרייבט אז די חסידות איז געגרינדעט געווארן אין 1928, ווען ער איז אויסגעוויילט געווארן פאר רב. [אומקלאר/מחלוקת] [1][7]ביידע ציפערן זענען ריכטיג לויט זייער אייגענעם חשבון; זיי מעסטן צוויי פארשידענע זאכן. [אומקלאר/מחלוקת]

די ערשטע יארן אין סאטמאר זענען נישט געווען רואיג. [דאקומענטירט] אין שטאט האט שוין געוואוינט א רבי, ר' יששכר דוב (בערצע) לייפער, א זון פון ר' מרדכי פון נאדווורנא, און לויט דער ענגלישער און דער העברעאישער ענציקלאפעדיע זענען די באציאונגען צווישן זיי געווען געשפאנט. [דאקומענטירט] [4][5] ר' בערצע לייפער איז נפטר געווארן דעם 12טן סעפטעמבער 1906. [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע אליין ברענגט אויך א מעשה פון יענע יארן, וועגן א מקוה וואס ער האט געהאלטן אז זי איז אויפגעשטעלט נישט ווי עס דארף צו זיין, און ווי זיינע אנהענגער האבן זי צעשטערט; זי ענדיגט אז די געשעעניש האט אים געמאכט א נאמען פון א קנאי. [אומקלאר/מחלוקת] [5] אין קיין אנדער מקור וואס מיר האבן גענוצט שטייט די מעשה נישט, און מיר ברענגען זי נאר אלס דעם באריכט פון יענעם מקור. [אומקלאר/מחלוקת]

אזוי זעט מען אים ביים ענדע פון יענעם יאר: א יונגער מאן אן א שטעלע, מיט א בית המדרש, א קליינעם קרייז חסידים – און שוין מיט א נאמען. [דאקומענטירט] [1][4]

2.2 רב אין אורשיווא (איל\u05d0שווא), 1911; די יארן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה צוריק אין סאטמאר · 0:30:00–0:35:00

אין יאר תרע"א, 1911, איז געקומען די ערשטע רבנות. [דאקומענטירט] [1][4][5] אויף דעם יאר זענען אלע מקורות וואס מיר האבן גענוצן מסכים. [דאקומענטירט] [1][4][5][8] די אידישע וויקיפעדיע שטעלט עס "נאך אפאר יאר זיצן אין סאטמאר", און דאס שטימט מיט זעקס יאר פון 1905 ביז 1911. [דאקומענטירט] [6]

די שטאט האט פיל נעמען, און עס לוינט זיך זיי צו קענען. [דאקומענטירט] אויף אונגאריש האט זי געהייסן אילאשווא (Ilosva); אויף אידיש ארשעווע אדער אורשיווא; היינט הייסט זי אירשאווא (Irshava), אין דעם זאקארפאטער געגנט פון אוקראינע.

[דאקומענטירט] [4][8] זי ליגט איבער א טייך מיטן זעלבן נאמען, ביים פוס פון די קארפאטן, ניט ווייט פון מונקאטש. [דאקומענטירט] [6][8] אין דער ייוו"א ענציקלאפעדיע שרייבט נאדלער דעם נאמען "Orsova", אבער ער באצייכנט אים אלס א שטאט אין קארפאטא-רוס; די אלע אנדערע מקורות ווייזן קלאר אויף אילאשווא, און נישט אויף דער שטאט אורשאווא ביים טייך דונאי. [אומקלאר/מחלוקת] [1][4][8]

די באשטימונג איז נישט געווען אן קעגנערשאפט. [דאקומענטירט] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט די קהלה פון דעם נאענטן שטעטל בילקע זיך קעגנגעשטעלט צו דער באשטימונג, און א פרואוו צו פארהאלטן זיין אנטריט איז דורכגעפאלן דורך דער אריינמישונג פון דעם צענטראלן ארטאדאקסישן ביורא, אזוי אז ער איז אפיציעל באשטימט געווארן. [דאקומענטירט] [5] פארוואס בילקע האט זיך קעגנגעשטעלט, ערקלערט דער מקור נישט, און קיין אנדער מקור וואס מיר האבן געזען דערמאנט עס נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

לויט דעם זעלבן מקור, איז ער אריבער וואוינען אין אורשיווא אין די טעג פון ספירת העומר פון יענעם יאר. [דאקומענטירט] [5] נאדלער לייגט צו א פרט וואס איז וויכטיג פאר דער גאנצער מעשה: אז ער האט אויך אלס רב אין אורשיווא ווייטער געהאלטן א וואוינונג אין סאטמאר. [דאקומענטירט] [1]

אין אורשיווא האט ער געפירט א ישיבה. [דאקומענטירט] [4][6][8] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט אז ער האט דארט "געגרינדעט" א ישיבה; די העברעאישע וויקיפעדיע אויף חסידות סאטמאר שרייבט אז ער האט אהין "אריבערגעפירט" זיין ישיבה. [אומקלאר/מחלוקת] [4][7]ביידע נוסחאות קענען זיין ריכטיג, אויב די תלמידים פון סאטמאר זענען מיטגעקומען און נייע זענען צוגעקומען. [אומקלאר/מחלוקת] ווי פיל תלמידים, ווער עס האט געזאגט שיעורים, און וואס מען האט געלערנט, ווייסן מיר פון די מקורות וואס מיר האבן געזען נישט. [דאקומענטירט]

זיינע מענטשן זענען באקאנט געווארן אלס "חסידי אורשיווא". [דאקומענטירט] [7] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט אז ער האט פארשפרייט דעם וועג פון חסידות צווישן דעם פאלק אין דער געגנט. [דאקומענטירט] [4] און אין זיינע שטעלונגען, שרייבן די ענגלישע און די העברעאישע ענציקלאפעדיע, איז ער אלס יונגער רב געגאנגען אין די וועגן פון זיין פאטער און זיידן. [דאקומענטירט] [4][5] ער האט פארבאטן יעדע פארבינדונג מיט ציוניסטן, אויך מיט דעם "מזרחי", און ער האט געשטיצט דעם מונקאטשער רב, ר' חיים אלעזר שפירא, אין זיין קאמף קעגן דער וועלט-אגודת ישראל. [דאקומענטירט] [4][5]

אין זומער 1914 האט זיך אנגעהויבן די ערשטע וועלט-מלחמה. [דאקומענטירט] [4] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט אז ביים אויסברוך פון דער מלחמה האט ער זיך "אומגעקערט" קיין סאטמאר; די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט כמעט דאס זעלבע. [דאקומענטירט] [4][5] די אידישע וויקיפעדיע זאגט אז אין יאר תרע"ה איז ער "אנטלאפן" פון ארשעווע קיין סאטמאר. [אומקלאר/מחלוקת] [6] תרע"ה הייבט זיך אן אין האַרבסט 1914, אזוי אז די יארן שטימען בערך; נאר דאסווארט "אנטלאפן" ווערט ערגעץ נישט ערקלערט. [אומקלאר/מחלוקת]

סאטמאר פון די מלחמה-יארן איז געווען א שטאט אונטער דרוק. [דאקומענטירט] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע זענען בערך פיר הונדערט ביז פינף הונדערט אידן פון סאטמאר אריינגענומען געווארן אין מיליטער, און אין 1914 זענען אנגעקומען בערך צוויי טויזנט אידישע פליטים פון גאליציע, וואס זענען אנטלאפן פון דער רוסישער ארמיי. [דאקומענטירט] [10] ביידע קהלות אין שטאט האבן זיי צוזאמען אויפגענומען, און ווייל א סך זענען קיינמאל נישט צוריקגעפארן, איז זייער אויסהאלטן געפאלן אויף דער קהלה. [דאקומענטירט] [10]

אין די דאזיגע יארן איז זיין בית המדרש אין סאטמאר געוואקסן. [דאקומענטירט] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט אז דער בית המדרש איז ביסלעכווייז געווארן א פולע ישיבה. [דאקומענטירט] [4] די אידישע וויקיפעדיע דערציילט אז מען האט אים גערופן "דער ארשעווער בית המדרש", און אז פילע אידן פון סאטמאר האבן זיך צו אים צוגעבונדן. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] אויך ווען ער האט געוואוינט אין סאטמאר, האט מען אים אזוי אידענטיפיצירט מיט דער שטאט פון זיין רבנות. [טראדיציאנעלער באריכט] [6]

דער זעלבער מקור דערציילט אז ער איז געווען נאענט מיט ר' אליעזר דוד גרינוואלד, דעם מחבר פון "קרן לדוד", וואס האט אים זייער געשעצט. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] מען דארף אבער וויסן אז ר' אליעזר דוד איז געווארן רב אין סאטמאר ערשט אין

1920, און אז די ענגלישע און די העברעאישע ענציקלאפעדיע שטעלן די צווײ פאר אין יענעם יאר ווי צווײ קאנדידאטן פאר דער זעלבער שטעלע. [אומקלאר/מחלוקת] [2][4][5] אויף דעם קומען מיר באלד.

2.3 נאך טריאנאן: די געגנט גייט איבער צו רומעניע און טשעכאסלאוואקיי; די ליידיגע רבנות אין סאטמאר 1920; צוריק קיין אורשיווא (1922) · 0:35:00–0:40:00

די מלחמה האט צעבראכן די אלטע מאפע. [דאקומענטירט] אין דער אפענסיווע וואס האט זיך אנגעהויבן דעם 15טן אפריל 1919 האט די רומענישע ארמיי איינגענומען סאטמאר, און דעם 19טן אפריל – קראלי. [דאקומענטירט] [9][10] דער טריאנאן-אפמאך פון 4טן יוני 1920 האט איבערגעגעבן סאטמאר און קראלי צו רומעניע. [דאקומענטירט] [4][9][10] אורשיווא, וואס איז געלעגן אין קארפאטא-רוס, איז אריין אין דער נייער טשעכאסלאוואקיי. [דאקומענטירט] [4] איין מקור דאטירט די איבערגאבע פון די צפון-מזרח געגנטער אין 1921; די אנדערע געבן 1920. [אומקלאר/מחלוקת] [10][11]

פאר די סיגעטער חסידים איז דאס געווען מער ווי א פאליטישע ענדערונג. [דאקומענטירט] סיגעט אליין איז אויך אוועק צו רומעניע, און די דערפער און שטעטלעך פון אירע חסידים זענען צעטיילט געווארן צווישן צוויי לענדער מיט א גרעניץ אינמיטן. [דאקומענטירט] [7] די העברעאישע וויקיפעדיע אויף חסידות סאטמאר שרייבט אז צוליב דער צעטיילונג און צוליב דעם וואקסנדיגן שם פון דעם יונגערן ברודער, זענען א סך מענטשן פון ר' חיים צבי אריבער צו אים. [דאקומענטירט] [7] דאס ערקלערט פארוואס ער האט שוין געהאט א גרויסן קרייז, לאנג פאר די געשעענישן פון 1926. [דאקומענטירט] [7]

דעם 9טן מערץ 1920 איז אין סאטמאר נפטר געווארן דער רב, ר' יהודה גרינוואלד. [דאקומענטירט] [4][5] עטליכע פון רבי יואלס אנהענגער האבן פארגעשלאגן אים פאר דעם רב. [דאקומענטירט] [4][5] לויט דער ענגלישער ענציקלאפעדיע, האבן זיך קעגנגעשטעלט די נישט-חסידישע "אשכנזים", וואס זענען געווען די מערהייט, די מאדערנע, די ציוניסטן, און – ווי זי שרייבט – "אויך א סך אנדערע חסידים". [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע אויף דער שטאט גיט אלס סיבה זיין קנאות. [דאקומענטירט] [10] די אידישע וויקיפעדיע רעדט נאר פון א "רעדע" אים אויפצונעמען, און שטעלט עס אין א פריערדיגער צייט, אן א מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [6] אויסגעוויילט איז געווארן ר' אליעזר דוד גרינוואלד, נישט קיין קרוב פון דעם פריערדיגן רב. [דאקומענטירט] [4]

טשיקי שרייבט אז ר' אליעזר דוד גרינוואלד האט געשטארקט די אלטע אשכנזישע ריכטונג אין דער קהלה, און אז זיין ישיבה האט געהאט פיר הונדערט תלמידים, איינע פון די גרעסטע אין דער געגנט. [דאקומענטירט] [2] ער שרייבט אויך אז אין די 1920ער יארן זענען אין סאטמאר געווען עטליכע ציוניסטישע ארגאניזאציעס, און אז דער "מזרחי" איז דארט געווען באזונדערס שטארק. [דאקומענטירט] [2]

אין די דאזיגע יארן הערט מען זיין קול אויך אויף דער ברייטער בינע. [דאקומענטירט] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט ער אין 1920 אנטייל גענומען אין א רבנים-אסיפה אין גרויסווארדיין, וואס האט פארבאטן יעדע פארבינדונג מיט די ציוניסטן און מיטן "מזרחי". [דאקומענטירט] [5]

אין זומער 1922 איז אין טשאפ, אויף דער נייער טשעכאסלאוואקישער גרעניץ, פארגעקומען א גרויסע אסיפה פון רבנים אונטער דער פירערשאפט פון דעם מונקאטשער רב. [דאקומענטירט] [1][5] נאדלער שרייבט אז רבי יואל איז געווען איינער פון די פירנדיגע באטייליגטע, און אז זיין אונטערשריפט איז געשטאנען ערשט – פאר די אונטערשריפטן פון א סך עלטערע און חשובע רבנים פון גאליציע, אונגארן, רומעניע און סלאוואקיי. [דאקומענטירט] [1] לויט נאדלער, האט די דעקלאראציע ארויסגעלאזט א חרם נישט נאר אויף די ציוניסטן, נאר אויך אויף דער אגודת ישראל. [דאקומענטירט] [1] ער איז דעמאלט געווען בערך פינף און דרייסיג יאר אלט. [דאקומענטירט] [1][4]

נאדלער שרייבט אז אין די יארן פאר דער מלחמה איז ער געווען באאיינפלוסט פון דער שיטה פון דעם מונקאטשער רב. [דאקומענטירט] [1] אנדערע מקורות זענען מער פארזיכטיג: לויט דעם וואס די ענגלישע ענציקלאפעדיע ברענגט פון דעם היסטאריקער אביעזר ראוויצקי, זענען די פערזענלעכע באציאונגען צווישן די צוויי געווען געשפאנט. [אומקלאר/מחלוקת] [11][17] מיר וועלן נאך זען אז אין ארגאניזאציע-ענינים זענען זיי טייל מאל געשטאנען אויף צוויי זייטן. [דאקומענטירט] [5]

אין דעם זעלבן יאר 1922, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט ער אנגעפירט די סיגעטער חסידים אין קלויזנבורג ווען זיי האבן זיך אפגעטיילט פון דער ארטיגער ארטאדאקסישער קהלה, וועמענס רב, ר' משה שמואל גלאזנער, האט מסכים געווען מיט דעם ציוניזם. [דאקומענטירט] [5] די נייע קהלה, "עדת הספרדים קלויזנבורג", איז באלד געפירט געווארן פון ר' יקותיאל יהודה האלבערשטאם, דער שפעטערדיגער קלויזנבורגער רבי. [דאקומענטירט] [5] דאס ווייזט אז ער האט שוין דעמאלט געפירט סיגעטער חסידים אין אנדערע שטעט, פיר יאר פאר זיין ברודערס הסתלקות. [דאקומענטירט] [5]

אויך א פערזענלעכער צער איז געקומען אין די יארן. [דאקומענטירט] דעם י"א אלול תרפ"א, דעם 14טן סעפטעמבער 1921, איז נפטר געווארן א טאכטער פון אים, נאך יונג. [דאקומענטירט] [4][5] די ענגלישע און די העברעאישע ענציקלאפעדיע זאגן אז דאס איז געווען די עלטסטע טאכטער; די אידישע וויקיפעדיע זאגט אז זי איז געווען די יונגסטע, אז זי איז נפטר געווארן נישט חתונה געהאט, און אז זי ליגט אין סאטמאר. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5][6]

און דאן איז ער צוריק קיין אורשיווא. [דאקומענטירט] די ענגלישע און די העברעאישע ענציקלאפעדיע זאגן: אין 1922, נאך בערך אכט יאר אוועק פון שטאט. [דאקומענטירט] [4][5] די אידישע וויקיפעדיע זאגט אז ער האט געוואוינט אין סאטמאר זעקס יאר, און איז צוריק אין יאר תרפ"א. [אומקלאר/מחלוקת] [6] תרפ"א הייבט זיך אן אין האַרבסט 1920 און ענדיגט זיך אין זומער 1921, אזוי אז דער אונטערשייד איז בערך א יאר. [אומקלאר/מחלוקת] דער ארטיקל וועגן דער שטאט אליין זאגט אז זיין צווייטער אויפענטהאלט דארט איז געווען צווישן 1922 און 1925. [דאקומענטירט] [8]

ווען ער איז צוריק, איז אורשיווא שוין געווען אין טשעכאסלאוואקיי. [דאקומענטירט] [4] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט ער אין זיינע לעצטע חדשים אין אורשיווא, נאך די וואלן צום טשעכאסלאוואקישן פארלאמענט, צוזאמען מיט ר' יוסף צבי דושינסקי, אנגעפירט די רבנים פון קארפאטא-רוס קעגן דעם מונקאטשער רבס פלאן צו גרינדן אן אייגענעם ארטאדאקסישן ביורא, אויסער דער השגחה פון דעם ביורא אין פרעשבורג. [דאקומענטירט] [5] דאס איז דער ערשטער מאל וואס מיר זעען אים קלאר אויף דער אנדערער זייט פון מונקאטש. [דאקומענטירט]

2.4 רב אין קראלי (נאדיקארוי / קארעי), 1925–26; דעם ברודערס הסתלקות (1926) און די סיגעטער ירושה · 0:40:00–0:46:00

די צווייטע רבנות איז געווען אין קראלי. [דאקומענטירט] [1][4][5] אויף אונגאריש האט די שטאט געהייסן נאדיקארוי (Nagykároly), אויף רומעניש קארעי (Carei); אידן האבן גערופן "קראלי", אויסגערעדט "קרולע". [דאקומענטירט] [9] זי ליגט בערך פינף און דרייסיג קילאמעטער פון סאטמאר, נאענט צו דער אונגארישער גרעניץ, און פון 1871 איז זי פארבונדן מיט סאטמאר מיט א באן. [דאקומענטירט] [9] די אידישע וויקיפעדיע רופט זי "דער שטארק חסידישער שטאט קראלי". [דאקומענטירט] [6] ביז היינט איז ער באקאנט אויך אלס "דער קראלער רב". [דאקומענטירט] [4]

ווען איז ער געווארן רב אין קראלי? [אומקלאר/מחלוקת] דא זענען די מקורות זיך נישט מסכים, און מיר וועלן זיי ברענגען איינס נאך דאס אנדערע. [אומקלאר/מחלוקת] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז דעם ד' ניסן תרפ"ה, דעם 29סטן מערץ 1925, איז ער באשטימט געווארן פאר אב"ד אין קראלי, אויף דעם ארט פון ר' שאול בראך, און אז ער איז אריבער וואוינען אין שטאט אין חודש אדר תרפ"ו. [דאקומענטירט] [5] די ענגלישע ענציקלאפעדיע גיט דעם זעלבן דאטום פון באשטימונג, און זאגט אז ער איז אריבער "בערך א יאר שפעטער". [דאקומענטירט] [4] נאדלער אין דער ייוו"א, און די העברעאישע וויקיפעדיע אויף חסידות סאטמאר, שרייבן אז ער איז געווארן רב אין קראלי אין 1926. [אומקלאר/מחלוקת] [1][7] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער האט פארלאזט ארשעווע שוין אין יאר תרפ"ד. [אומקלאר/מחלוקת] [6] און די ענציקלאפעדיע יודאיקא דערמאנט נישט קראלי ביים נאמען; זי זאגט נאר אז ער האט געדינט אין קהלות אין די קארפאטן און אין צפון-טראנסילוואניע.

[אומקלאר/מחלוקת] [3]

ווי קען מען דאס פארשטיין? [אומקלאר/מחלוקת] 1925 און 1926 קענען ביידע זיין ריכטיג, אויב 1925 איז דער טאג פון דער באשטימונג און 1926 דער טאג ווען ער איז אנגעקומען. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5] תרפ"ד, וואס ענדיגט זיך אין זומער 1924, בלייבט א נוסח פאר זיך, און מיר האבן נישט געפונען קיין מקור וואס שטיצט עס. [אומקלאר/מחלוקת] [6] אויף דעם עקראן וועלן מיר שרייבן: באשטימט ניסן תרפ"ה, 1925; אריבער אדר תרפ"ו, 1926. [אומקלאר/מחלוקת]

ר׳ שאול בראך, דער פריערדיגער רב פון קראלי, איז לויט דער אידישער וויקיפעדיע דעמאלט געווארן רב אין קאשוי. [דאקומענטירט] [6] און לויט דעם זעלבן מקור, האט רבי יואל מיטגעברענגט קיין קראלי זיין ישיבה. [דאקומענטירט] [6] ווי פיל תלמידים זי האט געהאט אין קראלי, ווייסן מיר נישט. [דאקומענטירט]

צווישן דער באשטימונג און דעם אריבערפארן, איז געקומען א שווערער קלאפ. [דאקומענטירט] דעם ו׳ שבט תרפ"ו, דעם 21סטן יאנואר 1926, איז זיין עלטערער ברודער, ר׳ חיים צבי, דער סיגעטער רב, פלוצלינג נפטר געווארן. [דאקומענטירט] [4][5]

אט ווידער האט זיך געשטעלט די שאלה וואס איז געשטאנען אין 1904: ווער וועט זיצן אויף דעם סיגעטער שטול? [דאקומענטירט] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האבן די פירער פון דער קהלה פארגעשלאגן צו באשטימען רבי יואל אויף זיין ברודערס ארט. [דאקומענטירט] [5] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט אז "א סך פון זיינע חסידים" האבן דאס פארגעשלאגן. [דאקומענטירט] [4] אבער די אלמנה, די סיגעטער רביצין, האט זיך קעגנגעשטעלט, און האט געפאדערט אז איר זון, ר׳ יקותיאל יהודה, דעמאלט פערצן יאר אלט, זאל ירשענען זיין פאטער, ווי דער מנהג איז. [דאקומענטירט] [5] דער מנהג האט געוואונען, און דער יונגער בחור האט באקומען אלע דריי שטעלעס פון זיין פאטער. [דאקומענטירט] [4][15] דער היסטאריקער מיכאל זילבער האט, ווי מיר האבן געזען אין קאפיטל 1, באשריבן דעם פרינציפ פון ירושה אין סיגעט ווי פעסט איינגעשטעלט. [דאקומענטירט] [15]

וועגן דעם עלטער פון דעם בחור זענען אויך פאראן צוויי נוסחאות. [אומקלאר/מחלוקת] רוב מקורות זאגן פערצן; איינער זאגט צוועלף; און זיין געבורט-יאר ווערט געגעבן 1911 אדער 1912. [אומקלאר/מחלוקת] [1][4][15] לויט דער ענגלישער און דער העברעאישער ענציקלאפעדיע, האט מען געבראכט קיין סיגעט דעם ברבשטער רב, ר׳ יקותיאל יהודה גראס, ער זאל זיין דער לערער פון דעם יונגן רב, און למעשה דער רב פון שטאט. [דאקומענטירט] [4][5]

וואס איז געשען מיט די חסידים? [דאקומענטירט] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט אז רוב חסידים האבן זיך געווענדט צו רבי יואל, וואס איז געווארן דער רבי פון דער דינאסטיע "אין אלעם חוץ דעם טיטל". [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: "למעשה, ירש רבי יואל את האדמו"רות, וחסידי סיגט החלו להישמע לו". [דאקומענטירט] [5] די העברעאישע וויקיפעדיע אויף חסידות סאטמאר זעט דאס ווי דער סוף פון א פראצעס וואס האט זיך אנגעהויבן מיט טריאנאן. [דאקומענטירט] [7] און זילבער ענדיגט, ווי מיר האבן שוין געהערט, אז די השפעה פון דער משפחה איז געבליבן באגרעניצט צו דער שטאט סיגעט – ביז יואל איז אויפגעשטאנען. [דאקומענטירט] [15]

א טייל מקורות מאלן אבער אן אנדער בילד. [אומקלאר/מחלוקת] דער ענגלישער ארטיקל וועגן חסידות סאטמאר שרייבט אז אין סיגעט האט מען אים אנגענומען נאר ווי א מין אפוטרופס-פירער, אז מען האט אים דארט זייער געשעצט אבער נישט ליב געהאט, און אז ער און זיין מוטער האבן פארלאזט סיגעט. [אומקלאר/מחלוקת] [11] די ביידע בילדער גייען נישט צוזאמען, און מיר לאזן זיי שטיין זייט ביי זייט. [אומקלאר/מחלוקת]

די משפחה-בענדער זענען אבער געבליבן. [דאקומענטירט] אין יאר תר"ץ, 1930, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט א טאכטער פון רבי יואל חתונה געהאט מיט איר שוועסטערקינד, דעם יונגן סיגעטער רב, ר׳ יקותיאל יהודה. [דאקומענטירט] [5] די אידישע וויקיפעדיע רופט דעם איידעם מיט אן אנדער נאמען, ר׳ זלמן לייב טייטלבוים. [אומקלאר/מחלוקת] [6] א יאר נאך דער חתונה, דעם א׳ ניסן תרצ"א, דעם 19טן מערץ 1931, איז די יונגע פרוי נפטר געווארן. [דאקומענטירט] [4][5] לויט דער אידישער וויקיפעדיע ליגט זי אין סיגעט. [דאקומענטירט] [6] אויך זיין יונגערער פלימעניק, ר׳ משה, וועלכער איז שפעטער געווארן דער צווייטער סאטמארער רבי, איז דעמאלט, אין 1926, געבליבן א יתום, און איז טייל געצויגן געווארן ביי זיין פעטער.

[דאקומענטירט] [11]

וויאזוי האט ער אליין געקוקט אויף די יארן אין קראלי? [טראדיציאנעלער באריכט] די אידישע וויקיפעדיע דערציילט אז ער האט שפעטער געזאגט אז די בעסטע יארן זיינע זענען געווען אין קראלי: א קליינע קהלה, ווייניג שטערונגען, און – ווייל דער פריערדיגער רב האט אלעס צוגעשטעלט – האט ער געקענט "רואיג זיצן און דינען דעם אייבערשטן". [טראדיציאנעלער באריכט] [6] דער ארטיקל אליין באצייכנט אז עס פעלט דא א מקור, און מיר ברענגען עס נאר אלס א חסידישע מסורה. [אומקלאר/מחלוקת]

[6] דאס זעלבע ארטיקל שרייבט אז אין קראלי איז ער געווארן איינער פון די גרעסטע חסידישע פירער אין אייראפע.

[טראדיציאנעלער באריכט] [6]

2.5 די סאטמארער רבנות-מחלוקת 1928–1934: וואלן, בראשורן, דער הסכם פון 1930 · 0:46:00–0:51:00

דעם א׳ סיון תרפ"ח, דעם 20סטן מאי 1928, איז אין סאטמאר נפטר געווארן דער רב, ר׳ אליעזר דוד גרינוואלד. [דאקומענטירט] [4][5] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט: "פלוצלינג". [דאקומענטירט] [6] צום צווייטן מאל אין אכט יאר איז די סאטמארער רבנות געשטאנען ליידיג, און צום צווייטן מאל האבן זיינע אנהענגער פארגעשטעלט זיין נאמען. [דאקומענטירט] [4]

דאס מאל איז דער אויסגאנג געווען אנדערש, אבער נישט גרינג. [דאקומענטירט] לויט דער ענגלישער און דער העברעאישער ענציקלאפעדיע, זענען פארגעקומען דריי שטימונגען. [דאקומענטירט] [4][5] דעם 11טן יוני 1928 האט א קאמיטעט וואס דער פארשטאנד פון דער ארטאדאקסישער קהלה האט צוזאמענגערופן, אים אויסגעוויילט מיט ניינצן שטימען קעגן פינף, און צוויי האבן זיך אפגעהאלטן. [דאקומענטירט] [4][5] נאך א לאנגן קריג האבן די צדדים באשלאסן צו לאזן שטימען אלע מיטגלידער פון דער קהלה. [דאקומענטירט] [4] די וואלן זענען פארגעקומען דעם 9טן אויגוסט 1928: 437 שטימען פאר אים, 331 קעגן. [דאקומענטירט] [4][5] די קעגנער האבן נישט אנגענומען דעם רעזולטאט, און דעם 27סטן סעפטעמבער 1928 האבן 779 שטימען אים ווידער באשטעטיגט, און נאר איינער האט געשטימט קעגן. [דאקומענטירט] [4][5] די אידישע וויקיפעדיע, וואס רעדט מיטן קול פון זיינע חסידים, רעכנט "צוויי מאל וואלן און צוויי דין תורות", ווי ער האט אלעמאל געוואונען.

[אומקלאר/מחלוקת] [6]

דער פרעזידענט פון דער קהלה, חיים פרוינד, און עטליכע מיטגלידער פון פארשטאנד זענען געווען נאענטע אנהענגער פון אים. [דאקומענטירט] [4] זיינע קעגנער האבן זיי באשולדיגט אז זיי האבן פאלשירט דעם וואל, דורך געבן און צונעמען דאס רעכט צו שטימען לויט וואס עס האט זיך געפאסט פאר זייער קאנדידאט. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5] דאס איז די טענה פון איין צד, און מיר האבן נישט געזען קיין דאקומענט וואס באשטעטיגט אדער ווידערלייגט עס. [אומקלאר/מחלוקת]ביידע צדדים האבן זיך געלאדנט ביי בתי דינים און זיך באקלאגט ביי דער רעגירונג. [דאקומענטירט] [4][5]

ביידע צדדים האבן אויך געדרוקט בראשורן. [דאקומענטירט] אין 1929 האט דער צד פון פרוינד ארויסגעגעבן א ספר מיטן נאמען "מלחמת מצוה החדש", און די קעגנער – א בראשור מיטן נאמען "שפת אמת". [דאקומענטירט] [3][4] די ענציקלאפעדיע יודאיקא רעכנט ביידע אין איר ביבליאגראפיע, און שרייבט דעם צווייטן צו צו א מחבר מיטן נאמען י. שפערבער. [דאקומענטירט] [3] מיר האבן נישט געזען די ביידע בראשורן גופא; זיי זענען די הויפט-מקורות צו דער מחלוקת, און מען דארף זיי זוכן אין די ביבליאטעקן. [דאקומענטירט] [13]

דעם 10טן דעצעמבער 1929, ווען א סך האבן נאך אלץ נישט אנגענומען דעם רעזולטאט, האבן זיינע אנהענגער זיך אפגעטיילט און געגרינדעט אן אייגענע קהלה, מיט אים אלס אב"ד. [דאקומענטירט] [4][5] לויט דער ענגלישער ענציקלאפעדיע, האט די מורא צו פארלירן די מיטגליד-געלטער געבראכט דעם אנדערן צד צו פארהאנדלען. [דאקומענטירט] [4] א הסכם איז געשלאסן געווארן אין 1930, און ער איז איינגעלאדנט געווארן צו זיין דער רב פון סאטמאר. [דאקומענטירט] [4][5] וועגן דעם דאטום פון הסכם זענען די מקורות זיך נישט מסכים: די ענגלישע ענציקלאפעדיע גיט דעם 11טן יוני 1930; די העברעאישע וויקיפעדיע – דעם 11טן פעברואר 1930. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5]

אבער ער איז נישט געקומען. [דאקומענטירט] לויט דער ענגלישער ענציקלאפעדיע, האט ער נישט געוואלט אננעמען די שטעלע ביז ער איז נישט געווען זיכער אין דער שטיצע פון דעם קהל-ראט, און דאס האט גענומען דריי און א האלב יאר. [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט קורץ: "ונותר בקרולי" – ער איז געבליבן אין קראלי. [דאקומענטירט] [5]

ווי שטארק איז די מחלוקת געווען? [אומקלאר/מחלוקת] דער זשורנאליסט שען, וואס האט געשריבן אין 1935, באשרייבט – לויט דער העברעאישער איבערזעצונג אין דער העברעאישער וויקיפעדיע – א קאמף וואס האט אויפגעטרייסלט דעם אידישן ציבור מער ווי זעקס יאר, מיט שארפע מיטלען און אן קיין רחמנות אויף די קעגנער. [אומקלאר/מחלוקת] [5][12] די העברעאישע

וויקיפעדיע ברענגט אויך שווערע באשולדיגונגען פון זיינע קעגנער קעגן זיינע חסידים; דאס זענען באשולדיגונגען פון איין צד, וואס שטייען נאר אין יענעם מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די ענציקלאפעדיע יודאיקא, פון דער אנדערער זייט, שרייבט אז די חסידים פון אנדערע צדיקים און די ציוניסטישע קרייזן זענען געווען די וואס האבן זיך קעגנגעשטעלט צו אים מיט אלימות. [אומקלאר/מחלוקת] [3] אזוי באשולדיגן די מקורות ביידע צדדים. [אומקלאר/מחלוקת] א פולערע באהאנדלונג פון די קריטישע מיינונגען קומט אין קאפיטל 9. [דאקומענטירט]

אויך זיין אוועקגיין פון קראלי איז נישט געווען רואיג. [דאקומענטירט] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט ער באשטימט אלס זיין ממלא מקום ר' שמואל גראס, אבער די שטעלע האט געוואונען ר' אברהם אביש הורוויץ, און עס איז אויסגעבראכן א לאנגע מחלוקת: אויף איין זייט דער סאטמארער רב מיט דער הילף פון ר' שאול בראך; אויף דער אנדערער – די רביים פון ספינקא, וואס איז געווען ר' אברהם אבישס שווער, פון וויזשניץ און פון מונקאטש. [דאקומענטירט] [5]

אזוי ווערט פארשטענדלעך פארוואס די מקורות געבן צוויי פארשידענע יארן פאר זיין סאטמארער רבנות. [אומקלאר/מחלוקת] טשיקי און די ענציקלאפעדיע יודאיקא שרייבן אז ער האט איבערגענומען די שטעלע אין 1928; נאדלער שרייבט אז ער האט זי געקענט פארנעמען ערשט אין 1934. [אומקלאר/מחלוקת] [1][2][3] ביידע זענען ריכטיג: אויסגעוויילט אין 1928, אנגעקומען אין 1934. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5] אין די זעקס יאר צווישן זיי איז ער געווען דער רב פון קראלי. [דאקומענטירט] [4][5]

2.6 רב אין סאטמאר 1934–1944: די ישיבה, דער באזוך אין ירושלים 1932, צער אין שטוב און די צווייטע חתונה · 0:51:00–0:55:00

איידער ער איז אנגעקומען קיין סאטמאר, האט זיין נאמען שוין דערגרייכט ווייטער. [דאקומענטירט] אין אויגוסט 1932 האט ער באזוכט ירושלים. [דאקומענטירט] [4][5] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, איז ער געקומען איינוווייען א בית תמחוי לזכר זיין עלטסטער טאכטער. [דאקומענטירט] [5] יענע צייט, נאך דער הסתלקות פון ר' יוסף חיים זאנענפעלד, האט א גרופע אין ירושלים געוואלט אים באשטימען פאר רב פון דער אשכנזישער קהלה. [דאקומענטירט] [4][5] די ענגלישע ענציקלאפעדיע רופט זי "א קליינע פארטיי"; די העברעאישע וויקיפעדיע שטעלט זי אין דער אגודת ישראל אין ירושלים. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5] אויסגעוויילט איז געווארן ר' יוסף צבי דושינסקי. [דאקומענטירט] [4][5]

דעם י"ב אדר תרצ"ד, דעם 27סטן פעברואר 1934, איז ער אנגעקומען קיין סאטמאר אלס איר רב. [דאקומענטירט] [4][5] די ישיבה וואס ער האט דארט געפירט איז געווארן די גרעסטע אין שטאט: 334 תלמידים, לויט דער ענגלישער ענציקלאפעדיע מער ווי אין די אנדערע דריי ישיבות צוזאמען. [דאקומענטירט] [4][5] די העברעאישע וויקיפעדיע אויף דער שטאט רופט זי א מאגנעט פאר תלמידים פון דער גאנצער געגנט. [דאקומענטירט] [10] ווער עס האט דארט געזאגט שיעורים און ווי די ישיבה איז געווען אויסגעשטעלט, שטייט נישט אין די מקורות וואס מיר האבן געזען. [דאקומענטירט] וויפל אידן האבן דעמאלט געוואוינט אין סאטמאר? [דאקומענטירט] לויט טשיקי, האט די שטאט אין 1941 געציילט 12,960 אידן, כמעט א פערטל פון אלע איינוואוינער. [דאקומענטירט] [2] די ענגלישע ענציקלאפעדיע אויף דער שטאט רעכנט פאר 1930 פינף גרויסע שולן און בערך צוואנציג שטיבלעך. [דאקומענטירט] [10] אין דער זעלבער שטאט האבן אויך געווירקט אנדערע חסידישע פיגורן, ווי ר' אהרן ראטה, דער מחבר פון "שומר אמונים", און דער ביקסאדער רבי, ר' אליעזר פיש, וואס האט דארט געפירט א ישיבה ביזן חורבן. [דאקומענטירט] [2][10]

זיין השפעה איז געווען ברייטער ווי די שטאט. [דאקומענטירט] אין 1939 האט א קארעספאנדענט פון דער צייטונג "הצופה" געשריבן: "השפעתו פרושה על פני כל רוסיה הקארפאטית המשתייכת לרומניה. בכל המחוז הוא ממנה רבנים, שוחטים וגבאים." [דאקומענטירט] [5][14] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע איז ער אויך געשטאנען אין שפיץ פון דעם צענטראלן ביורא פון די ארטאדאקסישע קהלות אין טראנסילוואניע; דער מקור גיט אבער נישט קיין דאטעס. [דאקומענטירט] [5] נאדלער שרייבט אז דער ספר "ויואל משה" איז געשריבן געווארן במשך א לאנגער צייט, פון 1932 אן; אנדערע היסטאריקער האלטן אז דאס עיקר שרייבן איז געווען אין די 1950ער יארן. [אומקלאר/מחלוקת] [1][16]

אין שטוב זענען געקומען שווערע יארן. [דאקומענטירט] דעם ה' שבט תרצ"ו, דעם 29סטן יאנואר 1936, איז נפטר געווארן זיין ערשטע רביצין, די טאכטער פון ר' אברהם חיים הורוויץ. [דאקומענטירט] [4][5] לויט דער אידישער וויקיפעדיע, איז זי באגראבן

געווארן אין סאטמאר. [דאקומענטירט] [6] פון די דריי טעכטער האבן צוויי שוין דעמאלט נישט געלעבט. [דאקומענטירט] [4]

דעם י"ג אלול תרצ"ז, דעם 20סטן אויגוסט 1937, האט ער חתונה געהאט צום צווייטן מאל. [דאקומענטירט] [4][5] די רביצין איז געווען א יתומה, א טאכטער פון ר' אביגדור שפירא פון טשענסטחוב, האלב אזוי אלט ווי ער. [דאקומענטירט] [4][5] די אידישע וויקיפעדיע לייגט צו אז די חתונה איז געווען אין טשעבין, ביי קראקא, אז דער טשעבינער רב איז געווען מסדר קידושין, און אז איר פאטער איז געווען אן אייניקל פון דעם שרף פון מאגעלניצע און פון דעם "מאור ושמש". [טראדיציאנעלער באריכט] [6] קינדער האבן זיי נישט געהאט. [דאקומענטירט] [4][5]

אזוי שטייט ער אין זומער 1940, דריי און פופציג יאר אלט: רב פון א גרויסער שטאט, ראש ישיבה פון דער גרעסטער ישיבה אין דער געגנט, און דער פירער פון א חסידות וואס ציט זיך איבער גרעניצן. [דאקומענטירט] [1][4][5] ער איז דעמאלט שוין באקאנט ווי אײנער פון די שטארקסטע קולות קעגן דעם ציוניזם. [דאקומענטירט] [1] אבער דעם 30סטן אויגוסט 1940, אין ווין, וועט א נייער אפמאך ווידער ענדערן די מאפע – און מיט איר, דאס לעבן פון דעם גאנצן אידנטום פון סאטמאר. [דאקומענטירט] [4]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען, אויך נישט אין המון-בילדער, אויף געמעלן אדער אין הינטערגרונט; קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים אדער קריסטלעכע סימנים – דער הויפט-פלאץ פון סאטמאר און דער צענטער פון קראלי האבן גרויסע קירכן, און ביי יעדער שטאט-פאנאראמע זאל מען זיי אויסשניידן אדער נעמען אן אנדער בליק; קיין סטאטועס אדער דענקמעלער פון מענטשן. פון רבי יואל אין די יארן 1905–1940 זענען באקאנט נאר זייער ווייניג פאטאגראפיעס; מען זאל נוצן נאר א בילד וואס זיין מקור און יאר זענען באשטעטיגט, און סיי ווי נישט נוצן קיין בילד פון אמעריקע אלס "קראלי" אדער "סאטמאר".

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	2.1	מאפע-אנימאציע: סיגעט ← ראדאמישל (1904) ← סאטמאר (1905)	אייגענע אנימירטע מאפע לויט 4.1 אונטן	
2	2.1	ראדאמישל ווילקי היינט: גאסן, דער אלטער אידישער בית החיים	Wikimedia Commons ("Radomyśl Wielki"); Virtual Shtetl (POLIN Museum) – Radomyśl Wielki; אייגענע פילמירונג	נאר מענער אדער ליידיג; קיין קירך
3	2.1	בעלז: אלטע בילדער פון דעם בעלזער הויף און בית המדרש	Yad Vashem Photo Archive; ANU – Museum of the Jewish People Photo Collection	נאר צו ווייזן מיטן [טראדיציאנעלער באריכט] - צייכן (איין מקור)
4	2.1	סאטמאר פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה: גאסן, באן-סטאנציע, דער טייך סאמעש	Fortepan (CC BY-SA) – זוכן "Szatmárnémeti"; Arcanum (Hungaricana) פאסטקארטלעך-זאמלונג; Library of Congress – Prints and Photographs	יעדעס בילד דורכקוקן פאר פרויען און קירך-טורעמס
5	2.1	די גרויסע שול אין סאטמאר (Sinagoga Satu Mare), דרויסן און אינעווייניג	Wikimedia Commons ("Great Synagogue Satu Mare"); די אידישע קהלה פון Satu Mare; אייגענע פילמירונג	די שול איז געבויט געווארן פאר זיין צייט; נישט זאגן אז ער האט דארט געדאוונט

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
6	2.1	צענזוס-גראפיק פון סאטמארער אידן: 1869 / 1890 / 1910 / 1941	אייגענע גראפיק לויט [2]	זען 4.4
7	2.1	שער-בלאט פון "שבט מיהודה" (ר׳ יהודה גרינוואלד)	HebrewBooks.org; NLI	
8	2.2	אירשאווא היינט: דער טייך, די בערג ארום, אלטע הייזער	Wikimedia Commons ("Irshava"); אייגענע דראון-פילמירונג	נאטור; קיין קירכן
9	2.2	אלטע מאפע פון בערעג/אונג קאונטי מיט אילאשווא, בילקע און מונקאטש	Arcanum Maps (Habsburg military survey, 3rd survey); David Rumsey Map Collection	
10	2.2	אידן פון קארפאטא-רוס פאר דער מלחמה: מענער אין שטעטל, ביים בית המדרש	Yad Vashem Photo Archive; YIVO Archives – Roman Vishniac (Subcarpathian Rus), נאר בילדער מיט מענער און ייִנגלעך; USHMM Photo Archives	קיין פרויען אין הינטערגרונט
11	2.2	א לערנענדע ישיבה (אלגעמיין, פון יענע יארן אין דער געגנט), שטענדערס, ספרים	YIVO Archives; ANU; Yad Vashem	נישט אנגעבן אז דאס איז זיין ישיבה
12	2.2	ערשטע וועלט-מלחמה: גאליציאנער פליטים אויף דער באן, אידישע סאלדאטן (מענער)	Österreichische Nationalbibliothek – Bildarchiv Austria; Europeana 1914–1918; Fortepan	נאר מענער; קיין קריסטלעכע סימנים אויף פאנען
13	2.3	מאפע-אנימאציע: טריאנאן – די נייע גרעניצן 1920 (רומעניע, טשעכאסלאוואקיי, אונגארן)	אייגענע אנימירטע מאפע; פאר רעפערענץ: Library of Congress / Arcanum מאפעס פון 1920	זען 4.1
14	2.3	שער-בלאט פון "קרן לדוד" (ר׳ אליעזר דוד גרינוואלד)	HebrewBooks.org; NLI	
15	2.3	גרויסווארדיין און טשאפ (Čop) היינט: באן-סטאנציע, אלטע גאסן	Wikimedia Commons ("Chop railway station", "Oradea")	קיין קירכן
16	2.3	דער מונקאטשער רב, ר׳ חיים אלעזר שפירא – באקאנטע פאטאגראפיעס; שער-בלאט פון "מנחת אלעזר"	Wikimedia Commons; NLI; HebrewBooks.org	
17	2.3	די דעקלאראציע פון טשאפ 1922 (אויב געפונען) מיט די אונטערשריפטן	NLI – Ephemera Collection; JPress (צייטונגען פון זומער 1922)	נאר נאכן געפינען דאס ארגינעל
18	2.3	קלויזנבורג: אלטע בילדער פון דער אידישער קהלה	Fortepan ("Kolozsvár"); Yad Vashem	קיין קירכן
19	2.4	קראלי (Carei) היינט: די רעסטאווירטע שול, די גאסן, די באן-סטאנציע (געבויט 1910–12)	Wikimedia Commons ("Carei synagogue", "Carei railway station"); אייגענע פילמירונג	דער שלאס און די קירכן אין צענטער – נישט אין בליק

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
20	2.4	שער-בלאט פון "עצי חיים" (ר' חיים צבי טייטלבוים)	HebrewBooks.org; NLI	
21	2.4	דער אהל פון די סיגעטער רביים אין סיגעט	Wikimedia Commons; JewishGen KehilaLinks – Sighet; אייגענע פילמירונג	די זעלבע בילדער ווי אין קאפיטל 1, נייע בליקן
22	2.4	דיאגראם: "די סיגעטער ירושה 1926"	אייגענע גראפיק לויט 4.3	נאר נעמען פון מענער
23	2.5	צייטונג-בלעטער פון 1928–1930 וועגן די סאטמארער וואלן	NLI – JPress; Arcanum ADT (אונגארישע צייטונגען אין רומעניע, למשל "Szamos"); דער טראנסילוואנישער אידישער פרעסע	נאר נאכן געפינען; נישט ווייזן בילדער פון פרויען אויף דער זעלבער זייט
24	2.5	שער-בלעטער: "מלחמת מצוה החדש" (1929) און "שפת אמת" (1929)	NLI (קאטאלאג); HebrewBooks.org; דער ביבליאטעק פון YIVO	ביידע זענען נאך נישט געזען
25	2.5	גראפיק: דריי שטימונגען 1928	אייגענע גראפיק לויט 4.4	
26	2.5	פראטאקאלן פון דער סאטמארער קהלה (1852–1944), אויב זיי זענען דא	Romanian National Archives – Satu Mare County branch (Arhivele Naționale, Serviciul Județean Satu Mare); Central Archives for the History of the Jewish People (Jerusalem)	א פארשונגס-ליניע
27	2.6	ירושלים אין די 1930ער יארן: די אלטע שטאט, מאה שערים, מענער אין גאס	Library of Congress – Matson Photograph Collection; NLI	נאר מענער; קיין קירכן/צלמים
28	2.6	ר' יוסף צבי דושינסקי און ר' יוסף חיים זאנענפעלד – באקאנטע פאטאגראפיעס	NLI; Wikimedia Commons	
29	2.6	אידישע ייִנגלעך אין סאטמאר ארום 1930	YIVO Encyclopedia, "Satu Mare" – related media ("Orthodox boys at a summer camp, Satu Mare, ca. 1930")	נאכקוקן די רעכט ביי YIVO Archives
30	2.6	צייטונג "הצופה" 1939 – דער באריכט וועגן זיין השפעה	NLI – JPress	נאר נאכן געפינען דאס בלאט
31	2.6	טשענסטחוב / טשעבין: אלטע בילדער פון דער אידישער קהלה	Yad Vashem; Virtual Shtetl (POLIN)	נאר מענער
32	2.6	איבערגאנג: מאפע – די ליניע פון ווינער אורטייל 1940	אייגענע מאפע	גייט אריבער אין קאפיטל 3

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	2.0	קאפיטל 2 · די רבנות אין אורשיווא און סאטמאר · 1904–1940	
2	2.1	קעסט אין ראדאמישל (גאליציע) · "מער ווי א יאר" אדער "געציילטע יארן"	[4][5][6] – מחלוקת
3	2.1	ח' אלול תרס"ה · 8 סעפטעמבער 1905 · סאטמאר	[4][5]
4	2.1	סאטמאר · Szatmárnémeti · Satu Mare (רומעניע)	[10]
5	2.1	אידן אין סאטמאר: 1869 – 1,357 · 1890 – 3,427 · 1910 – 7,194 · 1941 – 12,960	[2] (Csíki, YIVO)
6	2.1	"דער סאטמארער רבי" – שוין פון 1905 (Dezső Schön)	[4][5][12]
7	2.1	חסידות סאטמאר: געגרינדעט 1905 אדער 1928?	[1][7] – מחלוקת
8	2.2	אורשיווא · ארשעווע · Ilosva · היינט Irshava (אוקראינע)	[4][6][8]; YIVO שרייבט "Orsova"
9	2.2	רב אין אורשיווא · תרע"א · 1911	[1][4][5]
10	2.2	"חסידי אורשיווא"	[7]
11	2.2	ערשטע וועלט-מלחמה · צוריק קיין סאטמאר: 1914 / תרע"ה	[4][6]
12	2.2	סאטמאר 1914: בערך 2,000 פליטים פון גאליציע · 400–500 סאטמארער אידן אין מיליטער	[10]
13	2.2	"דער ארשעווער בית המדרש"	[6] – [טראדיציאנעלער באריכט]
14	2.3	15 אפריל 1919 – רומעניע נעמט איין סאטמאר · 4 יוני 1920 – טריאנאן	[9][10]
15	2.3	ר' יהודה גרינוואלד, בעל "שבט מיהודה" · נפטר 9 מערץ 1920	[4][5]
16	2.3	ר' אליעזר דוד גרינוואלד, בעל "קרן לדוד" · רב אין סאטמאר 1920–1928	[2][4][6]
17	2.3	גרויסווארדיין 1920 · טשאפ, זומער 1922 – "זיין אונטערשריפט איז געשטאנען ערשט" (Nadler)	[1][5]
18	2.3	קלויזנבורג 1922 – "עדת הספרדים קלויזנבורג"	[5]
19	2.3	צוריק קיין אורשיווא: 1922 (אדער תרפ"א) · נאך 8 יאר (אדער 6)	[4][5][6] – מחלוקת
20	2.4	קראלי · Nagykároly · Carei (רומעניע) · "דער קראלער רב"	[4][9]
21	2.4	באשטימט: ד' ניסן תרפ"ה · 29 מערץ 1925 · אריבער: אדר תרפ"ו · 1926	[4][5]; אנדערע: 1926 [1][7], תרפ"ד [6]
22	2.4	ר' שאול בראך – פריערדיגער רב פון קראלי, שפעטער רב אין קאשוי	[5][6]
23	2.4	ו' שבט תרפ"ו · 21 יאנואר 1926 · הסתלקות פון ר' חיים צבי טייטלבוים, דער סיגעטער רב	[4][5]
24	2.4	ממלא מקום אין סיגעט: ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, אלט 14 (טייל: 12)	[4][5][15] – מחלוקת וועגן עלטער
25	2.4	"רבי אין אלעם חוץ דעם טיטל"	[4][5]; אנדער נוסח: [11]
26	2.5	א' סיון תרפ"ח · 20 מאי 1928 · הסתלקות פון ר' אליעזר דוד גרינוואלד	[4][5]

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
27	2.5	11.6.1928: 19 פאר, 5 קעגן, 2 אפגעהאלטן · 9.8.1928: 437 פאר, 331 קעגן · 27.9.1928: 779 פאר, 1 קעגן	[4][5]
28	2.5	1929: "מלחמת מצוה החדש" · "שפת אמת" (י. שפערבער)	[3][4]
29	2.5	10 דעצעמבער 1929 – אן אייגענע קהלה	[4][5]
30	2.5	הסכם: 11 יוני 1930 (ענגליש) / 11 פעברואר 1930 (העברעאיש)	[4][5] – מחלוקת
31	2.5	אויסגעוויילט 1928 · אנגעקומען 1934	[1][2][3][4]
32	2.6	ירושלים · אויגוסט 1932	[4][5]
33	2.6	י"ב אדר תרצ"ד · 27 פעברואר 1934 · רב אין סאטמאר	[4][5]
34	2.6	די ישיבה אין סאטמאר: 334 תלמידים	[4][5]
35	2.6	"השפעתו פרושה על פני כל רוסיה הקארפאטית..." – הצופה, 1939	[5][14]
36	2.6	ה' שבט תרצ"ו · 29 יאנואר 1936 – הסתלקות פון דער ערשטער רביצין	[4][5]
37	2.6	י"ג אלול תרצ"ז · 20 אויגוסט 1937 – צווייטע חתונה	[4][5]
38	2.6	30 אויגוסט 1940 · ווין → קאפיטל 3	[4]

4. מאפעס, צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 מאפע: סאטמאר, אורשיווא, קראלי – די מסעות 1905–1934

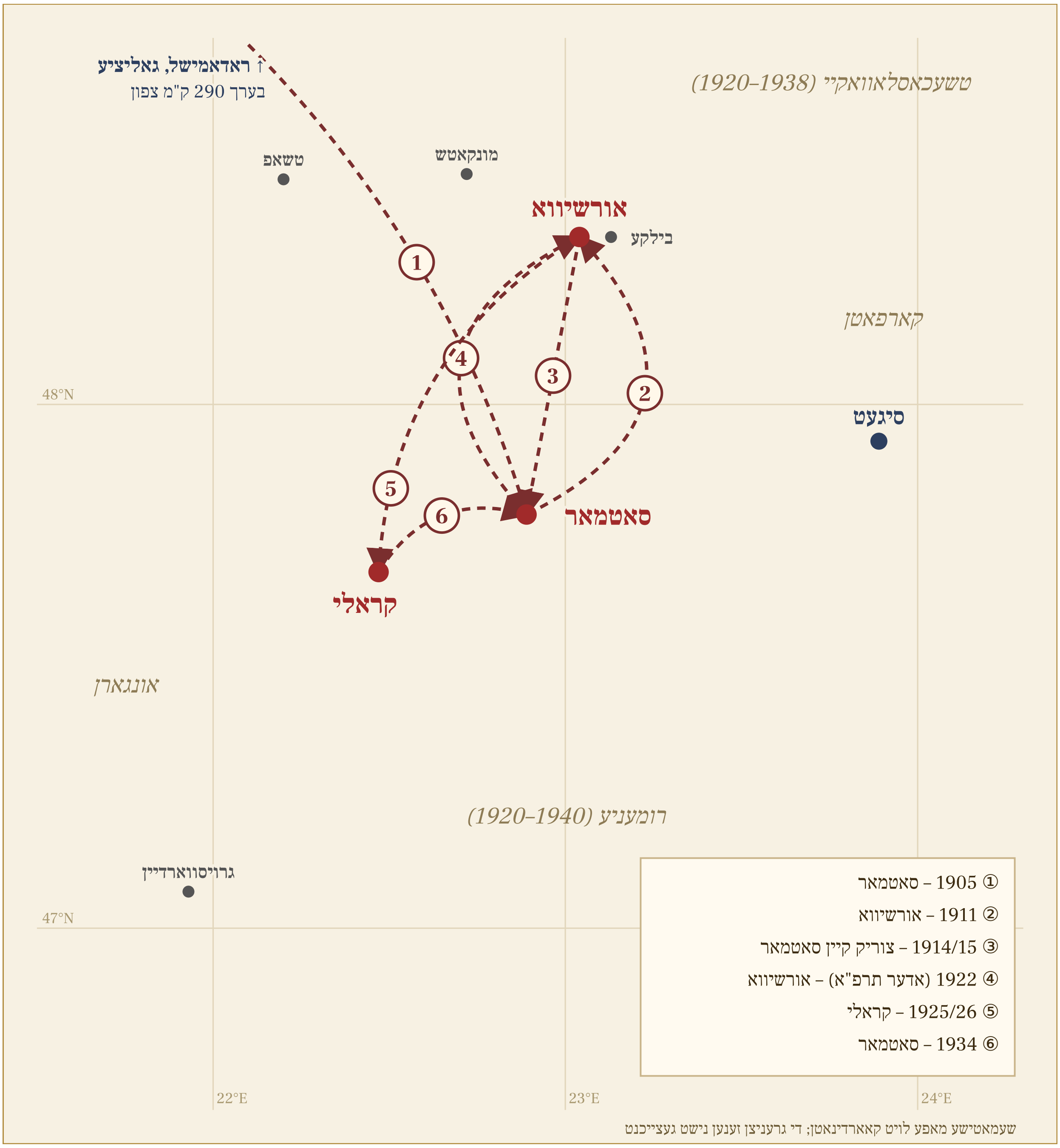

די מסעות פון רבי יואל 1905–1934. די יארן פון ③, ④ און ⑤ זענען מחלוקת (זען דעם טעקסט און טאבעלע 4.5).

4.2 צייט-ליניע פון די רבנות-שטעלעס (צו ווייזן ביים סוף פון 2.5, און ווידער אין 2.6)

יאר	געשעעניש	סימן
1904	קעסט אין ראדאמישל ("מער ווי א יאר" / "געציילטע יארן")	[אומקלאר/מחלוקת]
1905	ח' אלול: באזעצט זיך אין סאטמאר; א בית המדרש	[דאקומענטירט]
1906	12 סעפטעמבער: הסתלקות פון ר' בערעצ לייפער	[דאקומענטירט]
1911	רב אין אורשיווא (ספירת העומר תרע"א); קעגנערשאפט פון ביילקע	[דאקומענטירט]

יאר	געשעעניש	סימן
1914 / תרע"ה	ערשטע וועלט-מלחמה: צוריק קיין סאטמאר	[אומקלאר/מחלוקת]
1919	15 אפריל: רומעניע נעמט איין סאטמאר; 19 אפריל: קראלי	[דאקומענטירט]
1920	9 מערץ: הסתלקות פון ר׳ יהודה גרינוואלד; ר׳ אליעזר דוד גרינוואלד ווערט רב; 4 יוני: טריאנאן; אסיפה אין גרויסווארדיין	[דאקומענטירט]
1921	14 סעפטעמבער: הסתלקות פון א טאכטער (עלטסטע אדער יונגסטע)	[אומקלאר/מחלוקת]
1922	טשאפ (זומער); קלויזנבורג; צוריק קיין אורשיווא (אדער תרפ"א)	[דאקומענטירט] / [אומקלאר/מחלוקת]
1925	29 מערץ (ד׳ ניסן תרפ"ה): באשטימט פאר רב אין קראלי (אדער: תרפ"ד / 1926)	[אומקלאר/מחלוקת]
1926	21 יאנואר: הסתלקות פון ר׳ חיים צבי; אדר תרפ"ו: אריבער קיין קראלי	[דאקומענטירט]
1928	20 מאי: הסתלקות פון ר׳ אליעזר דוד גרינוואלד; דריי שטימונגען (יוני, אויגוסט, סעפטעמבער)	[דאקומענטירט]
1929	בראשורן; 10 דעצעמבער: אן אייגענע קהלה	[דאקומענטירט]
1930	הסכם (יוני אדער פעברואר); א טאכטער חתונה מיט דעם סיגעטער רב	[אומקלאר/מחלוקת] / [דאקומענטירט]
1931	19 מערץ: הסתלקות פון דער טאכטער	[דאקומענטירט]
1932	אויגוסט: באזוך אין ירושלים	[דאקומענטירט]
1934	27 פעברואר (י"ב אדר תרצ"ד): אנגעקומען קיין סאטמאר	[דאקומענטירט]
1936	29 יאנואר: הסתלקות פון דער ערשטער רביצין	[דאקומענטירט]
1937	20 אויגוסט: צווייטע חתונה	[דאקומענטירט]
1939	"הצופה": זיין השפעה אויף גאנץ קארפאטא-רוס אין רומעניע	[דאקומענטירט]
1940	30 אויגוסט: דער צווייטער ווינער אורטייל (קאפיטל 3)	[דאקומענטירט]

4.3 דיאגראם: די סיגעטער ירושה, 1926 (צו ווייזן אין 2.4)

- **ר׳ חנניה יום טוב ליפא טייטלבוים, דער "קדושת יום טוב"** (נפטר 1904) – זיינע צוויי זין:
- ← **ר׳ חיים צבי**, דער "עצי חיים" – רב און רבי אין סיגעט 1904–1926; זיינע זין:
- ← ← **ר׳ יקותיאל יהודה** (14 יאר אלט; טייל: 12) – באקומט אלע דריי שטעלעס לויטן מנהג; לערער און רב בפועל: ר׳ יקותיאל יהודה גראס פון ברבשט [4][5]
- ← ← **ר׳ משה** – בלייבט א יתום; שפעטער דער צווייטער סאטמארער רבי [11]
- ← **ר׳ יואל** – רב אין קראלי; לויט [4][5][7]: "רבי אין אלעם חוץ דעם טיטל"; לויט [11]: נאך אן אפוטרופס-פירער

4.4 גראַפֿיקס: די דריי שטימונגען אין 1928, און די אידן פֿון סאַטמאַר

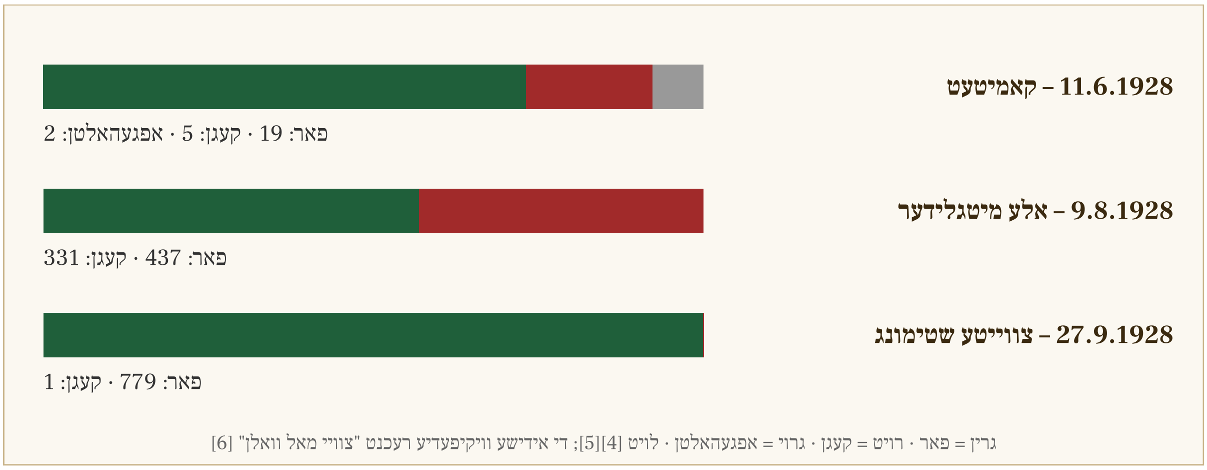

די דריי שטימונגען אין סאַטמאַר, 1928

יאָר	אידן אין סאַטמאַר	פּראָצענט פֿון דער שטאָט
1869	1,357	7.4
1890	3,427	16.5
1910	7,194	20.6
1941	12,960	24.9

מקור: [2] (Csíki, YIVO). צו ווייזן אַלס וואַקסנדיגע זײַלן אין 2.1 (1869–1910) און אין 2.6 (1941).

4.5 טאַבעלע: ווען האָט ער אָנגעהויבן אין יעדער שטאָט? (צו ווייזן אין 2.4 און 2.5)

שטעלע	ענגלישע ענציקלאָפּעדיע [4]	העברעאישע וויקיפּעדיע [5][7]	אידישע וויקיפּעדיע [6]	ייוו"א / ענצ. יודאַיקאַ [1][2][3]
סאַטמאַר (ערשטע מאָל)	8.9.1905	ח' אלול תרס"ה; חסידות פֿון 1905	"נאָך אַפּאָר יאָר" ביז 1911	נאָדלער: חסידות פֿון 1928
אורשיוואַ	1911	תרע"א, ספּירה	–	1911
צוריק קיין סאַטמאַר	1914	תחילת המלחמה	תרע"ה, "אַנטלאָפֿן"	–
צוריק קיין אורשיוואַ	1922, נאָך 8 יאָר	1922, נאָך כשמונה שנים	תרפ"א, נאָך 6 יאָר	–
קראָלי	באַשטימט 29.3.1925, אַריבער אַ יאָר שפּעטער	ד' ניסן תרפ"ה / אדר תרפ"ו; [7]: 1926	תרפ"ד	נאָדלער: 1926; ענצ. יודאַיקאַ: נישט דערמאָנט
סאַטמאַר (רבֿ)	אויסגעווײַלט 1928, הסכם 11.6.1930, אָנגעקומען 27.2.1934	הסכם 11.2.1930; אָנגעקומען י"ב אדר תרצ"ד	תרצ"ד	טשיקי, ענצ. יודאַיקאַ: 1928; נאָדלער: 1934

5. איבערגאנג צו קאפיטל 3 (פראדוקציע)

נאראציע: זען דעם סוף פון 2.6. בילד: די מאפע 4.1 קומט צוריק; די נעמען סאטמאר, קראלי און סיגעט לייכטן אויף; א נייע ליניע – די גרעניץ פון דעם צווייטן ווינער אורטייל (30 אויגוסט 1940) – ציט זיך איבער דער מאפע, און די דריי שטעט פאלן אריבער צו אונגארן. דערנאך א שווארצער עקראן מיט דעם קעפל "קאפיטל 3: די מלחמה-יארן". מוזיק: די רואיגע טעמע פון דער עפענונג ווערט שטילער און טיפער; קיין דראמאטישע עפעקטן.

6. מקורות פאר קאפיטל 2

1. Allan Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty" / "Teitelbaum Family", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Satmar_Hasidic_Dynasty
2. Attila Gábor Csíki, "Satu Mare", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Satu_Mare
3. Avraham Rubinstein, "Teitelbaum", *Encyclopaedia Judaica*, 2nd ed. (2007), via encyclopedia.com – מיט דער ביבליאגראפיע (Sefer Milhemet Mitzvah he-Hadash, 1929; J. Sperber, Sefat Emet, 1929).
4. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026).
5. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
6. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
7. העברעאישע וויקיפעדיע, "חסידות סאטמר".
8. English Wikipedia, "Irshava".
9. English Wikipedia, "Carei".
10. English Wikipedia, "Satu Mare"; העברעאישע וויקיפעדיע, "סאטו מארה".
11. English Wikipedia, "Satmar (Hasidic dynasty)".
12. Dezső Schön, *Istenkeresők a Kárpátok alatt* (Kolozsvár, 1935) – ציטירט אין [4][5]; דאס בוך אליין איז נאך נישט געזען.
13. די בראשורן פון 1929: "מלחמת מצוה החדש" (דער צד פון חיים פרוינד) און "שפת אמת" (י. שפערבער) – נאך נישט געזען; ליסטירט אין [3].
14. "הצופה" (תל אביב), 1939, באריכט פון א קארעספאנדענט – ציטירט אין [5]; דאס בלאט אליין איז נאך נישט געזען.
15. Michael K. Silber, "Sighet Marmaţiei", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Sighet_Marmatiei
16. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access) – "ויואל משה" פון שרייבן די צייט :אריינפיר".
17. Aviezer Ravitzky, *Messianism, Zionism, and Jewish Religious Radicalism* (University of Chicago Press, 1996) – ציטירט אין [11] וועגן די באציאונגען מיט דעם מונקאטשער רב; נאך נישט געזען.

צו דורכקוקן (נאך נישט געלערנט): ר' שלמה יעקב געלבמאן, "משיחן של ישראל" (קרית יואל); מנחם קרן-קרץ, "הקנאי" (ביאגראפיע); ר' שמואל ראנד (רעד.), "תולדות אנשי שם", ח"א (ניו יארק תש"י), עמ' 58; "פנקס הקהילות – רומניה", ח"ב, עמ' 187–178 (סאטמאר); "זכור את סאטמר" (1984); Sándor Stern, *A szatmári zsidók útja* (1931); "טראנסילוואנישע יודישע צייטונג", כ"ז סיון תרצ"ה; די פראטאקאלן פון דער סאטמארער קהלה.

7. נאָטיצן פֿאַר דער פּראָדוקציע: וואָס איז נאָך אָפֿן

- **כמעט אַלע דאַטעס פֿון די שטעלעס קומען פֿון ענציקלאָפּעדיעס.** קיין כתב רבנות, קיין פּראָטאָקאָל פֿון אַ קהלה און קיין בריוו פֿון רבי יואל פֿון די יאָרן 1905–1940 איז נישט געזען געוואָרן. "מלחמת מצוה החדש", "שפת אמת" און "משיחן של ישראל" זענען די ערשטע ספרים צו דורכקוקן.
- **אורשיוואַ:** דער סוף פֿון דעם ערשטן אויפֿענטהאַלט (1914 אָדער תרע"ה), די צוריקקער (1922 אָדער תרפּ"א, נאָך 8 אָדער 6 יאָר), און דער סוף פֿון דער רבנות (תרפּ"ד אָדער 1925/26) בלייבן אָפֿן. נאָדלער שרייבט "Orsova"; מיר נעמען אָן אַז ער מיינט אילאַשוואַ/אירשאַוואַ.
- **בילקע:** פּאַרוואָס די קהלה האָט זיך קעגנגעשטעלט אין 1911, ווייסן מיר נישט (נאָר העברעאישע וויקיפּעדיע).
- **קראָלי:** באַשטימט 1925, אַריבער 1926 – אַזוי האָבן מיר עס געשטעלט. דער נוסח "תרפּ"ד" אין דער אידישער וויקיפּעדיע האָט קיין שטיצע.
- **טשאָפּ 1922:** נאָדלער שרייבט "Czap, Slovakia"; טשאָפּ (Čop) איז דעמאָלט געווען אין קאַרפּאַטאָ-רוס, אַ טייל פֿון טשעכאָסלאָוואַקיי, און היינט אין אוקראַינע. דער טעקסט פֿון דער דעקלאַראַציע און די רשימה פֿון אונטערשריפֿטן זענען נאָך נישט געזען.
- **דער מונקאַטשער רב:** נאָדלער גיט זיין הסתלקות אין 1934; אַנדערע מקורות (מאַגיד) – 1937. אין דעם קאַפּיטל ווערט דאָס יאָר נישט דערמאָנט; עס קומט אין קאַפּיטל 7–6.
- **די טעכטער:** וועלכע טאָכטער איז נפֿטר געוואָרן אין 1921 (די עלטסטע אָדער די יונגסטע), און ווי דער איידעם פֿון 1930 הייסט (ר' יקותיאל יהודה אָדער ר' זלמן לייב) – די מקורות זענען זיך סותר. קיין נעמען פֿון די טעכטער ווערן נישט געזאָגט.
- **די סיגעטער ירושה 1926:** דאָס בילד "רבי אין אַלעם חוץ דעם טיטל" און דאָס בילד "אַן אַפּוטראָפּס-פֿירער וואָס האָט פֿאַרלאָזט סיגעט" שטייען זייט ביי זייט; קיין דאָקומענט פֿון סיגעט פֿון יענער צייט איז נישט געזען.
- **די מחלוקת אין סאַטמאַר:** די צאָלן פֿון די שטימען, די באַשולדיגונגען וועגן פֿאַלשירן, און די באַשולדיגונגען וועגן אַלימות קומען אַלע פֿון ענציקלאָפּעדיעס. די שווערסטע באַשולדיגונגען אין דער העברעאישער וויקיפּעדיע ווערן נישט איבערגעזאָגט, נאָר דערמאָנט אַלס באַשולדיגונגען פֿון איין צד. דער הסכם: יוני אָדער פֿעברואַר 1930.
- **שען:** זיין באַשרייבונג ווערט געברענגט נאָר אין אונזערע ווערטער, לויט דער העברעאישער איבערזעצונג; דאָס אונגאַרישע אָריגינעל איז נישט געזען.
- **"די בעסטע יאָרן אין קראָלי":** אַ מסורה אָן מקור (די אידישע וויקיפּעדיע באַצייכנט אַליין "עס פֿעלט אַ מקור"). קיין ווערטער פֿון רבי יואל אַליין פֿון די יאָרן ווערן נישט ציטירט.
- **ציטאַטן:** די ציטאַטן פֿון נאָדלער, טשיקי און די ענציקלאָפּעדיעס זענען איבערגעזעצט פֿון ענגליש; די ציטאַטן פֿון דער העברעאישער וויקיפּעדיע און פֿון "הצופה" זענען אין זייער לשון.
- **מקוה-מעשה 1905/06:** נאָר אין דער העברעאישער וויקיפּעדיע; אויב די פּראָדוקציע וויל, קען מען דעם זאַץ אויסלאָזן אָן צו שעדיגן דעם קאַפּיטל.
- **צייט-באַלאַנס:** די אונטער-טיילן לויפֿן בערך: 2.1 – 692, 2.2 – 664, 2.3 – 794, 2.4 – 871, 2.5 – 716, 2.6 – 532 ווערטער (צוזאַמען 4,269). 2.3 און 2.4 זענען אַ ביסל לענגער ווי די פּלאַן; ביים רעקאָרדירן קען מען דאָס אויסגלייכן מיט 2.2 און 2.6.

דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 3 – די מלחמה-יארן (0:55:00–1:30:00 · 35:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 3: די מלחמה-יארן

סאטמאר, קלויזנבורג, בודאפעשט, בערגן-בעלזן, שווייץ – און חיפה · לענג 35:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 0:55:00–1:30:00 · נאראציע בערך 4,900 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור (יד ושם, דער האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן, YIVO, ענציקלאפעדיעס), אדער אין א דאקומענט פון יענער צייט.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער די משפחה דערציילן עס, אדער עס שטייט נאר אין ביאגראפיעס פון אינעווייניג; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, אדער עס איז א טענה פון איין צד; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל.
- דער קאפיטל רעדט וועגן דעם חורבן. דער טאן בלייבט רואיג און איידל: קיין שרעקלעכע באשרייבונגען, קיין בילדער פון טויטע, און די צאלן ווערן געזאגט פשוט, אן דראמאטיק.
- דער קאסטנער באן איז ביז היינט א נושא פון שארפע מחלוקות. דא ווערן פארגעשטעלט די דאקומענטירטע פאקטן, און דערנאך יעדע מיינונג מיט איר נאמען; די פולע באהאנדלונג פון די קריטיקער קומט אין קאפיטל 9.
- ציטאטן שטייען נאר ווען מיר האבן געזען די ווערטער אין מקור. וואס איז איבערגעזעצט פון ענגליש, איז איבערגעזעצט; די ווערטער פון "ויואל משה" זענען אין לשון הקודש ווי זיי שטייען.

1. נאראציע

3.1 1940: דער צווייטער ווינער אורטייל ברענגט סאטמאר צוריק צו אונגארן; די אנטי-אידישע געזעצן · 0:55:00–1:00:00

דעם 30סטן אויגוסט 1940, אין דעם בעלוועדערע-פאלאץ אין ווין, האבן די אויסערן-מיניסטארן פון דייטשלאנד און איטאליע, ריבענטראפ און טשיאנא, ארויסגעגעבן אן אורטייל צווישן רומעניע און אונגארן. [דאקומענטירט] [13] דאס אורטייל איז באקאנט אלס דער "צווייטער ווינער אורטייל". [דאקומענטירט] [13] עס האט אוועקגענומען פון רומעניע דעם צפון-טייל פון טראנסילוואניע, צוזאמען מיט גאנץ מאראמאראש, בערך דריי און פערציג טויזנט קוואדראט-קילאמעטער, און עס איבערגעגעבן צו אונגארן. [דאקומענטירט] [13] די מקורות געבן א ביסל אנדערע צאלן פאר דער גרייס פון דעם שטח; דער אונטערשייד איז קליין, און מיר זאגן נאר "בערך". [אומקלאר/מחלוקת] [13]

דעם 5טן סעפטעמבער 1940 זענען די אונגארישע סאלדאטן אריינמארשירט. [דאקומענטירט] [13] די ערשטע אפטיילונג איז אריבער די גרעניץ ביי סיגעט, און נאך אין דעם ערשטן טאג האבן זיי איינגענומען, צווישן אנדערע שטעט, קראלי, סאטמאר און סיגעט. [דאקומענטירט] [13] אזוי זענען אלע דריי שטעט פון זיין לעבן – די שטאט פון זיין געבורט, די שטאט פון זיין צווייטער רבנות, און די שטאט פון זיין גרעסטער רבנות – אין איין טאג צוריקגעפאלן צו אונגארן. [דאקומענטירט] [13] ביזן 13טן סעפטעמבער איז די איבערנעמונג געענדיגט געווארן, און אונגארן האט געהאלטן די געגנט ביז אקטאבער 1944.

[דאקומענטירט] [13]

ווי פיל אידן האבן דעמאלט געוואוינט אין צפון-טראנסילוואניע? [אומקלאר/מחלוקת] דער האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן רעכנט בערך הונדערט זעקס און פערציג טויזנט אין 1941; אנדערע מקורות רעכענען מער, ביז הונדערט פיר און זעכציג טויזנט. [אומקלאר/מחלוקת] [3][13] אין סאטמאר אליין האבן אין 1941 געוואוינט בערך דרייצן טויזנט אידן. [דאקומענטירט] [2]

דאס אונגארן פון 1940 איז אבער שוין נישט געווען דאס אונגארן פון פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה. [דאקומענטירט] [2][3] טשיקי שרייבט אין דער YIVO ענציקלאפעדיע אז די אונגארישע געזעצן, וועלכע האבן "שטארק באגרעניצט די עקאנאמישע טעטיגקייט און די בירגער-רעכטן פון די אידן", זענען גלייך איינגעפירט געווארן אויך אין דער נייער געגנט. [דאקומענטירט] [2] פאר א סך אידישע פאמיליעס האט דאס געמיינט דעם פארלוסט פון זייער פרנסה. [דאקומענטירט] [2][3]

אין זומער 1941 איז געקומען דער ערשטער שווערער קלאפ. [דאקומענטירט] [16] משפחות וואס האבן נישט געקענט באווייזן אז זיי זענען אונגארישע בירגער, זענען ארויסגעשיקט געווארן איבער דער גרעניץ, אין די אקופירטע געגנטן פון אוקראינע, און דעם 27סטן און 28סטן אויגוסט 1941 זענען זיי דערמארדעט געווארן ביי קאמענעץ-פאדאלסק. [דאקומענטירט] [3][16] אין 1942 האט מען גענומען כמעט אלע אידישע מענער פון סאטמאר אין דער צוואנגס-ארבעט פון דער אונגארישער ארמיי, מערסטנס צום פראנט אין אוקראינע; א סך פון זיי זענען פון דארט נישט צוריקגעקומען. [דאקומענטירט] [16]

פונדעסטוועגן איז אונגארן ביז פרילינג 1944 געבליבן אן אינזל, אין פארגלייך מיט די לענדער ארום. [דאקומענטירט] [3] דער רעגענט הארטי און דער ראש הממשלה קאלאי האבן אין 1942 אפגעזאגט די דייטשע פאדערונגען צו פארשיקן די אידן. [דאקומענטירט] [3] אזוי זענען פליטים פון פוילן און פון סלאוואקיי געקומען קיין אונגארן זוכן א מקלט. [דאקומענטירט] [3][5]

וואס האט דער סאטמארער רב געטון אין די יארן? [אומקלאר/מחלוקת] דא שטייען די מקורות אויף פארשידענע זייטן. [אומקלאר/מחלוקת] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער האט אקטיוו געהאלפן די פליטים: ער האט באפוילן אריינצונעמען זיי אין זיין ישיבה, ער האט זיי אריינגענומען אין דער קהלה, און ער האט אויפגעשטעלט א גרופע וואס האט פאר זיי באשאפן פאלשע פאפירן. [טראדיציאנעלער באריכט] [5] דער מקור ברענגט דאס אן א באזונדערן אפּוייז, און מיר האבן עס נישט געזען אין אן אנדער מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע, פון דער אנדערער זייט, ציטירט א היסטאריקער וואס שרייבט אז ער האט "איגנארירט די סכנות" און זיך נישט באטייליגט אין פלענער פון הצלה. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אויך אז ער איז געשטאנען אין שפּיץ פון דעם צענטראלן ביורא פון די ארטאדאקסישע קהלות אין טראנסילוואניע, און דורך דעם האט ער געהערט וואס עס טוט זיך אין פוילן. [דאקומענטירט] [5] ער האט נישט גערופן זיינע חסידים צו עמיגרירן, ווייל ער האט מורא געהאט פאר דעם רוחניות'דיקן שאדן אין די לענדער וואו זיי וואלטן אנגעקומען; א סך פון זיי זענען געבליבן אין איירָאפּע. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט שארפער: אז ער האט געזאגט צו זיינע אנהענגער נישט צו עמיגרירן, בשעת ער האט פארזארגט זיך און זיינע נאענטע מיט פאפירן. [אומקלאר/מחלוקת] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט א צווייטע זייט: אז די וועגן ארויס זענען אפט געווען אפהענגיק אין באדינגונגען פון די ציוניסטישע אינסטיטוציעס, ווי צו ווערן ליסטירט צווישן ציוניסטישע רבנים, אדער אפצוזאגן זיין קאמף קעגן ציוניזם – און די באדינגונגען האט ער נישט געוואלט אננעמען. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

אויך וועגן אגודת ישראל שרייבט די העברעאישע וויקיפעדיע אז ער האט אפגעזאגט צוזאמצוארבעטן מיט איר, סיי ביי צדקה סיי ביי הצלה, און ער האט נישט אויפגעהויבן זיין איסור אויך נאך אויגוסט 1940; ערשט ווען די לאגע פון די אונגארישע אידן איז געווארן ערגער, האט ער מסכים געווען צו ארבעטן מיט "טייל" פון אירע עסקנים. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

אזוי שטייען די צוויי בילדער זייט ביי זייט: א רב וואס עפנט זיין ישיבה פאר פליטים, און א פירער וואס היסטאריקער קריטיקירן פאר זיינע באשלוסן. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5] מיר שטעלן דא פאר וואס יעדער מקור זאגט; די פולע מחלוקת ווערט באהאנדלט אין קאפיטל 9. [דאקומענטירט] דערווייל, ביז פרילינג 1944, איז דאס לעבן אין סאטמאר ווייטער געגאנגען: די ישיבה, די קהלה, די חסידים. [דאקומענטירט] [2][16] דעם 19טן מערץ 1944 האט זיך אלעס געענדערט. [דאקומענטירט] [3]

3.2 דעם 19טן מערץ 1944: די דייטשע אקופּאציע; דער פּרואוו צו אנטלויפן; דער קלויזנבורגער גערטא · 1:00:00–1:07:00

דעם 19טן מערץ 1944 האט די דייטשע ארמיי איינגענומען אונגארן. [דאקומענטירט] [3] אין לאנד האבן דעמאלט געלעבט בערך זיבן הונדערט זעכציג ביז זיבן הונדערט אכציג טויזנט אידן – לויט דעם האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן, די גרעסטע אידישע באפעלקערונג וואס איז דעמאלט נאך געבליבן לעבן אין אייראפּע. [דאקומענטירט] [3] מיט דער ארמיי איז אנגעקומען קיין בודאפּעשט אדאלף אייכמאן, ספּעציעל כדי צו ארגאניזירן די פארשיקונגען. [דאקומענטירט] [3] א נייע רעגירונג איז אויפגעשטעלט געווארן, און אין דעם אינערן-מיניסטעריום האבן די אנטיסעמיטן ענדרע און באקי באקומען די מאכט איבער דעם אידישן ענין. [דאקומענטירט] [3]

אלעס איז געגאנגען גיך. [דאקומענטירט] [3] פון דעם 5טן אפּריל 1944 האט יעדער איד פון זעקס יאר און העכער געמוזט טראגן א געלע לאטע. [דאקומענטירט] [3] די אידן פון די פּראווינצן זענען צוזאמענגענומען געווארן אין געטאס, צאנע נאך צאנע.
[דאקומענטירט] [3] דעם 26סטן אפּריל 1944 איז פארגעקומען א זיצונג מיט לאסלא ענדרע אין סאטמאר גופא, וואו מען האט באשלאסן ווי אזוי צו פארשליסן די אידן פון צפון-טראנסילוואניע אין געטאס. [דאקומענטירט] [13][16] דער באשלוס איז אלזא געפאלן אין דער שטאט פון זיין רבנות. [דאקומענטירט]

ווען איז דער סאטמארער געטא אויפגעשטעלט געווארן? [אומקלאר/מחלוקת] דא געבן די מקורות דריי ענטפערס. [אומקלאר/מחלוקת] טשיקי אין דער YIVO ענציקלאפּעדיע שרייבט דעם 26סטן אפּריל 1944, אין די גאסן צווישן זריני, פּעטעפי און באטארי; די העברעאישע וויקיפּעדיע שרייבט דעם 3טן מאי; און די אידישע וויקיפּעדיע זאגט נאר "אום חודש ניסן ה'תש"ד".
[אומקלאר/מחלוקת] [2][5][6] וואס אלע זענען מסכים: בערך אכצן טויזנט אידן פון סאטמאר און דער געגנט זענען פארשלאסן געווארן אין א ענגן שטח פון דער שטאט. [דאקומענטירט] [2][16]

לויט דער העברעאישער וויקיפּעדיע, האבן זיינע חסידים אים באהאלטן אין א באהעלטעניש, א "בונקער", אין דעם טאג ווען דער געטא איז אויפגעשטעלט געווארן. [טראדיציאנעלער באריכט] [5] דערנאך איז געקומען דער פּרואוו ארויסצוקומען פון סאטמאר. [דאקומענטירט] [4][5][6] וועגן דעם פּרואוו האבן מיר דריי באריכטן, און זיי שטימען נישט אין אלע פּרטים.
[אומקלאר/מחלוקת]

דער ערשטער באריכט, אין דער ענגלישער וויקיפּעדיע: זיינע נאענטסטע מענטשן האבן באצאלט צוויי יונגע אפיצירן, שאפערן פון אן אמבולאנס פון רויטן קרייץ, אז זיי זאלן פירן א גרופּע אידן קיין קלויזנבורג; די נוסעים זענען געווען זיין שטוב און עטליכע רייכע פאמיליעס, וועלכע האבן באצאלט דאס רוב פון די הוצאות. [אומקלאר/מחלוקת] [4] דער פּרואוו איז נישט געלונגען, און ער איז ארעסטירט געווארן און אריינגעשיקט אין דעם קלויזנבורגער געטא. [דאקומענטירט] [4]

דער צווייטער באריכט, אין דער העברעאישער וויקיפּעדיע: אין יענעם טאג, דעם 3טן מאי, האט אן אונגארישער אפיציר, פאר געלט, גענומען אים, די רביצין, און עטליכע באגלייטער אין אן אמבולאנס קיין קלויזנבורג, כדי פון דארט אריבערצושמוגלען די גרעניץ קיין רומעניע. [אומקלאר/מחלוקת] [5] צווישן די באגלייטער איז געווען זיין פריינד, דער ביקסאדער רבי, ר' אליעזר פיש. [דאקומענטירט] [5] נאענט צו דער שטאט, ביי נאכט, זענען זיי ארויס פון דעם וואגן, און די ארטיגע זשאנדארמעריע האט זיי ארעסטירט און אריינגעשטעלט אין דעם ארטיגן געטא. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

דער דריטער באריכט, אין דער אידישער וויקיפּעדיע, וואס רעדט מיטן קול פון די חסידים: א קליינע צאל אידן, פארשטעלט, זענען געפארן אין גרויס סוד אין א לאסט-אויטא פון רויטן קרייץ, פון סאטמאר קיין קלויזנבורג, א נסיעה פון דריי-פיר שעה, מיטן ציל אריבערצוגיין קיין רומעניע, וואס איז דעמאלט נישט געווען אונטער דייטשער אקופּאציע.
[טראדיציאנעלער באריכט] [6] ביי דער גרעניץ, האלבע נאכט, האט זיך ארויסגעוויזן אז דער איד וואס האט געדארפט ווייזן דעם וועג איז געבליבן הינטן, ווייל פרעמדע האבן זיך אריינגעשטופּט אין וואגן און אין דעם טומל איז ער נישט געקומען.
[טראדיציאנעלער באריכט] [6] דער שאפער האט אין כעס ארויסגעווארפן אלעמען אויף דער גאס, און אלע, מיט דעם רבי'ן, זענען געכאפּט געווארן, און אריינגעשיקט אין דעם קלויזנבורגער געטא. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] לויט דעם באריכט איז מיט אים געווען זיין גבאי, ר' יוסף אשכנזי. [טראדיציאנעלער באריכט] [6]

אזוי זעען מיר: ווער האט אים ארעסטירט – "ארעסטירט" אן נאמען, די ארטיגע זשאנדארמעריע, אדער די "געסטאפא"; ווער האט געפירט – צוויי אפיצירן, איין אפיציר, אדער א שאפער; און וואס איז געווען דער ציל – קלויזנבורג אליין, אדער רומעניע. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5][6] נאר איין מקור גיט א דאטום. [אומקלאר/מחלוקת] [5] וואס אלע דריי זאגן גלייך: ער איז ארויס פון סאטמאר, ער איז נישט אנגעקומען צום ציל, און ער איז געלאנדעט אין דעם געטא פון קלויזנבורג. [דאקומענטירט] [4][5][6]

די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט אויך צוויי מעשיות פון פארדעם, אן א באזונדערן אפּוויז. [אומקלאר/מחלוקת] [5] א גרופע חסידים פון גרויסווארדיין האט געשיקט א וואגן אים צו ראטעווען און מיט אים אריבערגיין די גרעניץ, און ער האט עס אפגעזאגט; און מען האט אים פארגעלייגט צו פארן מיט דער באן מיט פאלשע פאפירן, אנגעטון ווי א גוי, און ער האט נישט געוואלט זיך פארשטעלן פאר א גוי און אפשערן די בארד. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די מעשיות קומען פון איין מקור; מיר ברענגען זיי מיט דעם צייכן. [אומקלאר/מחלוקת]

דער קלויזנבורגער געטא איז אויפגעשטעלט געווארן אנהייב מאי 1944, אויף דעם שטח פון דער "איריס" ציגל-פאבריק אין צפון פון דער שטאט. [דאקומענטירט] [25] בערך אכצן טויזנט אידן פון דער שטאט און פון דעם קאונטי זענען דארט צוזאמענגענומען געווארן, אין שאפעס וואו מען האט געטריקנט ציגל, כמעט אן קיין איינריכטונגען. [דאקומענטירט] [25] דער קאמאנדיר איז געווען דער פאליציי-שעף לאסלא אורבאן, מיט דעם ס"ס-אפיציר דיטער וויסליצעני אלס בייזייטער. [דאקומענטירט] [25] אין שפיץ פון דעם יודנראט פון געטא איז געשטאנען ד"ר יוזעף פישער, דער פריערדיקער פרעזידענט פון דער נעאלאגישער קהלה פון קלויזנבורג – דער שווער פון ד"ר רעזשע קאסטנער. [דאקומענטירט] [7][25] דער נאמען וועט אונז באלד ווידער באגעגענען. [דאקומענטירט]

לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, האט ער אין די שווערע באדינגונגען געבעטן זיינע חסידים אז זיי זאלן אים איבערפירן קיין בודאפעשט, אדער צוריק אין דעם סאטמארער געטא; זיי האבן עס נישט געקענט אויספירן. [אומקלאר/מחלוקת] [4] די אידישע וויקיפעדיע זאגט אז ער איז געווען אין דעם קלויזנבורגער געטא "אפאר וואכן". [טראדיציאנעלער באריכט] [6] פון דעם 25סטן מאי ביזן 9טן יוני 1944 זענען פון דעם געטא ארויס זעקס טראנספארטן קיין אוישוויץ, צוזאמען בערך זעכצן טויזנט מענטשן. [דאקומענטירט] [25] בשעת די באנען זענען אוועק, איז נאך אין געטא געבליבן א קליינע גרופע וואס מען האט געהאלטן פאר א ספעציעלן באן קיין בודאפעשט – און דער סאטמארער רב איז געווען צווישן זיי. [דאקומענטירט] [5][25] ווי אזוי ער איז אריין אין דער גרופע, דארפן מיר פארשטיין א פרשה וואס האט זיך אנגעהויבן אין בודאפעשט. [דאקומענטירט]

3.3 דער קאסטנער באן: דער ראטירונגס-קאמיטעט אין בודאפעשט, פרייוודיגערס רשימה פון רבנים, ארויסגעפארן דעם 30סטן יוני 1944 · 1:07:00–1:15:00

אין בודאפעשט האט געארבעט א קליינע גרופע, באקאנט אלס "דער קאמיטעט פאר הילף און ראטירונג", אויף העברעאיש "ועדת העזרה וההצלה", קורץ "די וועדה". [דאקומענטירט] [7][8] וועגן ווען זי איז געגרינדעט געווארן, זענען די מקורות נישט מסכים: יד ושם שרייבט סוף 1941, YIVO שרייבט 1942, דער האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן – 1943. [אומקלאר/מחלוקת] [7][8][15] אין שפיץ איז געשטאנען דער אינזשעניר אטא קאמאלי, און איינער פון אירע הויפט-טוער איז געווען ד"ר רעזשע (ישראל) קאסטנער, א יוריסט און זשורנאליסט, געבוירן אין קלויזנבורג אין 1906, און א טוער אין דער ציוניסטישער ארבעטער-באוועגונג. [דאקומענטירט] [7][8] די וועדה האט פאר דער אקופאציע געהאלפן פליטים פון פוילן און סלאוואקיי אריינקומען קיין אונגארן. [דאקומענטירט] [8][9]

נאך דער אקופאציע האט די וועדה אנגעהויבן פארהאנדלען גלייך מיט די נאציס. [דאקומענטירט] [15] אין אפריל 1944 האט דער ס"ס-אפיציר וויסליצעני געפאדערט צוויי מיליאן דאלאר כדי אפצושטעלן די פארשיקונגען; לויט YIVO איז א גרויסער טייל פון דעם געלט צוזאמענגענומען און באצאלט געווארן, "אן קיין רעזולטאט". [דאקומענטירט] [7] דערנאך האט אייכמאן פארגעלייגט די באקאנטע "סחורה פאר בלוט": אידן פאר צען טויזנט לאסט-אויטאס. [דאקומענטירט] [7][8] דער טוער יואל בראנד איז געשיקט געווארן קיין איסטאנבול מיט דעם פארשלאג, און די בריטן האבן אים ארעסטירט; די פארהאנדלונג איז נישט געלונגען. [דאקומענטירט] [7][8] קאסטנער האט ווייטער פארהאנדלט, מיט אייכמאן און מיט דעם ס"ס-אפיציר קורט בעכער, וועלכער האט גערעדט אין נאמען פון הימלער. [דאקומענטירט] [7][8]

דעם 3טן מאי 1944, אין דעם זעלבן טאג וואס דער קלויזנבורגער געטא האט זיך אנגעהויבן, איז קאסטנער מיט א דערלויבעניש פון ס"ס געפארן קיין קלויזנבורג. [דאקומענטירט] [14] זיינע קריטיקער האבן שפעטער געטענהט אז ער האט נישט געווארנט די אידן דארט וואס עס וועט מיט זיי געשען; זיינע פארטיידיגער האבן געטענהט אז ער האט געטון וואס ער האט געהאלטן פאר דעם איינציגן וועג פון הצלה. [אומקלאר/מחלוקת] [14] קיין מקור פארבינדט נישט דעם באזוך מיט דער רייזע פון דעם סאטמארער רב אין יענעם זעלבן טאג; מיר ווייזן נאר אויף דעם זעלבן דאטום. [אומקלאר/מחלוקת]

פון די פארהאנדלונגען איז ארויסגעקומען איין קאנקרעטער אפמאך: א באן מיט בערך זעכצן הונדערט מענטשן, וואס זאל ארויספארן פון בודאפעשט צו א נייטראל לאנד. [דאקומענטירט] [7][8] וועגן ווער עס האט אויסגעוויילט די נוסעים, שרייבט YIVO אז די וועדה און דער צענטראלער ראט פון די אונגארישע אידן האבן צוגעגרייט די רשימות, און אז וויסליצעני האט זיי אויך געענדערט. [דאקומענטירט] [7] לויט דער העבראישער וויקיפעדיע, האט קאמאלי געהייסן יעדער ריכטונג – די ארטאדאקסן, די נעאלאגן, די ציוניסטן און די יוגנט-באוועגונגען – צוגרייטן איר אייגענע רשימה. [דאקומענטירט] [10] קאסטנער אליין האט שפעטער אנגערופן דעם באן א "תיבת נח", א שניט פון אלע שיכטן פון דער קהלה. [דאקומענטירט] [9]

פאר יעדן נוסע האט מען באצאלט, לויט די מקורות, בערך טויזנט דאלאר, אין געלט, גאלד, צירונג און אקציעס, און עס איז איבערגעגעבן געווארן צו בעכער. [דאקומענטירט] [8][9] לויט לעב, האבן די הונדערט און פופציג רייכסטע נוסעים באצאלט מער פאר זייערע ערטער. [דאקומענטירט] [9] קיין מקור וואס מיר האבן געזען גיט נישט אן וויפיל מען האט באצאלט פאר דעם סאטמארער רב. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי אזוי איז דער סאטמארער רב אריין אין דער רשימה? [אומקלאר/מחלוקת] דא האבן מיר פינף נוסחאות, און מיר ברענגען יעדע מיט איר מקור. [אומקלאר/מחלוקת]

ערשטנס: דער ברון פנחס (פיליפ) פון פרייודיגער, דער ראש פון דער ארטאדאקסישער קהלה אין בודאפעשט. [דאקומענטירט] די העבראישע וויקיפעדיע שרייבט: "בחר כשמונים רבנים ונכבדים אחרים להצלה ברכבת קסטנר ושילם תמורת הכללתם ברשימת היוצאים, האדמו"ר מסאטמר היה ביניהם." [דאקומענטירט] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע זאגט דאס זעלבע. [דאקומענטירט] [4]

צווייטנס: די ענגלישע וויקיפעדיע לייגט צו, אין א קריטישן טאן, אז ער האט "זיך אליין אריינגעשטעלט אין דער רשימה", כאטש א ציוניסטישע גרופע האט ארגאניזירט דעם ארויספארן. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

דריטנס: דער היסטאריקער לאדיסלאוס לעב, וואס איז אליין געווען א קינד אויף דעם באן, שרייבט אז זיינע חסידים האבן באצאלט אז מען זאל אים ארייננשטעלן. [דאקומענטירט] [9][23]

פערטנס: די אידישע וויקיפעדיע שרייבט אז ווען די פארשיקונגען פון קלויזנבורג האבן זיך אנגעהויבן, האבן זיינע חסידים איבער דער וועלט געארבעט מיט גרויס איילעניש, און "מיט שווערע אינטערווענצן פון שוחד און שתדלנות איז געלונגען ארייננצושטעלן איהם"; דאס געלט האבן צוזאמענגענומען זיינע חסידים און פריינט איבער דער וועלט. [טראדיציאנעלער באריכט] [6]

פינפטנס: די מסורה פון די סאטמארער חסידים. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט אז "סאטמארער חסידים גלייבן" אז קאסטנער האט אים גענומען צוליב א חלום פון זיין שווער, ד"ר פישער: זיין מוטער איז צו אים געקומען אין חלום און געזאגט אז אויב דער רבי וועט נישט זיין אויף דעם באן, וועט קיינער נישט בלייבן לעבן. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] א פארשידענער נוסח פון דער זעלבער מעשה, אז דער באן טאר נישט ארויספארן אן דעם סאטמארער רב, ווערט געברענגט פון דעם ענגלישן ספר "The Rebbe" פון ר' דוד מייזעלס, און דער היסטאריקער אלן נאדלער רופט די מעשה "אפאלאגעטיש". [אומקלאר/מחלוקת] [19] מיר ברענגען די מסורה ווי זי ווערט דערציילט, מיט איר צייכן. [טראדיציאנעלער באריכט]

א היסטאריקערישער ארטיקל, וואס איז ארויס אין דעם זשורנאל "Modern Judaism" אין 2007, ענטפערט אויף דער באשולדיגונג אז ער איז געראטעוועט געווארן דורך "דעם ציוניסט קאסטנער": די באשולדיגונג פארגעסט דעם קאנטעקסט, ווייל אלע ריכטונגען פון די אונגארישע אידן זענען געווען שותפים אין צוזאמשטעלן די רשימה. [אומקלאר/מחלוקת] [5][24] וואס

איז זיכער דאקומענטירט: דער האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן שרייבט אז די רשימה האט אריינגענומען רייכע אידן, ציוניסטישע פירער, "באקאנטע רבנים, צווישן זיי דער סאטמארער רבי, יואל טייטלבוים", און אויך קאסטנערס אייגענע פריינט און משפחה. [דאקומענטירט] [8]

דעם 10טן יוני 1944, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, איז ער אנגעקומען קיין בודאפעשט מיט א ספעציעלן באן, צוזאמען מיט די אנדערע אידן פון קלויזנבורג פאר וועלכע מען האט אפגעהאלטן ערטער. [דאקומענטירט] [5] די צאל פון די קלויזנבורגער אויף דעם באן ווערט אנגעגעבן פארשידן: 388 אדער 338. [אומקלאר/מחלוקת] [8][9]

דעם 30סטן יוני 1944 איז דער באן ארויס פון בודאפעשט: פינף און דרייסיג בהמות-וואגאנעס. [דאקומענטירט] [4][7][9] וויפיל מענטשן זענען געווען אויפן באן? [אומקלאר/מחלוקת] יד ושם רעכנט 1,684, 1,685 – YIVO, דער האלאקאוסט-מוזיי – 1,686 אדער "כמעט 1,700", און די אידישע וויקיפעדיע – "בערך 2,000". [אומקלאר/מחלוקת] [6][7][8][15] לעב ערקלערט אז די גענויע צאל ביים ארויספארן איז נישט באקאנט: טייל זענען אראפ פון באן פון מורא, און אנדערע האבן פארנומען זייערע ערטער. [דאקומענטירט] [9] 1,684 איז די צאל וואס מען האט רעגיסטרירט ביים אנקומען. [דאקומענטירט] [9]

לויט לעב, זענען צווישן די נוסעים געווען 126 ארטאדאקסישע אידן, צווישן זיי פערציג רבנים, און "איינער פון די רבנים איז געווען יואל טייטלבוים, דער סאטמארער רבי", מיט דער רביצין. [דאקומענטירט] [9] די העברעאישע וויקיפעדיע רעכנט אויך, צווישן אנדערע, ר' יהונתן שטייף, ר' יהושע מנחם עהרנבערג און ר' אברהם דייטש. [דאקומענטירט] [10] יעדער נוסע האט געמעגט מיטנעמען צוויי טוישן קליידער און עסן אויף צען טעג. [דאקומענטירט] [9]

ביי דער גרעניץ צווישן אונגארן און עסטרייך איז דער באן געשטאנען, וואו ער האט געקענט פארן אויף מערב – אדער אויף מזרח, קיין אוישוויץ. [דאקומענטירט] [9] די נוסעים זענען געפאלן אין שרעק. [דאקומענטירט] [9] וועגן וואס דער סאטמארער רב האט דארט געטון, שטייען צוויי טענות קעגן איינאנדער. [אומקלאר/מחלוקת] דער היסטאריקער יהודה באוער שרייבט אז ער און זיינע מענטשן האבן געשיקט ידיעות צו ראטעווען נאר זיי אליין. [אומקלאר/מחלוקת] [9][22] ר' הערשל פרידמאן, אין זיין ספר "מאפילה לאור גדול", ברענגט, לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, דאקומענטן אז דער רבי, צוזאמען מיט ר' חיים ראטה, האט געפראוווט ראטעווען דעם גאנצן באן. [אומקלאר/מחלוקת] [9][21] מיר האבן נישט געזען די דאקומענטן פון קיין איין צד, און מיר לאזן די צוויי טענות שטיין ווי זיי זענען. [אומקלאר/מחלוקת]

אין לינץ, אין עסטרייך, האט מען די נוסעים געפירט צו א דעזינפעקציע און צו שפריץ-בעדער; עטליכע האבן מורא געהאט אז דאס זענען די גאז-קאמערן, און לעב באשרייבט די מורא. [דאקומענטירט] [9] זיי זענען ארויס פון דארט לעבעדיק. [דאקומענטירט] [9] אייכמאן האט צוגעזאגט אז דער באן וועט פארן גלייך קיין שווייץ; אנשטאט דעם איז ער אפגעדרייט געווארן צו א לאגער אין צפון-דייטשלאנד, בערגן-בעלזן. [דאקומענטירט] [8] פארוואס? [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע זאגט "צוליב סיבות וואס זענען נאך נישט קלאר", אדער ווייל אייכמאן האט געוואלט העכערע פאדערונגען; די אידישע וויקיפעדיע זאגט ווייל דאס פולע צוגעזאגטע געלט איז נאך נישט באצאלט געווען. [אומקלאר/מחלוקת] [6][9]

3.4 בערגן-בעלזן: דער "אונגארישער לאגער", די חדשים פון ווארטן · 1:15:00–1:21:00

בערגן-בעלזן איז געלעגן אין צפון-דייטשלאנד, בערך אכצן קילאמעטער צפון פון דער שטאט צעלע. [דאקומענטירט] [11] עס איז אויפגעשטעלט געווארן אין 1940 אלס א לאגער פאר מלחמה-געפאנגענע. [דאקומענטירט] [11] אין אפריל 1943 האט די ס"ס איבערגענומען א טייל דערפון אלס "אויפענטהאלט-לאגער" – א לאגער פאר אידן וואס מען האט געוואלט האלטן אלס "אויסטויש-אידן", כדי זיי אויסצוטוישן קעגן דייטשן וואס זענען געזעסן אין די לענדער פון די אליאירטע, אדער קעגן געלט. [דאקומענטירט] [11][12]

דער אויפענטהאלט-לאגער איז געווען צעטיילט אויף פיר טיילן, און איינער פון זיי האט געהייסן דער "אונגארן-לאגער". [דאקומענטירט] [11] אויסטויש-אידן זענען אויך נישט געווען זיכער: אין אקטאבער 1943 האט מען בערך אכצן הונדערט פוילישע אידן מיט פאפירן פון לענדער אין לאטיין-אמעריקע געשיקט פון בערגן-בעלזן קיין אוישוויץ, און דארט זענען זיי דערמארדעט געווארן. [דאקומענטירט] [11][12] דאס איז דער ארט וואו דער באן איז אנגעקומען. [דאקומענטירט]

ווען איז דער באן אנגעקומען? [אומקלאר/מחלוקת] YIVO און דער האלאקאוסט-מוזיי אין זיין ארטיקל וועגן קאסטנער שרייבן דעם 8טן יולי 1944; דער זעלבער מוזיי אין זיין צייט-ליסטע פון בערגן-בעלזן, און די ענגלישע און העברעאישע וויקיפעדיעס, שרייבן זונטאג, דעם 9טן יולי. [אומקלאר/מחלוקת] [7][8][9][11] לויט דער צייט-ליסטע פון מוזיי האט די ס"ס מיט דעם טראנספארט געגרינדעט דעם "אונגארן-לאגער". [דאקומענטירט] [11] די נוסעים זענען געהאלטן געווארן אין א באזונדערן טייל פון לאגער, אפגעטיילט פון די אנדערע געפאנגענע. [דאקומענטירט] [4][8]

דאס לעבן אינעווייניג איז געווען שווער, כאטש נישט ווי אין די אנדערע טיילן פון לאגער. [דאקומענטירט] [9][12] לעב באשרייבט די טעגלעכע מנה: א שטיקל גרוי ברויט, א ביסל מארגארין און אייגעמאכטס, א טעלער זופ פון ריבן, און א געטראנק אנשטאט קאווע. [דאקומענטירט] [9] אין איין צימער זענען געווען הונדערט דרייסיג ביז הונדערט זעכציג מענטשן. [דאקומענטירט] [9]
די גרופע האט געמעגט זיך אליין פירן: מען האט געהאלטן לעקציעס און שיעורים, און די מענער האבן אויסגעוויילט ד"ר פישער אלס פרעזידענט. [דאקומענטירט] [9]

וועגן דעם סאטמארער רב אליין, ברענגט די העברעאישע וויקיפעדיע צוויי פרטים. [דאקומענטירט] [5] זיינע באגלייטער האבן מיטגעברענגט א פארראט פון כשר'ן עסן, און די רביצין האט פאר אים געקאכט. [טראדיציאנעלער באריכט] [5] און ווען די פירער פון דער גרופע האבן באפוילן אז די מענער מיט בערד זאלן זיך אפשערן, פון מורא אז די וועכטער וועלן זיי פייניגן, האט ער געקראגט רשות צו פארבינדן דאס פנים מיט א טיכל, ווי איינער וואס האט ציינווייטיק, און אזוי באהאלטן די בארד.

[טראדיציאנעלער באריכט] [5] דאס פאסט מיט דעם וואס דער זעלבער מקור דערציילט פון פאר דער מלחמה: אז ער האט נישט געוואלט אפשערן די בארד כדי צו אנטלויפן. [טראדיציאנעלער באריכט] [5]

די ענגלישע וויקיפעדיע זעט די זעלבע טעג פון אן אנדער זייט. [אומקלאר/מחלוקת] [4] זי שרייבט אז די גרופע איז געהאלטן געווארן אין בעסערע באדינגונגען ווי אנדערע גרופעס, און אז אפילו צווישן די באקאנטע מענטשן אין דער גרופע האט ער באקומען "באזונדערע אכטונג": דער דאקטאר פון דער גרופע האט אים באפרייט פון די צייל-אפעלן, און פרייוויליגע האבן געטון די ארבעטן וואס מען האט אים אויפגעלייגט. [אומקלאר/מחלוקת] [4] דער מקור זאגט נישט ווער עס האט געבעטן די הקלות, און מיר האבן נישט געזען קיין חסידישן באריכט וואס רעדט וועגן דעם. [אומקלאר/מחלוקת] מיר שטעלן אפןביידע באשרייבונגען זייט ביי זייט. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי לאנג האט מען זיי געהאלטן? [אומקלאר/מחלוקת] דער האלאקאוסט-מוזיי שרייבט "עטליכע חדשים". [דאקומענטירט] [8] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט "פיר חדשים", און אז צוויי מאל האט מען געזאגט אז דער באן וועט אפגעשיקט ווערן קיין אוישוויץ; ערשט נאך שווערע פארהאנדלונגען און גרויסע סומעס געלט פון אמעריקע איז ער באפרייט געווארן.

[טראדיציאנעלער באריכט] [6] פון יולי ביז דעצעמבער איז אבער בערך פינף חדשים, נישט פיר. [אומקלאר/מחלוקת] YIVO שרייבט אז הימלער האט געוואלט נוצן די נוסעים פון דעם באן אלס א יסוד פאר זיינע פארהאנדלונגען מיט די אליאירטע. [דאקומענטירט]

[7] היסטאריקער באשרייבן זיי אלס "בני ערובה", געהאלטן ווי א פאנד ביז דאס געלט וועט באצאלט ווערן. [דאקומענטירט] [8]

[14]

וועגן זיין תפילה, זיין לערנען און זיין סדר היום אין לאגער, האבן מיר נישט געפונען קיין מקור וואס מיר האבן געזען מיט די אויגן. [אומקלאר/מחלוקת] די ביאגראפיעס פון אינעווייניג, ווי דער ספר "משיחן של ישראל" פון ר' שלמה יעקב געלבמאן, דארף מען נאך דורכקוקן; ביז דעמאלט זאגן מיר נישט מער ווי די מקורות. [אומקלאר/מחלוקת]

אין די זעלבע חדשים איז דער לאגער געווען א ארט פוןווארטן אויך פאר אנדערע. [דאקומענטירט] [11][12] לויט דעם האלאקאוסט-מוזיי, האט מען דעם 29סטן יוני 1944 ארויסגעלאזט 222 אויסטויש-אידן פון בערגן-בעלזן קיין ארץ ישראל. [דאקומענטירט] [11] אבער פון בערך פערצן טויזנט זעקס הונדערט אידן וואס זענען דורכגעגאנגען דעם אויסטויש-לאגער, זענען אין גאנצן נאר בערך צוויי טויזנט פינף הונדערט זעכציג טאקע ארויסגעלאזט געווארן. [דאקומענטירט] [12] די נוסעים פון קאסטנער באן האבן נישט געוואוסט אין וועלכן חשבון זיי וועלן זיין. [דאקומענטירט] [9] סוף נאוועמבער 1944 איז קאסטנער אליין געפארן קיין שווייץ, אין די פארהאנדלונגען. [דאקומענטירט] [8]

אין אויגוסט 1944 איז די ערשטע גרופע, 318 מענטשן, ארויס פון לאגער און אנגעקומען קיין שווייץ. [דאקומענטירט] [8][9][11] די מקורות געבן פארשידענע דאטעס: דעם 18טן, 20סטן אדער 21סטן אויגוסט. [אומקלאר/מחלוקת] [7][9][11] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע איז דער סאטמארער רב נישט געווען אין דער ערשטער גרופע, נאר צווישן די וואס זענען געבליבן. [דאקומענטירט] [5] ער האט ווייטער געווארט, מיט מער ווי טויזנט אנדערע. [דאקומענטירט]

די וואס זענען געבליבן, האבן געזען ווי דער לאגער ארום זיי וואקסט. [דאקומענטירט] [11] סוף יולי זענען אין בערגן-בעלזן געווען בערך זיבן טויזנט דריי הונדערט געפאנגענע; אנהייב דעצעמבער – בערך פופצן טויזנט. [דאקומענטירט] [11] דעם 2טן דעצעמבער 1944 איז אנגעקומען א נייער קאמענדאנט, יוזעף קראמער, פון אוישוויץ-בירקענאו. [דאקומענטירט] [11] די שרעקלעכע בילדער פון בערגן-בעלזן, וועלכע די וועלט קען, זענען פון פרילינג 1945; די גרופע פון דעם באן איז דעמאלט שוין לאנג נישט געווען דארט. [דאקומענטירט] [11]

3.5 שווייץ, דעצעמבער 1944 · 1:21:00–1:25:00

אנהייב דעצעמבער 1944 איז געקומען די באפרייאונג. [דאקומענטירט] [11] לויט דער צייט-ליסטע פון דעם האלאקאוסט-מוזיי, האט מען דעם 4טן דעצעמבער ארויסגעלאזט פון בערגן-בעלזן בערך דרייצן הונדערט אונגארישע אידן, "פאר א באצאלונג אין געלט". [דאקומענטירט] [11] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט קלאר: "האדמו"ר נמנה עם היתר, שלהם הותר לעזוב את המחנה ב-4 בדצמבר". [דאקומענטירט] [5] דער האלאקאוסט-מוזיי און YIVO שרייבן אז די גרופע איז אנגעקומען קיין שווייץ דעם 7טן דעצעמבער 1944; דער מוזיי רעכנט 1,368 מענטשן. [דאקומענטירט] [7][8] אין גאנצן האט דער באן געראטעוועט בערך זעכצן הונדערט זיבעציג נפשות. [דאקומענטירט] [9]

אבער וועלכער טאג איז געווען דער טאג פון דער הצלה? [אומקלאר/מחלוקת] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז דער באן איז אנגעקומען צו דער גרעניץ-שטאט קרייצלינגען "בליל שבין 7 ל-8 בדצמבר 1944 (ליל כ"ב בכסלו ה'תש"ה)". [דאקומענטירט] [5] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער איז אריבער די שווייצער גרעניץ אום כ"א כסלו תש"ה. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] און די העברעאישע וויקיפעדיע לייגט צו: "חסידי סאטמר חוגגים מדי שנה את כ"א בכסלו כ"יום ההצלה" של האדמו"ר". [טראדיציאנעלער באריכט] [5] ביז היינט איז כ"א כסלו א יום טוב ביי סאטמארער חסידים. [טראדיציאנעלער באריכט] [5][6] לויט דעם לוח איז דער 7טער דעצעמבער 1944 געווען כ"א כסלו תש"ה, און די נאכט נאך אים – ליל כ"ב כסלו. [דאקומענטירט] [26] אזוי קען זיין אז ביידע נוסחאות רעדן וועגן דער זעלבער נאכט: דער טאג וואס דער באן איז אנגעקומען, און די נאכט ווען מען איז אריבער; אבער קיין מקור וואס מיר האבן געזען ערקלערט עס אזוי. [אומקלאר/מחלוקת]

נישט אלע זענען ארויס. [דאקומענטירט] [9] לויט לעב, זענען בערך זיבעצן נוסעים געבליבן אין בערגן-בעלזן מיט פארשידענע תירוצים; טייל פון זיי האבן זיך פריער אנגעגעבן אלס רומענישע בירגער, און ווען רומעניע האט געביטן זייט אין דער מלחמה, האט מען זיי אפגעהאלטן. [דאקומענטירט] [9] און גלייך נאך דעם ארויסלאזן אין דעצעמבער, שרייבט דער האלאקאוסט-מוזיי, זענען אין דעם "אונגארן-לאגער" אנגעקומען נאך בערך פיר טויזנט צוויי הונדערט אונגארישע אידן, וועלכע מען האט נישט ארויסגעלאזט. [דאקומענטירט] [11] די הצלה פון די איינע איז געשטאנען זייט ביי זייט מיט דעם ווייטערדיקן חורבן פון די אנדערע. [דאקומענטירט]

ווער האט דערגרייכט די באפרייאונג? [אומקלאר/מחלוקת] אויך דא זענען די מקורות נישט איינשטימיג. [אומקלאר/מחלוקת] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האבן ר' יצחק שטערנבוך און זיין פרוי פון מאנטרע, די פארשטייער פון דעם "ועד ההצלה" פון אגודת הרבנים אין אמעריקע, "העמידו את שחרורו בראש סדר העדיפויות שלהם". [דאקומענטירט] [5] אנדערע מקורות רעכענען דעם "דזשאינט", די פארהאנדלונגען פון בעכער מיט פארשטייער פון דעם דזשאינט און דער "סוכנות", און קאסטנער מיט דעם ס"ס-אפיציר הערמאן קרומיי, וועלכע האבן געמאכט די לעצטע איינארדנונגען. [דאקומענטירט] [4][10] די אידישע וויקיפעדיע לייגט דעם טראפ אויף די גרויסע סומעס געלט וואס זענען געשיקט געווארן פון אמעריקע. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] סביר אז מער ווי איין כח האט געארבעט אין דער זעלבער צייט; מיר ברענגען יעדע נוסחא מיט איר מקור. [אומקלאר/מחלוקת]

אין שווייץ איז די גרופע אריינגעשטעלט געווארן אין קאו, נעבן מאנטרע, אין געוועזענע לוקסוס-האטעלן וואס די רעגירונג האט גענומען; די ארטאדאקסן זענען געווען אינעם "רעגינא". [דאקומענטירט] [9] פאר דעם סאטמארער רב, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט שוין פאר זיין אנקומען דער איד דזשארדזש מאנטעלא, א ארטאדאקסישער איד פון אונגארן און דער ערשטער סעקרעטאר פון דעם קאנסולאט פון על סאלוואדאר אין זשענעווע, געדינגען א ווילע אין זשענעווע.

[אומקלאר/מחלוקת] [5] ער האט אים באשאפן א וויזע, און אים ארויסגענומען פון דער קווארענטין אין קאו. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט קורץ אז די שווייצער מאכט האט מיט אים באהאנדלט מיט "באזונדערע הקלות".

[אומקלאר/מחלוקת] [4]

וואס ער האט געלערנט, ווי אזוי ער האט געדאווענט, און מיט וועמען ער האט זיך געטראפן אין די חדשים אין שווייץ, דערציילן די מקורות וואס מיר האבן געזען נישט. [אומקלאר/מחלוקת] דא איז א פעלד וואס ווארט נאך אויף פארשונג – אין די ספרים פון זיינע חסידים און אין די שווייצער ארכיוון. [דאקומענטירט]

3.6 דער חורבן פון די אידן פון סאטמאר, סיגעט און מאראמאראש; די באפרייאונג; קיין ארץ ישראל (חיפה, דעם 2טן סעפטעמבער 1945) · 1:25:00–1:30:00

בשעת דער באן איז געשטאנען אין בערגן-בעלזן, זענען די קהלות פון זיין לעבן שוין נישט מער געווען. [דאקומענטירט] [3] צווישן דעם 15טן מאי און דעם 9טן יולי 1944 האט מען פון אונגארן ארויסגעשיקט בערך פיר הונדערט זיבן און דרייסיק טויזנט אידן, אין הונדערט זיבן און פערציג באנען, כמעט אלע קיין אוישוויץ-בירקענאו. [דאקומענטירט] [3] לויט דעם האלאקאוסט-מוזיי אין וואשינגטאן, זענען בערך דריי הונדערט דרייסיג טויזנט פון זיי דערמארדעט געווארן גלייך ביים אנקומען.

[דאקומענטירט] [3]

פון דעם סאטמארער געטא זענען די באנען אוועק צווישן דעם 19טן מאי און דעם 1טן יוני 1944, מיט בערך אכצן טויזנט אידן. [דאקומענטירט] [2] די ענגלישע וויקיפעדיע רעכנט זעקס באנען און 18,863 מענטשן פון סאטמאר, קראלי און דער געגנט, פון וועלכע 14,440 זענען אומגעקומען; די צאלן זענען נישט באשטעטיגט אין א צווייטן מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [16] די ישיבה, די בתי מדרשים, די קהלה וואס ער האט געפירט צען יאר – אלעס איז אין עטליכע וואכן געווארן ליידיג. [דאקומענטירט] [2]

אין סיגעט, דער שטאט פון זיין געבורט און פון זיינע עלטערן, איז דער געטא אויפגעשטעלט געווארן אין פרילינג 1944, מיט בערך דרייצן טויזנט אידן פון דער שטאט און פון די דערפער ארום. [דאקומענטירט] [17] די באנען זענען אוועק צווישן דעם 16טן און דעם 22סטן מאי 1944. [אומקלאר/מחלוקת] [17] לויט YIVO, זענען די מערסטע פון די בערך עלף טויזנט אידן פון סיגעט אומגעקומען אין אוישוויץ. [דאקומענטירט] [17] צווישן זיי איז געווען דער סיגעטער רב, ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, דער זון פון זיין ברודער, דעם "עצי חיים"; ער איז אומגעקומען אין 1944. [דאקומענטירט] [17] אזוי איז די רבנות פון דער משפחה אין סיגעט, וואס האט זיך אנגעהויבן מיט דעם "ייטב לב" אין תרי"ח, נאך מער ווי אכציג יאר געקומען צו א סוף. [דאקומענטירט] [6][17]

פון גאנץ צפון-טראנסילוואניע, אויסער דעם סעקלער-לאנד, רעכנט א מקור 127,377 אידן וואס זענען ארויסגעשיקט געווארן קיין אוישוויץ, און נאר 19,764 וואס זענען צוריקגעקומען. [אומקלאר/מחלוקת] [13] די צאל קרבנות פון גאנץ אונגארן ווערט געשעצט בערך פינף הונדערט פופציג טויזנט לויט דעם האלאקאוסט-מוזיי, און בערך פינף הונדערט פינף און זעכציג טויזנט לויט YIVO. [אומקלאר/מחלוקת] [3][17] הינטער יעדער צאל שטייט א מענטש, א שטוב, א בית המדרש. [דאקומענטירט]

דעם 15טן אפריל 1945 האבן בריטישע סאלדאטן באפרייט בערגן-בעלזן. [דאקומענטירט] [11] אין מאי 1945 איז די מלחמה אין אייראפע געענדיגט געווארן. [דאקומענטירט] [3] אין אויגוסט 1945, לויט דער ענגלישער און דער העברעאישער וויקיפעדיע, זענען עטליכע הונדערט נוסעים פון דעם קאסטנער באן, און דער סאטמארער רב צווישן זיי, ארויס פון שווייץ צום פארט טאראנטא אין איטאליע. [דאקומענטירט] [4][5] דעם 30סטן אויגוסט זענען זיי ארויף אויף דער שיף "ווילע ד'אראן", און זי איז אנגעקומען קיין חיפה אין דער פרי, דעם 2טן סעפטעמבער 1945. [דאקומענטירט] [4][5]

ווי אזוי האט ער אליין געזען די יארן? [דאקומענטירט] שפעטער, אין דער הקדמה צו זיין ספר "ויואל משה", האט ער געשריבן: "הנה כי בעוה"ר בשנים האחרונות סבלנו צרות רבות ומרורות כלענה, אשר לא היתה כזאת לישראל מאז היו לגוי".

[דאקומענטירט] [20] און ווייטער: "נשארנו מתי מספר בתכלית המיעוט, לא מעט מהרבה אלא מעט מן המעט, בשביל שבועתו של הקב"ה שנשבע לאבותינו שלא יכלה זרעו ח"ו". [דאקומענטירט] [20] וואס ער האט געלערנט פון דעם חורבן, און זיין שיטה וועגן די סיבות דערפון, וועלן מיר ברענגען מיט זיינע אייגענע ווערטער אין קאפיטלען 6 און 7. [דאקומענטירט]

דער ספר פון ר׳ דוד מייזעלס דערציילט, לויט ווי נאדלער ברענגט עס, אז ווען מען האט צו אים געזאגט אז ער איז ארויס "מאפילה לאור גדול", האט ער געענטפערט אז ער איז ארויס פון דער פינצטערניש פון די נאציס אין א נאך טיפערער פינצטערניש פון דער ציוניסטישער תקופה. [טראדיציאנעלער באריכט] [19] מיר ברענגען עס אין אונזערע ווערטער, ווייל מיר האבן נישט געזען דעם ארגינעל. [אומקלאר/מחלוקת]

די פראגע פון דעם קאסטנער באן איז נישט געענדיגט געווארן מיט דער מלחמה. [דאקומענטירט] [14] אין 1953 האט מלכיאל גרינוואלד באשולדיגט קאסטנער אין א בראשור; די רעגירונג פון מדינת ישראל האט געקלאגט גרינוואלד, און אין 1955 האט דער ריכטער בנימין הלוי געפסקנט קעגן קאסטנער. [דאקומענטירט] [14] אין 1957 איז קאסטנער דערשאסן געווארן, און אין 1958 האט דער העכסטער געריכט אפגעווארפן דעם שווערסטן טייל פון דעם פסק. [דאקומענטירט] [14] דער סאטמארער רב האט שפעטער אויך גערעדט וועגן דעם פראצעס; וואס ער האט געזאגט, און וואס זיינע קריטיקער האבן געזאגט קעגן אים, ווערט פארגעשטעלט אין קאפיטל 9. [דאקומענטירט] [18]

דעם 2טן סעפטעמבער 1945 שטייט ער אויף דעם ברעג פון חיפה, אכט און פופציג יאר אלט, א פליט אן א קהלה. [דאקומענטירט] [4][5] די ישיבה איז נישטא, די שטאט איז ליידיג, און די חסידים זענען צעשפרייט – די וואס זענען געבליבן. [דאקומענטירט] [2] וואס וועט ער טון? וואו וועט ער אויפבויען? דער ענטפער וועט אנהייבן אין ירושלים, און ווייטער פירן איבערן אקעאן. [דאקומענטירט] [4]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען, אויך נישט אין המון-בילדער, אויף באן-פלאטפארמעס אדער אין הינטערגרונט – ביי פאטאגראפיעס פון פארשיקונגען זענען כמעט שטענדיג פרויען אין בילד, און מען דארף אויסשניידן אדער נעמען אן אנדער בילד; קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים אויף פאנען אדער אויף מעדאלן; קיין סטאטועס אדער דענקמעלער פון מענטשן. ביי דעם חורבן: איידל און אנגעהאלטן – קיין טויטע, קיין קראנקע אדער אויסגעהונגערטע מענטשן, קיין בילדער פון בערגן-בעלזן פון אפריל 1945; נאר ליידיגע ערטער, שינעס, ליידיגע וואגאנעס, דאקומענטן, מאפעס, און ליכט. פון רבי יואל אין די יארן 1940–1945 איז אונז נישט באקאנט קיין פאטאגראפיע מיט א באשטעטיגטן מקור; מען זאל נישט נוצן קיין שפעטערע בילד אלס ווען עס וואלט געווען פון יענער צייט, און קיין "רעקאנסטרוקציע" פון אים.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	3.0	שווארצער עקראן, דער קעפל "קאפיטל 3: די מלחמה-יארן", א שטילער ליכט-שטראל	אייגענע גראפיק	
2	3.1	מאפע-אנימאציע: די גרעניץ פון דעם צווייטן ווינער אורטייל, 30.8.1940; סאטמאר, קראלי, סיגעט גייען אריבער צו אונגארן	אייגענע מאפע לויט 4.1; די גרעניץ-ליניע לויט – Wikimedia Commons Second Vienna Award maps	
3	3.1	דאס אורטייל-דאקומענט – בלויז דאס פאפיר און די אונטערשריפטן	Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Berlin); Fortepan	קיין נאצישע סימבאלן גרויס אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
4	3.1	אונגארישע סאלדאטן מארשירן אריין אין א שטאט אין טראנסילוואניע, סעפטעמבער 1940 (פון ווייטן)	Fortepan (CC BY-SA); Hungarian National Museum – Historical Photo Department	אויסשניידן קירך-טורעמס, פרויען אין עולם און קריסטלעכע סימנים
5	3.1	אידישע מענער אין צוואנגס-ארבעט (munkaszolgálat), 1942–43	Yad Vashem Photo Archive; USHMM Photo Archives; Fortepan	נאר מענער; קיין צעשלאגענע מענטשן
6	3.1	אנאנימע פליטים (מענער) אויף א באן-סטאנציע אין אונגארן, 1940–43	USHMM Photo Archives; Yad Vashem	נישט אנגעבן אז דאס איז סאטמאר
7	3.1	סאטמאר: די גרויסע שול פון דרויסן; די גאסן פון דער אידישער געגנט (היינט)	Wikimedia Commons – Great Synagogue Satu Mare; אייגענע פילמירונג	
8	3.2	דאקומענט: די פאראָרדענונג פון דער געלער לאטע, אפריל 1944 – א שניט פון טעקסט	Hungaricana (Arcanum) – Budapesti Közlöny 1944; USHMM	
9	3.2	א געלע לאטע אויף א מאנטל (מוזיי-אביעקט, אן מענטש)	USHMM Collections; Yad Vashem Artifacts	
10	3.2	מאפע: די זאנעס פון געטאס און פארשיקונגען אין אונגארן 1944	USHMM Holocaust Encyclopedia (מיט רשות); אייגענע מאפע	
11	3.2	סאטמאר: די גאסן פון געטא (זריני, פעטעפי, באטארי) היינט, ליידיג, פרי אינדערפרי	אייגענע פילמירונג	קיין מענטשן אין בילד
12	3.2	א נאכט-וועג צווישן סאטמאר און קלויזנבורג; דער שאטן-סילועט פון אן אלטן וואגן	אייגענע פילמירונג; סטאק-פילם	אילוסטראציע, אנגעצייכנט; קיין רויטער-קרייץ סימבאל (א צלם)
13	3.2	קלויזנבורג: דער שטח פון דער "איריס" ציגל-פאבריק היינט; דער דענקמאל-טאוול (טעקסט-טאוול)	אייגענע פילמירונג; Wikimedia Commons	אויסשניידן קירכן אויפן האריזאנט
14	3.2	אן אינעווייניגער שאפ פון אן אלטער ציגלעריי (ליידיג)	אייגענע פילמירונג	אילוסטראציע, אנגעצייכנט
15	3.3	בודאפעשט 1944: גאסן, דער דונאי, די קייטן-בריק (ליידיגע גאסן אדער נאר מענער)	Fortepan; Hungarian National Museum	אויסשניידן קירכן
16	3.3	פארטרעט פון ד"ר רעזשע קאסטנער	Yad Vashem (דער קאסטנער-ארכיוו, איבערגעגעבן 2007); USHMM; Ghetto Fighters' House	נייטראלער טאן
17	3.3	פארטרעט פון ברון פנחס פון פרייודיגער	Yad Vashem Photo Archive; USHMM	
18	3.3	פארטרעט פון אטא קאמאלי	Yad Vashem – Jews Who Saved Jews in Hungary	

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
19	3.3	א בלאט פון דער רשימה פון די נוסעים (פאקסימיליע)	Yad Vashem Archives (קאסטנער-ארכיוו); Ghetto Fighters' House	פרויען-נעמען אויף דער רשימה מוזן פארבלערט ווערן
20	3.3	א בהמות-וואגאן פון יענער צייט (מוזיי-אביעקט, ליידיג)	USHMM (דער באן-וואגאן אין דער אויסשטעלונג); Yad Vashem (Memorial to the Deportees)	אן מענטשן; רואיג
21	3.3	שינעס ביי דער אונגאריש-עסטרייכישער גרעניץ (הענדיעשהאלם) היינט	אייגענע פילמירונג; Wikimedia Commons	
22	3.3	שער-בלאט פון "מאפילה לאור גדול" (ר' הערשל פרידמאן)	HebrewBooks.org / NLI – אויב צו געפינען	נאר ווען דער שער איז טאקע געזען
23	3.3	דיאגראם: "פינף נוסחאות – ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה"	אייגענע גראפיק לויט 4.4	
24	3.4	בערגן-בעלזן היינט: היידע, ביימער, די מעמאריאל-טאוולען מיט אידישע אותיות	Gedenkstätte Bergen-Belsen – פאטא-ארכיוו און רשות צו פילמירן	קיין סטאטוע; דער אבעליסק נאר פון ווייטן, אויב בכלל
25	3.4	פלאן פון דעם לאגער 1944 מיט דעם "Ungarnlager"	Gedenkstätte Bergen-Belsen; USHMM – Bergen-Belsen: Key Dates	
26	3.4	א בראק (רעקאנסטרוקציע אין מוזיי, ליידיג)	Gedenkstätte Bergen-Belsen	
27	3.4	א טיכל, תפילין, א סידור – א סטיל-לעבן	אייגענע פילמירונג	אילוסטראציע, אנגעצייכנט
28	3.4	דאקומענט: די ליסטע פון די 318 פון אויגוסט 1944 (שניט)	Yad Vashem; Swiss Federal Archives (Bern)	פרויען-נעמען פארבלערן
29	3.5	די באן-סטאנציע פון קרייצלינגען, ווינטער	Swiss Federal Archives; ETH-Bibliothek Bildarchiv (e-pics); אייגענע פילמירונג	
30	3.5	מענער פון דעם קאסטנער באן ביים אנקומען אין שווייץ, 1944	USHMM Photo Archives – Kasztner train arrivals in Switzerland	נאר בילדער אן פרויען, אנדערש אויסשניידן
31	3.5	קאו ביי מאנטרע: די בערג, דער האטעל-בנין פון ווייטן	ETH-Bibliothek Bildarchiv; Wikimedia Commons	
32	3.5	פארטרעט פון דזשארדזש מאנטעלא	Yad Vashem; USHMM	
33	3.5	כ"א כסלו: פילם-קליפ פון יום ההצלה ביים סאטמארער רב (שפעטער, אין אמעריקע)	סאטמארער ארכיוון; דער קליפ וואס די אידישע וויקיפעדיע פארבינדט	קלאר צייגן: "שפעטער, אין אמעריקע"
34	3.6	צאל-גראפיק: אונגארן, 15 מאי – 9 יולי 1944	אייגענע גראפיק לויט [3]	נאר ציפערן
35	3.6	סיגעט היינט: די גאס, די שול וואס איז געבליבן, דער אידישער בית החיים	אייגענע פילמירונג; Wikimedia Commons	

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
36	3.6	א יארצייט-ליכט אין א ליידיגן בית המדרש	אייגענע פילמירונג	
37	3.6	דער פארט פון טאראנטא; אן אלטע פאסאזשיר-שיף; דער חיפה'ר פארט 1945	Imperial War Museum Photo Archive; Central Zionist Archives; NLI	נאר מענער אויפן דעק, אדער בלויז די שיף
38	3.6	שער-בלאט פון "ויואל משה" און די ערשטע זייט פון דער הקדמה, די ציטירטע ווערטער ארויסגעהויבן	HebrewBooks.org (מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו, מיט פאקסימיליע פון תשכ"א)	פון א סקאן, נישט ווידער-געשריבן
39	3.6	צייט-ליניע 1940–1945 (4.2) גייט אריבער אין דער מאפע פון ירושלים, פאר קאפיטל 4	אייגענע גראפיק	

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	3.0	קאפיטל 3 · די מלחמה-יארן · 1940–1945	
2	3.1	דער צווייטער ווינער אורטייל · ווין, 30 אויגוסט 1940	[13]
3	3.1	5 סעפטעמבער 1940 – די אונגארישע ארמיי אין סיגעט, סאטמאר און קראלי	[13]
4	3.1	אידן אין צפון-טראנסילוואניע, 1941: בערך 146,000 – 164,000	[3][13] – מחלוקת
5	3.1	קאמענעץ-פאדאלסק · 27–28 אויגוסט 1941	[3][16]
6	3.1	1942 · צוואנגס-ארבעט פאר אידישע מענער	[16]
7	3.1	הילף פאר פליטים – לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע (איין מקור)	[5] – [טראדיציאנעלער באריכט]
8	3.2	19 מערץ 1944 · די דייטשע אקופאציע פון אונגארן	[3]
9	3.2	760,000–780,000 אידן אין אונגארן	[3]
10	3.2	5 אפריל 1944 · די געלע לאטע	[3]
11	3.2	26 אפריל 1944 · זיצונג וועגן געטאס – אין סאטמאר	[13][16]
12	3.2	דער סאטמארער געטא: 26 אפריל? 3 מאי? ניסן תש"ד? · בערך 18,000 אידן	[2][5][6] – מחלוקת
13	3.2	דער פרואוו צו אנטלויפן: דריי באריכטן	[4][5][6] – מחלוקת
14	3.2	ר' אליעזר פיש, דער ביקסאדער רבי · ר' יוסף אשכנזי, דער גבאי	[5][6]
15	3.2	דער קלויזנבורגער געטא · "איריס" ציגל-פאבריק · בערך 18,000 אידן	[25]
16	3.2	ד"ר יוזעף פישער – הויפט פון יודנראט, שווער פון ד"ר קאסטנער	[7][25]
17	3.2	25 מאי – 9 יוני 1944 · זעקס טראנספארטן פון קלויזנבורג	[25]
18	3.3	ועדת העזרה וההצלה · בודאפעשט · 1941 / 1942 / 1943?	[7][8][15] – מחלוקת
19	3.3	ד"ר רעזשע (ישראל) קאסטנער · 1906–1957	[7][14]

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
20	3.3	ברון פנחס (פיליפ) פון פרייוודיגער · "בערך 80 רבנים און נכבדים"	[4][5]
21	3.3	ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה – פינף נוסחאות	[4][5][6][9][19] – מחלוקת
22	3.3	10 יוני 1944 · פון קלויזנבורג קיין בודאפעשט	[5]
23	3.3	30 יוני 1944 · בודאפעשט · 35 וואגאנעס	[4][7][9]
24	3.3	נוסעים: 1,684 / 1,685 / 1,686 / "בערך 2,000"	[6][7][8][15] – מחלוקת
25	3.3	126 ארטאדאקסישע אידן, צווישן זיי 40 רבנים (לעב)	[9]
26	3.3	ביי דער גרעניץ: באוער קעגן פרידמאן	[9][21][22] – מחלוקת
27	3.4	בערגן-בעלזן · דער "אונגארן-לאגער" (Ungarnlager)	[11]
28	3.4	אנגעקומען: 8 יולי? 9 יולי 1944?	[7][8][9][11] – מחלוקת
29	3.4	אויגוסט 1944 · 318 נוסעים קיין שווייץ	[8][9][11]
30	3.4	"עטליכע חדשים" (USHMM) · "פיר חדשים" (אידישע וויקיפעדיע)	[6][8] – מחלוקת
31	3.5	4 דעצעמבער 1944 · ארויס פון בערגן-בעלזן	[5][11]
32	3.5	7 דעצעמבער 1944 · כ"א כסלו תש"ה · שווייץ	[5][6][7][8][26]
33	3.5	כ"א כסלו – יום ההצלה	[5][6] – [טראדיציאנעלער באריכט]
34	3.5	ר' יצחק שטערנבוך · ועד ההצלה · דזשאינט · בעכער · קרומיי	[4][5][10] – מחלוקת
35	3.5	קאו, ביי מאנטרע · זשענעווע · דזשארדזש מאנטעלא	[5][9]
36	3.6	15 מאי – 9 יולי 1944 · בערך 437,000 ארויסגעשיקט · 147 באנען	[3]
37	3.6	סאטמאר: 19 מאי – 1 יוני 1944 · בערך 18,000	[2][16]
38	3.6	סיגעט: בערך 13,000 אין געטא · 16–22 מאי 1944	[17]
39	3.6	ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, דער סיגעטער רב · אומגעקומען 1944	[17]
40	3.6	15 אפריל 1945 · בערגן-בעלזן באפרייט	[11]
41	3.6	30 אויגוסט 1945 · טאראנטא · "ווילע ד'אראן" · חיפה, 2 סעפטעמבער 1945	[4][5]
42	3.6	"לא מעט מהרבה אלא מעט מן המעט" – ויואל משה, הקדמה	[20]

4. מאַפּעס, צייט-ליניע און דיאַגראַמען

4.1 מאַפּע: דער וועג 1944

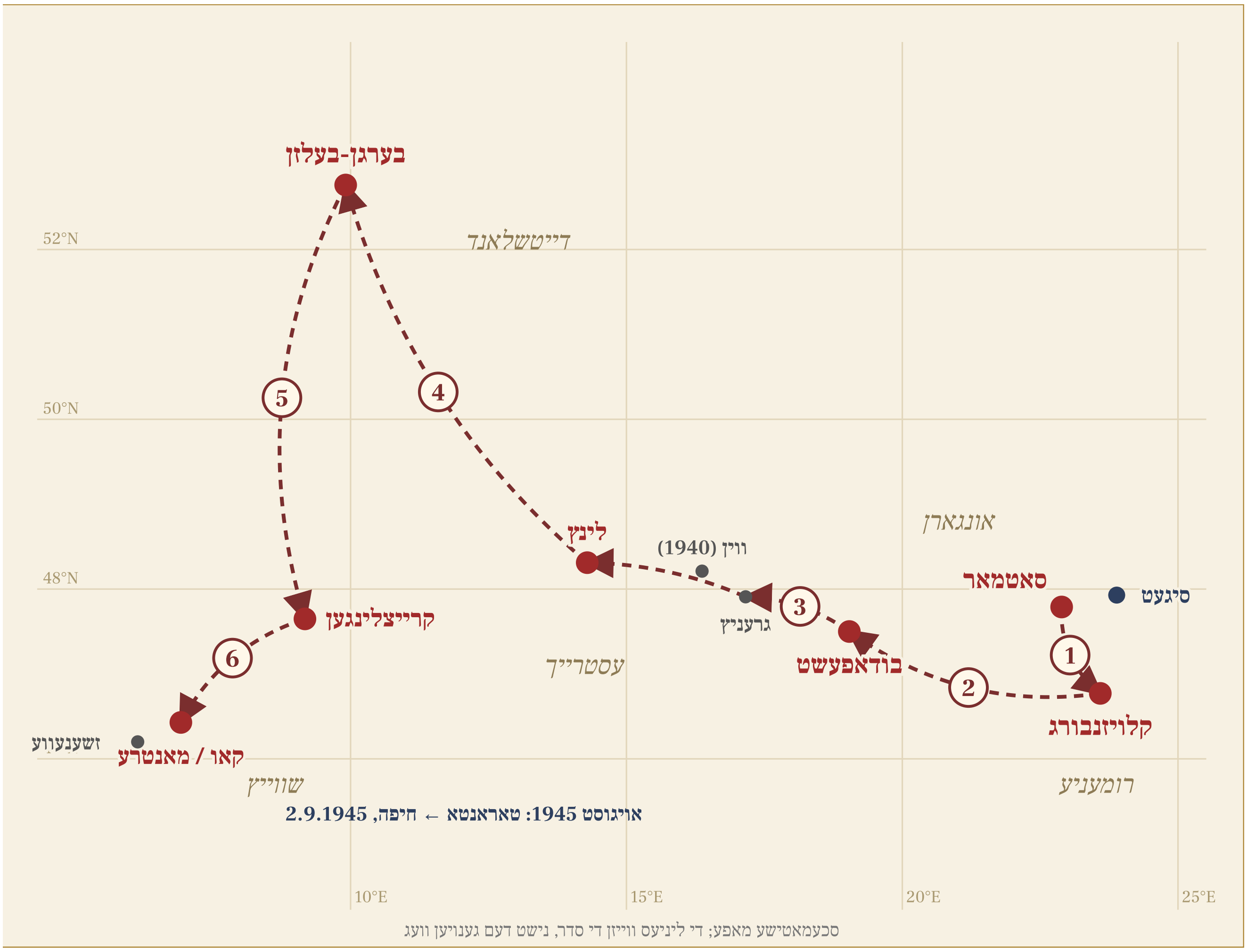

מאַפּע 4.1 – דער וועג 1944: סאַטמאַר ← קלויזנבורג ← בודאַפּעשט ← ליניץ ← בערגן-בעלזן ← שווייץ

- 1 – סאַטמאַר ← קלויזנבורג: דער פּרוּאוו צו אַנטלויפֿן, אָנהייב מאַי 1944 (העברעאישע וויקיפּעדיע: דעם 3טן מאַי) [אומקלאָר/מחלוקת] [4][5][6]
- 2 – קלויזנבורג ← בודאַפּעשט: אַ ספּעציעלער באַן, דעם 10טן יוני 1944 [דאָקומענטירט] [5]
- 3 – בודאַפּעשט ← די גרעניץ ← ליניץ: אַרויס דעם 30סטן יוני 1944 [דאָקומענטירט] [4][7][9]
- 4 – ליניץ ← בערגן-בעלזן: אָנגעקומען דעם 8טן אָדער 9טן יולי 1944 [אומקלאָר/מחלוקת] [7][8][11]
- 5 – בערגן-בעלזן ← קרייצלינגען: אַרויס דעם 4טן דעצעמבער, אין שווייץ דעם 7טן דעצעמבער 1944 (כ"א כסלו תש"ה) [דאָקומענטירט] [5][8][11]
- 6 – קרייצלינגען ← קאַו / זשענעווע: די חדשים אין שווייץ, דעצעמבער 1944 – אויגוסט 1945 [דאָקומענטירט] [5][9]
- אַנימאַציע-נאָטיץ: ערשט ווייזן די גרעניץ פֿון 1940 (סאַטמאַר, קראָלי, סיגעט ווערן אונגאַריש); דערנאָך ציען די ליניעס 1–6 איינע נאָך די אַנדערע, מיט דעם דאַטום ביי יעדער; צום סוף אַ פֿייל פֿון שווייץ ביז טאַראַנטאָ און ווייטער ביז חיפה (אויגוסט–סעפּטעמבער 1945).

4.2 צייט-ליניע 1940–1945

דאטום	געשעעניש	צייכן
30.8.1940	דער צווייטער ווינער אורטייל: צפון-טראנסילוואניע צו אונגארן	[דאקומענטירט] [13]
5.9.1940	די אונגארישע ארמיי אין סיגעט, סאטמאר און קראלי	[דאקומענטירט] [13]
27–28.8.1941	קאמענעץ-פאדאלסק: די ארויסגעשיקטע "פרעמדע" אידן ווערן דערמארדעט	[דאקומענטירט] [3][16]
1942	אידישע מענער פון סאטמאר אין צוואנגס-ארבעט	[דאקומענטירט] [16]
19.3.1944	די דייטשע אקופאציע פון אונגארן	[דאקומענטירט] [3]
5.4.1944	די געלע לאטע	[דאקומענטירט] [3]
26.4.1944	די זיצונג וועגן געטא אין סאטמאר	[דאקומענטירט] [13][16]
26.4 / 3.5 / ניסן 1944	דער סאטמארער געטא	[אומקלאר/מחלוקת] [2][5][6]
3.5.1944 (?)	דער פרואוו צו אנטליפן; ארעסט; דער קלויזנבורגער געטא	[אומקלאר/מחלוקת] [4][5][6]
16–22.5.1944	פארשיקונגען פון סיגעט	[אומקלאר/מחלוקת] [17]
19.5–1.6.1944	פארשיקונגען פון סאטמאר	[דאקומענטירט] [2]
25.5–9.6.1944	פארשיקונגען פון קלויזנבורג	[דאקומענטירט] [25]
10.6.1944	פון קלויזנבורג קיין בודאפעשט	[דאקומענטירט] [5]
30.6.1944	דער קאסטנער באן פארט ארויס פון בודאפעשט	[דאקומענטירט] [4][7][9]
8 / 9.7.1944	בערגן-בעלזן, דער "אונגארן-לאגער"	[אומקלאר/מחלוקת] [7][8][11]
18–21.8.1944	318 נוסעים קיין שווייץ	[אומקלאר/מחלוקת] [8][9][11]
4.12.1944	ארויס פון בערגן-בעלזן	[דאקומענטירט] [5][11]
7.12.1944 · כ"א כסלו תש"ה	אין שווייץ (קרייצלינגען)	[דאקומענטירט] [5][6][8]
15.4.1945	בערגן-בעלזן באפרייט	[דאקומענטירט] [11]
30.8.1945	פון טאראנטא אויף דער שיף "ווילע ד'אראן"	[דאקומענטירט] [4][5]
2.9.1945	חיפה	[דאקומענטירט] [4][5]

4.3 דיאגראם: פינף נוסחאות – ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה

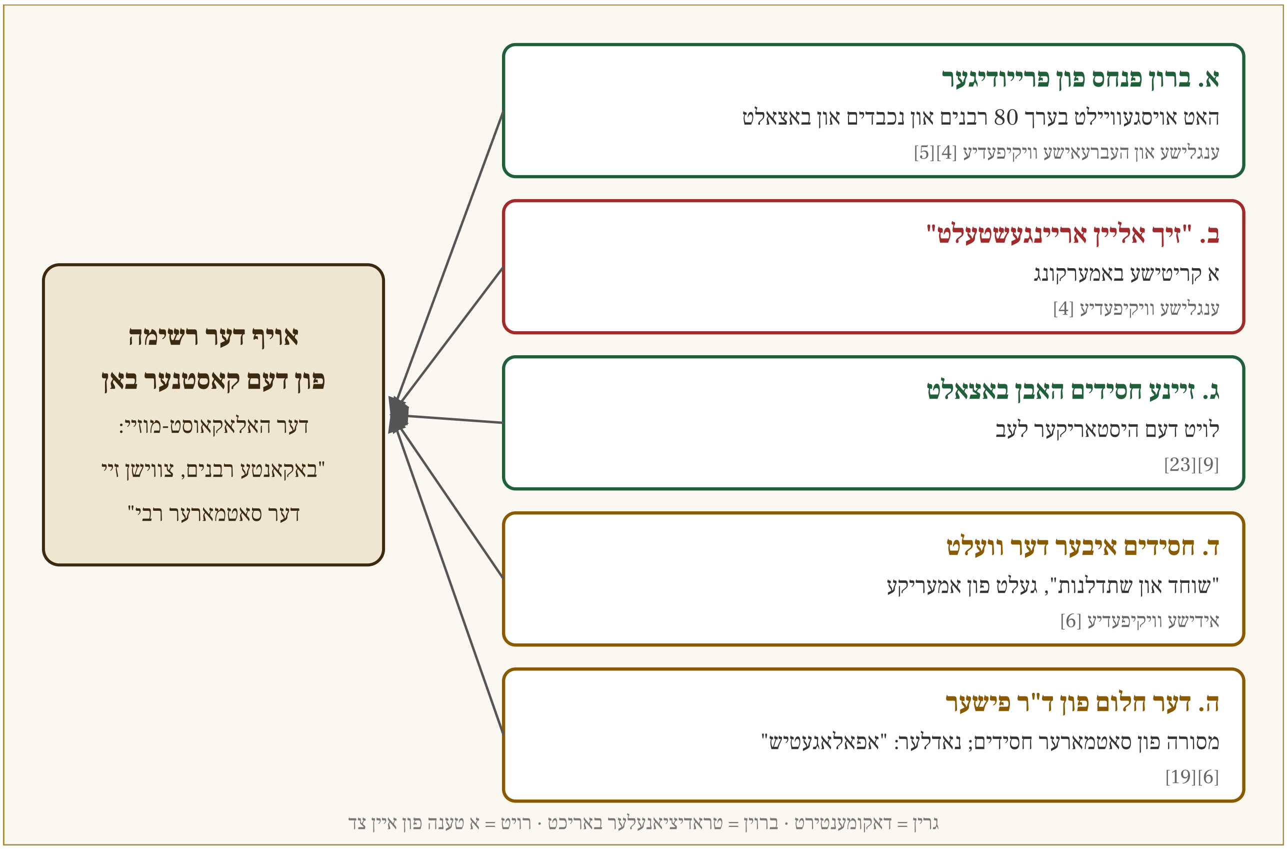

דיאגראם 4.3 – פינף נוסחאות: ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה

4.4 טאבעלע: צאלן און דאטעס וואו זענען אין מחלוקת

פראגע	די נוסחאות	מקורות
נוסעים אויפן באן	1,684 (רעגיסטרירט אין בערגן-בעלזן) · 1,685 · 1,686 · "כמעט 1,700" · "בערך 2,000"	[6][7][8][9][15]
קלויזנבורגער אויפן באן	388 · 338	[8][9]
אנגעקומען אין בערגן-בעלזן	8 יולי · 9 יולי 1944	[7][8][9][11]
ערשטע גרופע קיין שווייץ	18 · 20 · 21 אויגוסט 1944 (318 מענטשן)	[7][9][11]
צווייטע גרופע	4 דעצעמבער ארויס; 7 דעצעמבער אנגעקומען (1,368 לויט USHMM; בערך 1,350 לויט לעב)	[5][8][9][11]
דער טאג פון דער הצלה	כ"א כסלו (אידיש וויקיפעדיע) · ליל כ"ב כסלו (העברעאיש וויקיפעדיע)	[5][6][26]
דער סאטמארער געטא	26 אפריל · 3 מאי · ניסן תש"ד	[2][5][6]
פארשיקט פון סאטמאר	בערך 18,000 · 18,863	[2][16]
קרבנות פון אונגארן	בערך 550,000 · בערך 565,000	[3][17]

5. איבערגאנג צו קאפיטל 4 (פראדוקציע)

נאראציע: זען דעם סוף פון 3.6. בילד: די צייט-ליניע 4.2 ווערט שטיל; די מאפע 4.1 קומט צוריק און ציט זיך אויס אויף דרום-מזרח – פון שווייץ קיין טאראנטא, און איבערן ים ביז חיפה; דער פונקט חיפה לייכט אויף, און דערנאך ירושלים. א

שטילער עקראן מיט דעם קעפל "קאפיטל 4: אנקומען קיין אמעריקע און אויפבויען אין וויליאמסבורג", און די ערשטע אונטער-טייל "ירושלים, 1945–46". מוזיק: די רואיגע טעמע ווערט ליכטיקער, אבער נישט פריילעך; דער איבערגאנג פון חורבן צו בנין איז שטיל. אין קאפיטל 4: די יארן אין ירושלים, די רייזע קיין ניו יארק אויף דער שיף "וואלקאניע" (27 סעפטעמבער 1946), און דער אנהייב אין וויליאמסבורג.

6. מקורות פאר קאפיטל 3

1. Allan Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty" / "Teitelbaum Family", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Satmar_Hasidic_Dynasty
2. Attila Gábor Csíki, "Satu Mare", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Satu_Mare
3. United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), "The Holocaust in Hungary" און "German Troops Occupy Hungary", Holocaust Encyclopedia. https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-holocaust-in-hungary
4. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026).
5. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
6. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
7. "Kasztner, Rezső", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Kasztner_Rezso
8. USHMM, "Rudolf (Rezső) Kasztner", Holocaust Encyclopedia. https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/rudolf-rezsoe-kasztner
9. English Wikipedia, "Kastner train" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026) – מיט די ציטאטן פון Löb, Bauer און Friedman.
10. העברעאישע וויקיפעדיע, "רכבת קסטנר".
11. USHMM, "Bergen-Belsen" און "Bergen-Belsen: Key Dates". https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/bergen-belsen-key-dates
12. English Wikipedia, "Bergen-Belsen concentration camp"; העברעאישע וויקיפעדיע, "ברגן-בלזן".
13. English Wikipedia, "Second Vienna Award" און "Northern Transylvania".
14. English Wikipedia, "Rudolf Kastner" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026) – דער גרינוואלד-פראצעס, 1955, 1957, 1958.
15. Yad Vashem, "Jews Who Saved Jews in Hungary"; Yad Vashem, "Kasztner Archives to be Presented to Yad Vashem" (2007). https://www.yadvashem.org
16. English Wikipedia, "Satu Mare"; העברעאישע וויקיפעדיע, "סאטו מארה".
17. Michael K. Silber, "Sighet Marmaţiei", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* – און די ציפערן פון סיגעט אין English Wikipedia, "Sighetu Marmației".
18. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access), אריינפיר, הערה 24 (ציטירט "המאור", תמוז תשי"ח).
19. Allan Nadler, "The Riddle of the Satmar" (א רעצענזיע אויף Dovid Meisels, *The Rebbe*) – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער; נאך נישט ווידער געזען.
20. רבי יואל טייטלבוים, "ויואל משה", הקדמה (מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו, מיט פאקסימיליע פון דער ערשטער אויפלאגע, ברוקלין תשכ"א), זייט ג׳ פון סקאן – לויט א טראנסקריפציע פון סקאן.

21. ר' הערשל פרידמאן, "מאפילה לאור גדול" – ציטירט אין [9][10]; דאס ספר אליין איז נאך נישט געזען.

22. Yehuda Bauer, *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations, 1933–1945* (Yale University Press, 1994) – ציטירט אין [9]; נאך נישט געזען.

23. Ladislaus Löb, *Dealing with Satan: Rezső Kasztner's Daring Rescue Mission* (London, 2008) – ציטירט אין [9]; נאך נישט געזען.

24. "Sermons Speak History: Rabbinic Dilemmas in Internment between Metz and Auschwitz", *Modern Judaism* 27 (May 2007) – געברענגט אין [4][5]; נאך נישט געזען.

25. English Wikipedia, "Kolozsvár Ghetto"; העברעאישע וויקיפעדיע, "גטו קלוז" – מיט Randolph L. Braham (ed.), *Encyclopedia of Camps and Ghettos* III, pp. 347–349 (ציטירט, נאך נישט געזען).

26. Hebcal, Hebrew Date Converter: 7 December 1944 = כ"א כסלו תש"ה (געפרואווט דעם 25טן אקטאבער 2026). https://www.hebcal.com/converter

צו דורכקוקן (נאך נישט געלערנט): ר' שלמה יעקב געלבמאן, "משיחן של ישראל" (קרית יואל) – די באנד וועגן די מלחמה-יארן; מנחם קרן-קרץ, "הקנאי" (ביאגראפיע) און זיינע ארטיקלען "The Satmar Rebbe and the Destruction of Hungarian Jewry" (2014); Dovid Meisels, *The Rebbe*; Randolph L. Braham, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*; די אויסזאגן פון קאסטנער-פראצעס (ירושלים 1954–55); די שווייצער ארכיוון (Bundesarchiv, Bern) וועגן דעם קאסטנער באן; דער ארכיוו פון דער Gedenkstätte Bergen-Belsen.

7. נאטיצן פאר דער פראדוקציע: וואס איז נאך אפן

- **כמעט אלעס וואס איז פערזענלעך קומט פון ענציקלאפעדיעס.** דער בונקער, דער אמבולאנס, די כשר'ע עסן, דער טיכל איבער דער בארד, די ווילע אין זשענעווע – אלע קומען פון דער העברעאישער אדער אידישער וויקיפעדיע. קיין בריוו, דרשה אדער עדות פון רבי יואל אליין פון די יארן 1940–1945 איז נישט געזען געווארן. "משיחן של ישראל" און "הקנאי" זענען די ערשטע ספרים צו דורכקוקן.
- **הילף פאר פליטים (1940–44):** נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע, אן אפוויז; די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט פונקט פארקערט.ביידע ווערן געברענגט מיט זייער מקור.
- **עמיגראציע און סערטיפיקאטן:** דריי נוסחאות (רוחניות'דיקע סכנה; פאפירן פאר זיך אליין; ציוניסטישע באדינגונגען). קיין פסק; די פולע באהאנדלונג אין קאפיטל 9.
- **דער פרואוו צו אנטלויפן:** דריי באריכטן; דער דאטום (3 מאי) נאר אין איין מקור; ווער האט ארעסטירט – אפן.
- **דער סאטמארער געטא:** 26 אפריל / 3 מאי / ניסן – אפן.
- **ווי אזוי ער איז אריין אין דער רשימה:** פינף נוסחאות, קיין פסק. קיין מקור גיט נישט אן די סומע וואס מען האט פאר אים באצאלט.
- **ביי דער גרעניץ:** באווער קעגן פרידמאן – ביידע ציטירט אין דער ענגלישער וויקיפעדיע; קיין ארגינעל איז נישט געזען.
- **"באזונדערע אכטונג" אין בערגן-בעלזן:** נאר אין דער ענגלישער וויקיפעדיע, אן א צווייטן מקור; קיין חסידישער באריכט אויף דעם איז נישט געזען.
- **"פיר חדשים" און "צוויי מאל קיין אוישוויץ":** נאר אין דער אידישער וויקיפעדיע.
- **אין וועלכער גרופע (אויגוסט אדער דעצעמבער):** נאר די העברעאישע און אידישע וויקיפעדיע זאגן דעצעמבער; קיין יד ושם/USHMM/YIVO מקור זאגט נישט. מיר שטעלן דעצעמבער מיט דעם צייכן [דאקומענטירט] לויט [5]; צו באשטעטיגן אין א ביאגראפיע.

- **כ"א / כ"ב כסלו:** דער לוח באשטעטיגט אז 7.12.1944 איז כ"א כסלו; די ערקלערונג פון דעם אונטערשייד איז אונזערע.
- **בודאפעשט, יוני 1944:** די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט "גטו בודפשט"; דער בודאפעשטער געטא איז אבער געגרינדעט געווארן ערשט שפעטער אין 1944, דערפאר שרייבן מיר נאר "בודאפעשט".
- **מאנטעלא, שטערנבוך:** נאר העברעאישע וויקיפעדיע (פאר זיין חלק אין הצלה פון רבי יואל).
- **ציטאטן:** די ווערטער פון "ויואל משה" זענען פון א טראנסקריפציע פון סקאן (מהדורא חדשה תשס"ו); פאר מען שטעלט זיי אויפן עקראן, דארף מען זיי פארגלייכן מיט דעם בילד פון דער זייט. די ווערטער פון מייזעלס ("פון דער פינצטערניש פון די נאציס...") זענען נאר אין אונזערע ווערטער, ווייל דער ארגינעל איז נישט געזען. ציטאטן פון USHMM, YIVO, לעב און די ענגלישע וויקיפעדיע זענען איבערגעזעצט פון ענגליש.
- **נעמען:** קיין פרויען-נעמען ווערן נישט געזאגט – די רביצין, די פרוי פון ר' יצחק שטערנבוך, און די מחברטע פון דעם ארטיקל אין "Modern Judaism" ווערן אנגערופן נאר לויט זייער באציאונג. אויף רשימות און דאקומענטן אויפן עקראן מוזן פרויען-נעמען פארבלערט ווערן.
- **בילדער:** קיין פאטאגראפיע פון רבי יואל פון 1940–1945 מיט א באשטעטיגטן מקור איז נישט געפונען; נישט נוצן קיין שפעטערע בילד אלס "פון יענער צייט".
- **צייט-באלאנס:** די אונטער-טיילן לויפן בערך: 3.1 – 746, 3.2 – 901, 3.3 – 1,160, 3.4 – 806, 3.5 – 549, 3.6 – 682 ווערטער (צוזאמען 4,844). 3.3 איז א ביסל לענגער ווי די פלאן, און 3.5 א ביסל קירצער; ביים רעקארדירן קען מען דאס אויסגלייכן.

דער סאַטמאַרער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 4 – אנקומען קיין אמעריקע און אויפבויען אין וויליאמסבורג (1:30:00–2:05:00 · 35:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 4: אנקומען קיין אמעריקע און אויפבויען אין וויליאמסבורג

ירושלים, די שיף "וואלקעניע", וויליאמסבורג, קהל ייטב לב – לענג 35:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 1:30:00–2:05:00 · נאראציע בערך 4,900 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור (YIVO, ענציקלאפעדיעס, צייטונגען פון יענער צייט, היסטאריקער), אדער אין א דאקומענט פון יענער צייט.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער די משפחה דערציילן עס, אדער עס שטייט נאר אין זכרונות און ביאגראפיעס פון אינעווייניג; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, אדער עס איז א טענה פון איין צד; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל. די נומעראציע איז נאר פאר דעם קאפיטל.
- פילע פרטים פון די ערשטע יארן אין אמעריקע שטייען היינט נאר אין ענציקלאפעדיעס אויפן אינטערנעט און אין זכרונות. וואו מיר האבן נאר איין מקור, זאגט די נאראציע עס.
- ציטאטן שטייען נאר ווען מיר האבן געזען די ווערטער אין מקור. וואס איז איבערגעזעצט פון ענגליש, איז איבערגעזעצט; העברעאישע און אידישע ציטאטן שטייען ווי זיי זענען געשריבן.
- די מוסדות (חינוך, כשרות, חסד, "דער איד") ווערן דא נאר דערמאנט; זיי ווערן פול באהאנדלט אין קאפיטל 5. די שיטה – אין קאפיטלען 6 און 7.

1. נאראציע

4.1 ירושלים, 1945–46 · 1:30:00–1:35:00

ווען דער סאטמארער רב איז אראפ פון דער שיף אין חיפה, אין דער פרי פון דעם 2טן סעפטעמבער 1945, איז דאס געווען כ"ד אלול תש"ה, א וואך פאר ראש השנה. [דאקומענטירט] [4][20] ער איז געווען אכט און פופציג יאר אלט. [דאקומענטירט] [4] אין אייראפע איז נישט געבליבן קיין קהלה צו וועלכער ער זאל קענען צוריקגיין. [דאקומענטירט] [1]

ער איז געקומען מיט א סערטיפיקאט פון דער בריטישער מאנדאט-רעגירונג, ווי טויזנטער אנדערע פליטים. [דאקומענטירט] [4] [9] היסטאריקער וואס שרייבן קריטיש וועגן אים, ווי אללען נאדלער און די מחברים וואס דער "דזשואיש ריוויו און בוקס" ברענגט, באטאנען אז ער, א שטארקער קעגנער פון ציוניזם, האט אנגענומען א סערטיפיקאט קיין ארץ ישראל. [אומקלאר/מחלוקת] [9][12] חסידישע מחברים זעען דערין נישט קיין סתירה: לעבן אין ארץ ישראל איז פאר אים קיינמאל נישט געווען דאס זעלבע ווי שטיצן א ציוניסטישע מדינה – א חילוק וואס ער אליין וועט שפעטער אויסשמועסן אין "ויואל משה". [טראדיציאנעלער באריכט] [11] דער נושא ווערט ברייט באהאנדלט אין קאפיטל 7. [דאקומענטירט]

ירושלים איז פאר אים נישט געווען קיין פרעמדע שטאט. [דאקומענטירט] [4] שוין אין אויגוסט 1932 איז ער געקומען צו פארן אויף א באזוך. [דאקומענטירט] [4] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, האט דעמאלט א קליינע גרופע געוואלט אז ער זאל ווערן

דער אשכנזישער רב פון ירושלים נאך דער פטירה פון ר' יוסף חיים זאנענפעלד; דער שטעלע האט אבער באקומען ר' יוסף צבי דושינסקי. [אומקלאר/מחלוקת] [4] דאס איז נאר אין איין מקור, און מיר האבן עס נישט געזען אין א צווייטן. [אומקלאר/מחלוקת]

אין ירושלים האט ער געוואוינט אין דער שטוב פון זיין פלימעניק און איידעם, ר' חנניה יום טוב ליפא מאיר-טייטלבוים, וואס איז שפעטער געווען דער רב פון סעמיהאלי. [דאקומענטירט] [4][5][6] זיין טאכטער, די פרוי פון יענעם איידעם, האט זיך באזעצט אין ירושלים. [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע רופט זי די יינגסטע טאכטער, און די אידישע וויקיפעדיע – די עלטסטע; די מקורות זענען זיך סותר. [אומקלאר/מחלוקת] [5][6]

לויט דער אידישער וויקיפעדיע, האט ער אין ירושלים אויפגעשטעלט סאטמארער מוסדות מיטן נאמען "יטב לב", נאך זיין זיידן, דעם "ייטב לב" פון סיגעט. [אומקלאר/מחלוקת] [6] דער זעלבער נאמען וועט שפעטער באגלייטן די קהלה אין וויליאמסבורג. [דאקומענטירט] [5] אויף דעם טאג-טעגלעכן לעבן אין יענעם יאר – זיינע דרשות, זיין שיעור, זיין קרייז, זיינע באציאונגען מיט דער עדה החרדית אין 1945–46 – האבן מיר נישט געפונען קיין זיכערן מקור. [אומקלאר/מחלוקת] דער צופוקער זאל עס וויסן: דא איז א ליידיגע בלאט, און מיר פילן עס נישט אן מיט מעשיות. [דאקומענטירט]

ער אליין האט שפעטער געשריבן א זכרון פון יענער צייט. [דאקומענטירט] [19] אין זיין ספר "על הגאולה ועל התמורה", לויט דער טראנסקריפציע וואס מיר האבן, געדענקט ער ווי, בשעת ער איז געווען אין ארץ ישראל פאר דער מדינה איז אויפגעשטעלט געווארן, האבן די ציוניסטישע פירער זיך באריימט אז זיי האבן נישט מורא פון א מלחמה מיט די אראבער. [אומקלאר/מחלוקת] [19] מיר ברענגען עס אין אונזערע ווערטער ביז די ווערטער ווערן פארגליכן מיט א געדרוקטן ספר. [אומקלאר/מחלוקת]

נאך בערך א יאר האט ער פארלאזט ארץ ישראל. [דאקומענטירט] [4][5][7] פארוואס? [דאקומענטירט] דא גייען די מקורות אויסנאנד, און מיר ברענגען יעדן מיט זיין נאמען. [דאקומענטירט]

לויט דער אידישער וויקיפעדיע, זענען די מוסדות אין ירושלים אריין אין שווערע חובות, וואס ער האט נישט געהאט מיט וואס צו באצאלן, און ער האט געמוזט פארן קיין ניו יארק – לכתחילה נאר אויף א קורצע צייט, "בלויז צו דעקן די חובות". [אומקלאר/מחלוקת] [6] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט קורץ אז זיינע מוסדות זענען נאך א יאר באנקראטירט געווארן. [אומקלאר/מחלוקת] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער איז ארויס אויף א רייזע צו זאמלען געלט אין די פאראייניגטע שטאטן. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

חסידישע ביאגראפן, לויט ווי די היסטאריקער ברענגען זיי, זאגן אז ער איז געפארן כדי צו היילן די רוחניות'דיקע לאגע פון אמעריקע. [טראדיציאנעלער באריכט] [9] קריטישע היסטאריקער, ווי דער "דזשואיש ריוויו און בוקס" ברענגט, טענהן אז עס איז אים נישט געלונגען אויפצושטעלן א חסידישע קהלה אין ירושלים, טיילווייז צוליב די טענות וועגן זיין אויפפירונג אין דער מלחמה. [אומקלאר/מחלוקת] [9] דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ שרייבט נאך שארפער, אז זיין גאנצע ארבעט אין ירושלים איז נישט געלונגען און ער איז געפארן קיין אמעריקע אן געלט. [אומקלאר/מחלוקת] [13] די ענגלישע וויקיפעדיע אויף סאטמאר זאגט אז ער איז אוועק א יאר נאך דער פטירה פון זיין טאכטער אין ירושלים; אבער די זעלבע מקורות שטעלן די פטירה אין תשי"ד, אין 1953, אזוי אז דער חשבון גייט נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [4][8][20]

וואס אלע זענען מסכים: עס איז געווען א שווערע געלט-לאגע, און די רייזע איז לכתחילה נישט געמיינט געווען אויף שטענדיג. [אומקלאר/מחלוקת] [5][6] ווען ער איז געפארן, איז די מדינה נאך נישט געווען אויפגעשטעלט. [דאקומענטירט] [4]

נאך א פרט פון חילוקי דעות: אללען נאדלער אין דער YIVO ענציקלאפעדיע שרייבט אז ער איז געבליבן צוויי און א האלב יאר אין ארץ ישראל און געקומען קיין אמעריקע אין 1947. [אומקלאר/מחלוקת] [1] די אנדערע מקורות שרייבן 1946. [דאקומענטירט] [4][5][11] אויף דעם וועלן מיר זיך אפשטעלן אין דער קומענדיגער אונטער-טייל. [דאקומענטירט]

4.2 ניו יארק: אנגעקומען אויף דער שיף "וואלקעניע", צווייטן טאג ראש השנה (27טן סעפטעמבער 1946) · 1:35:00–1:40:00

אין האַרבסט 1946 איז דער סאטמארער רב אנגעקומען אין דעם פארט פון ניו יארק אויף דער איטאַליענישער פאסאזשיר-שיף "וואלקעניע". [דאקומענטירט] [4][5][8] וועגן דעם גענויעם טאג זענען די מקורות נישט איינשטימיג. [אומקלאר/מחלוקת]

די ענגלישע וויקיפעדיע אויף רבי יואל שרייבט: אויף דעם צווייטן טאג ראש השנה, דעם 27טן סעפטעמבער 1946. [אומקלאר/מחלוקת] [4] די ענגלישע וויקיפעדיע אויף סאטמאר שרייבט דעם 26טן סעפטעמבער. [אומקלאר/מחלוקת] [8] די העברעאישע וויקיפעדיע לאזטביידע אפן: ער איז אנגעקומען אין פארט פון ניו יארק אויף ראש השנה תש"ז, דעם 26טן אדער 27טן סעפטעמבער 1946. [אומקלאר/מחלוקת] [5] לויטן לוח איז דער 26טער סעפטעמבער 1946 געווען א' תשרי תש"ז, און דער 27טער – ב' תשרי; ביידע טעג זענען ראש השנה. [דאקומענטירט] [20] אזוי אז די מקורות זענען מסכים אויף ראש השנה תש"ז, און זיך קריגן נאר וועגן דעם טאג. [אומקלאר/מחלוקת]

עס בלייבט א פראגע וואס יעדער צופוקער וועט פרעגן: ווי אזוי האט מען זיך געפירט מיט אן אנקומען פון א שיף אויף יום טוב? [דאקומענטירט] קיין מקור וואס מיר האבן געזען רעדט נישט דערפון, און מיר שרייבן נישט קיין השערות. [אומקלאר/מחלוקת] אויך ווי אזוי ער איז געפארן פון ארץ ישראל ביז צו דער שיף, האבן מיר נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת]

א צווייטע מחלוקת איז דאס יאר אליין. [אומקלאר/מחלוקת] אללען נאדלער, אין דער YIVO ענציקלאפעדיע, שרייבט אז ער איז אנגעקומען קיין אמעריקע אין 1947, און רעכנט "צוויי און דרייסיג יאר" פון זיין פירערשאפט אין אמעריקע – פון 1947 ביז 1979. [אומקלאר/מחלוקת] [1] שאול מאגיד, און די ענגלישע און די העברעאישע וויקיפעדיע, שרייבן 1946. [דאקומענטירט] [4][5][11] די קהלה איז געגרינדעט געווארן אין פרילינג 1948, וואס פאסט מיט ביידע. [דאקומענטירט] [4][5] מיר שטעלן 1946, ווייל דאס גייט צוזאמען מיט דעם דאטום פון חיפה און מיט "בערך א יאר" אין ארץ ישראל; נאדלערס יאר ווערט אנגעצייכנט אויפן עקראן. [אומקלאר/מחלוקת]

ער איז דעמאלט געווען ניין און פופציג יאר אלט. [דאקומענטירט] [4] הערץ פרענקל, א מחנך וואס האט שפעטער געארבעט אין זיינע מוסדות, האט אין זיינע זכרונות געשריבן אז דער רבי איז דעמאלט געווען "כמעט זעכציג", און עלטער ווי זיינע יארן אין אויסזען. [טראדיציאנעלער באריכט] [14] דאס איז א זכרון פון איינעם וואס האט אים געקענט שפעטער, נישט פון יענעם טאג. [אומקלאר/מחלוקת]

וויאזוי האט ער געזען אמעריקע פאר דער מלחמה? [דאקומענטירט] דער היסטאריקער קרן-קראץ שרייבט אז ביז דעם חורבן האט מען אין סאטמאר באטראכט אמעריקע אלס א לאנד וואס איז רוחניות'דיק צעבראכן, און אז דער רבי האט געהאלטן דאס לעבן דארט פאר נישט פאסיג פאר חרדישע אידן. [דאקומענטירט] [3][13] אזוי אז ער איז געקומען צו א לאנד וועגן וועלכן ער האט פריער געווארנט. [דאקומענטירט] [13]

דער פלאן איז געווען קורץ. [אומקלאר/מחלוקת] [5][6] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: "אף על פי שבתחילה תכנן את שהייתו כזמנית, רבנים מקומיים הפעילו עליו לחץ כבד להישאר ולהנהיג את הציבור באמריקה. לבסוף נותר שם." [אומקלאר/מחלוקת] [5] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט: "אבער אין די ענדע איז ער איבערגעצייגט געווארן דורך עטליכע חסידים זיך צו באזעצן דארט". [אומקלאר/מחלוקת] [6] אזוי זאגט איין מקור רבנים, און דער צווייטער – חסידים. [אומקלאר/מחלוקת] דער היסטאריקער קרן-קראץ גיט א דריטע סיבה: אז די אגודת ישראל האט אים געשטערט צו זאמלען געלט, און ער איז דעריבער געבליבן. [אומקלאר/מחלוקת] [13] די ענגלישע מקורות רעדן בכלל נישט פון א צייטווייליגן פלאן. [אומקלאר/מחלוקת] [4][8]

וואו האט ער זיך באזעצט? [דאקומענטירט] כמעט אלע מקורות שרייבן: אין וויליאמסבורג, אין ברוקלין, מיט א קליינע גרופע חסידים. [דאקומענטירט] [4][8] נאר די אידישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער האט זיך קודם באזעצט אין דער איסט סייד געגנט, און נאכדעם אין וויליאמסבורג. [אומקלאר/מחלוקת] [6] מיר ברענגען עס נאר מיט איר נאמען. [אומקלאר/מחלוקת]

אין קאפיטל 3 האבן מיר געברענגט א ווארט וואס ר' דוד מייזעלס דערציילט, לויט נאדלער: אז ער איז ארויס פון דער פינצטערניש פון די נאציס אין א נאך טיפערער פינצטערניש. [טראדיציאנעלער באריכט] [12] טייל מקורות שטעלן דעם ווארט ביים

אנקומען קיין ארץ ישראל, און טייל – ביים אנקומען קיין אמעריקע. [אומקלאר/מחלוקת] [12][14] מיר האבן נישט געזען דעם ארגינעל, און מיר חזרן עס נישט איבער מיט מער פרטים. [אומקלאר/מחלוקת]

הערץ פרענקל דערציילט נאך א זאך, לויט ווי א צייטונג פון 2016 ברענגט עס: אז ער פלעגט זאגן אז נישט קאסטנער האט אים געראטעוועט נאר דער אייבערשטער, כדי ער זאל אויפבויען אידישקייט. [טראדיציאנעלער באריכט] [14] דאס איז אן איבערזעצונג פון א באריכט אויף ענגליש, נישט זיינע אייגענע ווערטער. [אומקלאר/מחלוקת]

4.3 וויליאמסבורג נאך דער מלחמה: די פליטים, די גאסן, דער ערשטער מנין · 1:40:00–1:47:00

וויליאמסבורג, אין צפון ברוקלין, ליגט אויפן מזרח-ברעג פון דעם איסט ריווער, אנטקעגן מאנהעטן. [דאקומענטירט] [10] זינט דער וויליאמסבורג-בריק איז געעפנט געווארן אין 1903, זענען אהין אריבער פילע אידן פון דער לאוער איסט סייד. [דאקומענטירט] [10] אין די יארן נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה זענען דארט אנגעקומען חסידישע פליטים פון אונגארן, רומעניע, טשעכאסלאוואקיי און גאליציע. [דאקומענטירט] [1][10] פארשידענע חסידישע גרופעס האבן זיך דארט באזעצט, יעדע ארום איר רבי. [דאקומענטירט] [10] שוין פאר דער מלחמה איז וויליאמסבורג געווען א צענטער פון ארטאדאקסישע אידן, מיט מוסדות ווי דער ישיבה תורה ודעת, וואס איז דארט געגרינדעט געווארן אין די יארן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה. [דאקומענטירט] [10] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, זענען די לעבנגעבליבענע פון די שפעטע 1940ער און פרי 1950ער יארן מערסטנס געקומען פון די דערפער און שטעטלעך פון אונגארן און רומעניע, און זיי זענען געפירט געווארן דורך די רבי׳ס פון סאטמאר, קלויזנבורג, וויען, פאפא, צעהלים און סקווירא. [דאקומענטירט] [10] די נייע פליטים האבן געבראכט מיט זיך א לעבנס-שטייגער פון דער אלטער היים: די קליידונג, די שפראך, די מנהגים פון שטעטל, וואס האבן זיך שטארק אונטערגעשיידט פון די אמעריקאנער אידן פון יענער צייט. [דאקומענטירט] [10][24]

ווי האט אויסגעזען דער אנהייב פון סאטמאר אין אמעריקע? [דאקומענטירט] דא האבן מיר צוויי בילדער, און זיי זענען נישט גלייך. [אומקלאר/מחלוקת]

דאס ערשטע בילד קומט פון די זכרונות פון הערץ פרענקל, ווי דער זשורנאליסט יונתן מארק האט זיי איבערגעגעבן אין 2016. [טראדיציאנעלער באריכט] [14] לויט דעם באריכט, איז דער רבי אין ברוקלין אין 1946 געווען כמעט אליין, און ער האט נישט געקענט צונויפקלייבן צען מענער פאר א מנין. [טראדיציאנעלער באריכט] [14] אין דער פארנאכט פלעגט זיין גבאי פרעגן פארבייגייער צי זיי דאווענען, און זיי זענען ווייטער געגאנגען. [טראדיציאנעלער באריכט] [14] דער זעלבער ארטיקל זאגט אז ער האט פון ניין מענער, וויניגער ווי א מנין, אויפגעבויט א חסידות פון הונדערט און פופציג טויזנט. [אומקלאר/מחלוקת] [14] די צאל איז א זשורנאליסטישע שאצונג פון א שפעטערער צייט, נישט א געציילטע צאל. [אומקלאר/מחלוקת]

דאס צווייטע בילד קומט פון דער העברעאישער וויקיפעדיע: אז ער איז געקומען באגלייט מיט בערך זיבעציג חסידים, וואס האבן זיך באזעצט מיט אים אין וויליאמסבורג, און אז די גרופע איז געווען "הגרעין המייסד של 'קהל יטב לב דסאטמאר'". [אומקלאר/מחלוקת] [5][7] די ענגלישע וויקיפעדיע זאגט נאר "א קליינע גרופע אנהענגער", און נאדלער שרייבט אנדערש-ווו "עטליכע טוצנדער לעבנגעבליבענע". [אומקלאר/מחלוקת] [4][8][12] מעגליך אז דער מנין-בילד געהערט צו די ערשטע טעג, און די זיבעציג צו דער גרופע פון 1947–48; אבער קיין מקור זאגט עס נישט, און דאס איז נאר אונזער השערה. [אומקלאר/מחלוקת]

ווער איז געווען דער גבאי? [דאקומענטירט] דער גבאי פון 1946 וואס האט אפגעשטעלט פארבייגייער, ווערט אין דעם זכרון נישט גערופן מיטן נאמען. [טראדיציאנעלער באריכט] [14] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט אז אין דער מלחמה איז זיין גבאי געווען ר׳ יוסף אשכנזי, וואס איז ארויס מיט אים אויף דעם קאסטנער באן. [אומקלאר/מחלוקת] [6] שפעטער, נאך 1968, ווערט אלס הויפט-גבאי און סעקרעטאר דערמאנט ר׳ אפרים יוסף דב אשכנזי, וואס האט געשריבן די הקדמה צו שו"ת "דברי יואל". [דאקומענטירט] [5] צי דאס איז איין מענטש אדער צוויי, זאגן די מקורות נישט, און מיר פאראייניגן זיי נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

ווער זענען געווען די חסידים? [דאקומענטירט] דער גרעסטער טייל פון זיינע חסידים פון פאר דער מלחמה זענען אומגעקומען אינאיינעם מיט דער גאנצער אונגארישער אידנשאפט. [דאקומענטירט] [7][8] שאול מאגיד שרייבט אז דער הויף פאר דער

מלחמה איז געווען פארהעלטניסמעסיג קליין, און אז נאך דער מלחמה איז ער געווארן א "מאגנעט" פאר לעבנגעבליבענע פון יענע געגנטן. [דאקומענטירט] [16]

אללען נאדלער אין דער YIVO ענציקלאפעדיע שרייבט אז טויזנטער לעבנגעבליבענע פון גאליציע, אונגארן, רומעניע און סלאוואקיי, פון וועלכע פילע זענען פריער געווען חסידים פון אנדערע, מערסטנס קלענערע חסידישע הייף וואס די נאציס האבן אינגאנצן פארניכטעט, זענען געווארן זיינע איבערגעגעבענע תלמידים. [דאקומענטירט] [1] לויט נאדלער, זענען זיינע חסידים געקומען פון א ברייטן קרייז פון דער חרדישער אידנשאפט. [דאקומענטירט] [1]

די ציפערן פון 1961, וואס מיר וועלן נאך ברענגען אין 4.6, ווייזן דאס זעלבע: נאר בערך א העלפט פון די באלעבאטים אין קהל ייטב לב זענען געווען סאטמארער חסידים פאר דער מלחמה, נאך בערך ניין פראצענט – סיגעטער חסידים, און די איבעריגע זענען געווען נייע. [דאקומענטירט] [7][8]

ער איז נישט געווען דער איינציגער רבי אין וויליאמסבורג. [דאקומענטירט] [10] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז אין אמעריקע זענען אויפגעשטאנען נאך קהלות וואס האבן אים געזען אלס דעם "גדול הדור". [אומקלאר/מחלוקת] [7] די אידישע וויקיפעדיע דערציילט, לויט דעם ספר "זקנך ויאמרו לך", אז דער וויענער רב, ר' עזריאל יהודה לעבאוויטש, וואס האט אליין געפירט א קהלה פון לעבנגעבליבענע אין וויליאמסבורג, פלעגט קומען צו אים אויף יום טוב, ווייל דעם גדול הדור דארף מען מקבל פנים זיין ווי א רבי מובהק. [טראדיציאנעלער באריכט] [6] דאס איז א חסידישער באריכט אן א דאטום. [טראדיציאנעלער באריכט]

אין 1947 איז אנגעקומען זיין פלימעניק, ר' משה טייטלבוים, דער שפעטערדיגער סיגעטער און סאטמארער רבי. [דאקומענטירט] [17] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, האט ער אויפגעשטעלט דעם בית מדרש "עצי חיים סיגעט" אין וויליאמסבורג און איז אריבער קיין בארא פארק אין 1966. [אומקלאר/מחלוקת] [17] די "ניו יארק טיימס" פון 1979 שרייבט אבער אז ער האט געוואוינט אין בארא פארק זינט דעם סוף פון דער מלחמה. [אומקלאר/מחלוקת] [2] די צוויי מקורות זענען זיך סותר. [אומקלאר/מחלוקת]

וואו איז געווען דער ערשטער בית המדרש פון סאטמאר אין וויליאמסבורג – אין וועלכער גאס, אין וועלכן יאר, אין וואספארא געביידע? [דאקומענטירט] מיר האבן נישט געפונען קיין זיכערן מקור. [אומקלאר/מחלוקת] מיר ווייסן נאר אז אין 1979 איז דער הויפט-בית-מדרש געווען אויף 152 ראדני סטריט, לויט דער "ניו יארק טיימס". [דאקומענטירט] [2] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז אין די סאטמארער צענטערס זענען געעפנט געווארן פילע בתי כנסיות, און אז מען האט נישט געמוזט דאווענען יעדן שבת מיט דעם רבי'ן. [אומקלאר/מחלוקת] [7] דאס איז א פראגע וואס א פארשער אין די ארכיוון פון ברוקלין קען נאך ענטפערן. [דאקומענטירט]

איין מנהג פון יענע יארן האט זיך געהאלטן ביז היינט: סאטמארער חסידים קומען זיך צוזאם יעדן יאר אויף כ"א כסלו, דעם טאג וועגן ער איז אנגעקומען קיין שווייץ, וואס זיי רופן "יום ההצלה". [טראדיציאנעלער באריכט] [7] ווען דער מנהג האט זיך אנגעהויבן – נאך אין שווייץ, אין ירושלים, אדער ערשט אין וויליאמסבורג – האבן מיר נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת]

4.4 קהל ייטב לב (אפריל 1948) און די תקנות פון 1952 · 1:47:00–1:54:00

אין פרילינג 1948 האבן זיינע חסידים געגרינדעט א קהלה. [דאקומענטירט] [4][5][8] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז די קהלה איז "נוסד בחול המועד פסח תש"ח והתאגד באותה שנה כמלכ"ר דת". [דאקומענטירט] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט: אין סוף אפריל 1948, איינגעשריבן אלס א רעליגיעזע קארפאראציע. [דאקומענטירט] [4] לויטן לוח איז חול המועד פסח תש"ח געפאלן פון דעם 26טן ביז דעם 29סטן אפריל 1948, אזוי אז די מקורות שטימען. [דאקומענטירט] [20] דער אפיציעלער נאמען אויף ענגליש איז געווען: Congregation Yetev Lev D'Satmar. [דאקומענטירט] [7]

דער נאמען "ייטב לב" איז גענומען פון זיין זיידן, ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים, וואס איז געווארן רב אין סיגעט אין תרי"ח און איז נפטר געווארן אין תרמ"ג, און וואס זיינע דרשות זענען ארויס אונטער דעם נאמען "ייטב לב". [דאקומענטירט] [1][4][6] די זעלבע ווארצלען, וואס מיר האבן געזען אין קאפיטל 1, ווערן אזוי א נאמען פאר א קהלה אויף דער אנדערער זייט אקעאן.

[דאקומענטירט] דער נאמען ווערט געשריבן אויף פארשידענע אופנים – "יטב לב" און "ייטב לב" – און מיר האלטן זיך דא ביי "ייטב לב", ווי ביים ספר. [דאקומענטירט] [5][6] ווי מיר האבן געזען אין 4.1, האבן לויט דער אידישער וויקיפעדיע אויך די מוסדות אין ירושלים געטראגן דעם זעלבן נאמען. [אומקלאר/מחלוקת] [6]

עטלעכע וואכן נאכדעם, דעם 14טן מאי 1948, איז אויסגערופן געווארן די מדינה. [דאקומענטירט] [4] קיין מקור וואס מיר האבן געזען פארבינדט נישט די צוויי דאטעס, און מיר לייגן נישט אריין קיין פארבינדונג. [אומקלאר/מחלוקת]

ווער האט געגרינדעט די קהלה? [דאקומענטירט] די מקורות שרייבן: "די סאטמארער חסידים האבן געגרינדעט", "זיינע אנהענגער האבן געגרינדעט". [דאקומענטירט] [4][8] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער האט אויפגעשטעלט פון דאס ניי זיין הויף, און אז די גרופע פון בערך זיבעציג חסידים איז געווען דער גרונט-שטיין פון דער קהלה. [אומקלאר/מחלוקת] [5] אויף פאפיר, אזוי ווייזט אויס, איז די קהלה געגרינדעט געווארן דורך די מיטגלידער, נישט דורך אים פערזענלעך. [אומקלאר/מחלוקת]

פארוואס א קהלה, און נישט נאר א בית מדרש? [דאקומענטירט] דא דארף מען געדענקען פון וואנעט ער איז געקומען.
[דאקומענטירט] אין 1922, אין קלויזנבורג, האט ער געפירט די סיגעטער חסידים וואס האבן זיך אפגעטיילט פון דער ארטאדאקסישער קהלה. [אומקלאר/מחלוקת] [5] אין סאטמאר האבן זיינע אנהענגער דעם 10טן דעצעמבער 1929 געגרינדעט אן אייגענע, אומאפהענגיגע קהלה, כדי ער זאל דארט קענען זיין אב בית דין. [דאקומענטירט] [4][5] ער איז געקומען פון דער אונגארישער וועלט, וואו א קהלה איז געווען א פולע געמיינדע: מיט א רב, מיט א פרעזידענט, מיט בתי מדרשים, מקוואות, חברה קדישא און שחיטה. [דאקומענטירט]

אמעריקע האט דאס דערלויבט אויף אן אנדער אופן. [דאקומענטירט] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט אז די אפטיילונג צווישן רעליגיע און מלוכה אין אמעריקע האט דערמעגליכט פאר סאטמאר, ווי פאר אנדערע אידישע גרופעס, אויפצושטעלן אומאפהענגיגע קהלות, נישט ווי די קהלות אין מיטל-אייראפע, וואס זענען געווען אונטער דער אויפזיכט פון דער מלוכה.
[אומקלאר/מחלוקת] [8] דאס איז אן אנאליז פון דער ענציקלאפעדיע, נישט א דאקומענט. [אומקלאר/מחלוקת] די מחברים פון "אמעריקען שטעטל" גייען נאך ווייטער, און שרייבן וועגן קרית יואל אז זי איז אויפגעשטאנען צוליב דער אמעריקאנער סיסטעם, נישט טראץ איר. [אומקלאר/מחלוקת] [9][22]

לויט דער אידישער וויקיפעדיע, האט די קהלה קהל ייטב לב געהאט בתי מדרשים, מקוואות, בתי הוראה, א מצה-בעקריי, בתי עולם, און נאך. [אומקלאר/מחלוקת] [6] די חינוך-מוסדות און דער התאחדות הרבנים זענען באזונדערע אינסטיטוציעס; זיי ווערן באהאנדלט אין קאפיטל 5. [דאקומענטירט] [6]

פיר יאר שפעטער, אין ניסן תשי"ב – אפריל 1952 – האט די קהלה אנגענומען תקנות. [דאקומענטירט] [4][5] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: "בתקנון שהתקבל בניסן תשי"ב נקבע כי הרב טייטלבוים הוא בעל הסמכות הדתית העליונה על כל חברי הקהילה". [דאקומענטירט] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע לייגט צו אז ער איז נישט געווען קיין באצאלטער באאמטער, נאר דער העכסטער גייסטיגער אויטאריטעט איבער די מיטגלידער. [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע אויף חסידות סאטמאר שרייבט אז די תקנות האבן אים אנערקענט אלס דער גייסטיגער פירער פון דער גרופע "לכל ימי חייו".
[דאקומענטירט] [7] דעם ארגינעלן טעקסט פון די תקנות האבן מיר נישט געזען; אלעס וואס מיר ברענגען איז פון ענציקלאפעדיעס. [אומקלאר/מחלוקת]

וואס האט דאס געמיינט? [דאקומענטירט] אין דער אונגארישער סיסטעם איז א רב געווען אנגעשטעלט פון דער קהלה, מיט א כתב רבנות און א שכירות. [דאקומענטירט] די תקנות פון 1952 האבן געשטעלט אן אנדער סדר: נישט א רב וואס די קהלה נעמט אויף, נאר א רבי וועמענס ווארט איז דער העכסטער אויטאריטעט, אויף זיין גאנץ לעבן. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5][7] די פירונג פון די געלט-ענינים און פון דער קהלה טאג-טעגלעך איז געלעגן אין די הענט פון א פרעזידענט. [דאקומענטירט] [8]

דער ערשטער פרעזידענט פון קהל ייטב לב איז געווען ר' אליעזר (לעאפאלד) פרידמאן, וואס האט פאר דער מלחמה געפירט א באנק אין טשעכאסלאוואקיי. [דאקומענטירט] [7][8] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז דער רבי האט אים באשטימט אלס ראש פון דער קהלה, און אז ער איז געווען דער הויפט-עסקן פון סאטמאר ביז זיין פטירה אין 1972.

[דאקומענטירט] [7] נאך אים איז געקומען ר' לעאפאלד (לייביש) לעפקאוויטש. [דאקומענטירט] [8] די ענגלישע וויקיפעדיע גיט זיינע יארן 1904–1972 פאר דעם ערשטן און 1920–1998 פאר דעם צווייטן. [דאקומענטירט] [8]

אויך א ועד פון דער קהלה האט עקזיסטירט. [דאקומענטירט] [2] אין 1979 שרייבט די "ניו יארק טיימס" וועגן א באורד פון דרייסיג מענער, וואס האט אויסגעוויילט דעם נאכפאלגער. [דאקומענטירט] [2] ווען דער ועד איז געגרינדעט געווארן, ווייסן מיר נישט. [אומקלאר/מחלוקת] און די זעלבע צייטונג שרייבט אז דער רבי האט נישט איבערגעלאזט קיין צוואה און קיין אנווייזונג וועגן א נאכפאלגער – אזוי אז די תקנות פון 1952 האבן נישט באשטימט ווער עס וועט קומען נאך אים. [דאקומענטירט] [2] די פראגע פון ירושה ווערט באהאנדלט אין קאפיטל 11. [דאקומענטירט]

א מיינונג וועגן דעם כאראקטער פון דער קהלה ברענגט די העברעאישע וויקיפעדיע: אז זיינע חסידים זענען געווען מער אן ארגאניזאציע פון מענטשן וואס גייען אין זיין אידעאלאגישן דרך און האלטן אויף מוסדות פאר דער קהלה, ווי א חסידות וואו דער עיקר איז די התקשרות צום רבי'ן. [אומקלאר/מחלוקת] [7] די זעלבע ענציקלאפעדיע שרייבט אבער אויך אז די חסידות איז געווען געבויט אויף א טיפע הערצה צו אים. [אומקלאר/מחלוקת] [7]ביידע זאצן שטייען זייט ביי זייט, און מיר לאזן זיי ביידע. [אומקלאר/מחלוקת]

4.5 אויפבויען א לעבנסשטייגער: לבוש, שפראך, זיך אפטיילן פון דער אַרומיגער קולטור · 1:54:00–2:01:00

ווען ער איז אנגעקומען, האט די שטאט ניו יארק געהאט בערך צוויי און א פערטל מיליאן אידן – די גרעסטע אידישע שטאט אויף דער וועלט. [דאקומענטירט] [9] פילע אידן אין וויליאמסבורג, אויך ארטאדאקסישע, האבן דעמאלט אנגעהויבן אריבערציען אין די פארשטעט. [דאקומענטירט] [9] פאר א רב וואס האט פריער געהאלטן אז אמעריקע איז נישט קיין פאסיג ארט פאר חרדישע אידן, איז די פראגע געווען: ווי בויט מען דא אויף א לעבן וואס זאל בלייבן אזוי ווי אין דער אלטער היים? [דאקומענטירט] [13]

זיין ענטפער, לויט אלע מקורות, איז געווען: זיך אפטיילן. [דאקומענטירט] [4][7][8] א רעצענזיע אין דעם "דזשואיש ריוויו אוו בוקס" ברענגט אז ער האט גערעדט וועגן מאכן "א מחנה אין מדבר". [טראדיציאנעלער באריכט] [9] דער זעלבער רעצענזענט באמערקט אז וויליאמסבורג איז נישט געווען קיין אידישע וויסטעניש. [אומקלאר/מחלוקת] [9]

דער רעצענזענט שרייבט ווייטער אז פילע ארטאדאקסישע אידן אין וויליאמסבורג האבן אים לכתחילה מקבל געווען מיט פרייד, און געהאפט אז די אונגארישע חסידים וועלן באלעבן די קהלה; אבער ער האט נישט געוואלט זיך משתתף זיין מיט זיינע אידישע שכנים, אפילו נישט מיט די ארטאדאקסישע. [אומקלאר/מחלוקת] [9] דאס איז א היסטאריקערס באשרייבונג; א חסידישע באשרייבונג פון דעם זעלבן ענין האבן מיר נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת]

א ביישפיל איז חינוך. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: "כמו בקהילות הונגריות אחרות שהתמקמו בברוקלין, סירב האדמו"ר להצטרף לרשת החינוך החרדית-ליטאית הקיימת, והקים אחת משלו". [דאקומענטירט] [7] הערץ פרענקל געדענקט אז דער ערשטער פראיעקט אין וויליאמסבורג איז געווען חינוך פאר קינדער. [טראדיציאנעלער באריכט] [14] די מוסדות אליין – תורה ויראה, די מיידלשע שולע, און די אנדערע – ווערן באשריבן אין קאפיטל 5. [דאקומענטירט]

א צווייטער ביישפיל איז געלט. [דאקומענטירט] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט אז די קהלה האט אפגעזאגט זיך צו פאראייניגן מיט, אדער צו נעמען געלט-הילף פון, אן אנדער אידישער גרופע, און אז די חסידים האבן אויפגעבויט א נעץ פון געשעפטן וואס האבן געגעבן א געלט-באזע פאר די מוסדות. [דאקומענטירט] [8] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: "הוא הקפיד על אי-תלות מוחלטת בכוחות חיצוניים, כולל בתחום גיוס הכספים". [דאקומענטירט] [7] סאטמאר האט זיך קיינמאל נישט אנגעשלאסן אין דער אגודת ישראל. [דאקומענטירט] [4] די מקורות דערמאנען אויך אז ער האט מחזק געווען זיינע חסידים ארויסצוגיין ארבעטן. [דאקומענטירט] [7] פרענקל באשרייבט א טאג פון א חסיד: לערנען צוויי-דריי שעה פון פינף-זעקס אזייגער אין דער פרי, דערנאך ארבעטן, און דערנאך לערנען נאך צוויי-דריי שעה. [טראדיציאנעלער באריכט] [14]

דער דריטער ביישפּיל איז די שפּראַך. [דאָקומענטירט] די העברעאישע וויקיפּעדיע שרייבט: "כחלק מחזונו להיבדל מהעולם החיצון, עודד את חסידיו – רבים מהם דוברי גרמנית או הונגרית – לדבר יידיש בלבד". [דאָקומענטירט] [7] די זעלבע ענציקלאָפּעדיע שרייבט אַז דער ערשטער דור וואָס איז אויפֿגעוואַקסן אין אַמעריקע האָט גערעדט אידיש "באופן בלעדי ובאיכות גבוהה", בעסער ווי די עלטערן. [דאָקומענטירט] [7] די ענגלישע וויקיפּעדיע ברענגט דעם סאַציאָלאָג דזשאָרדזש קראַנצלער, אַז ביז 1961 האָבן די קינדער גערעדט אידיש פֿיל בעסער ווי זייערע עלטערן. [דאָקומענטירט] [8][24] דער דריטער מאמר פֿון "ויואל משה", מאמר לשון הקודש, רעדט וועגן לשון הקודש און דער נייער העברעאישער שפּראַך. [דאָקומענטירט] [18] שאול מאַגיד שרייבט אַז דער מאמר איז אַרויס אין דער אויפֿלאַגע פֿון 1961, און אַז מען האָט אים שפּעטער גענוצט אַלס יסוד פֿאַר דעם סדר אין דער מיידלשער שולע. [אומקלאָר/מחלוקת] [11] דעם טעקסט אַליין וועלן מיר לערנען אין קאַפּיטל 7. [דאָקומענטירט]

דער פֿערטער ביישפּיל איז די קליידונג. [דאָקומענטירט] די ענגלישע וויקיפּעדיע שרייבט אַז ער האָט מחזק געווען אַלע פֿאַרהייראַטע מענער צו טראָגן פּעלצענע היטלען, הגם רוב חסידישע מענער אין אונגאַרן האָבן זיי פֿאַר דער מלחמה נישט געטראָגן. [אומקלאָר/מחלוקת] [4] לויט דער ענציקלאָפּעדיע, האָט ער געהאַלטן אַז אין אַמעריקע איז נאָך מער וויכטיג אויסצוזען אַנדערש, כדי צו פֿאַרמיידן התבוללות, וואָס איז דאָ געווען שטאַרקער ווי אין אונגאַרן. [אומקלאָר/מחלוקת] [4] דאָס איז אַן ערקלערונג פֿון דער ענציקלאָפּעדיע; מיר האָבן נישט געזען דעם רבי'נס אייגענע ווערטער אויף דעם. [אומקלאָר/מחלוקת]

די ענגלישע וויקיפּעדיע שרייבט אויך אַז אין די 1950ער יאָרן איז אַריין אַן איסור אויף טעלעוויזיע, און אַז מען האָט באַגרעניצט די צאָל באַגעגענישן פֿאַר אַ שידוך צו צוויי אָדער דריי. [אומקלאָר/מחלוקת] [4] די פּרטים זענען אין איין מקור, אָן אַ דאַטום פֿון יעדער תקנה. [אומקלאָר/מחלוקת]

וואו קומט דער דרך? [דאָקומענטירט] די ענגלישע וויקיפּעדיע פֿירט עס צוריק צו די אונגאַרישע רבנים פֿון די 1860ער יאָרן: ר' הלל ליכטענשטיין און ר' עקיבא יוסף שלעזינגער, וואָס האָבן געמאַכט אידיש און די קליידונג פֿאַר אַ מיטל זיך אָפּצוטיילן. [דאָקומענטירט] [8] שאול מאַגיד שרייבט אַז זיין שיטה איז אַריבערגעפּלאַנצט געוואָרן פֿון מאַראַמאַראָש. [אומקלאָר/מחלוקת] [16] די העברעאישע וויקיפּעדיע ברענגט, אין דעם ענין פֿון מאַשינען צו פּראָבירן ספרי תורה, תפילין און מזוזות, ווערטער וואָס ער האָט געזאָגט: "הוא בכלל מה שהשריש לנו מרן החת"ם סופר – חדש אסור מן התורה, וכמה אלפים שנה נבדקו הסת"ם על ידי אדם ולמה נבקש חדשות". [טראַדיציאָנעלער באַריכט] [5] קיין מקור אין אַ ספר ווערט דאָרט נישט אָנגעגעבן, און מיר האָבן עס נישט געזען אין זיינע ספרים. [אומקלאָר/מחלוקת] די זעלבע ענציקלאָפּעדיע שרייבט אַז ער האָט נישט דערלויבט קיין שינוי אין די סדרים פֿון בית הכנסת און פֿון חינוך, אַפֿילו נישט ענדערונגען וואָס זענען נישט קעגן דער הלכה. [אומקלאָר/מחלוקת] [5]

ווי האָט ער אויסגעזען פֿאַר די וואָס האָבן אים באַזוכט? [דאָקומענטירט] דער אַנטראָפּאָלאָג דזשעראָם מינץ, וואָס האָט געשריבן וועגן די חסידים פֿון ברוקלין, האָט לויט דער העברעאישער וויקיפּעדיע געפֿונען אַז ער איז געווען פֿאַרהעלטניסמעסיג אַ מענטש פֿון שכל, וואָס האָט מחזק געווען ערליכקייט, און געהאַט ווייניג געדולד פֿאַר מעשיות פֿון מופֿתים. [אומקלאָר/מחלוקת] [5][25] די אידישע וויקיפּעדיע, פֿון דער אַנדערער זייט, שרייבט אַז טויזנטער האָבן ביי אים געזוכט ישועות, און אַז ער האָט באַקומען דעם טיטל "צדיק הדור". [טראַדיציאָנעלער באַריכט] [6] ביידע בילדער ווערן געברענגט; יעדער צופּוקער קען זיי פֿאַרגלייכן. [אומקלאָר/מחלוקת]

היסטאָריקער פֿון היינט באַשרייבן די זאַך אויך פֿון אַן אַנדער זייט. [דאָקומענטירט] די מחברים פֿון "אַ פֿעסטונג אין ברוקלין", לויט דעם "דזשואיש ריוויו אָוו בוקס", שרייבן אַז די חסידישע געגנט אין וויליאַמסבורג איז נישט קיין מזרח-אייראָפּעישער שטעטל וואָס איז אַריבערגעטראָגן געוואָרן, נאָר אַ זאַך וואָס איז געוואַקסן אין ניו יאָרק גופֿא. [אומקלאָר/מחלוקת] [9][21] די חסידים וועלן עס אַנדערש באַשרייבן – אַלס אַ פֿאָרזעצונג פֿון דער אַלטער היים. [טראַדיציאָנעלער באַריכט] ביידע ווערן דאָ געזאָגט, אָן אַ פּסק. [אומקלאָר/מחלוקת]

4.6 אַ קהלה וואַקסט: די 1950ער און 1960ער יאָרן · 2:01:00–2:05:00

ווי גרויס איז די קהלה געווען? [דאָקומענטירט] די ציפֿערן קומען פֿון פֿאַרשידענע מקורות, און זיי צייגן נישט אַלע דאָס זעלבע. [אומקלאָר/מחלוקת]

די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: "ב-1961 היו רשומים בקהל ייטב לב בוויליאמסבורג 860 בתי-אב, ובהם כ-4,500 נפש". [דאקומענטירט] [7] די ענגלישע וויקיפעדיע רופט עס א פארשונג פון 1961, וואס האט געפונען פיר טויזנט פינף הונדערט מענטשן אין וויליאמסבורג. [דאקומענטירט] [8] א באריכט פון דער אידישער טעלעגראפן-אגענטור פון 2006 רעדט, פארקערט, וועגן בערך פיר הונדערט סאטמארער פאמיליעס אין ברוקלין אין 1961 – וואס איז ווייניגער ווי די העלפט פון אכט הונדערט זעכציג. [אומקלאר/מחלוקת] [27] ווער האט געמאכט די פארשונג פון 1961, זאגן די ענציקלאפעדיעס נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

אין 1968, לויט ביידע וויקיפעדיעס, האט סאטמאר געציילט בערך טויזנט דריי הונדערט פאמיליעס אין ניו יארק, די גרעסטע חסידישע גרופע אין דער שטאט. [אומקלאר/מחלוקת] [7][8] אין מיטן פון די 1980ער יארן, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, זענען שוין געווען איינגעשריבן מער ווי צען טויזנט מענער אלס מיטגלידער פון דער קהלה אין וויליאמסבורג. [אומקלאר/מחלוקת] [7] די "ניו יארק טיימס" פון 1979 שרייבט אז קהל ייטב לב ציילט פינף און פערציג טויזנט מיטגלידער אין וויליאמסבורג אליין. [אומקלאר/מחלוקת] [2] יעדע צאל ציילט אנדערש – פאמיליעס, נפשות, מענער – און מען טאר זיי נישט צוזאמשטעלן ווי איין ליניע. [אומקלאר/מחלוקת]

וואס זיי ווייזן אלע: א קהלה וואס האט זיך אנגעהויבן מיט א מנין, אדער מיט זיבעציג חסידים, איז אין צוואנציג יאר געווארן די גרעסטע חסידישע קהלה אין ניו יארק. [דאקומענטירט] [7][8]

ווי ערקלערט מען דעם וווּקס? [דאקומענטירט] אללען נאדלער שרייבט אין דער YIVO ענציקלאפעדיע אז זיין גרויסע למדנות, זיין פערזענלעכע כח, און זיין איינציגער ציל צו צוריקשטעלן דעם אונגארישן חסידות אין אמעריקע, ווערן אנגענומען אלס די סיבה פון דעם וווּקס; און אז די קהלה און אירע מוסדות זענען שנעל געווארן גרעסער ווי אלע חסידישע קהלות פון סאטמאר און סיגעט פאר דער מלחמה צוזאמען. [דאקומענטירט] [1] אנדערש-ווו נעמט נאדלער אויך אריין דעם הויכן געבורט-ציפער, דעם שטרענגן ארבעט-שטייגער פון די מענער, און א רייע קהלה-מוסדות. [אומקלאר/מחלוקת] [12] דער רעצענזענט אין "דזשואיש ריוויו אוו בוקס" שרייבט אז אין דעם זענען מסכים סיי די חסידישע ביאגראפן סיי די היסטאריקער: אז זיין ארבעט אויפצובויען א סאטמארער קהלה אין אמעריקע איז געווען א שטארקער הצלחה. [דאקומענטירט] [9] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אן א מקור, אז אין די ערשטע יארן פלעגן מאדערנע אידן אנרופן איינעם וואס איז פרום אויפן שטייגער פון דער אלטער היים – "א סאטמארער". [טראדיציאנעלער באריכט] [6] זי שרייבט אויך, אן א מקור, אז פילע אבזערווירער האלטן אז אים, צוזאמען מיט ר' אהרן קאטלער, קומט בעיקר דער דאנק פארן אויפשטעלן אידישקייט אין אמעריקע. [אומקלאר/מחלוקת] [6] די "ניו יארק טיימס" האט אים אין 1979 אנגערופן א פירער וואס האט צוזאמגעהאלטן די צעשפרייטע חסידישע וועלט נאך דער מלחמה. [דאקומענטירט] [2]

די שכנים אין וויליאמסבורג האבן זיך געביטן. [דאקומענטירט] [10] אין די 1940ער און 1950ער יארן זענען אהין געקומען פילע פארטא-ריקאנער, צוגעצויגן פון דער ארבעט אין דער ברוקלינער ים-ווערפט; פון די 1960ער יארן האט די געגנט געליטן פון א ירידה אין דער אינדוסטריע און פון פארברעכנס. [דאקומענטירט] [10] פילע אנדערע אידן זענען אוועק אין די פארשטעט, אבער די חסידים זענען געבליבן. [דאקומענטירט] [9] לויט די מחברים פון "א פעסטונג אין ברוקלין", האבן די חסידים אין די 1950ער יארן געזוכט גרויסע דירות אין די נייע שטאטישע הייזער-פראיעקטן אין וויליאמסבורג. [אומקלאר/מחלוקת] [9][21] די זעלבע מחברים זאגן אז די חסידים האבן זיך נישט געשראקן פון די נייע שכנים, ווייל דער גרויסער קולטור-אונטערשייד האט פארקלענערט די סכנה אז די יוגנט זאל זיך אפקערן. [אומקלאר/מחלוקת] [9][21] דאס איז אן ערקלערונג פון היסטאריקער, נישט פון סאטמארער מקורות. [אומקלאר/מחלוקת]

די קהלה האט אויך געהאט דיסציפלין. [דאקומענטירט] אין יאנואר 1969, לויט דער אידישער טעלעגראפן-אגענטור, האבן דריי בחורים פון זיבעצן ביז ניינצן יאר זיך אנגעשלאסן אין א דעמאנסטראציע ביי די פאראייניגטע פעלקער אן רשות; זיי זענען ארויסגעשיקט געווארן פון ישיבה תורה ויראה און מען האט זיי נישט צוגעלאזט אין בית המדרש ייטב לב. [דאקומענטירט] [15] דאס איז שפעטער ווי די תקופה פון דעם קאפיטל, אבער עס ווייזט אז מיטגלידערשאפט האט געהאט אירע כללים. [דאקומענטירט]

אין די זעלבע יארן האט ער נישט פארלוירן די פארבינדונג מיט ארץ ישראל. [דאקומענטירט] [5] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, איז ער אין 1951 אויסגעוויילט געווארן אלס נשיא פון דער עדה החרדית אין ירושלים, הגם ער האט געוואוינט אין חוץ לארץ, מיט א הסכם אז ער וועט באזוכן ארץ ישראל איינמאל אין דריי יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [5] נאדלער אין דער YIVO ענציקלאפעדיע שרייבט 1953. [אומקלאר/מחלוקת] [1] די באזוכן ווערן אנגעגעבן אויף פארשידענע אופנים: די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט 1952, 1955, 1959 און 1965; די ענגלישע וויקיפעדיע – 1956 און 1965, און אויך 1959. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5][8] דאס אלעס ווערט באהאנדלט אין קאפיטל 7. [דאקומענטירט]

און שוין אין די שפעטע 1950ער יארן, לויט היסטאריקער, האט מען גערעדט וועגן א דארף אויסערן שטאט, וואו די חסידים זאלן קענען לעבן נאך מער אפגעטיילט. [אומקלאר/מחלוקת] [9] נאך עטליכע פרואוון, איז דער פלאן ערשט אין די 1970ער יארן געווארן קרית יואל – אבער דאס איז שוין דער נושא פון קאפיטל 10. [דאקומענטירט] [4][5]

דער רבי וואס איז אנגעקומען אויף ראש השנה תש"ז, מיט אן אומזיכערן פלאן צו בלייבן, איז אין דעם אנהייב פון די 1960ער יארן געשטאנען בראש פון א גרויסער, פעסטער קהלה. [דאקומענטירט] [1][7] אבער א קהלה איז מער ווי מיטגלידער און תקנות. [דאקומענטירט] א קהלה איז חדרים און ישיבות, א שולע פאר מיידלעך, כשרות, מקוואות, א צייטונג, און הילף פאר קראנקע און ארעמע. [דאקומענטירט] ווי ער האט דאס אלעס אויפגעבויט, און ווער עס האט אים געהאלפן, דאס וועלן מיר זען אין קאפיטל 5. [דאקומענטירט]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען, אויך נישט אין המון-בילדער אויף שיפן, אין פארט אדער אויף די גאסן פון ברוקלין – ביי בילדער פון ניו יארק אין די 1940ער און 1950ער יארן זענען כמעט שטענדיג פרויען אין הינטערגרונט, און מען דארף אויסשניידן אדער נעמען אן אנדער בילד; קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים; קיין סטאטועס פון מענטשן – דאס הייסט, אויך נישט דער "סטאטוע פון פרייהייט" אין פארט פון ניו יארק; קיין אויפשריפטן מיט פרויען-נעמען, אויך נישט אויף שולעס, שולן אדער מוסדות – זיי ווערן פארבלערט. פון רבי יואל זענען פאראן וויניג בילדער פון די 1940ער יארן מיט א באשטעטיגטן מקור; א בילד פון 1958 פון דער פאראזאמלונג פון דעם התאחדות הרבנים איז אויף Wikimedia Commons אלס "פובליק דאמעין". מען זאל נישט נוצן קיין בילד אלס "פון 1946" אויב דער מקור זאגט עס נישט.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	4.0	שווארצער עקראן, דער קעפל "קאפיטל 4: אנקומען קיין אמעריקע און אויפבויען אין וויליאמסבורג"; א ים-כוואליע וואס ווערט שטיל	אייגענע גראפיק	
2	4.1	דער פארט פון חיפה, 1945 – שיפן, דער ברעג, דער כרמל פון ווייטן	Library of Congress – Matson Photo Service collection	מענער-בילדער אויסקלייבן; קיין פרויען אויפן ברעג
3	4.1	ירושלים אין די 1940ער יארן: די גאסן פון מאה שערים, אלטע שטיינערנע הייזער	Library of Congress – Matson Photo Service collection; National Library of Israel – Photo Archive	קיין טורעמס פון קירכן אין הינטערגרונט; ביי פאנאראמעס פון דער אלטשטאט דארף מען אויסשניידן
4	4.1	א חסידישער בית המדרש אין ירושלים, מענער לערנען – פון יענער צייט	National Library of Israel; Central Zionist Archives – Photo Collection	נישט זאגן אז דאס איז זיין בית המדרש

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
5	4.1	א סערטיפיקאט פון דער מאנדאט-רעגירונג – אביישפיל פון א מוזיי	Israel State Archives; Central Zionist Archives	נאר א מוסטער; קיין נאמען פון א פרווי אויפן פאפיר
6	4.1	א בלאט פון "על הגאולה ועל התמורה" – דער טיטל-בלאט	hebrewbooks.org – סקאן פון דער ערשטער אויפלאגע	נאר דער טיטל-בלאט; דער ציטאט ווערט נישט געוויזן ביז עס איז פארגליכן
7	4.1	גראפיק: פיר נוסחאות פארוואס ער האט פארלאזט ארץ ישראל – זען 4.3 אין טייל 4	אייגענע גראפיק	יעדע נוסח מיט איר מקור
8	4.2	די שיף "וואלקאניע" – א בילד פון דער שיף אויפן ים	Wikimedia Commons – MS Vulcania; The Mariners' Museum Library, Newport News	קיין פאסאזשירן-המון; נאר די שיף
9	4.2	דער פארט פון ניו יארק אין די 1940ער יארן – פירס, שלעפ-שיפלעך, די מאנהעטן-ליניע פון ווייטן	Library of Congress – Prints and Photographs, New York World-Telegram and the Sun Collection; NYC Municipal Archives	אויסמיידן דעם ווינקל וואו מען זעט די סטאטוע
10	4.2	דער לוח פון תשרי תש"ז – א פשוטע גראפיק מיט א' און ב' תשרי = 26 און 27 סעפטעמבער 1946	אייגענע גראפיק	
11	4.2	א פאסאזשיר-ליסטע פון א שיף פון 1946 – נאר דער קאפ פון בלאט	National Archives – Passenger and Crew Lists, New York, 1897–1957	נאר אויב מען געפינט די אמתע ליסטע; אנדערע נעמען פארבלערן
12	4.3	דער וויליאמסבורג-בריק פון ווייטן, 1940ער–1950ער יארן	NYC Municipal Archives – Department of Bridges photographs; Library of Congress	
13	4.3	די גאסן פון וויליאמסבורג אין די 1950ער יארן: לי עוועניו, בעדפארד עוועניו – קלייטן, מענער אויפן טראטואר	NYC Municipal Archives – 1940 Tax Photographs; Brooklyn Public Library – Brooklyn Collection	1940 טאקס-בילדער זענען הייזער אן מענטשן – גוט פאר דעם פריערדיקן בילד
14	4.3	גראפיק: דער מנין פון פרענקלס זכרון קעגן די זיבעציג פון דער העברעאישער וויקיפעדיע	אייגענע גראפיק	זען 4.5 אין טייל 4
15	4.3	דער בית המדרש אויף 152 ראדני סטריט – פון דרויסן, היינט	אייגענע פילמירונג	מיט רשות פון דער קהלה; נישט זאגן אז דאס איז געווען דער ערשטער בית המדרש
16	4.4	דאקומענט: די איינשרייבונג פון Congregation Yetev Lev D'Satmar, 1948	New York State Department of State – Division of Corporations; Kings County Clerk	נאר אויב מען באקומט דעם אמתן דאקומענט; אנדערש – בלויז א גראפיק

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
17	4.4	דער טיטל-בלאט פון "ייטב לב" פון ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים	hebrewbooks.org; National Library of Israel – Digitized Books	
18	4.4	דיאגראם: די סטרוקטור פון קהל ייטב לב לויט די תקנות פון 1952 – זען 4.4 אין טייל 4	אייגענע גראפיק	
19	4.4	רבי יואל ביי דער פארזאמלונג פון דעם התאחדות הרבנים, 1958	Wikimedia Commons – JTeitelbaum.jpg, פובליק דאמעין	דאס בילד איז פון 1958, נישט פון 1948 – דאס שרייבן אויפן עקראן
20	4.5	ספרים פון בית המדרש, א שולחן מיט גמרות, מענער לערנען – היינט אין וויליאמסבורג	אייגענע פילמירונג	נאר מענער
21	4.5	די ישיבה תורה ויראה פון דרויסן	Wikimedia Commons – Satmer Yeshiva.jpg, פובליק דאמעין	
22	4.5	א פעלצענער שטריימל אין א קעסטל, א בעקיטשע אויף א הענגער – אביעקטן אן מענטשן	אייגענע פילמירונג	
23	4.5	א בלאט פון "ויואל משה", מאמר לשון הקודש – דער אנהייב פון מאמר	hebrewbooks.org – מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו	ווי אין קאפיטל 3: נאר א סקאן, קיין געמאלטע טעקסט
24	4.5	אן אלטע אידישע צייטונג פון וויליאמסבורג – נאר דער קאפ	YIVO Institute – Library; New York Public Library – Dorot Jewish Division	קיין בילדער פון פרויען אין דער צייטונג
25	4.6	גראפיק: ציפערן פון דער קהלה 1961–1979 – יעדע מיט איר מקור און איר איינהייט	אייגענע גראפיק	זען 4.6 אין טייל 4
26	4.6	ברוקלינער ים-ווערפט, 1950ער יארן – פון ווייטן	NYC Municipal Archives; Library of Congress	אויסשניידן אז קיין פרויען זאלן נישט זיין
27	4.6	טאג-טעגלעכע פילם-שטיקלעך פון וויליאמסבורג, 1960ער יארן – מענער אין די גאסן	British Pathé; AP Archive; NYC Municipal Archives – WNYC collection	יעדן קאדער פריפן; קיין פרויען
28	4.6	ירושלים, בית המדרש ויואל משה פון סאטמאר – היינט	Wikimedia Commons – Satmar BM Vayoel Moshe 1.JPG, CC BY-SA 3.0	נאר מענער און אינגלעך; פאר א בריק צו דער עדה החרדית
29	4.6	איבערגאנג: א ליידיגע קלאסצימער מיט בענקלעך און א טאוול, פרי אינדערפרי	אייגענע פילמירונג	פירט צו קאפיטל 5

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	4.0	קאפיטל 4 · אנקומען קיין אמעריקע און אויפבויען אין וויליאמסבורג · 1945–1968	
2	4.1	חיפה · 2 סעפטעמבער 1945 · כ"ד אלול תש"ה	[4][20]
3	4.1	ירושלים · אין דער שטוב פון זיין פלימעניק און איידעם, ר' חנניה יום טוב ליפא מאיר-טייטלבוים	[4][5][6]
4	4.1	אויגוסט 1932 · א באזוך אין ירושלים	[4] – איין מקור
5	4.1	"יטב לב" אין ירושלים – לויט דער אידישער וויקיפעדיע	[6] – [אומקלאר/מחלוקת]
6	4.1	פארוואס ער האט פארלאזט ארץ ישראל: חובות? געלט זאמלען? א שליחות? א פרוואו וואס איז נישט געלונגען?	[4][5][6][9][13] – מחלוקת
7	4.1	אין ארץ ישראל: בערך א יאר · אדער צוויי און א האלב יאר – לויט נאדלער	[1][4][5] – מחלוקת
8	4.2	ניו יארק · די שיף "וואלקעניע" · ראש השנה תש"ז	[4][5][8]
9	4.2	26 אדער 27 סעפטעמבער 1946 · א' אדער ב' תשרי תש"ז	[4][5][8][20] – מחלוקת
10	4.2	1946? 1947? – YIVO שרייבט 1947	[1] – מחלוקת
11	4.2	עלטער: 59 יאר	[4]
12	4.2	"לבסוף נותר שם" – די העברעאישע וויקיפעדיע	[5] – ציטאט
13	4.3	וויליאמסבורג, ברוקלין · אויפן איסט ריווער	[10]
14	4.3	ניין מענער – לויט הערץ פרענקל · בערך 70 חסידים – לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע	[5][7][14] – מחלוקת
15	4.3	1947 · ר' משה טייטלבוים קומט אן קיין אמעריקע	[17]
16	4.3	152 ראדני סטריט · דער הויפט-בית-מדרש, לויט דער "ניו יארק טיימס", 1979	[2]
17	4.3	כ"א כסלו · "יום ההצלה"	[7] – [טראדיציאנעלער באריכט]
18	4.4	Congregation Yetev Lev D'Satmar · חול המועד פסח תש"ח · סוף אפריל 1948	[4][5][20]
19	4.4	ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים · דער "ייטב לב" · רב אין סיגעט פון תרי"ח	[1][6]
20	4.4	10 דעצעמבער 1929 · אן אייגענע קהלה אין סאטמאר	[4][5]
21	4.4	ניסן תשי"ב · אפריל 1952 · די תקנות	[4][5][7]
22	4.4	"בעל הסמכות הדתית העליונה על כל חברי הקהילה"	[5] – ציטאט
23	4.4	ר' אליעזר (לעאפאלד) פרידמאן · ערשטער פרעזידענט · 1904–1972	[7][8]
24	4.4	ר' לעאפאלד (לייביש) לעפקאוויטש · 1920–1998	[8]
25	4.5	ניו יארק · בערך 2,250,000 אידן	[9]
26	4.5	"א מחנה אין מדבר" – לויט א רעצענזיע	[9] – [טראדיציאנעלער באריכט]

#	אונטער-טייל	איפשריפט	מקור / באמערקונג
27	4.5	אומאפהענגיג – אויך אין געלט	[7][8]
28	4.5	אידיש · אויך פאר די וואס האבן גערעדט אונגאריש אדער דייטש	[7]
29	4.5	"חדש אסור מן התורה" – דער חתם סופר · ווי די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט	[5] – [טראדיציאנעלער באריכט]
30	4.6	1961 · 860 משפחות · בערך 4,500 נפשות	[7][8]
31	4.6	1961 · בערך 400 משפחות – לויט JTA	[27] – מחלוקת
32	4.6	1968 · בערך 1,300 משפחות אין ניו יארק	[7][8]
33	4.6	1979 · 45,000 מיטגלידער אין וויליאמסבורג – "ניו יארק טיימס"	[2]
34	4.6	1951 אדער 1953 · נשיא פון דער עדה החרדית	[1][5] – מחלוקת
35	4.6	ווייטער: קאפיטל 5 – אויפבויען די קהלה	

4. מאפעס, צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 דיאגראם: דער וועג פון חיפה ביז וויליאמסבורג

דער וועג 1945–1946. דער שטריך-קעסטל: דער וועג פון ארץ ישראל ביז דער שיף איז אין די מקורות וואס מיר האבן געזען נישט באשריבן.

4.2 צייט-ליניע 1945–1969

דאטום	געשעעניש	צייכן / מקור
2.9.1945 · כ"ד אלול תש"ה	אנגעקומען קיין חיפה; דערנאך ירושלים	[דאקומענטירט] [4][5][20]
1945–1946	ירושלים, אין דער שטוב פון זיין איידעם; "יטב לב" מוסדות	[אומקלאר/מחלוקת] [4][6]
26 / 27.9.1946 · ראש השנה תש"ז	ניו יארק, די שיף "וואלקעניע"	[אומקלאר/מחלוקת] [4][5][8] [20]
1947	YIVO-נוסח פון דעם אנקומען; ר' משה טייטלבוים קומט אן	[אומקלאר/מחלוקת] [1][17]
סוף אפריל 1948 · חול המועד פסח תש"ח	קהל ייטב לב דסאטמאר געגרינדעט און איינגעשריבן	[דאקומענטירט] [4][5][20]
14.5.1948	די מדינה ווערט אויסגערופן – קיין פארבינדונג אין די מקורות	[דאקומענטירט] [4]
1951 / 1953	נשיא פון דער עדה החרדית	[אומקלאר/מחלוקת] [1][5]

דאטום	געשעעניש	ציכן / מקור
ניסן תשי"ב · 1952	די תקנות פון דער קהלה	[דאקומענטירט] [4][5][7]
1950ער יארן	איסור אויף טעלעוויזיע; פעלצענע היטלען – לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע	[אומקלאר/מחלוקת] [4]
1953 / 1954 / 1955	התאחדות הרבנים – קאפיטל 5	[אומקלאר/מחלוקת] [4][5][8]
1958	דאס בילד פון דער פארזאמלונג פון דעם התאחדות הרבנים	[דאקומענטירט] [26]
שפעטע 1950ער	ערשטע געדאנקען וועגן א דארף אויסער שטאט – קאפיטל 10	[אומקלאר/מחלוקת] [9]
1961	860 משפחות, בערך 4,500 נפשות	[אומקלאר/מחלוקת] [7][8][27]
1961	מאמר לשון הקודש אין "ויואל משה" – לויט מאגיד	[אומקלאר/מחלוקת] [11]
1968	בערך 1,300 משפחות אין ניו יארק	[אומקלאר/מחלוקת] [7][8]
יאנואר 1969	דריי בחורים ארויסגעשיקט נאך א דעמאנסטראציע	[דאקומענטירט] [15]

4.3 דיאגראם: פארוואס ער האט פארלאזט ארץ ישראל – פינף נוסחאות

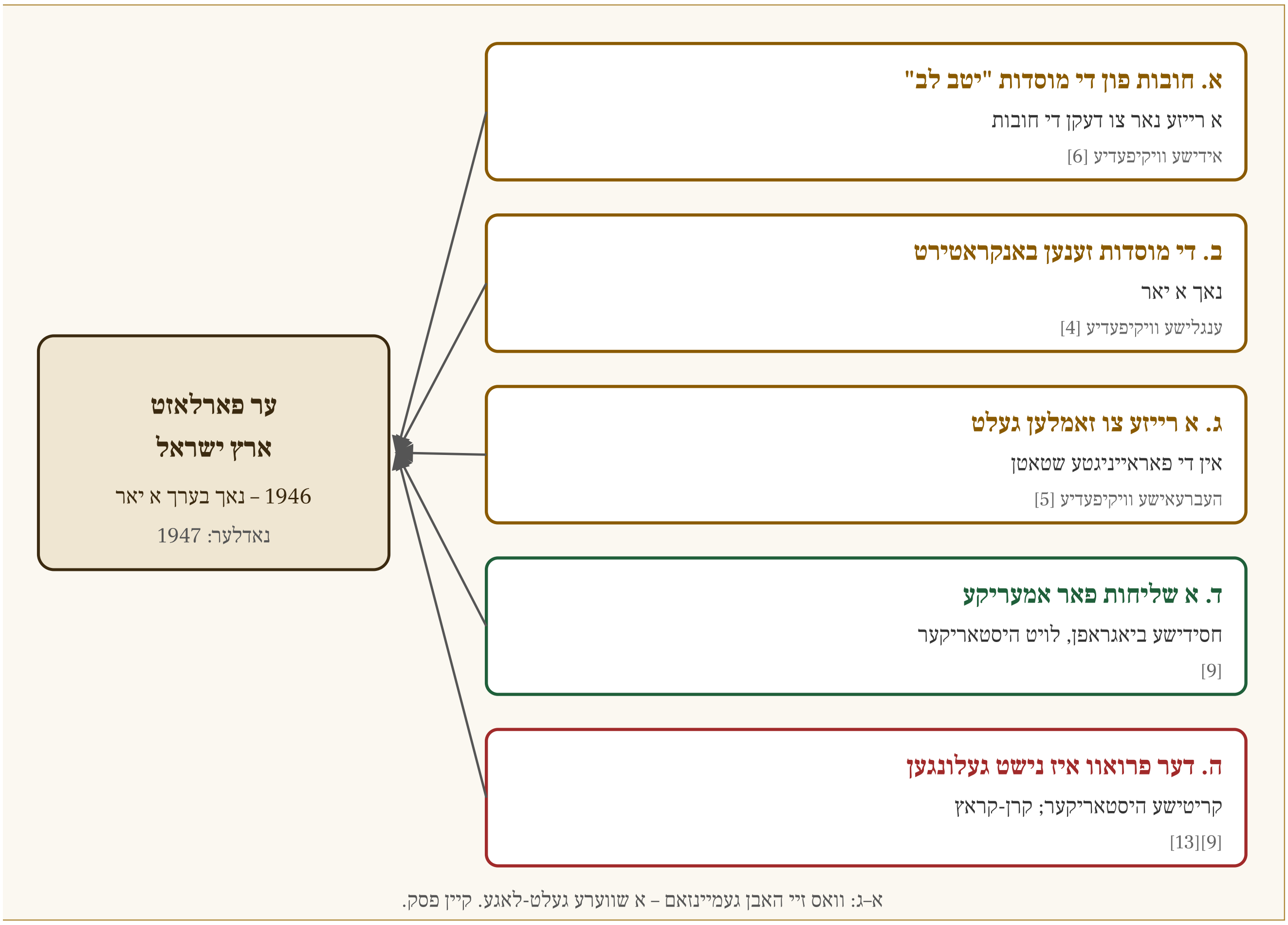

יעדע נוסח מיט איר מקור. די נאראציע גיט קיין פסק.

4.4 דיאגראם: די סטרוקטור פון קהל ייטב לב

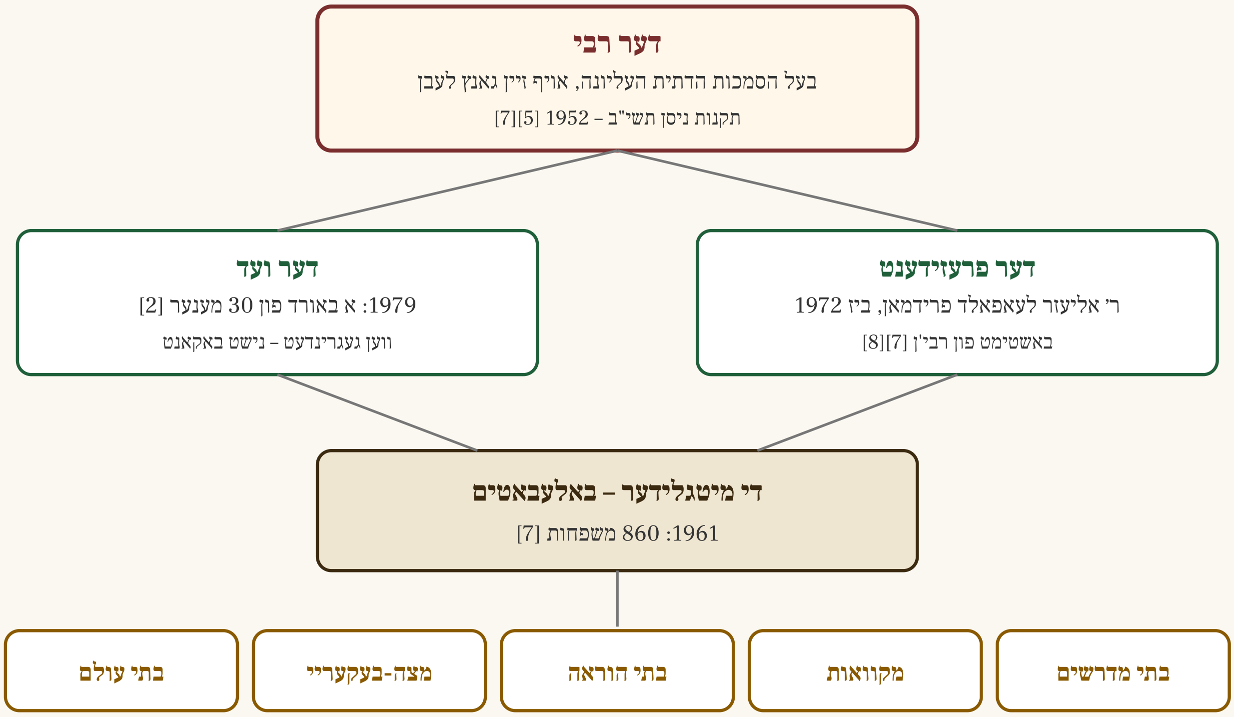

די אינסטיטוציעס פון קהל ייטב לב לויט דער אידישער וויקיפעדיע [6]
חינוך און התאחדות הרבנים – באוונדער, קאפיטל 5
א דיאגראם פון אונז לויט די ענציקלאפעדיעס; דער טעקסט פון די תקנות איז נישט געזען

דער רבי איבער דער קהלה, אבער נישט אלס אנגעשטעלטער; דער פרעזידענט פירט די קהלה טאג-טעגלעך.

4.5 טאבעלע: די גרייס פון דער ערשטער גרופע

מקור	וויפל	צייכן
הערץ פרענקל, לויט יונתן מארק, 2016	ניין מענער – נישט קיין מנין	**[טראדיציאנעלער באריכט]** [14]
אללען נאדלער	עטליכע טוצנדער לעבנגעבליבענע	**[אומקלאר/מחלוקת]** [12]
ענגלישע וויקיפעדיע	א קליינע גרופע אנהענגער	**[אומקלאר/מחלוקת]** [8][4]
העברעאישע וויקיפעדיע	בערך 70 חסידים – "הגרעין המייסד"	**[אומקלאר/מחלוקת]** [7][5]

4.6 טאבעלע: ציפערן פון דער קהלה – יעדער מיט זיין איינהייט

יאר	צאל	וואס מען ציילט	מקור
1961	860	משפחות איינגעשריבן אין קהל ייטב לב, וויליאמסבורג	העברעאישע וויקיפעדיע [7]
1961	בערך 4,500	נפשות – "א פארשונג"	[8][7]
1961	בערך 400	סאטמערער משפחות אין ברוקלין	JTA, 2006 [27] – מחלוקת
1968	בערך 1,300	משפחות אין ניו יארק	[8][7]

יאר	צאל	וואס מען ציילט	מקור
1979	45,000	מיטגלידער אין וויליאמסבורג	"ניו יארק טיימס" [2]
מיטן 1980ער	מער ווי 10,000	מענער איינגעשריבן אלס מיטגלידער	העברעאישע וויקיפעדיע [7]

וויכטיג פאר דער גראפיק: די ציפערן ציילן אנדערע זאכן – משפחות, נפשות, מענער – און מען טאר זיי נישט צייכענען ווי איין ליניע. אויפן עקראן: יעדע צאל באזונדער, מיט איר יאר, איר איינהייט און איר מקור.

5. איבערגאנג צו קאפיטל 5 (פראדוקציע)

נאראציע: זען דעם סוף פון 4.6. בילד: די טאבעלע פון ציפערן (4.6) ווערט שטיל; די קאמערע גייט ארויס פון א גאס אין וויליאמסבורג אין דער פרי, פארביי א בית המדרש, ביז צו דער טיר פון א חדר; א ליידיגע קלאסצימער מיט בענקלעך און א טאוול. א שטילער עקראן מיט דעם קעפל "קאפיטל 5: אויפבויען די קהלה – מוסדות, חינוך, חסד", און די ערשטע אונטער-טייל "חינוך פאר אינגלעך: תורה ויראה, חדרים און ישיבות". מוזיק: די רואיגע טעמע פון קאפיטל 4 גייט איבער אין א ווארעמערע, פעסטערע מעלאדיע. אין קאפיטל 5: תורה ויראה, די מיידלשע שולע, כשרות און דער התאחדות הרבנים (1953, 1954 אדער 1955), ביקור חולים און די אנדערע חסד-מוסדות, און די צייטונג "דער איד".

6. מקורות פאר קאפיטל 4

1. Allan Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty" / "Teitelbaum Family", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Satmar_Hasidic_Dynasty
2. דער באריכט וועגן דעם נאכפאלגער אין סאטמאר; 152 ראדני סטריט; – *The New York Times*, 14 September 1979, B2 45,000 מיטגלידער; קיין צוואה.
3. א לעקציע אין 2021 וועגן סאטמאר אין אמעריקע – ציטירט אין אונזערע פריערדיקע פארשונג- Menachem Keren-Kratz, בלעטער; נאך נישט ווידער געזען.
4. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026).
5. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
6. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
7. העברעאישע וויקיפעדיע, "חסידות סאטמר".
8. English Wikipedia, "Satmar (Hasidic dynasty)" – מיט די ציטאטן פון George Kranzler.
9. *Jewish Review of Books* – א רעצענזיע אויף Nathaniel Deutsch און Michael Casper, *A Fortress in Brooklyn*, און אויף David N. Myers et al., *American Shtetl*.
10. English Wikipedia, "Williamsburg, Brooklyn".
11. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access), אריינפיר.
12. Allan Nadler, "The Riddle of the Satmar", *Jewish Ideas Daily* (א רעצענזיע אויף Dovid Meisels, *The Rebbe*) – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער; נאך נישט ווידער געזען.
13. Menachem Keren-Kratz, אן ארטיקל אין *Tablet Magazine*, 2014 – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג- בלעטער; נאך נישט ווידער געזען.
14. Jonathan Mark, אן ארטיקל אין *The New York Jewish Week*, 2016, וועגן די זכרונות פון Hertz Frankel – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער; נאך נישט ווידער געזען.

15. Jewish Telegraphic Agency (JTA), 31 January 1969 – די דריי בחורים נאך דער דעמאנסטראציע ביי די פאראייניגטע פעלקער.

16. Shaul Magid, א ארטיקל אין *Tablet Magazine*, 2020 – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער.

17. English Wikipedia, "Moshe Teitelbaum (Satmar)".

18. רבי יואל טייטלבוים, "ויואל משה", מאמר לשון הקודש (מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו, מיט פאקסימיליע פון דער ערשטער אויפלאגע, ברוקלין תשכ"א) – לויט דער סטרוקטור פון סקאן.

19. רבי יואל טייטלבוים, "על הגאולה ועל התמורה", סימן ז׳ – לויט א טראנסקריפציע פון סקאן אין אונזערע פארשונג-בלעטער; נאך נישט פארגליכן מיט א געדרוקטן ספר.

20. hebcal.com – דער לוח: 2.9.1945 = כ"ד אלול תש"ה; 26–27.9.1946 = א׳–ב׳ תשרי תש"ז; חול המועד פסח תש"ח = 26–29.4.1948; ניסן תשי"ב = מערץ–אפריל 1952; 23.10.1953 = י"ד חשון תשי"ד.

21. Nathaniel Deutsch and Michael Casper, *A Fortress in Brooklyn: Race, Real Estate, and the Making of Hasidic Williamsburg* (Yale University Press, 2021) – ציטירט אין [9]; נאך נישט געזען.

22. David N. Myers et al., *American Shtetl: The Making of Kiryas Joel, a Hasidic Village in Upstate New York* (Princeton University Press, 2022) – ציטירט אין [9]; נאך נישט געזען.

23. Solomon Poll, *The Hasidic Community of Williamsburg* (New York, 1962) – אין דער ביבליאגראפיע פון [1]; נאך נישט געזען.

24. George Kranzler, *Williamsburg: A Jewish Community in Transition* (New York, 1961) – ציטירט אין [8]; נאך נישט געזען.

25. Jerome R. Mintz, *Hasidic People: A Place in the New World* (Harvard University Press, 1992) – ציטירט אין [5]; נאך נישט געזען.

26. Wikimedia Commons – JTeitelbaum.jpg: רבי יואל ביי דער פארזאמלונג פון דעם התאחדות הרבנים, 1958, פובליק דאמעין.

27. Jewish Telegraphic Agency (JTA), 2006 – "בערך 400 סאטמארער פאמיליעס אין ברוקלין" אין 1961; געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער.

7. אפענע פראגעס און וואס מען דארף נאך נאכקוקן

- **1946 אדער 1947:** רוב מקורות שרייבן 1946; נאדלער (YIVO) שרייבט 1947 און רעכנט "32 יאר" פון דארט. מיר שטעלן 1946 מיט א באמערקונג; צו באשטעטיגן לויט א פאסאזשיר-ליסטע פון דער שיף "וואלקעניע" אין די נאציאנאלע ארכיוון.
- **26 אדער 27 סעפטעמבער:** ביידע טעג זענען ראש השנה תש"ז. ווי אזוי מען האט זיך געפירט מיט אנקומען אויף יום טוב, ווערט אין קיין מקור נישט ערקלערט; נישט אריינלייגן קיין השערה.
- **דער וועג פון ארץ ישראל ביז דער שיף:** נישט געפונען.
- **פארוואס ער האט פארלאזט ארץ ישראל:** פינף נוסחאות (חובות; באנקראט; געלט זאמלען; א שליחות; א פרואוו וואס איז נישט געלונגען). די ערשטע דריי זענען נאר אין וויקיפעדיע. קיין פסק.
- **"א יאר נאך דער פטירה פון זיין טאכטער":** אין דער ענגלישער וויקיפעדיע אויף סאטמאר – פאסט נישט מיט דער פטירה אין תשי"ד/1953. ווערט געברענגט נאר אלס סתירה.
- **די טעכטער:** די עלטסטע אדער די יינגסטע – די העברעאישע און די אידישע וויקיפעדיע זענען זיך סותר. קיין נאמען ווערט נישט געזאגט, אויך נישט די נעמען פון דער שול אין ירושלים און פון דער מיידלשער שולע, וואס טראגן א נאמען פון א פרוי.
- **דער באזוך אין 1932 און די רבנות אין ירושלים:** נאר אין דער ענגלישער וויקיפעדיע.

- **דער זכרון אין "על הגאולה ועל התמורה":** נאר א טראנסקריפּציע פון OCR; פאר מען שטעלט עס אויפן עקראן, פארגלייכן מיט דעם ספר.
- **"ער איז געבליבן":** רבנים (העברעאישע וויקיפּעדיע), חסידים (אידישע וויקיפּעדיע), אדער די אגודה האט געשטערט (קרן-קראץ). קיין ערשט-האנטיגער דאקומענט.
- **די איסט סייד:** נאר אין דער אידישער וויקיפּעדיע.
- **די ערשטע גרופּע:** ניין מענער (פרענקל), עטליכע טוצנדער (נאדלער), בערך 70 (העברעאישע וויקיפּעדיע). קיין נעמען פון די ערשטע משפחות, אויסער דעם פרעזידענט.
- **דער גבאי:** ר׳ יוסף אשכנזי און ר׳ אפרים יוסף דב אשכנזי – צי איינער אדער צוויי, נישט קלאר.
- **דער ערשטער בית המדרש:** קיין אדרעס, יאר אדער געביידע. ווען 152 ראדני סטריט איז געקויפט געווארן – נישט באקאנט. צו זוכן אין די ברוקלינער אייגנטום-רעקארדס.
- **די דאקומענטן פון 1948 און 1952:** בלויז דורך ענציקלאפּעדיעס; דער טעקסט פון די תקנות איז נישט געזען. די איינשרייבונג פון 1948 קען מען בעטן פון דער ניו יארקער סטעיט.
- **ר׳ משה טייטלבוים:** וויליאמסבורג ביז 1966 (ענגלישע וויקיפּעדיע) קעגן בארא פּארק זינט דער מלחמה ("ניו יארק טיימס" 1979).
- **די ציפערן פון 1961:** 860 משפחות קעגן "בערך 400 פאמיליעס" (JTA). ווער האט געמאכט די פארשונג – נישט באקאנט; מעגליך פּאל אדער קראנצלער, אבער דאס איז נאר אונזער השערה און ווערט נישט געזאגט.
- **די תקנות פון די 1950ער (טעלעוויזיע, שידוכים, קליידונג):** נאר אין דער ענגלישער וויקיפּעדיע, אן א דאטום פון יעדער תקנה. פּרטים וואס באטרעפן פרויען-קליידונג זענען דא בכוונה נישט געברענגט.
- **"חדש אסור מן התורה" ביי די מאשינען:** ציטירט אין דער העברעאישער וויקיפּעדיע אן א מקור אין א ספר.
- **דער ווארט פון מייזעלס ("פון פינצטערניש צו פינצטערניש"):** טייל שטעלן עס ביי חיפה, טייל ביי ניו יארק; דער ארגינעל איז נישט געזען.
- **כ"א כסלו:** ווען דער מנהג פון "יום ההצלה" האט זיך אנגעהויבן – נישט געפונען.
- **די עדה החרדית:** 1951 (העברעאישע וויקיפּעדיע) אדער 1953 (YIVO); די יארן פון די באזוכן זענען פארשידן. די פולע באהאנדלונג – קאפּיטל 7.
- **בילדער:** קיין באשטעטיגטע פאטאגראפיע פון רבי יואל פון 1945–1948 איז נישט געפונען. דאס בילד פון 1958 (Wikimedia Commons) מעג מען נוצן, אבער נאר מיט דעם אויפשריפט "1958".
- **ציטאטן:** די ציטאטן פון דער העברעאישער און דער אידישער וויקיפּעדיע זענען ווערטלעך ווי זיי שטייען; די ציטאטן פון נאדלער, פרענקל, דער "ניו יארק טיימס" און די רעצענזיעס זענען איבערגעזעצט פון ענגליש, און ווערן אויפן עקראן אנגעצייכנט "איבערזעצונג".
- **נעמען:** קיין פרויען-נעמען ווערן נישט געזאגט – די רביצין, די טעכטער, און די מיט-מחברטע פון "אמעריקען שטעטל" (אין דער רשימה: "Myers et al.") ווערן נישט גערופן מיטן נאמען. אויף דאקומענטן אויפן עקראן (פאסאזשיר-ליסטעס, איינשרייבונגען) מוזן פרויען-נעמען פארבלערט ווערן.
- **צייט-באלאנס:** די אונטער-טיילן לויפן בערך: 4.1 – 713, 4.2 – 617, 4.3 – 890, 4.4 – 873, 4.5 – 885, 4.6 – 809 ווערטער (צוזאמען 4,787 – בערך 34 מינוט). 4.2 איז א ביסל קירצער ווי די פּלאן און 4.6 א ביסל לענגער; ביים רעקארדירן קען מען דאס אויסגלייכן.

דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 5 – אויפבויען די קהלה: מוסדות, חינוך, חסד (2:05:00–2:35:00 · 30:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 5: אויפבויען די קהלה – מוסדות, חינוך, חסד

תורה ויראה, די מיידלשע שולע, כשרות און דער התאחדות הרבנים, ביקור חולים, "דער איד" – לענג 30:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 2:05:00–2:35:00 · נאראציע בערך 4,200 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור (YIVO, ענציקלאפעדיעס, צייטונגען פון יענער צייט, היסטאריקער), אין א דאקומענט פון יענער צייט, אדער אין דעם רבי'נס אייגענעם ספר.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער מענטשן פון דער קהלה דערציילן עס, אדער עס שטייט נאר אין זכרונות און אין די אייגענע שריפטן פון די מוסדות; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, אדער עס איז א טענה פון איין צד; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל. די נומעראציע איז נאר פאר דעם קאפיטל.
- ציטאטן שטייען נאר ווען מיר האבן געזען די ווערטער אין מקור. וואס איז איבערגעזעצט פון ענגליש, איז איבערגעזעצט און שטייט נישט אין גענדזן-פיסלעך; העברעאישע און אידישע ציטאטן שטייען ווי זיי זענען געשריבן.
- די ציטאטן פון "ויואל משה" (מאמר לשון הקודש) זענען גענומען פון דער מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו (2006), וואס האט א פאקסימיליע פון דעם ערשטן דרוק, תשכ"א (1961); מען ציטירט לויט מאמר און סימן.
- **צניעות:** די מיידלשע שולע ווערט נישט גערופן מיט איר נאמען, ווייל דער נאמען איז א פרויען-נאמען; די רביצין, וואס האט געגרינדעט ביקור חולים, ווערט נאר גערופן "די רביצין". קיין פרויען-נעמען שטייען נישט אין דעם קאפיטל.
- פילע פרטים פון די ערשטע יארן פון די מוסדות שטייען נישט אין קיין דאקומענט פון יענער צייט. וואו מיר האבן נאר איין מקור, אדער וואו דער מקור איז די מוסד אליין, זאגט די נאראציע עס.
- וואס עס איז געשען נאך דער הסתלקות אין 1979 ווערט דא נאר דערמאנט אלס הינטערגרונט, און עס ווערט אנגעצייכנט "נאך 1979".

1. נאראציע

5.1 חינוך פאר אינגלעך: תורה ויראה, חדרים און ישיבות · 2:05:00–2:12:00

ווען א קהלה פון פליטים הייבט אן פון דאס נייע, מוז זי באשליסן וואס קומט ערשט. [דאקומענטירט] ביי דעם סאטמארער רב איז די תשובה געווען קלאר: די קינדער. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] הערץ פרענקל, וואס איז שפעטער געווען פילע יארן א מנהל אין די סאטמארער מוסדות, שרייבט אין זיינע זכרונות אז ווען דער רבי האט זיך באזעצט אין וויליאמסבורג, איז זיין ערשטער פראיעקט געווען דער חינוך פון די קליינע קינדער. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] דאס איז א זכרון פון אינעווייניג, און עס שטימט מיט דעם וואס מען זעט שפעטער אין די מוסדות אליין. [טראדיציאנעלער באריכט]

דער רבי איז נישט געקומען קיין אמעריקע אן דערפארונג. [דאקומענטירט] [3][5] שוין אין ארשיווא האט ער געפירט א ישיבה, ווי די אידישע וויקיפעדיע שרייבט; קיין קראלי האט ער מיטגענומען זיין ישיבה; און אין סאטמאר, אין 1934, איז זיין ישיבה מיט 334 תלמידים געווען די גרעסטע אין שטאט. [דאקומענטירט] [3][4][5] פרענקל דערציילט, אז דער רבי האט אים אליין געזאגט אז ער האט געהאט דערפארונג מיט פירן א ישיבה פאר אינגלעך אין אייראפע. [טראדיציאנעלער באריכט] [17]

אין אמעריקע האט שוין יא געווען א נעץ פון ישיבות און תלמוד תורות, מערסטנס אויפגעבויט אויפן ליטווישן אופן. [דאקומענטירט] [6] דער סאטמארער רב האט זיך דערצו נישט אנגעשלאסן. [דאקומענטירט] [6] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: "כמו בקהילות הונגריות אחרות שהתמקמו בברוקלין, סירב האדמו"ר להצטרף לרשת החינוך החרדית-ליטאית הקיימת, והקים אחת משלו". [דאקומענטירט] [6] דאס הייסט: ווי אנדערע אונגארישע קהלות וואס האבן זיך באזעצט אין ברוקלין, האט ער נישט געוואלט זיך אנשליסן צו דעם עקזיסטירנדן נעץ, און האט אויפגעשטעלט אן אייגענעם. [דאקומענטירט] [6]

דער נאמען פון די אינגלשע מוסדות איז "תורה ויראה". [דאקומענטירט] [5][7] לויט דער אידישער וויקיפעדיע, נעמען די מוסדות אריין א תלמוד תורה פאר קליינע אינגלעך, ישיבות פאר יונגערע און עלטערע בחורים, און קעמפס פאר די זומער-חדשים. [דאקומענטירט] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע דערמאנט אויך צוויי העכערע ישיבות מיט זייערע אמעריקאנער נעמען: "יונייטעד טאלמודיקל סעמינארי" און "ישיבת מהרי"ט דסאטמאר". [דאקומענטירט] [7] ווען יעדע פון זיי איז געגרינדעט געווארן, און וואס דער נאמען "מהרי"ט" מיינט דא, ערקלערט דער מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [7]

ווען איז תורה ויראה געגרינדעט געווארן? [אומקלאר/מחלוקת] דא מוז מען זאגן אפן: קיין איינציגער פון אונזערע מקורות גיט נישט קיין יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [5][6][7] דער ערשטער דאקומענט מיט א דאטע וואס מיר האבן געפונען, וואו דער נאמען "ישיבה תורה ויראה" שטייט, איז א באריכט פון דער "דזשואיש טעלעגראפיק עידזשענסי" פון יאנואר 1969. [דאקומענטירט] [18] אז די מוסדות האבן עקזיסטירט פיל פריער, איז זיכער – זיי ווערן דערמאנט ווי א פעסטע זאך אין 1969 – אבער דאס יאר פון אנהייב בלייבט אן אפענע פראגע. [אומקלאר/מחלוקת]

וואס האט מען געלערנט, און אויף וועלכער שפראך? [דאקומענטירט] דער רבי האט זיך געהאלטן ביי דער אונגארישער טראדיציע וואס האט זיך געשטעלט קעגן יעדער ענדערונג. [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער האט געפאדערט אז מען זאל נישט טוישן גארנישט אין די סדרי בית הכנסת און אין "סדרי החינוך", אפילו ענדערונגען וואס זענען נישט קעגן די באקאנטע מקורות פון הלכה. [דאקומענטירט] [4] די שפראך פון לערנען איז געווען אידיש, ווי אין דער היים. [דאקומענטירט] [7] די אידישע וויקיפעדיע דערציילט, אז אין די ערשטע יארן פלעגן מאדערנע אידן רופן יעדן איד וואס איז געווען פרום ווי אין דער אלטער היים "א סאטמארער" – דער נאמען פון דער שטאט איז געווארן א נאמען פאר א לעבנסשטייגער. [טראדיציאנעלער באריכט] [5] די וויקיפעדיע ברענגט דערויף נישט קיין מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [5] היסטאריקער שרייבן, אז סאטמאר איז געווען איינע פון די הויפט-כוחות וואס האבן אויפגעהאלטן אידיש אלס א לעבעדיגע שפראך אין אמעריקע. [דאקומענטירט] [7][25]

ווען וועלטלעכע לימודים, וואס דאס געזעץ אין ניו יארק פאדערט פון יעדער שולע, ברענגט פרענקל א מעשה. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] לויט אים, האבן טייל עלטערן נישט געוואלט שיקן זייערע קינדער צו "ענגליש", און דער רבי האט זיי געענטפערט, אז אויב זיי ווילן נישט, זאלן זיי שיקן די קינדער צו די "מלאכים" – א גרופע וואס איז געווען נאך שטרענגער. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] די ווערטער זענען איבערגעזעצט פון ענגליש, ווי פרענקל האט זיי געשריבן נאך פילע יארן; מיר האבן נישט קיין צווייטן מקור דערויף. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] די מעשה ווייזט, לויט פרענקל, אז דער רבי האט נישט געמאכט פון ענגליש קיין עיקר, אבער ער האט עס אויך נישט געשטעלט אויף א ריכטונג פון קנאות קעגן דעם געזעץ. [טראדיציאנעלער באריכט] [17]

א באזונדערער פונקט: דער רבי האט נישט געוואלט אז יעדער בחור זאל בלייבן אין כולל אויף שטענדיג. [דאקומענטירט] [6] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט ער מוטיגט זיינע חסידים ארויסצוגיין ארבעטן, און אנשטאט א פעסטן כולל האט ער באטאנט די מצוה פון חסד, און געפאדערט אז זיי זאלן געבן צדקה ווי ווייט זיי קענען. [דאקומענטירט] [6] פרענקל דערציילט, אז לויט דעם רבי'ן זאל א יונגערמאן לערנען צוויי-דריי שעה, ארבעטן, און דערנאך לערנען נאך צוויי-דריי שעה. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] אללען נאדלער, א היסטאריקער וואס שרייבט קריטיש, שרייבט אז דער רבי האט שטארק אפגערעדט אלע אויסער די גרעסטע עילויים פון בלייבן לאנג אין ישיבה. [אומקלאר/מחלוקת] [21] פון אינעווייניג זעט מען דאס אלס א וועג צו האלטן א קהלה וואס שטייט אויף אירע אייגענע פיס; נאדלער פארשטייט עס אנדערש – דער צוהערער קען זיך אליין מאכן א מיינונג. [אומקלאר/מחלוקת]

דער רבי איז געווען דער ראש ישיבה. [דאקומענטירט] [4] נאכן שלאג וואס האט אים געטראפן אין פעברואר 1968, האט ר׳ נתן יוסף מייזעלס פארנומען זיין פלאץ אלס ראש ישיבה, און איז געווארן דער אפיציעלער שפרעכער. [דאקומענטירט] [4] די ישיבה איז אויך געווען א כלי פון דיסציפלין: אין יאנואר 1969 זענען דריי בחורים, צווישן 17 און 19 יאר, ארויסגעשיקט געווארן פון תורה ויראה, ווייל זיי האבן זיך אנגעשלאסן אן רשות אין א דעמאנסטראציע ביי די פאראייניגטע פעלקער; די צוויי וואס האבן חרטה געהאט, האט מען מוחל געווען. [דאקומענטירט] [18]

ווי גרויס איז דאס געווארן? [אומקלאר/מחלוקת] פון זיין לעבן האבן מיר נישט קיין זיכערע ציפער. [אומקלאר/מחלוקת] די ציפערן וואס מען טרעפט זענען פון שפעטער: די "דזשואיש טעלעגראפיק עידזשענסי" רעדט אין 2006 וועגן בערך 20,000 קינדער; פרענקל, ארום 2016, וועגן 37,000; און די "ניו יארק טיימס" האט אין 2006 געשריבן אז אויב דער סאטמארער נעץ אין ניו יארק וואלט געווען א פובליק שול-סיסטעם, וואלט ער געווען דער פערטער גרעסטער אין גאנץ ניו יארק סטעיט, נאך די סיסטעמען פון ניו יארק סיטי, באפאלא און ראטשעסטער. [אומקלאר/מחלוקת] [7][17][19] דאס זענען ציפערן נאך 1979, און פון פארשידענע יארן און פארשידענע שטעט; מען דארף זיי נישט מישן. [אומקלאר/מחלוקת]

5.2 חינוך פאר מיידלעך: די מיידלשע שולע · 2:12:00–2:16:00

א שולע פאר מיידלעך איז פאר א חסידישער קהלה פון אונגארן געווען א נייע זאך. [דאקומענטירט] [6][16] אין די שטעטלעך פון יענער געגנט האבן מיידלעך געלערנט אין דער היים, פון טאטע און מאמע. [דאקומענטירט] [16] פארוואס האט דער סאטמארער רב דאך געעפנט א שולע פאר מיידלעך אין וויליאמסבורג? [דאקומענטירט]

די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער האט מורא געהאט אז מען וועט איינשרייבן די מיידלעך אין די "בית יעקב" שולעס, און דערפאר האט ער געעפנט אן אייגענע שולע – הגם פילע פון זיינע לייט זענען דערקעגן געווען, ווייל אזא זאך איז נישט געווען איינגעפירט אין די דערפער פון אונגארן. [דאקומענטירט] [6] די ענגלישע וויקיפעדיע זאגט עס שארפער: ער האט עס געעפנט נאר ווייל ער האט מורא געהאט אז אנדערש וועלן עלטערן שיקן זייערע טעכטער קיין בית יעקב. [אומקלאר/מחלוקת] [7] די צוויי מקורות שטימען אז די בית יעקב שולעס זענען געווען א סיבה; זיי זענען נישט איינס צי דאס איז געווען די איינציגע סיבה. [אומקלאר/מחלוקת] [6][7]

דא האבן מיר עפעס וואס איז זעלטן אין דעם קאפיטל: דעם רבי'נס אייגענע ווערטער. [דאקומענטירט] [15] אין "ויואל משה", אין מאמר לשון הקודש, שטייען עטליכע סימנים וועגן חינוך הבנות. [דאקומענטירט] [15] לויט שאול מאגיד, איז דער טייל געשריבן געווארן אלס א תשובה צו ר׳ פנחס הירשפרונג פון מאנטרעאל, און ער איז צוגעלייגט געווארן אין דער צווייטער אויפלאגע פון "ויואל משה" אין 1961. [דאקומענטירט] [16]

אין סימן מ"א שרייבט דער רבי: "ומ"מ מהראוי לעשות עכשיו בדורינו איזה בית חינוך לבנות ללמדם מה שמותר ללמדם עפ"י השו"ע". [דאקומענטירט] [15] דאס הייסט: עס איז ראוי היינט, אין אונזער דור, צו מאכן א בית חינוך פאר מיידלעך, צו לערנען מיט זיי וואס מען מעג לערנען לויטן שולחן ערוך. [דאקומענטירט] [15] און פארוואס דוקא איצט? [דאקומענטירט] אין סימן מ"ב ערקלערט ער, אז אמאל איז גענוג געווען וואס א מיידל האט באקומען פון טאטע און מאמע, "אבל בדור האחרון שנשתנה מצב הדור יותר לגריעותא ולא סגי אף להבנות מה שמקבלות מאבי' ואמה". [דאקומענטירט] [15] אין סימן מ"ג ברענגט ער דעם רמ"א אין יורה דעה, סימן רמ"ו, סעיף ו', אז א פרוי מוז לערנען די דינים וואס זענען שייך צו איר. [דאקומענטירט] [15]

אבער מיט קלארע גרענעצן. [דאקומענטירט] [15] אין סימן ל׳ שרייבט ער, אז לשון הקודש מיט מיידלעך לערנען – "בודאי שאין שום מקום", און ער ברענגט דעם ספרי: "בניכם ולא בנותיכם". [דאקומענטירט] [15] און אין סימן נ׳ ווארנט ער: "ובענין חינוך הבנות מאוד מאוד הכרח להשגחה יתירה בענין הרע ומר ר"ל קריאת ספרים החילונים שקורין ביכלך". [דאקומענטירט] [15] מאגיד באמערקט, אז אין איין ארט רעכנט דער רבי רש"י צווישן די זאכן וואס מען מעג לערנען, און אין אן אנדער ארט רופט ער חומש מיט רש"י אן איסור; מען דארף נישט מאכן פון דעם איין פשוטע שיטה, נאר לערנען יעדן סימן אין זיין ארט. [אומקלאר/מחלוקת] [16]

ווי פארשטייט מען דאס היסטאריש? [דאקומענטירט] שאול מאגיד, א פראפעסאר וואס האט איבערגעזעצט די הויפט-שריפטן פון דעם רבי'ן אויף ענגליש, רופט די שולע א גרויסע נייערונג אין דער וועלט פון דער אונגארישער ארטאדאקסיע, און ער שרייבט אז די טענה פון "ירידת הדורות" איז דער שליסל פון דער גאנצער הצדקה. [אומקלאר/מחלוקת] [16] דאס איז זיין לייענונג; דער רבי אליין שרייבט נאר אז דער מצב פון דור האט זיך געטוישט, און אז מען דארף דערפאר א חיזוק. [דאקומענטירט] [15]

ווען איז די שולע געעפנט געווארן? [אומקלאר/מחלוקת] קיין מקור גיט נישט קיין יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [6][7] דער איינציגער אנהאלט-פונקט איז פרענקל, וואס איז אין 1959 אויפגענומען געווארן אלס מנהל פון די ענגלישע לימודים. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] ער דערציילט, אז דער רבי האט אים דעמאלט געזאגט, אז ער ווייסט נישט ווי אזוי צו פירן א חסידישע שולע פאר מיידלעך – אין דער שטאט סאטמאר האט מען אזוינס נישט געהאט. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] און ער דערציילט, אז אין די יארבוכן פון דער שולע האט מען נישט געדרוקט קיין בילדער פון די מיידלעך, און די ספרים פון ענגליש האט מען צענזורירט. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] דאס זענען זכרונות פון איין מענטש, געשריבן נאך פילע יארן. [טראדיציאנעלער באריכט]

5.3 כשרות, בתי הוראה, מקוואות; דער התאחדות הרבנים · 2:16:00–2:22:00

א קהלה אין דער אלטער היים איז געווען מער ווי א בית המדרש. [דאקומענטירט] זי האט געהאט א מקוה, שוחטים, א בית הוראה, א בית עלמין. [דאקומענטירט] דער סאטמארער רב האט דאס אלעס געקענט פון פריער. [דאקומענטירט] [4] שוין אין 1939 האט א קארעספאנדענט פון דער צייטונג "הצופה" געשריבן, אז זיין איינפלוס גייט איבער גאנץ קארפאט-רוסלאנד, און אז אין דער גאנצער געגנט נעמט ער אויף רבנים, שוחטים און גבאים. [דאקומענטירט] [4] דער ציטאט שטייט אין דער העברעאישער וויקיפעדיע; דעם ארגינעלן ארטיקל האבן מיר נישט געזען. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

אין וויליאמסבורג איז די קהלה קהל ייטב לב געווארן דער ראם פאר די אלע זאכן. [דאקומענטירט] [5] די אידישע וויקיפעדיע רעכנט אויס וואס די קהלה האט אין זיך: "בתי מדרשים, מקוואות, בתי הוראה, מצה בעקעריי, בתי חיים און נאך". [דאקומענטירט] [5] זי גיט נישט קיין יארן ווען יעדע זאך איז געגרינדעט געווארן, און דאס איז דער איינציגער מקור וואס מיר האבן פאר די מקוואות, די מצה-בעקעריי און די בתי חיים אלס מוסדות פון דער קהלה. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

די הויפט-שול איז געשטאנען אויף 152 ראדני סטריט, לויט דער "ניו יארק טיימס" פון 1979. [דאקומענטירט] [2] אבער אין זיין צייט האט מען געעפנט פילע בתי מדרשים אין די סאטמארער געגנטן. [דאקומענטירט] [6] די העברעאישע וויקיפעדיע באמערקט, אז עס איז נישט געווען קיין חיוב צו דאווענען מיט דעם רבי'ן יעדן שבת און יום טוב, און זי פארשטייט, אז ער האט געזען זיינע לייט מער ווי א ציבור וואס גייט אין זיין דרך און האלט אויף מוסדות פאר דער קהלה, ווי א חסידות וואס איר עיקר איז דאס צוגעבונדן זיין צום רבי'ן. [אומקלאר/מחלוקת] [6] דאס איז די לייענונג פון דער וויקיפעדיע, נישט פון דעם רבי'ן אליין. [אומקלאר/מחלוקת] [6]

דער גרעסטער שריט פון ארגאניזאציע איז געווען דער התאחדות הרבנים. [דאקומענטירט] [8] דער פולער נאמען, ווי עס שטייט אין דער ענציקלאפעדיע, איז "התאחדות הרבנים דארצות הברית וקנדא"; אויף ענגליש: "סענטראל ראבינישקל קאנגרעס". [דאקומענטירט] [8] ווען איז ער געגרינדעט געווארן? [אומקלאר/מחלוקת] דא זענען פאראן דריי יארן. [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע ענציקלאפעדיע-ארטיקלען וועגן דעם התאחדות און וועגן סאטמאר שרייבן 1953; שאול מאגיד שרייבט 1954; און די ביאגראפיעס פון דעם רבי'ן אויף ענגליש און אויף העברעאיש שרייבן 1955, און זאגן אז ער איז געשטאנען בראש ביז זיין לעצטן טאג. [אומקלאר/מחלוקת] [3][4][7][8][16] מיר פסקענען נישט; אויפן עקראן שטייען אלע דריי יארן. [אומקלאר/מחלוקת]

דער ציל, לויט דער ענציקלאפעדיע, איז געווען צו זיין א דאך פאר די נייע חרדישע קהלות וואס זענען איבערגעפלאנצט געווארן פון אייראפע, און זיי צו געבן אלע זייערע רעליגיעזע באדערפענישן. [דאקומענטירט] [8] צווישן די גרינדער און דעם עקזעקוטיוו-ראט רעכנט זי אויס: דעם סאטמארער רב; ר' לוי יצחק גרינוואלד, דעם צעהלימער רב; ר' יוסף גרינוואלד, דעם פאפא רב; ר' שמעון ישראל פאזען, דעם שאפראנער רב; ר' יונתן שטייף, דעם וויענער רב; און ר' משה טייטלבוים, דעם סיגעטער רב, זיין פלימעניק. [דאקומענטירט] [8] עס זענען געווען צוויי ועדים: דער "ועד לחיזוק הדת", אונטער ר' רפאל בלום

פון קאשוי, ר' הלל ליכטנשטיין פון קראסנא, ר' יעקב לעבאוויטש פון קאפיש און ר' משה ביק פון מעזשביזש; און דער "ועד לעניני הוראה", אונטער ר' נפתלי הערצקא העניג פון שארמאש. [דאקומענטירט] [8]

דער התאחדות האט געהאט א בית דין פאר דין תורות צווישן מענטשן, פאר גיטין און קידושין, און א באזונדערן בית הוראה וואס האט געענטפערט שאלות פון פרי' ביז האלבע נאכט. [דאקומענטירט] [8] דעם בית הוראה האט פילע יארן געפירט ר' שלום קרויס, דער אודווארער רב; ווען ער האט אנגעהויבן, שטייט נישט אין מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [8] דער ערשטער דעקאן איז געווען ר' מרדכי שבתי בערקאוויטש, ביז 1979, און דער עקזעקוטיוו-דירעקטאר, מער ווי פופציג יאר, ר' יצחק גליק. [דאקומענטירט] [8] די ענציקלאפעדיע רופט דעם התאחדות א דאך פאר שטרענג-קאנסערוואטיווע, אנטי-ציוניסטישע קהלות, מערסטנס פון אונגארישן אפשטאם, וואס סאטמאר שטיצט און פירט. [דאקומענטירט] [7]

און כשרות? [דאקומענטירט] די ענציקלאפעדיע ערקלערט, אז די כשרות-שטאנדארטן פון די אנגעקומענע פון אייראפע זענען געווען אנדערש ווי די וואס מען האט אנגענומען אין אמעריקע, און דערפאר האט דער התאחדות אויפגעשטעלט אן אפטיילונג פאר השגחה. [דאקומענטירט] [8] דאס זעלבע ארטיקל גיט אבער צוויי באריכטן: איינמאל, אז די אפטיילונג איז געגרינדעט געווארן אין 1975 דורך דעם וואדזשיסלאווער רב, ר' יששכר בער ראטנבערג; און איינמאל, אז ער האט זי געפירט צוזאמען מיט ר' אשר באבאד, דעם טארטיקאווער רב. [אומקלאר/מחלוקת] [8] איינער פון די ערשטע גרויסע פראיעקטן איז געווען א שחיטה פאר עופות און פלייש לויט די שטרענגע שטאנדארטן פון די קהלות; ווען, זאגט דער מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [8] אין 1980, נאך דער הסתלקות, איז ר' יודל גרובער אויפגענומען געווארן צו אנטוויקלען די אפטיילונג. [דאקומענטירט] [8]

ביי זיין צוגאנג צו נייע זאכן אין הלכה ברענגט די העברעאישע וויקיפעדיע א ביישפיל. [דאקומענטירט] [4] ער האט נישט געוואלט אפילו קוקן אויף א מאשין צו בודק זיין סת"ם, און ער איז געווען קעגן שבת-עלעוועיטארס; און ער האט געזאגט, ווי די וויקיפעדיע ציטירט: "הוא בכלל מה שהשריש לנו מרן החת"ם סופר – חדש אסור מן התורה". [דאקומענטירט] [4] די וויקיפעדיע גיט נישט קיין מקור פון וואו די ווערטער זענען גענומען. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

אין 1954, לויט מאגיד, האט ער ארגאניזירט א פראטעסט אין ניו יארק קעגן דעם וואס מען האט אין ארץ ישראל אוועקגעשיקט תימנישע קינדער אין וועלטלעכע קיבוצים, און קעגן א פאדערונג פון דער מדינה צו פרומע מיידלעך וועגן מיליטער-דינסט. [דאקומענטירט] [16] צי דער פראטעסט איז געלאפן אונטערן נאמען פון דעם התאחדות, זאגט דער מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [16] דאס פירט שוין צו דעם קאמף פון דער שיטה – דער נושא פון קאפיטל 7. [דאקומענטירט]

5.4 חסד: ביקור חולים, צדקה-קאסעס, זארג פאר ארעמע און קראנקע · 2:22:00–2:29:00

ווען מען רעדט וועגן דעם סאטמארער רב'ס קהלה, רעדט מען אסאך וועגן שיטה און וועגן קנאות. [דאקומענטירט] אבער די מקורות, פון אינעווייניג און פון אינדרויסן, שטעלן אויך אוועק א צווייטע זייט: חסד. [דאקומענטירט] [5][6] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, ווי מיר האבן שוין געזען, אז ער האט באטאנט די מצוה פון חסד, און געפאדערט פון זיינע חסידים צו געבן צדקה ווי ווייט זיי קענען. [דאקומענטירט] [6]

חסד אין ארץ ישראל האט אנגעהויבן פאר דער מלחמה. [דאקומענטירט] [4] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט ער שוין אין אויגוסט 1932, ביי זיין באזוך אין ירושלים, איינגעווייט א תמחוי – א קיך פאר ארעמע – לזכר נשמת זיין עלטסטער טאכטער, וואס איז נפטר געווארן. [דאקומענטירט] [4] דאס איז נאר אין איין מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

דאס בעסטע באקאנטע מוסד פון חסד איז ביקור חולים. [דאקומענטירט] [11][12] די ערשטע יארן זענען נישט קלאר. [אומקלאר/מחלוקת] די וועבזייטל פון דער ארגאניזאציע אליין שרייבט "אנהייב פון די 1950ער יארן"; די ענציקלאפעדיע-ארטיקל וועגן ביקור חולים שרייבט 1956; און די ארטיקל וועגן סאטמאר – 1957. [אומקלאר/מחלוקת] [7][11][12] אויך ווער עס האט עס געגרינדעט, ווערט אנגעגעבן אויף צוויי אופנים. [אומקלאר/מחלוקת] לויט דעם ענגלישן ארטיקל וועגן סאטמאר, איז עס געווען די רביצין, דעם רבי'נס צווייטע ווייב. [אומקלאר/מחלוקת] [7] די וועבזייטל פון ביקור חולים דערציילט, אז די רביצין האט עס אנגעהויבן צוזאמען מיט א פרוי פון דער קהלה, אין דער קיך פון יענער פרוי'ס שטוב. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] און די

אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אז דער רבי צוזאמען מיט דער רביצין האט געגרינדעט פילע מוסדות פון הילף, ווי ביקור חולים, רב טוב און קרן הצלה. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די נאמען פון יענער פרוי ווערט אנגעגעבן אין צוויי פארשידענע פארמען אין די מקורות; מיר ברענגען דעם נאמען נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [11][12]

ווי האט עס אויסגעזען? [דאקומענטירט] לויט דער וועבזייטל, האבן זיי געקאכט, איינגעפאקט און געפארן צו די שפיטעלער אין ניו יארק, כדי אידישע קראנקע זאלן באקומען כשר'ע עסן וואס היילט. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] שפעטער האט מען אנגעהויבן צו העלפן אויך די משפחות פון די קראנקע, מיט צימערן אין די שפיטעלער, אפן טאג און נאכט, מיט עסן. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] פון א קליינער קיך אין שטוב איז עס געוואקסן, לויט דער וועבזייטל, צו א גרויסער קיך פאר מסחר, מיט א פולן שטאב. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] דער כלל, ווי די ארגאניזאציע שרייבט היינט: אלע דינסטן זענען אומזיסט, און מען דארף נישט זיין קיין מיטגליד פון דער סאטמארער קהלה. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] די ענציקלאפעדיע באשטעטיגט, אז ביקור חולים האט א שם אז עס העלפט אלע אידן, אן א חילוק פון וואו זיי שטאמען. [דאקומענטירט] [12]

היינט, נאך 1979, שטייט ביקור חולים אויף 545 בעדפארד עוועניו אין וויליאמסבורג; עס זענען פאראן אנדערע סאטמארער ביקור חולים אין בארא פארק און אין ניו יארק סטעיט. [דאקומענטירט] [11][12] די ענציקלאפעדיע רעדט וועגן בערך 2,000 מאלצייטן א וואך, צימערן אין שפיטעלער מיט חלב ישראל, דירות נעבן שפיטעלער און א פריוואטע באס-ליניע; די ארגאניזאציע אליין שרייבט "טויזנטער מאלצייטן א וואך". [אומקלאר/מחלוקת] [11][12] דאס זענען ציפערן פון היינט, נישט פון זיין צייט. [דאקומענטירט]

די רביצין איז אין די זכרונות געבליבן ווי א מאמע פון דער קהלה. [טראדיציאנעלער באריכט] [11][17] פרענקל שרייבט, אז זי האט חתונה געמאכט אומצאליגע יתומים – פון א שידוך ביז געפינען א דירה פארן פארפאלק. [טראדיציאנעלער באריכט] [17] און ער דערציילט, אז דער רבי און די רביצין האבן שטילערהייט צוגעשטעלט געלט פאר שכר לימוד פון קינדער וואס האבן נישט געקענט צאלן. [טראדיציאנעלער באריכט] [17]

נאך צוויי מוסדות ווערן אויף זיין נאמען צוגעשריבן. [דאקומענטירט] [5][7] "רב טוב" איז געגרינדעט געווארן, לויט דער ענגלישער ענציקלאפעדיע, אין די 1950ער יארן צו העלפן אידן אין סאוועטן-פארבאנד; היינט העלפט עס מערסטנס אידן פון איראן און תימן. [דאקומענטירט] [7] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט די גרינדונג צו דעם רבי'ן מיט דער רביצין. [אומקלאר/מחלוקת] [5] אגב: "רב טוב" איז אויך דער נאמען פון זיין ספר אויף חומש; די מקורות מאכן נישט קיין פארבינדונג צווישן די צוויי נעמען. [דאקומענטירט] [3]

"קרן הצלה" ווערט באשריבן אלס א קאסע צו שטיצן ישיבות און ארעמע אין ארץ ישראל, פאר די וואס נעמען נישט קיין געלט פון דער רעגירונג. [דאקומענטירט] [7] דא איז פאראן א חילוק: די אידישע וויקיפעדיע זאגט אז דער רבי האט עס געגרינדעט; די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט, אז די עדה החרדית פירט "קרן ההצלה" מיט דער הילף פון סאטמאר. [אומקלאר/מחלוקת] [5][14]

דער חסד איז נישט געבליבן אין ברוקלין. [דאקומענטירט] [6] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז סאטמאר האט געגרינדעט ארגאניזאציעס פון חסד סיי אין אמעריקע און סיי אין ארץ ישראל, פאר קראנקע אין שפיטעלער און פאר זייערע משפחות, און פאר פראפעסיאנעלע מעדיצינישע הילף; און אז טייל סאטמארער חסידים געבן אויך צדקה אויסער דער קהלה. [דאקומענטירט] [6] אין ארץ ישראל איז די פראגע פון געלט פארבונדן מיט דער שיטה. [דאקומענטירט] [6][7] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט, אז די נעצן פון חינוך פון סאטמאר און פון דער עדה החרדית אין ארץ ישראל זענען אינגאנצן אומאפהענגיג, און באקומען זייער געלט פון חוץ לארץ. [דאקומענטירט] [7] די העברעאישע וויקיפעדיע לייגט צו, אז סאטמארער חסידים זענען די גרעסטע נדבנים פון דער עדה החרדית און פון אנדערע חרדישע מוסדות וואס נעמען נישט קיין בודזשעטן פון דער מדינה. [דאקומענטירט] [6] אין בני ברק זענען פאראן די מוסדות "קדושת התורה" און "עטרת יואל", אונטער דעם נאמען "מוסדות רבינו יואל", געשטיצט פון סאטמארער חסידים; ווען זיי זענען געגרינדעט געווארן, זאגט דער מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת] [14] די גאנצע שאלה פון דער עדה החרדית און איר פארבינדונג מיט דעם רבי'ן – אין קאפיטל 7. [דאקומענטירט]

און דאס פירט צו א גרונט-פרינציפ: געלט. [דאקומענטירט] די ענגלישע ענציקלאפעדיע שרייבט, אז זיין פאליסי איז געווען צו בלייבן אינגאנצן אומאפהענגיג – נישט זיך אנשליסן צו קיין אנדערע אידישע גרופע, און נישט נעמען פון זיי קיין געלט; זיינע חסידים האבן אויפגעבויט א נעץ פון געשעפטן, וואס איז געווען די עקאנאמישע באזע פאר די מוסדות פון דער קהלה. [דאקומענטירט] [7] די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט די זעלבע זאך: נישט אפהענגען פון קיין כוחות פון אינדרויסן, אויך נישט ביים זאמלען געלט. [דאקומענטירט] [6] פון דער מדינה אין ארץ ישראל האט ער נישט געלאזט נעמען קיין שום געלט – אזוי שרייבן פרענקל, נאדלער און די אידישע וויקיפעדיע. [דאקומענטירט] [5][17][21] צי די מוסדות אין אמעריקע האבן אין זיין צייט גענומען געלט פון דער אמעריקאנער רעגירונג, האבן מיר נישט געפונען קיין מקור – נישט אויף יא און נישט אויף ניין. [אומקלאר/מחלוקת]

גמילות חסדים-קאסעס און הצלה-אמבולאנסן? [אומקלאר/מחלוקת] אין אונזערע מקורות האבן מיר נישט געפונען קיין סאטמארער גמ"ח מיט א נאמען פון זיין צייט, און קיין מקור פארבינדט נישט "הצלה" מיט סאטמאר אדער מיטן רבי'ן; דערפאר רעדט דער סקריפט נישט דערפון. [אומקלאר/מחלוקת]

5.5 א קול אין דרוק: "דער איד"; דער אויפבוי פון דער קהלה · 2:29:00–2:35:00

א קהלה וואס וויל זיך אפטיילן פון דער אַרומיגער וועלט, דארף אויך האבן וואס צו לייענען. [דאקומענטירט] [6] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז מען האט געגרינדעט עטליכע צייטונגען און פארלאגן, כדי צו געבן לייען-מאטעריאל פאר דעם ציבור, און אז דער ערשטער דור קינדער האט גערעדט נאר אידיש, און אויף א הויכן שטאפל. [דאקומענטירט] [6] די וויכטיגסטע פון די צייטונגען איז געווען "דער איד". [דאקומענטירט] [9][10]

ווי אזוי איז "דער איד" אנגעקומען צו סאטמאר? [אומקלאר/מחלוקת] דא מוז מען אנהייבן מיט דעם וואס איז קלאר. [דאקומענטירט] די צייטונג איז געגרינדעט געווארן אין 1953, תשי"ג, דורך אהרן ראזמארין, אלס א צייטונג וואס איז ארויס איינמאל אין צוויי וואכן. [דאקומענטירט] [9][10] ראזמארין איז פריער געווען א רעדאקטאר אין "מארגן זשורנאל", וואו ער האט געפירט שפאלטן וועגן די לעבנס-געשיכטעס פון רבנים און וועגן מנהגים; ער האט פארלוירן די ארבעט ווען "דער טאג" האט אין 1953 איבערגעקויפט יענע צייטונג. [דאקומענטירט] [9] דער ערשטער רעדאקטאר פון "דער איד" איז געווען אוריאל צימער, אן אנטי-ציוניסטישער שרייבער. [דאקומענטירט] [9] אין איין מקור ווערט דער גרינדער'ס נאמען געשריבן אנדערש, "ראזמאן". [אומקלאר/מחלוקת] [9]

ווי אזוי איז זי אריבער צו סאטמאר? [אומקלאר/מחלוקת] עס זענען פאראן פיר באריכטן. [אומקלאר/מחלוקת] שאול מאגיד שרייבט, אז דער רבי האט די צייטונג געגרינדעט. [אומקלאר/מחלוקת] [16] די ענגלישע ביאגראפיע זאגט, אז ער האט זי געקויפט און געפירט די השגחה. [אומקלאר/מחלוקת] [3] דער ענגלישער ארטיקל וועגן "דער איד" שרייבט, אז ראזמארין האט זי פארקויפט צו עסקנים פון דער סאטמארער קהלה, צווישן זיי ר' סענדער דייטש. [אומקלאר/מחלוקת] [9] און דער העברעאישער ארטיקל זאגט, אז ארום תשט"ו, 1955, האט ראזמארין פארקויפט די קאנטראל איבער דער צייטונג צו חסידות סאטמאר. [אומקלאר/מחלוקת] [10] דאס יאר 1955 שטייט נאר אין דעם איינעם מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [10]

אויך ווער עס האט זי רעדאגירט, איז פאראן אין צוויי נוסחאות. [אומקלאר/מחלוקת] דער ענגלישער ארטיקל זאגט, אז ר' סענדער דייטש איז געווען הויפט-רעדאקטאר און ארויסגעבער נייצן יאר, ביז ער האט אין 1971 אנגעהויבן "די אידישע צייטונג". [אומקלאר/מחלוקת] [9] דער העברעאישער ארטיקל זאגט, אז דער רבי האט באשטימט ר' בערל פרידמאן, דעם זון פון ר' ליפא פרידמאן, אלס הויפט-רעדאקטאר, און אז די צייטונג איז מער ווי פערציג יאר געדרוקט געווארן אין דער דרוקעריי פון ר' סענדער דייטש. [אומקלאר/מחלוקת] [10] ביידע קענען זיין ריכטיג פאר פארשידענע יארן; די מקורות זאגן עס נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

אבער אויף איין זאך שטימען אלע מקורות: דער רבי האט באשטימט די ליניע. [דאקומענטירט] [9][10] דער העברעאישער ארטיקל שרייבט, אז פון דעמאלט אן האט ער באשטימט די ליניע פון דער צייטונג – חסידיש-קאנסערוואטיוו און אנטי-ציוניסטיש. [דאקומענטירט] [10] פארוואס א צייטונג? [דאקומענטירט] די ענגלישע ביאגראפיע ברענגט צוויי סיבות: די אנדערע אידישע צייטונגען האבן געהאט אינהאלט וואס מען טאר נישט לייענען, צוליב פריצות און צוליב חוסר דרך ארץ פאר גדולי

ישראל; און ער האט געוואלט א פלאטפארמע צו פארשפרייטן זיינע געדאנקען. [דאקומענטירט] [3] א מעשה וואס דער ענגלישער ארטיקל ברענגט: דער רבי האט איינמאל מסכים געווען צו אן אויפרוף פון געלט פאר דער צייטונג אין דער נאכט פון יום כיפור, אלס א קעגנגעוויכט צו די ציוניסטישע אויפרופן וואס מען פלעגט האלטן אין יענעם טאג. [טראדיציאנעלער באריכט] [9] דאס שטייט נאר אין דעם איינעם מקור, אן א יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [9]

אין 1972 האט ר׳ חיים משה שטויבער געמאכט פון "דער איד" א וואכנבלאט מיט נייעס פון דער גאנצער וועלט. [דאקומענטירט] [9][10] לויט דעם העברעאישן ארטיקל איז זי בערך פערציק יאר געווען די איינציקע חרדישע צייטונג אין אמעריקע, ביז דער רעדאקטאר ר׳ אברהם פרידמאן איז אוועק אין תשמ"ו, 1986, און האט געגרינדעט "די צייטונג"; אנדערע מקורות שרייבן 1988. [אומקלאר/מחלוקת] [10] דער נאמען אליין איז א סימן פון דער קהלה: לויט דער כלל-אויסלייג וואלט מען געשריבן "דער ייד"; "דער איד" איז דער אויסלייג פון דער אונגארישער אידיש. [דאקומענטירט] [9][10] אין דער צייטונג זענען נישט געדרוקט געווארן קיין בילדער פון פרויען, און זי איז געווען שארף קעגן דער מדינה, קעגן די ציוניסטן, און אפילו קעגן אגודת ישראל. [דאקומענטירט] [9][10]

איצט קענען מיר זען דאס גאנצע געביידע. [דאקומענטירט] די קהלה קהל ייטב לב איז געווען דער ראם, מיט דעם רבי'ן אלס די העכסטע רוחניות'דיגע סמכות, נישט אלס אן אנגעשטעלטער מיט געהאלט. [דאקומענטירט] [3][4] דער ערשטער פרעזידענט, ר׳ אליעזר, אדער לעאפאלד, פרידמאן, א געוועזענער באנק-דירעקטאר פון טשעכאסלאוואקיי, איז געווען דער הויפט-עסקן ביז זיין פטירה אין 1972; נאך אים – ר׳ לייביש לעפקאוויטש. [דאקומענטירט] [6][7] די "ניו יארק טיימס" האט אין 1979 גערעדט וועגן א ראט פון דרייסיג מאן; אן אנדער מקור רעדט וועגן א ראט פון דרייצן זקנים אונטער ר׳ סענדער דייטש. [אומקלאר/מחלוקת] [2][7] אפשר זענען דאס צוויי פארשידענע קערפערשאפטן. [אומקלאר/מחלוקת]

ווער האט געפירט די מוסדות אין די לעצטע יארן? [אומקלאר/מחלוקת] נאכן שלאג אין 1968 איז דער רבי זעלטן ארויס צום ציבור. [דאקומענטירט] [3][4] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז די רביצין איז געווארן דער הויפט-כח הינטער די קולאסן, צוזאמען מיט דעם הויפט-גבאי ר׳ אפרים יוסף דוב אשכנזי, דעם גבאי ר׳ עזריאל גליק, און ר׳ נתן יוסף מייזעלס, און אז זיי האבן פאקטיש געפירט די קהלה ביז זיין הסתלקות. [אומקלאר/מחלוקת] [4] קעגן דעם שטייט דער באריכט פון 1969, וואס רופט די אויסשליסונג פון די דריי בחורים א סימן פון דעם רבי'נס אומצופרידנקייט. [אומקלאר/מחלוקת] [18] ביידע זאכן קענען זיין אמת צו גלייך; מיר פסקענען נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי אזוי שאצן די מקורות דאס גאנצע? [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער האט אויפגעשטעלט א ברייטע סאציאלע אינפראסטרוקטור, וואס איז געוואקסן מיט דער חסידות. [דאקומענטירט] [6] נאדלער, א קריטישער היסטאריקער, שרייבט אז ער האט אויפגעבויט א שטארקע קהלה וואס האט זיך אינגאנצן אליין אויסגעהאלטן. [דאקומענטירט] [21] א רעצענזיע אויף צוויי נייע בוכער זאגט, אז ביידע – די חסידישע ביאגראפן און די היסטאריקער – שטימען אז דער אויפבוי איז געווען א בולטער ערפאלג. [דאקומענטירט] [20] און די "ניו יארק טיימס" האט אים אין 1979 גערופן א פירער אן מידקייט, וואס האט צוזאמענגעהאלטן די צעשפליטערטע חסידישע קהלה. [דאקומענטירט] [2] די אלע ציטאטן זענען איבערגעזעצט פון ענגליש. [דאקומענטירט]

אבער די מוסדות זענען נישט געווען דער ציל פאר זיך. [דאקומענטירט] יעדער פון זיי – די אומאפהענגיקייט פון געלט, די שולע מיט אירע גרענעצן, די כשרות, די צייטונג מיט איר ליניע – איז געווען א פרי פון א גאנצע השקפה. [דאקומענטירט] [4][6] וואו שטאמט די השקפה? [דאקומענטירט] פון חתם סופר, פון צאנז, פון דער אונגארישער ארטאדאקסיע; פון אמונה אין גלות און גאולה. [דאקומענטירט] [4] דאס איז די שיטה – און מיט איר הייבן מיר אן קאפיטל 6. [דאקומענטירט]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען און קיין מיידלעך – אויך נישט אין 5.2 (די מיידלשע שולע) און נישט אין 5.4 (ביקור חולים); דארט ווייזט מען נאר טעקסט, בנינים פון אינדרויסן, און דעם ספר. קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים – ביי גאס-בילדער פון וויליאמסבורג און פון די שפיטעלער אין מאנהעטן דארף

מען אכטונג געבן אויף קירכן-טורעמס און קרייצן אויף שפיטעלער (א טייל שפיטעלער האבן קריסטלעכע נעמען און סימנים); קיין סטאטועס פון מענטשן; קיין אויפשריפטן מיט פרויען-נעמען – דער שילד פון דער מיידלשער שולע ווערט פארבלערט. ביי צייטונגען ("דער איד") – בלויז זייטן אן בילדער פון פרויען, אדער פארבלערט. פון רבי יואל: דאס בילד פון 1958 ביי דער פארזאמלונג פון דעם התאחדות הרבנים – פון Wikimedia Commons, פובליק דאמעין – פאסט דא בעסער ווי אין יעדן אנדערן קאפיטל; אנדערע בילדער נאר מיט א באשטעטיגטן מקור און יאר.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	5.0	שווארצער עקראן, דער קעפל "קאפיטל 5: אויפבויען די קהלה – מוסדות, חינוך, חסד"; א טיר פון א חדר עפנט זיך	אייגענע גראפיק	
2	5.1	גאסן פון וויליאמסבורג אין די 1950ער–1960ער יארן: לי עוועניו, בעדפארד עוועניו, ראדני סטריט; חסידים גייען אין חדר	Brooklyn Public Library – Brooklyn Collection – Brooklyn Daily Eagle photographs; Library of Congress – New York World-Telegram and Sun collection	נאר בילדער מיט מענער; מען שניידט אויס פרויען אין הינטערגרונט
3	5.1	די בנינים פון די ערשטע חדרים און ישיבות אין וויליאמסבורג, פון אינדרויסן	NYC Municipal Archives – 1940s Tax Photographs און 1980s Tax Photographs (א בילד פון יעדן בנין אין שטאט)	זוכן לויט אדרעס; די אדרעסן פון די ערשטע מוסדות מוז מען ערשט באשטעטיגן
4	5.1	די ישיבה אין סאטמאר פאר דער מלחמה (334 תלמידים, 1934) – א בילד פון בית המדרש אדער פון תלמידים	YIVO Archives – Photo collections – Satu Mare; Yad Vashem – Photo Archive	נאר א בילד מיט א באשטעטיגטן ארט און יאר
5	5.1	קינדער-הענט אויף א גמרא; א מלמד מיט אינגלעך ביי א טיש (נאר אינגלעך)	אייגענע אויפנאמע אין א חדר מיט רשות פון דער הנהלה; אדער Brooklyn Collection	קיין פנים פון קינדער אן רשות פון די עלטערן
6	5.1	דער ארטיקל פון JTA, 31 יאנואר 1969 – "Yeshiva Torah V'Yirah" – א שניט פון טעקסט	JTA Archive – jta.org/archive	נאר דער טעקסט
7	5.1	א בילד פון ר' נתן יוסף מייזעלס	Satmar mosdos archive / Der Yid archive	נאר מיט באשטעטיגטן מקור; אנדערש – בלויז דער נאמען אויפן עקראן
8	5.1	די טאבעלע "ווי גרויס" – 20,000 / 37,000 / "דער פערטער גרעסטער" – אלס גראפיק	אייגענע גראפיק	אנצייכענען "נאך 1979"
9	5.2	א בנין פון א מיידלשער שולע אין וויליאמסבורג פון אינדרויסן, אן מענטשן; דער שילד פארבלערט	NYC Municipal Archives – 1980s Tax Photographs, אדער אייגענע אויפנאמע אין דער פרי	קיין מיידלעך, קיין פרויען; דער נאמען פון דער שולע פארבלערט
10	5.2	דער שער-בלאט פון "ויואל משה" (פאקסימיליע פון תשכ"א)	hebrewbooks.org – "ויואל משה", מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו	דער זעלבער סקאן ווי אין דעם ווידעא פון ויואל משה

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
11	5.2	שניטן פון מאמר לשון הקודש: סי' ל' ("בניכם ולא בנותיכם"), סי' מ"א ("בית חינוך לבנות"), סי' מ"ב ("שנשתנה מצב הדור"), סי' נ' ("ביכלך") – מיט די ווערטער אונטערגעשטראכן	hebrewbooks.org – דער סקאן פון דער מהדורא חדשה (בלאט 430, 441–445, 449 אין פדף)	נאר פון סקאן; קיין געמאכטע טעקסט
12	5.2	שולחן ערוך, יורה דעה סי' רמ"ו ס"ו מיט דעם רמ"א – א שניט	hebrewbooks.org – שולחן ערוך יורה דעה	
13	5.2	דער טיטל-בלאט פון מאגידס בוך – Luminos, open access	University of California Press / Luminos	נאר דער טיטל-בלאט; ערשט קוקן אז עס איז נישטא קיין בילד פון א פרוי
14	5.3	152 ראדני סטריט – דער בית המדרש פון קהל ייטב לב, פון אינדרויסן	NYC Municipal Archives – Tax Photographs; NYT 1979 – TimesMachine	
15	5.3	רבי יואל ביי דער פארזאמלונג פון דעם התאחדות הרבנים, 1958	Wikimedia Commons – JTeitelbaum.jpg, פובליק דאמעין	דער אויפשריפט: "1958" – נישט 1953–55
16	5.3	בילדער פון די רבנים פון דעם עקזעקוטיוו-ראט: צעהלים, פאפא, שאפראן, וויען, סיגעט	Wikimedia Commons; ארכיוון פון די חסידישע הויפן	נאר באשטעטיגטע בילדער; אנדערש – נאר די נעמען
17	5.3	דער סימן פון דער השגחה פון דעם התאחדות הרבנים אויף א פעקל	אייגענע אויפנאמע פון א פראדוקט	א היינטיגע זאך – אנצייכענען "היינט"
18	5.3	א שוחט ביי דער ארבעט, א מקוה פון אינדרויסן, א מצה-בעקעריי (מענער ביים בעקן)	אייגענע אויפנאמעס מיט רשות; Brooklyn Collection	קיין בלוט; ביים מקוה – נאר דער בנין פון אינדרויסן
19	5.3	די צייטונג "הצופה" פון 1939 – א שניט	National Library of Israel – Historical Jewish Press – JPress	ערשט געפינען דעם ארטיקל; ביז דאן – נישט ווייזן
20	5.4	די שפיטעלער פון מאנהעטן פון וויטן (פאסאדן, אן קרייצן); א שטאב פון ביקור חולים (מענער טראגט עסן)	Satmar Bikur Cholim – satmarlbc.org – מיט רשות; אייגענע אויפנאמעס	אנצייכענען "היינט"; קיין פרויען אין דער קיך
21	5.4	545 בעדפארד עוועניו – פון אינדרויסן	Google Street View; אייגענע אויפנאמע נאר אלס רעפערענץ	
22	5.4	ירושלים, 1932 – גאסן פון אלטן ישוב (פאר דעם תמחוי)	Library of Congress – Matson Photo Service collection	נאר מענער; קיין קירכן-טורעמס אין הינטערגרונט
23	5.4	א פושקע פון צדקה, א קאסע-ביכל – סימבאליש	אייגענע אויפנאמע	
24	5.5	זייטן פון "דער איד" פון די 1950ער–1970ער יארן: דער קעפל, די אויסלייג "דער איד"	מיקראפילם: NYPL – Dorot Jewish Division; Der Yid archive; YIVO Library	נאר זייטן אן בילדער פון פרויען

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
25	5.5	"מארגן זשורנאל" און "דער טאג" – די קעפלעך	NYPL – Dorot Jewish Division; National Library of Israel – JPress	
26	5.5	א דרוקעריי מיט אלטע מאשינען (מענער ביי דער ארבעט)	Library of Congress – New York World-Telegram and Sun collection; Brooklyn Collection	
27	5.5	דער ארטיקל פון דער "ניו יארק טיימס", 14 סעפטעמבער 1979 – א שניט	NYT TimesMachine (מיט ליצענץ)	נאר דער טעקסט
28	5.5	די דיאגראמע "דער בוים פון די מוסדות" (טייל 4)	אייגענע גראפיק	
29	5.5→6	א בית המדרש אין דער נאכט, א ליכט איבער א ספר; דער שער-בלאט פון שו"ת "חתם סופר"	hebrewbooks.org; אייגענע אויפנאמע	איבערגאנג צו קאפיטל 6

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	5.0	קאפיטל 5 · אויפבויען די קהלה – מוסדות, חינוך, חסד · 1946–1979	
2	5.1	"דער ערשטער פראיעקט: חינוך פון די קליינע קינדער" – לויט הערץ פרענקל · איבערזעצונג	[17] – [טראדיציאנעלער באריכט]
3	5.1	סאטמאר, 1934 · 334 תלמידים אין דער ישיבה	[3][4]
4	5.1	"סירב האדמו"ר להצטרף לרשת החינוך החרדית-ליטאית הקיימת, והקים אחת משלו"	[6] – ציטאט
5	5.1	תורה ויראה · תלמוד תורה · ישיבה קטנה און גדולה · קעמפס	[5][7]
6	5.1	United Talmudical Seminary · ישיבת מהרי"ט דסאטמאר	[7]
7	5.1	דער ערשטער דאקומענט מיט א דאטע: JTA, 31 יאנואר 1969 · דאס יאר פון דער גרינדונג – נישט באקאנט	[18] – [אומקלאר/מחלוקת]
8	5.1	א יונגערמאן: לערנען 2–3 שעה · ארבעטן · לערנען 2–3 שעה – לויט פרענקל	[17] – [טראדיציאנעלער באריכט]
9	5.1	ר' נתן יוסף מייזעלס · ראש ישיבה אנשטאט דעם רבי'ן נאך 1968	[4]
10	5.1	בערך 20,000 · 37,000 · "דער פערטער גרעסטער סיסטעם אין ניו יארק סטעיט" – נאך 1979	[7][17][19] – [אומקלאר/מחלוקת]
11	5.2	מורא פאר "בית יעקב"? – די איינציגע סיבה אדער איינע פון די סיבות	[6][7] – [אומקלאר/מחלוקת]
12	5.2	ויואל משה · מאמר לשון הקודש · א תשובה צו ר' פנחס הירשפרונג, מאנטרעאל · צוגעלייגט אין דער אויפלאגע תשכ"א	[15][16]
13	5.2	"ומ"מ מהראוי לעשות עכשיו בדורינו איזה בית חינוך לבנות ללמדם מה שמותר ללמדם עפ"י השו"ע" – סי' מ"א	[15] – ציטאט

#	אונטער-טייל	איפשריפט	מקור / באמערקונג
14	5.2	"אבל בדור האחרון שנשתנה מצב הדור יותר לגריעותא" – סי׳ מ"ב	[15] – ציטאט
15	5.2	שולחן ערוך יורה דעה רמ"ו ס"ו, ברמ"א – סי׳ מ"ג	[15]
16	5.2	"בניכם ולא בנותיכם" – סי׳ ל׳ · "ביכלך" – סי׳ נ׳	[15] – ציטאט
17	5.2	1959 · הערך פרענקל – מנהל פון די ענגלישע לימודים · דאס יאר פון דער גרינדונג – נישט באקאנט	[17] – [אומקלאר/מחלוקת]
18	5.3	"בתי מדרשים, מקוואות, בתי הוראה, מצה בעקעריי, בתי חיים און נאך"	[5] – ציטאט
19	5.3	152 ראדני סטריט · קהל ייטב לב	[2]
20	5.3	התאחדות הרבנים דארצות הברית וקנדא · Central Rabbinical Congress	[8]
21	5.3	1953? 1954? 1955?	[3][4][7][8][16] – מחלוקת
22	5.3	סאטמאר · צעהלים · פאפא · שאפראן · וויען · סיגעט	[8]
23	5.3	ועד לחיזוק הדת · ועד לעניני הוראה	[8]
24	5.3	השגחה אויף כשרות: 1975 · דער וואדזשיסלאוועער רב – אדער מיט דעם טארטיקאוועער רב	[8] – [אומקלאר/מחלוקת]
25	5.3	"הוא בכלל מה שהשריש לנו מרן החת"ם סופר – חדש אסור מן התורה" – לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע	[4] – ציטאט, אן א מקור
26	5.3	1954 · א פראטעסט אין ניו יארק – לויט מאגיד	[16]
27	5.4	ירושלים · אויגוסט 1932 · א תמחוי לזכר נשמת זיין עלטסטער טאכטער	[4] – איין מקור
28	5.4	ביקור חולים · אנהייב 1950ער? 1956? 1957?	[7][11][12] – מחלוקת
29	5.4	די רביצין – אליין? מיט א פרוי פון דער קהלה? מיט דעם רבי'ן?	[5][7][11] – מחלוקת
30	5.4	"אלע דינסטן אומזיסט" – לויט דער ארגאניזאציע · איבערזעצונג	[11] – [טראדיציאנעלער באריכט]
31	5.4	רב טוב · 1950ער יארן · אידן פון סאוועטן-פארבאנד	[5][7]
32	5.4	קרן הצלה – געגרינדעט פון דעם רבי'ן? אדער געפירט פון דער עדה החרדית מיט סאטמאר?	[5][14] – מחלוקת
33	5.4	אומאפהענגיג: קיין געלט פון אנדערע גרופעס · קיין געלט פון דער מדינה	[5][6][7][17][21]
34	5.5	דער איד · 1953 · תשי"ג · אהרן ראזמארין · איינמאל אין צוויי וואכן	[9][10]
35	5.5	געגרינדעט? געקויפט? פארקויפט צו עסקנים? פארקויפט ארום 1955?	[3][9][10][16] – מחלוקת
36	5.5	1972 · א וואכנבלאט · ר׳ חיים משה שטויבער	[9][10]
37	5.5	"די צייטונג" · 1986 אדער 1988	[10] – מחלוקת
38	5.5	ר׳ אליעזר (לעפאלד) פרידמאן · 1904–1972 · ר׳ לייביש לעפקאוויטש · 1920–1998	[6][7]
39	5.5	א ראט פון 30 – אדער 13 זקנים?	[2][7] – [אומקלאר/מחלוקת]
40	5.5	"א פירער אן מידקייט" – די ניו יארק טיימס, 1979 · איבערזעצונג	[2]

4. מאפּעס, צייט-ליניע און דיאַגראַמען

4.1 דיאַגראַם: דער בוים פֿון די מוסדות

דיאַגראַם: די מוסדות פֿון דער קהלה, מיט די יאָרן ווי זיי שטייען אין די מקורות.

4.2 דיאַגראַם: די דריי יאָרן פֿון דעם התּאחדות הרבנים

דיאַגראַם: דריי יאָרן פֿאַר דער גרינדונג פֿון דעם התּאחדות הרבנים, יעדעס מיט זיין מקור.

4.3 צייט-ליניע: די מוסדות, 1946–1979

יאר	געשעעניש	מקור	סימן
1932	ירושלים: א תמחוי לזכר נשמת זיין עלטסטער טאכטער	[4]	[אומקלאר/מחלוקת] – איין מקור
1934	סאטמאר: די ישיבה מיט 334 תלמידים	[3][4]	[דאקומענטירט]
1939	"הצופה": ער נעמט אויף רבנים, שוחטים און גבאים אין דער געגנט	[4]	[אומקלאר/מחלוקת] – ארגינעל נישט געזען
1946	אנקומען קיין ניו יארק – ראש השנה תש"ז; דער ערשטער פראיעקט – חינוך	[3][4][17]	[דאקומענטירט] / [טראדיציאנעלער באריכט]
1948	קהל ייטב לב – חול המועד פסח תש"ח	[3][4]	[דאקומענטירט]
1950ער יארן	רב טוב	[7]	[דאקומענטירט]
1952	די תקנות – ניסן תשי"ב	[3][4]	[דאקומענטירט]
1953	"דער איד" – געגרינדעט דורך אהרן ראזמארין	[9][10]	[דאקומענטירט]

יאר	געשעעניש	מקור	סימן
1953–1955	דער התאחדות הרבנים	[3][4][7][8][16]	[אומקלאר/מחלוקת]
1954	א פראטעסט אין ניו יארק וועגן די תימנישע קינדער	[16]	[דאקומענטירט]
ארום 1955	"דער איד" גייט אריבער צו סאטמאר	[10]	[אומקלאר/מחלוקת] – איין מקור
1950ער, 1956, 1957	ביקור חולים	[7][11][12]	[אומקלאר/מחלוקת]
1959	הערץ פרענקל – מנהל פון ענגליש אין דער מיידלשער שולע	[17]	[טראדיציאנעלער באריכט]
1961	מאמר לשון הקודש אין דער צווייטער אויפלאגע פון "ויואל משה"	[16]	[דאקומענטירט]
1968	דער שלאג (23 פעברואר); ר' נתן יוסף מייזעלס – ראש ישיבה אנשטאט אים	[3][4]	[דאקומענטירט]

יאר	געשעעניש	מקור	סימן
1969	JTA: "ישיבה תורה ויראה" – דער ערשטער דאקומענט מיט א דאטע	[18]	[דאקומענטירט]
1971	ר' סענדער דייטש – "די אידישע צייטונג"	[9]	[דאקומענטירט]
1972	"דער איד" ווערט א וואכנבלאט; ר' אליעזר פרידמאן נפטר	[6][7][9]	[דאקומענטירט]
1975	השגחה אויף כשרות פון דעם התאחדות הרבנים	[8]	[אומקלאר/מחלוקת] – ווער האט געפירט
1979	הסתלקות; "א פירער אן מידקייט" – די ניו יארק טיימס	[2][3]	[דאקומענטירט]

4.4 טאבעלע: "דער איד" – פיר באריכטן

#	וואס שטייט	מקור
א	דער רבי האט די צייטונג געגרינדעט	[16] מאגיד
ב	ער האט זי געקויפט און געפירט די השגחה	[3] ענגלישע ביאגראפיע
ג	ראזמארין האט זי פארקויפט צו עסקנים פון סאטמאר, צווישן זיי ר' סענדער דייטש	[9] ענגלישער ארטיקל
ד	ארום תשט"ו (1955) האט ראזמארין פארקויפט די קאנטראל צו חסידות סאטמאר	[10] העברעאישער ארטיקל

4.5 טאבעלע: ביקור חולים – ווען און ווער

פראגע	נוסח א	נוסח ב	נוסח ג
ווען	אנהייב פון די 1950ער יארן [11]	1956 [12]	1957 [7]
ווער	די רביצין אליין [7]	די רביצין מיט א פרוי פון דער קהלה, אין דער שטוב [11]	דער רבי מיט דער רביצין [5]

5. איבערגאנג צו קאפיטל 6 (פראדוקציע)

נאראציע: זען דעם סוף פון 5.5. בילד: דער "בוים פון די מוסדות" (טייל 4.1) ווערט שטיל; די צווייגן גייען אויס איינע נאך די אנדערע, ביז עס בלייבט נאר דער שטאם. די קאמערע גייט פון דעם בנין אויף ראדני סטריט אין א בית המדרש אין דער נאכט: א ליכט איבער אן אפענעם ספר; דער שער-בלאט פון שו"ת "חתם סופר". א שטילער עקראן מיט דעם קעפל "קאפיטל 6: די שיטה – יסודות אין תורה און השקפה", און די ערשטע אונטער-טייל "די וואָרצלען: דער חתם סופר, צאנז, און די אונגארישע ארטאדאקסיע". מוזיק: די ווארעמע טעמע פון קאפיטל 5 ווערט ערנסטער און לאנגזאמער. אין קאפיטל 6: די וואָרצלען פון דער שיטה, אמונה און גלות, זיך אפטיילן און קנאות, און די ערשטע שטריכן פון "ויואל משה".

6. מקורות פאר קאפיטל 5

1. Allan Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty" / "Teitelbaum, Yoel", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Satmar_Hasidic_Dynasty
2. ראדני סטריט; א ראט פון 30; "א פירער אן מידקייט" – גערבענגט 152 – *The New York Times*, 14 September 1979 דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער.
3. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026).
4. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
5. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים".
6. העברעאישע וויקיפעדיע, "חסידות סאטמר".
7. English Wikipedia, "Satmar (Hasidic dynasty)".
8. English Wikipedia, "Central Rabbinical Congress".
9. English Wikipedia, "Der Yid".
10. העברעאישע וויקיפעדיע, "דער איד".
11. Satmar Bikur Cholim, די וועבזייטל פון דער ארגאניזאציע: https://www.satmarlbc.org/ און https://www.satmarlbc.org/about – א מקור פון דער מוסד אליין.
12. English Wikipedia, "Satmar Bikur Cholim".
13. English Wikipedia, "Edah HaChareidis".
14. העברעאישע וויקיפעדיע, "העדה החרדית".
15. רבי יואל טייטלבוים, "ויואל משה", מאמר לשון הקודש, סימנים ל׳, מ"א–מ"ג, נ׳ (מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו, מיט פאקסימיליע פון דער ערשטער אויפלאגע, ברוקלין תשכ"א) – ציטאטן לויט דער טראנסקריפציע פון סקאן; די גרענעץ צווישן סימנים מ׳ און מ"א איז נאר בערך.

16. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access) – אריינפיר, און די איבערזעצונג פון מאמר לשון הקודש.
17. Jonathan Mark, א ארטיקל אין *The New York Jewish Week*, 2016, וועגן די זכרונות פון Hertz Frankel – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער; נאך נישט ווידער געזען.
18. Jewish Telegraphic Agency (JTA), 31 January 1969 – די דריי בחורים פון ישיבה תורה ויראה.
19. Jewish Telegraphic Agency (JTA), 2006 – "בערך 20,000 קינדער" – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער.
20. *Jewish Review of Books* – א רעצענזיע אויף Nathaniel Deutsch און Michael Casper, *A Fortress in Brooklyn*, און אויף David N. Myers et al., *American Shtetl*.
21. Allan Nadler, "The Riddle of the Satmar", *Jewish Ideas Daily* – געברענגט דורך אונזערע פריערדיקע פארשונג-בלעטער; נאך נישט ווידער געזען.
22. English Wikipedia, "Williamsburg, Brooklyn".
23. Wikimedia Commons – JTeitelbaum.jpg: רבי יואל ביי דער פארזאמלונג פון דעם התאחדות הרבנים, 1958, פובליק דאמעין.
24. English Wikipedia, "Bais Yaakov".
25. George Kranzler, *Williamsburg: A Jewish Community in Transition* (New York, 1961) – ציטירט אין [7]; נאך נישט געזען.

7. אפענע פראגעס און וואס מען דארף נאך נאכקוקן

- **תורה ויראה:** קיין יאר פון גרינדונג איז נישט געפונען; דער ערשטער דאקומענט מיט א דאטע איז פון 1969. די אדרעסן פון די ערשטע חדרים און ישיבות – נישט געפונען.
- **די מיידלשע שולע:** קיין יאר פון גרינדונג; דער איינציגער אנהאלט-פונקט איז 1959 (פרענקל). צי מאמר לשון הקודש איז געשריבן געווארן פאר אדער נאך דער עפענונג – נישט קלאר.
- **"ויואל משה":** די ציטאטן פון מאמר לשון הקודש זענען גענומען פון א טראנסקריפציע פון סקאן; פאר דער פראדוקציע דארף מען זיי פארגלייכן מיט דעם סקאן אליין (בלאט 430, 441–445, 449 אין פדף). דער ציטאט "ומ"מ מהראוי לעשות..." שטייט ביים אנהייב פון סימן מ"א, וואו די גרענעץ פון סימן איז נאר בערך. מאגידס באמערקונג וועגן רש"י (איינמאל מותר, איינמאל אסור) – מען דארף געפינען די צוויי ערטער אין ספר.
- **התאחדות הרבנים:** 1953, 1954 אדער 1955 – אפן. די פרטים וועגן די ועדים און דעם שטאב שטייען נאר אין איין ענציקלאפעדיע-ארטיקל.
- **כשרות און שחיטה:** 1975 – ווער האט געפירט (וואדזשיסלאוו אליין, אדער מיט טארטיקאוו); ווען די שחיטה האט אנגעהויבן – נישט באקאנט. מקוואות, מצה-בעקעריי, בתי חיים – נאר אין דער אידישער וויקיפעדיע, אן יארן; קיין חברה קדישא מיט א נאמען איז נישט געפונען.
- **"הצופה", 1939:** דער ציטאט שטייט אין דער העברעאישער וויקיפעדיע; דער ארגינעל ארטיקל איז נישט געזען.
- **"חדש אסור מן התורה" (סת"ם-מאשין, עלעוועיטארס):** אין דער העברעאישער וויקיפעדיע אן א מקור – מען דארף געפינען וואו דער רבי האט דאס געזאגט אדער געשריבן.
- **ביקור חולים:** דריי יארן, דריי נוסחאות ווער עס האט געגרינדעט. די וועבזייטל פון דער ארגאניזאציע שרייבט אז איינער פון די גרינדער איז געווען א "גערעטעוועטער פון אוישוויץ"; דאס שטימט נישט מיט די דאקומענטירטע מקורות (קאסטנער באן, בערגן-בעלזן, שווייץ – קאפיטל 3), און דער סקריפט חזרט עס נישט איבער.
- **רב טוב און קרן הצלה:** ווער עס האט געגרינדעט – דער רבי (אידישע וויקיפעדיע) אדער אנדערע (ענגלישע/העברעאישע וויקיפעדיע); קיין יאר פאר קרן הצלה.

- **גמ"חים און "הצלה":** קיין סאטמארער גמ"ח פון זיין צייט מיט א נאמען איז נישט געפונען; "הצלה" ווערט נישט צוגעשריבן צו סאטמאר.
- **געלט פון דער אמעריקאנער רעגירונג:** קיין מקור פון זיין צייט – נישט אויף יא און נישט אויף ניין. אלע דאקומענטירטע פעלער זענען נאך 1979.
- **"דער איד":** געגרינדעט אדער געקויפט; 1955 נאר אין איין מקור; ר' סענדער דייטש אדער ר' בערל פרידמאן אלס רעדאקטאר; "די צייטונג" 1986 אדער 1988; די מעשה מיט דעם אויפרוף אין דער נאכט פון יום כיפור – אן א יאר. אלטע נומערן פון "דער איד" (1953–1979) דארף מען זוכן אין NYPL און YIVO.
- **ווער האט געפירט נאך 1968:** די רביצין מיט דריי עוזרים (העברעאישע וויקיפעדיע), קעגן דעם באריכט פון 1969 וועגן "דעם רבי'נס אומצופרידנקייט" – ביידע שטייען אויפן עקראן.
- **דער ראט:** 30 מאן (NYT 1979) אדער 13 זקנים – אפשר צוויי פארשידענע קערפערשאפטן.
- **בילדער:** קיין באשטעטיגטע פאטאגראפיע פון די ערשטע מוסדות אין די 1940ער–1950ער יארן איז נישט געפונען; דאס בילד פון 1958 (Wikimedia Commons) איז דאס בעסטע פאר 5.3.
- **צניעות:** די מיידלשע שולע, דער שול אין ירושלים וואס טראגט דעם נאמען פון זיין טאכטער, און די פרוי וואס האט מיט דער רביצין געגרינדעט ביקור חולים – ווערן נישט גערופן מיט קיין נאמען. די מיט-מחברטע פון "אמעריקען שטעטל" שטייט אלס "Myers et al.".
- **צייט-באלאנס:** 5.1 – 919, 5.2 – 580, 5.3 – 796, 5.4 – 941, 5.5 – 916 ווערטער (צוזאמען 4,152 – בערך 29.7 מינוט). 5.3 איז א ביסל קירצער ווי די פלאן (6 מינוט ≈ 840) און 5.5 א ביסל לענגער; ביים רעקארדירן קען מען דאס אויסגלייכן.

דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפּט פון 350 מינוט

קאפּיטל 6 – די שיטה: יסודות אין תורה און השקפה (2:35:00–3:15:00 · 40:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 6: די שיטה – יסודות אין תורה און השקפה

די ווארצלען אין אונגארן, גלות און גאולה, זיך אפטיילן און קנאות, לבוש און לשון, דער רב און דער רבי, און ווי חסידים האבן געלעבט מיט דער שיטה – לענג 40:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 2:35:00–3:15:00 · נאראציע בערך 5,600 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור, אין א דאקומענט פון יענער צייט, אין גמרא און מדרש, אדער אין דעם רבי'נס אייגענעם ספר.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער מענטשן פון דער קהלה דערציילן עס, אדער עס שטייט נאר אין זכרונות; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, עס איז א פירוש אדער א טענה פון איין צד, אדער מיר האבן נישט געזען דעם אריגינאל; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- **א כלל אין דעם קאפיטל:** וואס דער רבי שרייבט אליין אין "ויואל משה" ווערט אנגעצייכנט [דאקומענטירט] ; ווי היסטאריקער אדער שפעטערע מענטשן פארשטייען אדער ערקלערן עס, ווערט אנגעצייכנט [אומקלאר/מחלוקת] , אפילו ווען דער פירוש איז גאר באקאנט.
- די ציטאטן פון "ויואל משה" זענען גענומען ווארט ביי ווארט פון דער מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו (2006), וואס האט א פאקסימיליע פון דעם ערשטן דרוק, תשכ"א (1961); מען ציטירט לויט מאמר און סימן, און ביי דער הקדמה (וואס האט נישט קיין סימנים) לויט דעם בלאט אין יענער אויסגאבע. דער טייטש אויף אידיש נאך א ציטאט איז א טייטש, נישט קיין ציטאט.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל. די נומעראציע איז נאר פאר דעם קאפיטל.
- דער קאפיטל ערקלערט די יסודות. די שלש שבועות אליין, די דריי מאמרים פון "ויואל משה" ביז אין די פרטים, און "על הגאולה ועל התמורה" קומען אין קאפיטל 7; די מחלוקות מיט אנדערע גדולים – אין קאפיטל 9.
- **צניעות:** קיין פרויען-נעמען שטייען נישט אין דעם קאפיטל.

1. נאראציע

6.1 די ווארצלען: דער חתם סופר, צאנז, און די אונגארישע ארטאדאקסיע · 2:35:00–2:42:00

ביז אהער האבן מיר באגלייט דעם סאטמארער רב פון שטאט צו שטאט: סיגעט, אורשיווא, קראלי, סאטמאר, בערגן-בעלזן, ירושלים, וויליאמסבורג. [דאקומענטירט] איצט שטעלן מיר זיך אפ ביי א שאלה וואס גייט נישט פון ארט צו ארט: וואס איז די שיטה? [דאקומענטירט] וואס האט ער געהאלטן, אויף וואס האט ער זיך געשטיצט, און פון וועלכע ווארצלען איז עס געוואקסן? [דאקומענטירט] דער קאפיטל ערקלערט די יסודות; דער גרויסער ספר "ויואל משה" וועגן די שלש שבועות און דער מדינה קומט אין דעם קומענדיגן קאפיטל. [דאקומענטירט]

ווער עס וויל פארשטיין דעם סאטמארער רב, מוז אנהייבן אין פרעשבורג. [אומקלאר/מחלוקת] דארט איז געווען רב דער חתם סופר, ר' משה סופר, וואס איז געבוירן געווארן אין פראנקפורט אין 1762 און איז אין 1806 אויפגענומען געווארן פאר רב

אין פרעשבורג, די גרעסטע און וויכטיגסטע קהלה אין אונגארן. [דאקומענטירט] [26] ער איז דארט געבליבן ביז זיין פטירה, כ"ה תשרי ת"ר, אקטאבער 1839, און זיין ישיבה האט אויסגעהאדעוועט א גאנצן דור רבנים פאר אונגארן. [דאקומענטירט] [26]

פון דעם חתם סופר איז געבליבן א קורץ ווארט וואס איז געווארן א דגל: "חדש אסור מן התורה". [דאקומענטירט] [13] די ווערטער אליין זענען אן אלטע משנה אין מסכת ערלה, און דארט רעדט מען פון "חדש" – נייע תבואה פאר דעם עומר. [דאקומענטירט] [12] די משנה זאגט: "החדש אסור מן התורה בכל מקום". [דאקומענטירט] [12] דער חתם סופר האט גענומען די לשון פון דער משנה און זי געמאכט פאר א משל: א נייע זאך וואס מען וויל אריינברענגען אין אידישקייט איז אסור. [דאקומענטירט] [13] היסטאריקער און לומדים זענען נישט מסכים ווי ווייט ער אליין האט דאס געמיינט אלס הלכה, און ווי ווייט עס איז געווען א מליצה קעגן די רעפארמער פון זיין צייט. [אומקלאר/מחלוקת] [13] אין וועלכע תשובות ער שרייבט עס, שטייט אין א רשימה פון א שפעטערן מחבר – למשל שו"ת חתם סופר אורח חיים סימן כ"ח, און אין חלק ו׳ – אבער מיר האבן די תשובות אליין נישט נאכגעקוקט פאר דעם סקריפט. [אומקלאר/מחלוקת] [13]

וואס האט דער סאטמארער רב געזאגט וועגן דעם? [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט זיינע ווערטער, ביי א שאלה פון א מאשין וואס זאל איבערקוקן ספרי תורה, תפילין און מזוזות: "הוא בכלל מה שהשריש לנו מרן החת"ם סופר – חדש אסור מן התורה, וכמה אלפים שנה נבדקו הסת"ם על ידי אדם ולמה נבקש חדשות". [דאקומענטירט] [5] די וויקיפעדיע גיט נישט וואו די ווערטער זענען געדרוקט, דעריבער ווייזן מיר זיי נאר אלס ציטאט פון דער וויקיפעדיע. [אומקלאר/מחלוקת] [5] לויט דעם זעלבן מקור האט ער זיך אויך געשטעלט קעגן שבת-לעפטן. [דאקומענטירט] [5]

נאך דעם חתם סופר'ס פטירה איז אונגארן געווארן א פעלד פון מלחמה. [דאקומענטירט] [10] אין די 1860ער יארן האט זיך אויפגעשטעלט א קרייז פון שטרענגע רבנים, וואס האבן געהאלטן אז זיי זענען די אמת'ע יורשים פון דעם חתם סופר. [דאקומענטירט] [10] ביי זייער שפיץ איז געשטאנען ר׳ הלל ליכטענשטיין, א תלמיד פון דעם חתם סופר, מיט זיין איידעם ר׳ עקיבא יוסף שלעזינגער. [דאקומענטירט] [10][11] שלעזינגער האט ארויסגעגעבן דעם ספר "לב העברי", א פירוש אויף דער צוואה פון דעם חתם סופר. [דאקומענטירט] [10][27] לויט די היסטאריקער האט שלעזינגער געגעבן דעם אידישן לשון און דעם אידישן לבוש א חשיבות פון קדושה, אלס א וועג זיך אפצוטיילן פון דער וועלט ארום. [אומקלאר/מחלוקת] [6][9][10]

דעם 27סטן און 28סטן נאוועמבער 1865 האבן זיך רבנים צוזאמענגעקומען אין מיכאלאוויץ, אין צפון-מזרח אונגארן, אונטער דער פירערשאפט פון ר׳ הלל ליכטענשטיין. [דאקומענטירט] [10][11] דארט האבן זיי ארויסגעגעבן א פסק בית דין מיט ניין פונקטן. [דאקומענטירט] [10][11] לויט דעם פסק טאר מען נישט אריינגיין אין א שול וואו מען האט געטוישט די אלטע סדרים: וואו די בימה שטייט נישט אין מיטן, וואו מען זאגט א דרשה אין דער לאנדס-שפראך, וואו א חזן דאווענט מיט א כאר, אדער וואו מען שטעלט א חופה אונטער א דאך. [דאקומענטירט] [10] לויט די ענציקלאפעדיע פון YIVO האבן פיר און צוואנציג רבנים געחתמ'ט. [דאקומענטירט] [11] דער היסטאריקער מיכאל זילבער האלט, אז דער פסק איז נישט געווען געצילט בעיקר קעגן די נעאלאגן, נאר קעגן די ממוצע'דיגע ארטאדאקסן – ווייל די פונקטן רעדן פון ענדערונגען וואס מען האט דעמאלט געמאכט אין פרעשבורג אליין. [אומקלאר/מחלוקת] [10] די גרויסע פוסקים פון דער ממוצע'דיגער ריכטונג, ווי דער מהר"ם שיק און דער כתב סופר, האבן נישט מסכים געווען צו דעם פסק. [דאקומענטירט] [10]

דערנאך איז געקומען דער "קאנגרעס" פון 1868–1869, און דאס אונגארישע אידנטום האט זיך צעטיילט אויף דריי: ארטאדאקס, נעאלאג, און "סטאטוס קוו". [דאקומענטירט] [10] דעם 15טן נאוועמבער 1871 האט די רעגירונג אנערקענט דעם ארטאדאקסישן ארגאן, און די צעטיילונג איז געווארן א געזעץ. [דאקומענטירט] [10] דער סאטמארער רב איז געבוירן געווארן זעכצן יאר שפעטער, אין א וועלט וואו די שאלה "מיט וועמען מעג מען זיך משתתף זיין" איז שוין געווען א שאלה פון גאנצע קהלות. [דאקומענטירט] [10]

דער צווייטער ווארצל איז צאנז. [דאקומענטירט] דער "דברי חיים", ר׳ חיים האלבערשטאם פון צאנז, איז געבוירן געווארן אין 1793 און איז נפטר געווארן אין 1876. [דאקומענטירט] [25] אין צפון-מזרח אונגארן, וואו די חסידות האט זיך פארשפרייט, זענען די שטרענגע רבנים געווען באליבט ביי די חסידים, און ר׳ הלל ליכטענשטיין אליין איז געפארן צום דברי חיים. [דאקומענטירט] [10][11] ווי מיר האבן געזען אין קאפיטל 1, איז די סיגעטער משפחה געווען פארבונדן מיט צאנז דורך שידוכים: א

טאכטער פון דעם ייטב לב האט חתונה געהאט מיט ר׳ ברוך פון גארליץ, דעם דברי חיים'ס זון. [דאקומענטירט] [25] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע האט דער סאטמארער רב געזען זיך אליין אלס א ממשיך פון דעם דרך פון דעם דברי חיים, און זיין סעקרעטאר ר׳ אפרים אשכנזי שרייבט אין דער הקדמה צו שו"ת "דברי יואל", אז די פוסקים אויף וועמען ער האט זיך געשטיצט זענען דער דברי חיים, דער חתם סופר, דער מהר"ם שיק און דער נודע ביהודה. [דאקומענטירט] [5][21] ביי דער שאלה פון טויש נוסח אשכנז אויף נוסח ספרד האט ער, לויט דעם זעלבן מקור, געפסקנ'ט ווי דער דברי חיים, וואס האט עס ערלויבט – און נישט ווי דער חתם סופר. [דאקומענטירט] [5] אזוי זעט מען, אז "דער ווארצל" איז נישט געווען א מעכאנישע נאכפאלגונג פון איין רבי'ן. [אומקלאר/מחלוקת]

א דריטער ווארצל, וואס די היסטאריקער שרייבן דערפון און די חסידים וויניגער, איז מונקאטש. [אומקלאר/מחלוקת] [6][17] ר׳ חיים אלעזר שפירא, דער מונקאטשער רב, דער "מנחת אלעזר", איז געווען דער שארפסטער קעגנער פון אגודת ישראל און פון ציוניזם אין זיין דור. [דאקומענטירט] [6] דער פראפעסאר אביעזר ראוויצקי האלט, אז זיין שטעלונג האט שטארק משפיע געווען אויף דעם יונגערן סאטמארער רב, און אז מען דערמאנט עס נישט אין דעם סאטמארער רב'ס שריפטן צוליב פערזענלעכע מחלוקות צווישן די צוויי הויפן. [אומקלאר/מחלוקת] [6][17] דאס איז א פירוש פון א היסטאריקער; א מקור פון אינעווייניג וואס זאגט דאס זעלבע האבן מיר נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת] דער היסטאריקער צבי יהונתן קאפלאן זעט אין "ויואל משה" א גלייכע המשכה פון דער שטרענגער ריכטונג אין אונגארן נאך 1871. [אומקלאר/מחלוקת] [5][8]

6.2 אמונה און גלות: דער גלות אלס גזירה מן השמים, די גאולה נאר פון הימל · 2:42:00–2:50:00

דער צענטער פון דער שיטה איז נישט קיין פאליטיק, נאר א שאלה פון אמונה: ווער פירט דעם גלות, און ווער וועט אים ענדיגן? [אומקלאר/מחלוקת] [16] דער רבי אליין הייבט אן דעם ספר "ויואל משה" מיט די צרות פון זיין דור. [דאקומענטירט] [1] אין דער הקדמה שרייבט ער: "בעוה"ר בשנים האחרונות סבלנו צרות רבות ומרורות כלענה, אשר לא היתה כזאת לישראל מאז היו לגוי". [דאקומענטירט] [1] און באלד דערנאך: "נשארנו מתי מספר בתכלית המיעוט, לא מעט מהרבה אלא מעט מן המעט". [דאקומענטירט] [1] דאס הייסט: מיר זענען געבליבן א קליינע הויפן, א ביסל פון א ביסל. [דאקומענטירט] [1]

ער ערקלערט, אז ביי אידן איז אלעמאל געווען דער שטייגער, אז ווען א צרה קומט, זוכט מען וועלכע עבירה האט עס גורם געווען. [דאקומענטירט] [1] זיינע ווערטער: "מלפנים בישראל בכל הדורות כשהגיעה עת צרה ליעקב, חקרו ודרשו מה זה ועל מה זה, איזה עון גרם להביא לידי כך". [דאקומענטירט] [1] וועלכע תשובה ער גיט אויף דער שאלה, און ווי שארף, וועלן מיר זען אין קאפיטל 7; דא וועלן מיר נאר אפשטעלן אויף די יסודות פון וועלכע די תשובה וואקסט. [דאקומענטירט]

דער ערשטער יסוד: דער גלות איז א גזירה פון דעם אויבערשטן. [דאקומענטירט] [3] אין מאמר ישוב ארץ ישראל שרייבט ער: "שהקב"ה גזר גלות ופיזור ישראל בכל כנפות הארץ עד זמן הגאולה" (סימן קמ"ג). [דאקומענטירט] [3] אין אן אנדער ארט: "וכללו של דבר שזה ודאי שהגלות הוא מאתו ית"ש לטובת ישראל ולטובת העולם" (סימן קי"ג). [דאקומענטירט] [3] און ער גייט נאך ווייטער, און ערקלערט פארוואס די אידן זענען צעשפרייט איבער דער וועלט: "שהגלות בכל ארצות העמים הוא הכרח בשביל שיהי' תורה ועבודת ה' בכל הארצות לטהר אויר העולם כולו" (סימן ק"י). [דאקומענטירט] [3] דער גלות איז לויט אים נישט סתם א שטראף וואס מען דארף אנטלויפן פון אים, נאר א תיקון. [אומקלאר/מחלוקת] [3]

דער צווייטער יסוד: מען טאר נישט ענדיגן דעם גלות מיט די אייגענע הענט. [דאקומענטירט] [14] דער מקור איז אין מסכת כתובות, דף קי"א ע"א. [דאקומענטירט] [14] דארט ווערט געברענגט אין נאמען פון רבי יוסי ברבי חנינא: "שלש שבועות הללו למה? אחת שלא יעלו ישראל בחומה, ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את ישראל שלא ימרדו באומות העולם, ואחת שהשביע הקדוש ברוך הוא את הגוים שלא ישתעבדו בהן בישראל יותר מדאי". [דאקומענטירט] [14] רבי לוי לייגט צו נאך דריי, און צווישן זיי איז די שבועה וועגן דעם קץ. [דאקומענטירט] [14] אינטערעסאנט: אין דער אויסגאבע פון דער גמרא וואס מיר האבן געפונען שטייט "ושלא ירחקו את הקץ", און אין אנדערע גירסאות שטייט "שלא ידחקו". [אומקלאר/מחלוקת] [14] דער רבי אליין רעדט וועגן דעם: "ובמדרשים מבואר הגירסא שלא ידחקו" (מאמר שלש שבועות, סימן כ"ז). [דאקומענטירט] [2] און אין א שפעטערן סימן ערקלערט ער, אז ביידע ווערטער גייען צוזאמען, ווייל ווער עס "דוחק" דעם קץ, מאכט אים "ווייטער" – "ואם כן העוברין על זה מרחיקין את הקץ" (סימן פ"ד). [דאקומענטירט] [2]

וואס הייסט "דחיקת הקץ"? [דאקומענטירט] דער רבי שרייבט, אז לויט דעם רמב"ם און די מדרשים "השבועה שלא ידחקו את הקץ כוללת כל מיני דחיקה, באיזה אופן שיהי'" (סימן כ"ו). [דאקומענטירט] [2] און ער באטאנט, אז דער איסור איז נישט נאר אויף א מלוכה: "וע"כ שאין השבועות דוקא על הקמת איזה מלוכה וחירות אלא על עשיית צעדים בדבר נגד גזירת הגלות שגזר השי"ת" (סימן פ"ג). [דאקומענטירט] [2] דאס הייסט: יעדער שריט וואס מען מאכט קעגן דער גזירה פון גלות. [דאקומענטירט] [דאקומענטירט]

[2]

דא קומט דער דריטער יסוד: די גאולה קומט נאר פון דעם אויבערשטן. [דאקומענטירט] [1] אין דער הקדמה שרייבט ער: "כי אך הוא ית"ש המשעבד והגואל, אפס בלתו ית"ש גואלנו לימות המשיח". [דאקומענטירט] [1] אין מאמר שלש שבועות, סימן ס"ח, נעמט ער זיך צו מענטשן וואס האבן זיך געשטיצט אויף דעם רמב"ן'ס ווערטער אין זיין פירוש אויף שיר השירים, אז אידן וועלן ארויפגיין קיין ארץ ישראל מיט דער רשות און הילף פון די מלכים – אז דאס מיינט, אז א גאולה קען אנהייבן מיט דער רשות פון די אומות. [דאקומענטירט] [2] דער רבי ענטפערט, אז דער פסוק וואס דער רמב"ן ברענגט רעדט פון דער צייט נאך משיח'ס קומען, ווען די אומות וועלן אליין צוריקברענגען די אידן; ער רעדט נישט פון ווי די גאולה הייבט זיך אן. [דאקומענטירט] [2] דאס איז א קיצור אין אונזערע ווערטער, נישט קיין ציטאט. [אומקלאר/מחלוקת] און ער שליסט פון דעם רמב"ן'ס ווייטערדיגע ווערטער: "ומבואר בזה בפירוש שדעתו ז"ל שלא יהי' הגאולה ע"י שום השתדלות טבעי ואף לא יצטרכו לכלי זיין אלא במאמר ה'" (סימן ס"ח). [דאקומענטירט] [2] דאס הייסט: נישט דורך נאטירלעכע השתדלות, נישט מיט וואפן, נאר מיט דעם אויבערשטנס ווארט. [דאקומענטירט] [2] און דער זמן איז פארבארגן: "והזמן סתום וחתום ואין אתנו יודע עד מה" (סימן מ"ח). [דאקומענטירט] [2]

פון דא קומט די שארפסטע ווארט פון דער שיטה: אז עס איז א שאלה פון אמונה. [דאקומענטירט] [2] "אם כן אין שום ספק שעשיית פעולה קלה כל שהיא לנצח בזרוע בשר טרם שהגיע הזמן הוא נגד האמונה בה' ובתוה"ק" (סימן כ"ה). [דאקומענטירט] [2] און: "מי שחושב שאפשר להתעלם ולצאת מן הגלות מעצמנו ובידינו הוא, הוא נגד האמונה בהשי"ת ובתורתו הקדושה בתכלית" (סימן מ"ה). [דאקומענטירט] [2] אין דער הקדמה שטעלט ער עס אזוי: "ואי אפשר שיהיו אלו שתי האמונות — אמונה במדינה זו, ואמונה בתוה"ק — באדם אחד, כי המה שני הפכים לגמרי". [דאקומענטירט] [1]

דא דארף מען זיין גענוי. [אומקלאר/מחלוקת] איז דאס בעיקר א הלכה, אדער בעיקר א שאלה פון אמונה? [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע אין איר ארטיקל וועגן די "דריי שבועות" שרייבט, אז ער האט נישט געהאלטן דאס עובר זיין אויף די שבועות פאר א שאלה פון הלכה, נאר פאר א סארט כפירה. [אומקלאר/מחלוקת] [30] פראפעסאר שאול מאגיד, וואס האט איבערגעזעצט טיילן פון דעם ספר אויף ענגליש, רופט "ויואל משה" א ספר פון הלכה, און "על הגאולה ועל התמורה" א ספר פון השקפה. [אומקלאר/מחלוקת] [16] און די ענגלישע וויקיפעדיע וועגן דעם ספר רופט אים "בעיקר א ספר פון הלכה". [אומקלאר/מחלוקת] [22] דער ספר אליין טוט ביידע: ער פלפל'ט אין גמרא און פוסקים, און ער רופט די זאך מיט ווערטער פון אמונה און כפירה. [דאקומענטירט] [2] דער צופוקער זאל זען ביידע זייטן פון דעם בילד, און נישט אריינלייגן אין די ווערטער מער ווי זיי זאגן. [אומקלאר/מחלוקת]

דער פערטער יסוד איז ווארטן. [דאקומענטירט] [1] "אין לנו עכשיו זכות אחר לצאת מן הגלות, אלא אותו הזכות לשמור ולהמתין", שרייבט ער אין דער הקדמה. [דאקומענטירט] [1] און ער זאגט אפן אז דאס איז שווער: "וחזינן בזה שלהמתין ולייחל להגאולה הוא נסיון גדול". [דאקומענטירט] [1] וואס איז דער כח צו שטיין אין דעם נסיון? [דאקומענטירט] "וא"א לעמוד בזה אלא ע"י שימת לב להתורה"ק, ואך התורה"ק מגנת ומצלת". [דאקומענטירט] [1] ווארטן, לויט אים, איז נישט ליידיג זיצן; עס איז אן ארבעט פון אמונה, פון תשובה און פון לערנען. [אומקלאר/מחלוקת] [1][3] אין מאמר ישוב ארץ ישראל שרייבט ער: "ומבואר בזה שהתשובה צריכה להיות בתוך הגלות וגם אח"כ צריך להמתין עד שעת הסעודה" (סימן ק"ט). [דאקומענטירט] [3]

ער גיט אויך צו, אז די סיבות פון גלות און גאולה זענען נישט אין דער מענטשלעכער האנט צו פארשטיין: "עיקר ושרשי הדברים של כל עניני הגלות והגאולה... הם דברים סתומים וחתומים ולא נמסרו אלא להקב"ה בלבד" (מאמר שלש שבועות, סימן ע"ד). [דאקומענטירט] [2] דא ענדיגט זיך דער ראשי פרקים פון דער גלות-השקפה: א גזירה, א שבועה, א גאולה נאר פון הימל, אמונה, און ווארטן. [אומקלאר/מחלוקת] פון די פינף שטיינער וועט דער רבי בויען דעם גאנצן געביידע פון "ויואל משה", וואס מיר וועלן לערנען אין קאפיטל 7. [אומקלאר/מחלוקת]

6.3 זיך אפטיילן און קנאות: היטן דעם מחנה · 2:50:00–2:57:00

פון די יסודות פון אמונה גייט מען צו א פראקטישער שאלה: ווי אזוי לעבט מען אין א וועלט וואו אנדערע אידן גייען אויף אן אנדער וועג? [אומקלאר/מחלוקת] דער סאטמארער רב'ס תשובה האט צוויי טיילן: זיך אפטיילן, און נישט שווייגן. [אומקלאר/מחלוקת] [2][1]

דער אפטייל האט אנגעהויבן לאנג פאר דער מדינה. [דאקומענטירט] [9][5] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, האט ער שוין אלס יונגער רב פארבאטן יעדע פארבינדונג מיט ציוניסטן, אריינגערעכנט דעם "מזרחי". [דאקומענטירט] [6] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט ער אין 1920 זיך באטייליגט אין אן אסיפה פון רבנים אין גרויסווארדיין, וואס האט ארויסגעגעבן א פארבאט אויף יעדער פארבינדונג מיט ציוניסטן און מיט מזרחי. [דאקומענטירט] [5] אין זומער 1922 האט זיך פארזאמלט אן אסיפה פון רבנים אין טשאפ, אונטער דער פירערשאפט פון דעם מונקאטשער רב, און זי האט ארויסגעגעבן א קול-קורא קעגן אגודת ישראל. [דאקומענטירט] [5] אויף דעם געדרוקטן קול-קורא פון טשאפ, וואס איז דא היינט אין ארכיון, שטייט אויך דער נאמען פון ר' יואל טייטלבוים צווישן די חותמים. [דאקומענטירט] [21] ער האט, לויט די ענגלישע מקורות, געשטיצט דעם מונקאטשער רב אין זיין קאמף קעגן דער וועלט-אגודה. [דאקומענטירט] [6]

דער ספר "ויואל משה" ערקלערט דעם אפטייל מיט דין. [דאקומענטירט] [2] ער שרייבט, אז ווען מען האט נישט קיין כח זיי צו פירן, "החיוב להתרחק מהם כמטחוי קשת ומכש"כ שלא ליתן להם איזה חיזוק ח"ו" (מאמר שלש שבועות, סימן מ"ו). [דאקומענטירט] [2] און ער ענטפערט אויף דער טענה, אז מען דארף זיך פארבינדן כדי צו פארבעסערן פון אינעווייניג: "וזהו מבואר עד כמה שצריך להתרחק מחברותם אף מקלה נתיבתם אפילו כדי לתקן" (סימן קי"ז). [דאקומענטירט] [2] אין דער הקדמה לערנט ער דאס זעלבע ארויס פון דעם ווי א צדיק דארף זיך האלטן צווישן רשעים: "כי עמידת צדיק בין רשעים כאלו מזיק להעולם שנמשכין אחריהם". [דאקומענטירט] [1] דאס הייסט: דער צדיק'ס אנוועזנהייט גיט זיי חשיבות, און די וועלט גייט נאך זיי. [אומקלאר/מחלוקת] [1]

אבער דער אפטייל איז נישט קיין שטילקייט. [דאקומענטירט] [1] די צווייטע זייט פון דער שיטה איז די חוב פון מחאה און תוכחה. [דאקומענטירט] [1] אין דער הקדמה פרעגט ער פון דער גמרא אין שבת, נ"ה, וואס זאגט אז מען מוז מוחה זיין אפילו ווען מען זעט פאראויס אז מען וועט נישט אויפטון, און ער טייטשט, אז ווען דער כבוד פון דעם אויבערשטן איז נוגע, "ואין להתחשב כלל למה שיאמרו הבריות, אם הדבר נוגע לכבודו ית"ש ולכבוד תורתו הקדושה". [דאקומענטירט] [1][28] ער שרייבט, אז שווייגן איז א הסכמה: "כי שתיקה כל הדור ודאי שתיקה כהודאה גמורה". [דאקומענטירט] [1] און דערפאר: "ועי"כ אחריות גדול ועצום מוטל עלינו לצווח ככרוכי' גלוי לכל ישראל נגד הטומאה העמוקה שהתפשטה כל כך בדורינו". [דאקומענטירט] [1] ער לייגט צו: "שאם נעשה בדור תועבה כזאת אי אפשר לעבור עליה בשתיקה שלא לערוך עכ"פ מלחמה נגדה עד שיהי' נשמע קול מלחמה במחנה". [דאקומענטירט] [1]

צו וועמען שרייבט ער? [דאקומענטירט] [1] ער זאגט עס אליין: "שאינני כותב כלל לכל אלה הכתות שאסרו חז"ל להוכיחם, כי אם לאנשים מועטים המבקשים לידע האמת". [דאקומענטירט] [1] און: "ואם יעלה בידי שאזכה להוציא מהמבוכה בדעה הרעה הזאת אף אחד מישראל, הכל כדאי". [דאקומענטירט] [1] און נאך שארפער, ווען ער שרייבט פון זיינע אייגענע געפילן: "אך כל מגמתי בדברי אלה להציל את הנפשות העגומות מאחינו בני ישראל". [דאקומענטירט] [1] די קנאות, לויט זיין אייגענער באשרייבונג, איז א מחאה קעגן א שיטה, און א פרואוו צו ראטעווען אידן – נישט א שנאה צו מענטשן. [אומקלאר/מחלוקת] [1] ווי ווייט דאס איז געווען אזוי אין דער פראקטיק, זענען די מיינונגען צעטיילט, און דאס וועט קומען אין קאפיטל 9. [אומקלאר/מחלוקת]

ער ווייסט אז די מחאה וועט ברענגען בזיונות. [דאקומענטירט] [1] "כי כן דרך הציונים מעולם, וביותר הדתיים הנגררים אחריהם, לשפוך בוז וקלון חרופין וגדופין ואיומים נוראים", שרייבט ער, און ענטפערט: "אבל אברך את ה' אשר יעצני שלא להתחשב כלל עם כל דבריהם כאפס וכאין המוחלט". [דאקומענטירט] [1] פון א ספר וואס ער האט געשריבן שפעטער, "על הגאולה ועל התמורה", ברענגען אונזערע לערן-נאטיצן די ווערטער: "אבל הלוחמים בעד האמת אף שמועטים הם בתכלית המיעוט הן המה שהצילו את הדור" – ביי דעם מעשה פון די קנאים אין דער צייט פון שבתי צבי. [דאקומענטירט] [24] די ווערטער

האבן מיר נאך נישט ווידער איבערגעקוקט אויף א סקאן פון יענעם ספר; פאר מען ווייזט זיי אויפן עקראן, דארף מען עס טון. [אומקלאר/מחלוקת] [24]

האט די קנאות געהאט גרענעצן? [אומקלאר/מחלוקת] לויט דער העבראַישער וויקיפעדיע וועגן חסידות סאטמאר – יא. [אומקלאר/מחלוקת] [8] דער מקור שרייבט, אז דער רבי האט געוויזן אויך פראגמאטיזם: ער האט זיך געטראפן מיט רבנים און רביים פון דער אגודה; ער האט זיך געשטעלט קעגן דעמאנסטראציעס בשעת דער מלחמה פון 1967, צוליב פיקוח נפש; און ער האט נישט פארבאטן שטאטישע וואלן אין ארץ ישראל, וואס ער האט פארגליכן צו א בוי-קאמיטעט. [אומקלאר/מחלוקת] [8] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער האט נישט גגליטן פאלשע, איבערגעטריבענע מערכות, און אז ער פלעגט זאגן אז אזעלכע מערכות מאכן נאר א בושה פאר די אמת'ע קנאים. [טראדיציאנעלער באריכט] [7] דערויף ברענגט די וויקיפעדיע קיין מקור. [אומקלאר/מחלוקת] [7] א דאקומענט פון יענער צייט ווייזט, אז אויך די מחאה איז געווען אונטער דער אויטאריטעט פון דער קהלה: לויט דער "דזשואיש טעלעגראפיק עידזשענסי", זענען אין יאנואר 1969 דריי בחורים ארויסגעשלאסן געווארן פון "תורה ויראה", ווייל זיי זענען געגאנגען צו א דעמאנסטראציע ביים פאראייניגטע פעלקער אן רשות. [דאקומענטירט] [23]

נאך א גרענעץ קומט פון דער שיטה אליין. [אומקלאר/מחלוקת] די קנאות אין זיינע ספרים איז געווענדט קעגן א שיטה צווישן אידן, נישט קעגן די אומות. [אומקלאר/מחלוקת] [2][16] ביי דער שבועה פון "דחיקת הקץ" ברענגט ער דעם תרגום יונתן: "מבואר גם בתרגום יונתן הפי' בהשבועה של דחיקת הקץ שלא להתגרות בעמי ארעא למיפק מן גלותא" (מאמר שלש שבועות, סימן כ"ד). [דאקומענטירט] [2] דאס הייסט: נישט רייצן די פעלקער פון דער וועלט כדי ארויסצוגיין פון גלות. [דאקומענטירט] [2] אזוי איז דער זעלבער יסוד, וואס האט געמאכט די מחאה שארף, אויך געווען א צאם אויף איר. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי זעען עס די היסטאריקער? [אומקלאר/מחלוקת] דער היסטאריקער מנחם קרן-קראץ רופט אים אין זיין בוך "הקנאי" (2020), לויט דעם באריכט פון דוד מאיערס, דאס קלאסישע ביישפיל פון "עקסטרעמער ארטאדאקסיע", און האלט אז זיין קריטיק איז נישט געווען קיין חידוש און נישט ספעציעל משפיע ביז "על הגאולה ועל התמורה". [אומקלאר/מחלוקת] [19] דער היסטאריקער דוד מאיערס, וואס ברענגט די שיטה פון קרן-קראץ, באמערקט, אז די טענה שטימט נישט גאנץ מיט דער גרויסער אויפמערקזאמקייט וואס די וויסנשאפט גיט אים היינט; און מאגיד לייענט די ספרים אלס א פולע, ערנסטע טעאלאגיע. [אומקלאר/מחלוקת] [16][19] די חסידים, פון זייער זייט, זעען אין דער קנאות א המשך פון די קנאים פון אלע דורות. [טראדיציאנעלער באריכט]

6.4 צניעות, לבוש, אידיש, און די חומרות אין הלכה · 2:57:00–3:04:00

א שיטה וואס לערנט "זיך אפטיילן" מוז האבן א פנים וואס מען זעט אויף דער גאס. [אומקלאר/מחלוקת] ביי סאטמאר איז דאס פנים געווען דער לבוש, די שפראך, און א שטרענגער סדר אין הלכה. [דאקומענטירט] [9][20]

דער אלטער מקור פאר דעם געדאנק איז א מדרש. [דאקומענטירט] [15] אין ויקרא רבה, פרשה ל"ב, שטייט: "בשביל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים, שלא שנו את שמם ואת לשונם ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא ביניהם אחד מהן פרוץ בערוה". [דאקומענטירט] [15] אין דעם מדרש ווי מיר האבן אים געזען, ווערן דערמאנט דער נאמען און די שפראך; "דער לבוש", וואס מען הערט אפט אין דעם זעלבן אטעם, שטייט נישט אין דער גירסא וואס מיר האבן געזען, און מען דארף זוכן וואו עס ווערט צוגעלייגט. [אומקלאר/מחלוקת] [15] אין אונגארן האבן די שטרענגע רבנים פון די 1860ער יארן גענומען דעם געדאנק און אים געמאכט פאר א פראגראם: ווי מיר האבן געזען, האט ר' עקיבא יוסף שלעזינגער, לויט די היסטאריקער, געגעבן דעם אידישן לשון און דעם אידישן לבוש א חשיבות פון קדושה. [אומקלאר/מחלוקת] [6][9][10]

דער זעלבער מדרש רעדט פון "שמם", די נעמען. [דאקומענטירט] [15] ר' הלל ליכטענשטיין, לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, האט שטארק גערעדט קעגן נוצן נעמען וואס זענען נישט די אלטע אידישע נעמען, קעגן נאכמאכן די גויאישאפטלעכע מנהגים און דעם לבוש פון די גויים, און קעגן וועלטלעכע לימודים. [דאקומענטירט] [11] אזוי זעט מען אז "שם, לשון און מלבוש" איז שוין דריי דורות פאר סאטמאר אין אמעריקע געווען א פראגראם פון די אונגארישע שטרענגע. [אומקלאר/מחלוקת] [10][11]

ביים סאטמארער רב איז די אידישע שפראך געווען די שפראך פון לעבן און פון לערנען. [דאקומענטירט] [9][20] פון דער אנדערער זייט האט ער געשריבן א גאנצן מאמר, דעם דריטן מאמר פון "ויואל משה", וועגן לשון הקודש און ווי אזוי מען טאר נישט מאכן פון איר א טאג-טעגלעכע שפראך. [דאקומענטירט] [4] א פאר ווערטער פון דארט, כדי צו פארשטיין דעם יסוד: "ובזה מיושבין כל הקושיות שבודאי מצוה גדולה ליראי ה' האמיתים ידיעת הלשון. אבל להרגיל את העם לדבר בלה"ק זה א"א" (מאמר לשון הקודש, סימן י"ח). [דאקומענטירט] [4] דאס הייסט: צו קענען דעם לשון איז א מצוה פאר ערליכע אידן, אבער צוגעוויינען דעם עולם צו רעדן אין לשון הקודש קען מען נישט. [דאקומענטירט] [4] און ער שרייבט, אז אפילו אין דער צייט פון בית שני האבן אידן גערעדט אין אנדערע שפראכן: "אבל לא אמרו מצוה לדבר בלה"ק אלא ללמד את הבן שידע בו עכ"פ" (סימן ט"ז). [דאקומענטירט] [4] ער ברענגט ראיה פון דער צייט פון בית שני, אז אפילו די כהנים ביי דער עבודה האבן גערעדט גריכיש: "ועכ"פ חזינן בזה דגם הכהנים בעבודתם בבית המקדש היו רגילין יותר ביונית מבעברית" (סימן י"ד). [דאקומענטירט] [4] די נקודה פון די ראיות, לויט אונזער פארשטאנד: די קדושה פון לשון הקודש פאדערט נישט, אז מען זאל אין איר רעדן וואכעדיגע זאכן. [אומקלאר/מחלוקת] [4] און ער שרייבט, אז זינט מען האט אנגעהויבן לערנען דעם לשון "לשם גוי כמו שאר לשונות", האט מען אים נישט געוואלט לערנען מיט א קינד "טרם שהוקבע בנפשו התורה והאמונה" (סימן י"ג). [דאקומענטירט] [4] די פולע ראיות און די שאלה פון דער נייער העברעאישער שפראך וועלן קומען אין קאפיטל 7. [דאקומענטירט]

אויך די הברה איז געווארן א סימן. [דאקומענטירט] [4] אין דעם זעלבן מאמר שרייבט ער, אז דער טויש פון דער אשכנזישער הברה אויף דער ספרדישער איז איינגעפירט געווארן פון די ציוניסטן "להרחיב גבול הציונות" (סימן כ"ו). [דאקומענטירט] [4] ביי סאטמאר האט מען דעריבער געהאלטן ביי דער אשכנזישער הברה פון דער היים. [אומקלאר/מחלוקת] [4][9] היסטאריקער שרייבן אז סאטמאר איז געווען איינע פון די הויפט-כוחות וואס האבן אויפגעהאלטן אידיש אלס א לעבעדיגע שפראך אין אמעריקע. [דאקומענטירט] [9]

דער לבוש. [דאקומענטירט] ווי מיר האבן געזען אין קאפיטל 4, האבן די תקנות פון דער קהלה, און דער שטייגער פון וויליאמסבורג, געהאלטן ביים לבוש פון דער אלטער היים. [דאקומענטירט] [20] די ענגלישע וויקיפעדיע באשרייבט סאטמאר מיט א פולער אפווארפונג פון דער מאדערנער קולטור – דאס איז איר באשרייבונג, איבערגעזעצט. [דאקומענטירט] [6][9] א פסק פון דעם רבי'ן וועגן יעדן פרט פון לבוש – וואס מען מוז און וואס מען טאר נישט – האבן מיר נישט געפונען אין די מקורות וואס מיר האבן געזען. [אומקלאר/מחלוקת] דאס מוז מען זאגן אפן, כדי מען זאל נישט צושרייבן צו אים א מנהג וואס איז שפעטער געוואקסן. [אומקלאר/מחלוקת]

צניעות. [דאקומענטירט] דער רבי האט אריינגעלייגט גרויס כח אין צניעות, און דאס איז א זאך וואס אלע מקורות זאגן.
[דאקומענטירט] [5][9] אין קאפיטל 5 האבן מיר געזען זיינע ווערטער וועגן חינוך פון מיידלעך, פון מאמר לשון הקודש.
[דאקומענטירט] [4] די בארימטע מחלוקת מיט ר' משה פיינשטיין וועגן דער הייך פון דער מחיצה אין שול געהערט צו דעם געביט, און מיר וועלן זי ברענגען מיט ביידע זייטן אין קאפיטל 9. [דאקומענטירט] [6]

די חומרות אין הלכה. [דאקומענטירט] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, איז ער נאכגעגאנגען דעם דברי חיים אין שטרענגקייט ביי מקוואות. [דאקומענטירט] [5] ער האט זיך געשטעלט קעגן א מאשין צו איבערקוקן סת"ם, ווי מיר האבן געזען, און קעגן שבת-לעפטן. [דאקומענטירט] [5] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, האט ער זיך געשטעלט קעגן נוצן א רער ביי מציצה. [דאקומענטירט] [6] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ביי שמיטה האט ער פאר זיך אליין געהאלטן א חומרא, אבער ער האט עס נישט אויסגעשריגן פאר א פסק פאר דעם ציבור. [דאקומענטירט] [5] דאס איז א וויכטיגער פרט: נישט יעדע חומרא וואס ער האט געהאלטן פאר זיך, האט ער אויפגעלייגט אויף אנדערע. [אומקלאר/מחלוקת] [5]

פארוואס אזויפיל שטרענגקייט? [אומקלאר/מחלוקת] די היסטאריקער ערקלערן עס מיט דער אונגארישער ירושה: א קהלה וואס האט געזען ווי "קליינע" ענדערונגען האבן געפירט צו גרויסע, האט זיך געהיטן פון יעדן ערשטן טריט. [אומקלאר/מחלוקת] [10][16] די חסידים ערקלערן עס מיט יראת שמים און מיט אחריות פאר דעם דור נאך דעם חורבן. [טראדיציאנעלער באריכט] ביידע ערקלערונגען שליסן זיך נישט אויס. [אומקלאר/מחלוקת] דער רבי אליין, אין דער הקדמה צו "ויואל משה", שרייבט אז ער האט נישט מחדש געווען פון זיך: "כי לא כתבתי כלום מדעת עצמי, אלא לקטתי הכל מדברי חז"ל וגדולי הראשונים והאחרונים". [דאקומענטירט] [1]

6.5 דער רב און דער רבי: אויטאריטעט און פירערשאפט · 3:04:00–3:10:00

דער סאטמארער רב איז געווען ביידע: א רב, א פוסק וואס ענטפערט שאלות אין הלכה, און א רבי, א צדיק צו וועמען חסידים קומען. [דאקומענטירט] [5][9] וועלכע פון די צוויי איז געווען דער עיקר? [אומקלאר/מחלוקת] דא זענען די מקורות אינטערעסאנט, ווייל זיי ווייזן אויף א בילד וואס איז נישט ווי מען וואלט געמיינט. [אומקלאר/מחלוקת]

די ענגלישע וויקיפעדיע וועגן חסידות רעכנט סאטמאר צווישן די הויפן וואו די רביים זענען בעיקר תלמידי חכמים און פוסקים, וואס האבן זייער אויטאריטעט ענליך צו געוועהנליכע רבנים. [דאקומענטירט] [31] די העברעאישע וויקיפעדיע וועגן חסידות סאטמאר גייט נאך ווייטער: אין זיינע יארן, שרייבט זי, איז סאטמאר געווען א ארגאניזאציע פון מענטשן וואס גייען נאך זיין אידעאלאגישן וועג און האלטן אויף קהלה-מוסדות, און נישט קיין חסידות וואו דער עיקר איז די התקשרות צום רבי'ן. [אומקלאר/מחלוקת] [8] לויט דעם זעלבן מקור, איז נישט געווען קיין חיוב צו דאווענען מיט דעם רבי'ן יעדן שבת און יום טוב, און ערשט נאך 1979, אונטער זיין ממלא מקום, איז סאטמאר געווארן א "רעגולערע" חסידות. [אומקלאר/מחלוקת] [8] די חסידים וואס געדענקען יענע יארן, דערציילן אבער אויך פון א שטארקער התקשרות צו דעם רבי'ן. [טראדיציאנעלער באריכט] דא האבן מיר צוויי בילדער, און מיר ווייזן ביידע. [אומקלאר/מחלוקת]

פארוואס? [אומקלאר/מחלוקת] די העברעאישע וויקיפעדיע פארבינדט עס מיט זיין מיינונג אז "שנשתכחה תורת הבעל שם טוב" – אז דער אמת'ער דרך פון דעם בעל שם טוב איז פארגעסן געווארן. [דאקומענטירט] [8] די ענגלישע וויקיפעדיע וועגן "ויואל משה" שרייבט, אז דער ספר טענה'ט קעגן מאכן החלטות לויט מעשיות פון חסידישע רביים, בפרט אין הלכה; אז א בלינדע אמונה אין צדיקים איז נאריש, ווייל אפילו אמת'ע גדולים קענען זיך טועה זיין; און אז א מענטש דארף אליין נאכקוקן די מקורות. [אומקלאר/מחלוקת] [22] דאס איז די באשרייבונג פון דער וויקיפעדיע, איבערגעזעצט; אין וועלכע סימנים דאס שטייט, גיט זי נישט, און מיר האבן עס נאך נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת] [22] דער אנטראפאלאג דזשעראם מינץ שרייבט, אז דער רבי האט אפט מקטין געווען מעשיות פון מופתים. [אומקלאר/מחלוקת] [18]

אין "ויואל משה" אליין געפינט מען א נאענטן געדאנק, ביים ענין פון פירער וואס האבן זיך טועה געווען. [דאקומענטירט] [2] ער שרייבט: "שע"י עון הדור נתמנים הרבה פרנסים שאינם מהוגנים אבל גם הכשרים והמהוגנים באים לידי סמיות עינים" (מאמר שלש שבועות, סימן ק"נ). [דאקומענטירט] [2] דאס הייסט: נישט נאר אומווערדיגע פירער טועה'ן; אויך די ערליכע ווערן פארבלענדט. [דאקומענטירט] [2] אין דער הקדמה רעכנט ער אויס פארוואס: "גם רבים הם המשוחדים מחמת כבוד או ממון, או משום אימתא דגיבורא וכדומה". [דאקומענטירט] [1] און ער שרייבט וועגן דעם געדאנק פון א מלוכה פאר משיח: "בזה נתפסו הרבה כשרים מישראל כי גדול כח היצר המסמא עינים בזה ולא שמו על לבם". [דאקומענטירט] [1] פון דא זעט מען א וויכטיגן פרט פון זיין שיטה: די אויטאריטעט ליגט נישט אין א פערזאן, נאר אין דער תורה און אין די מקורות. [אומקלאר/מחלוקת] [1][2]

דער זעלבער געדאנק ארבעט אויך אין דער אנדערער ריכטונג: צו באשיצן א גדול פון א פאלשן פירוש. [אומקלאר/מחלוקת] [16] אין מאמר לשון הקודש, לויט מאגיד'ס ענגלישער איבערזעצונג (ז' 132–133), שרייבט ער אויף מענטשן וואס לייענען די ווערטער פון דעם חפץ חיים אזוי, ווי ער וואלט מתיר געווען א זאך וואס איז אן ענטפערטע הלכה, אז דאס איז א בזיון פאר דעם צדיק, און אז דער חפץ חיים האט נישט מתיר געווען וואס איז אסור. [אומקלאר/מחלוקת] [16] דאס איז א קיצור פון א טייטש, נישט די ווערטער פון דעם אריגינאל, און דעם סימן האבן מיר נאך נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת] [16] און אויך דארט, ביי דער שאלה פון וועמען מען נעמט פאר א מלמד, ברענגט ער די גמרא אין מועד קטן, אז מען לערנט נאר פון א רב וואס איז "דומה למלאך", און לייגט צו – לויט מאגיד'ס טייטש – אז מחשבות פון הארץ קען מען נישט אפשאצן, און דערפאר דארף מען זיך היטן נאך מער. [אומקלאר/מחלוקת] [16]

וואו זשע ליגט די אויטאריטעט? [אומקלאר/מחלוקת] זיין תשובה: אין דעם מסורה פון די ראשונים און די ערשטע גדולים. [דאקומענטירט] [2] "אין בכח כל הדור הזה להבריא מאומה אלא להסתכל בעקבי הצאן דרכי אבותינו ורבותינו הראשונים" (מאמר שלש שבועות, סימן ק"ס). [דאקומענטירט] [2] און אין דעם זעלבן סימן באשרייבט ער די אלטע גדולים: "שהי' דעתם ברורה להתרחק מהציונות מהם ומהמונם ומכל פעולותיהם". [דאקומענטירט] [2] ער לייגט אויך פאר, אז א רוב איז נישט קיין ראיה: "ואף העומדים בדעת שלימה ורואים האמת מפחדים לגלות את אשר בלבבם מאימתא דציבורא המרובה ומבהיל

הרעיון, ופשיטא דלא אזלינן בתר רובא במצב כזה" (סימן קע"ד). [דאקומענטירט] [2] פון א שפעטערן ספר, "על הגאולה ועל התמורה", ברענגען אונזערע לערן-נאטיצן: "ובודאי שאין בכוחינו לדרוך על דרכים חדשים שלא הורו לנו אבותינו ורבותינו הקדושים" (סימן ק"ז). [דאקומענטירט] [24] אויך דאס דארף מען נאכקוקן אויף א סקאן פאר מען ווייזט עס. [אומקלאר/מחלוקת] [24]

דער רב אלס פוסק. [דאקומענטירט] זיינע תשובות אין הלכה זענען געדרוקט אין שו"ת "דברי יואל", און זיין סעקרעטאר ר׳ אפרים אשכנזי האט, ווי מיר האבן געזען, אויסגערעכנט אין דער הקדמה די פוסקים אויף וועמען ער האט זיך געשטיצט. [דאקומענטירט] [5][21] וועגן די ספרים אליין – וואס ער האט געשריבן און וואס תלמידים האבן צוזאמענגעשטעלט – וועלן מיר רעדן אין קאפיטל 8. [דאקומענטירט]

דער רבי אלס פירער פון א קהלה. [דאקומענטירט] ווי מיר האבן געזען אין קאפיטל 4, האבן די תקנות פון קהל ייטב לב פון 1952 געמאכט דעם רבי'ן פאר דער העכסטער אויטאריטעט פון דער קהלה אויף זיין לעבן, מיט א פרעזידענט און א וועד וואס פירן די געשעפטן. [דאקומענטירט] [20] אזוי האט זיך אין איין מענטש פאראייניגט די אויטאריטעט פון א פוסק, פון א רבי, און פון א קהלה-פירער. [אומקלאר/מחלוקת] און דאך, לויט זיינע ווערטער, איז די לעצטע אויטאריטעט נישט ער, נאר "דברי חז"ל וגדולי הראשונים והאחרונים", פון וועלכע ער זאגט אז ער האט "לקטתי הכל". [דאקומענטירט] [1]

6.6 ווי חסידים האבן געלעבט מיט דער שיטה · 3:10:00–3:15:00

א שיטה וואס שטייט נאר אין ספרים בלייבט א געדאנק; ביי סאטמאר איז זי געווארן א לעבנסשטייגער. [אומקלאר/מחלוקת] ווי האט עס אויסגעזען אין א געוועגליכן טאג? [אומקלאר/מחלוקת]

די אידישע וויקיפעדיע פאסט עס צוזאמען אין פיר פונקטן: ער האט געקעמפט קעגן זיך באטייליגן אין דער ציוניסטישער רעגירונג, קעגן וואלן, קעגן זיך פרייען מיט זייערע נצחונות, און קעגן נעמען געלט פון זייער קאסע. [דאקומענטירט] [7] די פיר פונקטן זענען געווארן די סימנים פון א סאטמארער חסיד, אין ארץ ישראל און אין דער גאלה. [אומקלאר/מחלוקת] [7][8] ווי ווייט יעדער פונקט שטייט קלאר אין "ויואל משה", און ווי ווייט ער איז שפעטער פעסטגעשטעלט געווארן ביי דער קהלה, וועלן מיר אויסטיילן אין קאפיטל 7. [אומקלאר/מחלוקת]

די שיטה האט אבער נישט געהייסן זיך אפטיילן פון אידן אין ארץ ישראל. [דאקומענטירט] [2] אין מאמר שלש שבועות, ארום סימן כ"ג, שרייבט ער אז מען מוז זיך מטריח זיין אויף אלע אופנים צו שטיצן די איינוואוינער פון ארץ ישראל, בגשמיות און ברוחניות, "בפרט עכשיו", ווייל מען דארף זיי ראטעווען פון מינות; און ער דערמאנט אז ער אליין האט זיך שטארק גע'מטריח' דערין. [דאקומענטירט] [2] דאס איז אונזער קיצור פון זיינע ווערטער, נישט קיין ציטאט, און דער גענויער סימן איז נאך נישט נאכגעקוקט. [אומקלאר/מחלוקת] [2] ביי חסידים איז די שטיצע פאר ערליכע אידן אין ארץ ישראל, און פאר די מוסדות פון דער עדה החרדית, געווען א טייל פון דער שיטה, נישט קעגן איר. [טראדיציאנעלער באריכט]

אין וויליאמסבורג האט די שיטה געהאט א פנים: אן אייגענע שול-סיסטעם, אן אייגענע כשרות, אן אייגענע צייטונג, און אידיש אויף דער גאס – אלעס וואס מיר האבן געזען אין קאפיטל 5. [דאקומענטירט] [9][20] ווי מיר האבן דערמאנט, שרייבט די אידישע וויקיפעדיע, אז אין די ערשטע יארן האבן מאדערנע אידן גערופן יעדן איד וואס איז געווען פרום ווי אין דער אלטער היים "א סאטמארער". [טראדיציאנעלער באריכט] [7] דער נאמען פון א שטאט אין טראנסילוואניע איז געווארן א נאמען פאר א וועג. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי האבן חסידים געלערנט די שיטה? [אומקלאר/מחלוקת] דער ספר "ויואל משה" איז א שווערער ספר, פול מיט פלפול אין גמרא, ראשונים און אחרונים, און נישט יעדער בעל הבית האט אים געלערנט פון אנהייב ביז סוף. [אומקלאר/מחלוקת] [16][22] פילע חסידים האבן די שיטה באקומען דורך די דרשות פון דעם רבי'ן, דורך די מלמדים און ראשי ישיבות, און דורך דעם לעבנסשטייגער אליין. [טראדיציאנעלער באריכט] דאס איז א וויכטיגער פונקט פאר דעם צופוקער: נישט יעדע זאג וואס מען הערט היינט אין סאטמארער קרייזן, שטייט אין "ויואל משה". [אומקלאר/מחלוקת] אין דעם דאקומענטאר שטעלן מיר אלעמאל אוועק, וואס שטייט אין ספר, מיט מאמר און סימן, און וואס איז א שפעטערע המשכה אדער א פירוש. [אומקלאר/מחלוקת]

די שיטה האט אויך געהאט א פרייז. [אומקלאר/מחלוקת] חסידים זענען געשטאנען אליין קעגן א גרויסן טייל פון דער אידישער וועלט, און זיי האבן געהערט ווערטער פון קריטיק – וואס מיר וועלן ברענגען מיט יושר אין קאפיטל 9. [אומקלאר/מחלוקת] דער רבי אליין שרייבט אין דער הקדמה, אז פאר אים איז דאס נישט געווען קיין פאליטיק, נאר א שמערץ: "כי נשבר לבי בקרבי ועומד ומלפה אני אך לרחמי שמים". [דאקומענטירט] [1] און ווען ער ערקלערט דעם נאמען פון דעם ספר, שרייבט ער: "ולפי שהקונטרס הזה מטרתו לבאר השבועה שהשביע הקב"ה את ישראל, שפיר שייך עליו שם ויואל משה". [דאקומענטירט] [1] די ווערטער "ויואל משה" זענען פון א פסוק אין פרשת שמות: "ויואל משה לשבת את האיש" – משה רבינו האט מסכים געווען צו בלייבן ביי יתרו אין מדין. [דאקומענטירט] [29] רש"י ברענגט צוויי פירושים: לויט דעם תרגום מיינט עס "ער האט געוואלט", און לויט דעם מדרש איז "ויואל" א "לשון אלה", א שבועה – "נשבע לו שלא יזוז ממדין כי אם ברשותו". [דאקומענטירט] [29] דער רבי נעמט דעם מדרש. [דאקומענטירט] [1] ער פרעגט: יתרו האט געזען אז משה רבינו איז א הייליגער מענטש, דער וואס וועט אויסלייזן די אידן – פארוואס האט ער אים געדארפט באשווערן, און נישט זיך באנוגענען מיט א הבטחה? [דאקומענטירט] [1] זיין תשובה: יתרו האט געוואוסט אז משה וועט צוריקגיין קיין מצרים אויסלייזן די אידן, און מען האט מורא געהאט, אז פון גרויס אהבת ישראל, ווען ער וועט זען די צרות פון זיין פאלק, "אולי יקדים לילך לשם קודם הזמן, לכן השביע אותו". [דאקומענטירט] [1] און ער ברענגט פון דער גמרא אין נדרים, אז ווען דער אויבערשטער האט אים שפעטער געשיקט, האט ער געדארפט גיין קיין מדין לאזן מתיר זיין די שבועה. [דאקומענטירט] [1] און ער לייגט צו: "כי על השבועה בודאי לא יעבור ולא יבוא לידי דחיקת הקץ". [דאקומענטירט] [1] אזוי ווערט אפילו דער נאמען פון ספר א לימוד אין דער שיטה: א שבועה וואס האלט צוריק פון גיין "קודם הזמן". [אומקלאר/מחלוקת] [1] און ער שרייבט אויך, אז אין דעם נאמען איז "מוזכר שמי הדל בצירוף שמו הקדוש של ק"ז הישמח משה זללה"ה", זיין עלטער-זיידע, "אשר מסר נפשו כל ימיו על הגאולה". [דאקומענטירט] [1]

אזוי פארבינדט זיך דער סוף פון דעם קאפיטל מיט זיין אנהייב. [אומקלאר/מחלוקת] די ווארצלען אין אונגארן, דער ייחוס פון דעם ישמח משה, די אמונה אין א גלות וואס איז א גזירה, דער אפטייל, די מחאה, דער לבוש און דער לשון – אלעס קומט צוזאמען אין איין ספר. [אומקלאר/מחלוקת] וואס שטייט אין יענעם ספר, מאמר נאך מאמר, סימן נאך סימן – דאס איז דער קומענדיגער קאפיטל. [דאקומענטירט]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען און קיין מיידלעך – אויך נישט אין המון-בילדער; קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים (אכטונג ביי שטאט-בילדער פון פרעשבורג, מיכאלאוויץ און סאטמאר, וואו קירכן-טורעמס שטייען אין הינטערגרונט – מען שניידט זיי אויס אדער מען נעמט נישט דאס בילד); קיין סטאטועס פון מענטשן; קיין אויפשריפטן מיט פרויען-נעמען. דער קאפיטל איז א קאפיטל פון ספרים: מערסטנס ווייזט מען סקאנס פון שער-בלעטער און פון די ציטירטע שורות, מיט די ווערטער אונטערגעשטראכן – נאר פון אמת'ע סקאנס, קיינמאל נישט פון א קינסטלעכער "רעקאנסטרוקציע". פון רבי יואל: נאר בילדער מיט א באשטעטיגטן מקור און יאר (1936/1938 ביי דער באן-סטאנציע אין סאטמאר; 1958 ביי דעם התאחדות הרבנים) – אלע אויף Wikimedia Commons, פובליק דאמעין.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	6.0	שווארצער עקראן, דער קעפל "קאפיטל 6: די שיטה – יסודות אין תורה און השקפה"; א בית מדרש ביי נאכט, ספרים אויף א שטענדער	אייגענע גראפיק; פילם פון אן אמת'ן בית מדרש (בלויז מענער)	המשך פון דעם סוף פון קאפיטל 5
2	6.1	שער-בלאט פון שו"ת חתם סופר (ערשטער דרוק)	HebrewBooks.org (זוכן "חתם סופר שו"ת")	א סקאן, נישט א נייע גראפיק

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
3	6.1	דער ציון פון דעם חתם סופר אין פרעשבורג (בראטיסלאווע), דער אונטערערדישער אוהל	Wikimedia Commons: "Mauzóleum Chatama Sofera 2010 01.jpg" (CC BY 2.0), "Mausoleum of Moses Sofer.jpg" (CC BY-SA 3.0)	נאר די מצבות און דער אוהל; קיין מענטשן
4	6.1	אן אלטע ליטאגראפיע פון דעם חתם סופר (ארום 1830)	Wikimedia Commons, בלאט "Moses Sofer" (די ליטאגראפיע אויף ען-וויקיפעדיע)	צו שרייבן "ליטאגראפיע, ארום 1830 – נישט קיין פאטאגראפיע"
5	6.1	משנה ערלה ג, ט – די שורה "החדש אסור מן התורה בכל מקום" אין א דפוס פון משניות	HebrewBooks.org (משניות, דפוס ווילנא) אדער Sefaria – א סקאן פון א געדרוקטער משנה	די ווערטער אונטערגעשטראכן
6	6.1	"לב העברי" (1869) – דער בלאט מיט די ניין פונקטן פון מיכאלאוויץ	Wikimedia Commons (דאס בילד אויף ען-וויקיפעדיע "Schism in Hungarian Jewry"); HebrewBooks.org "לב העברי"	פובליק דאמיין; דער טעקסט איז העברעאיש
7	6.1	א מאפע פון אונגארן ארום 1870: פרעשבורג, מיכאלאוויץ, סאטמאר, סיגעט, מונקאטש, צאנז (גאליציע)	אייגענע מאפע (זען 4.1); אן אלטע מאפע פון David Rumsey Map Collection אדער Library of Congress – Geography and Map Division	נאר מאפע; קיין צלמים אויף אלטע מאפעס (מען שניידט אויס)
8	6.1	שער-בלאט פון "דברי חיים" (צאנז)	HebrewBooks.org	א סקאן
9	6.1	שער-בלאט פון שו"ת "דברי יואל", מיט דער הקדמה פון ר' אפרים אשכנזי	HebrewBooks.org; דער שער-בלאט וואס איז שוין גרייט פאר דעם ויואל-משה ווידעא	א סקאן
10	6.1	שער-בלאט פון "מנחת אלעזר" (מונקאטש)	HebrewBooks.org	א סקאן
11	6.2	די פאקסימיליע פון דעם שער-בלאט פון "ויואל משה", תשכ"א (1961), און דער שער-בלאט פון דער מהדורא חדשה תשס"ו (2006)	דער סקאן פון דער מהדורא חדשה (HebrewBooks.org) – די צוויי בלעטער זענען שוין אויסגעשניטן פאר דעם ויואל-משה ווידעא	א סקאן
12	6.2	הקדמה ז' 3: "בעוה"ר בשנים האחרונות...", "נשארנו מתי מספר...", "מלפנים בישראל..."	דער סקאן (ז' 3), אויסגעשניטן, די ווערטער אונטערגעשטראכן	יעדע שורה בלייבט אויפן עקראן כאטש 8–10 סעקונדעס
13	6.2	כתובות קי"א ע"א – די שורות פון די שלש שבועות, מיט רש"י	דער סקאן פון דער גמרא (ווילנא) וואס איז שוין גרייט פאר דעם ויואל-משה ווידעא; אדער HebrewBooks.org / Sefaria	"שלא יעלו ישראל בחומה" און "ירחקו/ידחקו" אונטערגעשטראכן
14	6.2	מאמר שלש שבועות, סימנים כ"ד–כ"ט, מ"ה, מ"ח, ס"ח, ע"ד, פ"ג–פ"ד	דער סקאן פון "ויואל משה", אויסגעשניטן לויט סימן	די ציטירטע ווערטער אונטערגעשטראכן
15	6.2	מאמר ישוב ארץ ישראל, סימנים ק"ט, ק"י, קי"ג, קמ"ג	דער סקאן, אויסגעשניטן	די ציטירטע ווערטער אונטערגעשטראכן

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
16	6.2	א דיאגראם פון די פינף יסודות (זען 4.2)	אייגענע גראפיק	
17	6.3	דער געדרוקטער קול-קורא פון טשאפ, 29 יוני 1922, מיט די נעמען פון די חותמים	Wikimedia Commons: "ČopAntiAgoi.jpg" (פובליק דאמעין)	דער נאמען "יואל טייטלבוים" אונטערגעשטראכן
18	6.3	הקדמה ז׳ 10–14: "ואין להתחשב כלל...", "כי שתיקה כל הדור...", "לצווק ככרוכי׳...", "שאינני כותב כלל..."	דער סקאן, אויסגעשניטן	
19	6.3	א בילד פון דעם רבי׳ן, 1936/1938, ביי דער באן-סטאנציע אין סאטמאר	Wikimedia Commons: "SatmarRebbe36.jpg" און דער Splendid-fotó בילד (פובליק דאמעין)	נאר דער טייל מיט דעם רבי׳ן און די מענער; דער קעניג אין הינטערגרונט – צו שרייבן ווער עס איז
20	6.3	JTA, 31 יאנואר 1969 – דער באריכט וועגן די דריי בחורים	JTA Archive (jta.org/archive)	א סקאן פון דעם טעקסט; קיין בילדער פון דער דעמאנסטראציע
21	6.4	ויקרא רבה, פרשה ל"ב – די שורה "בשביל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים"	HebrewBooks.org (מדרש רבה, דפוס ווילנא)	די ווערטער "שמם ואת לשונם" אונטערגעשטראכן
22	6.4	מאמר לשון הקודש, סימנים י"ג, י"ד, ט"ז, י"ח, כ"ו	דער סקאן, אויסגעשניטן	
23	6.4	חסידים אויף דער גאס אין וויליאמסבורג, 1960ער–1980ער (מענער אין שטריימל, בעקיטשע)	Wikimedia Commons: "New York-Brooklyn-14-Lee Av.-Juden-1982-gje.jpg" (CC BY-SA 4.0); Brooklyn Public Library – Brooklyn Collection	בלויז מענער; פרויען אין הינטערגרונט – אויסשניידן אדער נישט נעמען
24	6.4	א סופר שרייבט א ספר תורה מיט דער האנט (צו "א מאשין צו איבערקוקן סת"ם")	Wikimedia Commons: "Sofer STaM.jpg" (1958, פובליק דאמעין)	
25	6.5	דער רבי ביי דער פארזאמלונג פון דעם התאחדות הרבנים, 1958	Wikimedia Commons: "JTeitelbaum.jpg" (פובליק דאמעין)	
26	6.5	מאמר שלש שבועות, סימנים ק"נ, ק"ס, קע"ד; הקדמה ז׳ 5, 9, 14	דער סקאן, אויסגעשניטן	
27	6.5	שער-בלאט פון "על הגאולה ועל התמורה" (תשכ"ז)	HebrewBooks.org; דער שער-בלאט וואס איז שוין גרייט פאר דעם ויואל-משה ווידעא	דער ציטאט פון סימן ק"ז ווייזט מען נאר נאכן נאכקוקן אויפן סקאן
28	6.6	א סאטמארער בית המדרש מיטן נאמען "ויואל משה", פון אינדרויסן (דער ארט – לויט דעם Commons-בלאט)	Wikimedia Commons: "Satmar BM Vayoel Moshe 1.JPG" (CC BY-SA 3.0)	נאר דער בנין
29	6.6	שמות ב, כ"א מיט רש"י – "ויואל משה לשבת את האיש"	HebrewBooks.org (מקראות גדולות)	בלויז די ערשטע ווערטער פון פסוק אונטערגעשטראכן

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
30	6.6	הקדמה ז׳ 15–16: "שפיר שייך עליו שם ויואל משה", "אולי יקדים...", "כי נשבר לבי..."	דער סקאן, אויסגעשניטן	דער סוף פון קאפיטל – לאנגזאם פארדונקלען

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	6.0	קאפיטל 6 · די שיטה – יסודות אין תורה און השקפה	
2	6.1	ר׳ משה סופר, דער "חתם סופר" · 1762–1839 · רב אין פרעשבורג פון 1806	[26]
3	6.1	"החדש אסור מן התורה בכל מקום" – משנה ערלה ג, ט	[12] – ציטאט
4	6.1	"חדש אסור מן התורה" – א משל ביים חתם סופר · וואו אין זיינע תשובות: נאך נישט נאכגעקוקט	[13] – [אומקלאר/מחלוקת]
5	6.1	"הוא בכלל מה שהשריש לנו מרן החת"ם סופר – חדש אסור מן התורה..." – ווי ציטירט אין דער העברעאישער וויקיפעדיע; וואו געדרוקט – נישט באקאנט	[5] – ציטאט, [אומקלאר/מחלוקת]
6	6.1	מיכאלאוויץ · 27–28 נאוועמבער 1865 · א פסק מיט ניין פונקטן · 24 רבנים (YIVO)	[10][11]
7	6.1	1868–1869 קאנגרעס · 15 נאוועמבער 1871: ארטאדאקס · נעאלאג · סטאטוס קוו	[10]
8	6.1	ר׳ חיים האלבערשטאם, דער "דברי חיים" · 1793–1876	[25]
9	6.1	די פוסקים אויף וועמען ער האט זיך געשטיצט: דברי חיים · חתם סופר · מהר"ם שיק · נודע ביהודה – לויט ר׳ אפרים אשכנזי	[5][21]
10	6.1	די השפעה פון מונקאטש – א פירוש פון פראפ׳ ראוויצקי	[9][17] – [אומקלאר/מחלוקת]
11	6.2	"נשארנו מתי מספר בתכלית המיעוט, לא מעט מהרבה אלא מעט מן המעט" – הקדמה	[1] – ציטאט
12	6.2	"וכללו של דבר שזה ודאי שהגלות הוא מאתו ית"ש לטובת ישראל ולטובת העולם" – מאמר ישוב א"י, סי׳ קי"ג	[3] – ציטאט
13	6.2	"אחת שלא יעלו ישראל בחומה..." – כתובות קי"א ע"א	[14] – ציטאט
14	6.2	"ירחקו" אדער "ידחקו"? – "ובמדרשים מבואר הגירסא שלא ידחקו" – מאמר ג׳ שבועות, סי׳ כ"ז	[2][14] – [אומקלאר/מחלוקת]
15	6.2	"השבועה שלא ידחקו את הקץ כוללת כל מיני דחיקה, באיזה אופן שיהי׳" – סי׳ כ"ו	[2] – ציטאט
16	6.2	"כי אך הוא ית"ש המשעבד והגואל" – הקדמה	[1] – ציטאט
17	6.2	"...שלא יהי׳ הגאולה ע״י שום השתדלות טבעי ואף לא יצטרכו לכלי זיין אלא במאמר ה׳" – סי׳ ס"ח	[2] – ציטאט
18	6.2	"...הוא נגד האמונה בה׳ ובתוה"ק" – סי׳ כ"ה	[2] – ציטאט

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
19	6.2	הלכה אדער השקפה? ען-וויקיפעדיע · מאגיד · "ויואל משה" (ען-וויקיפעדיע)	[16][22][30] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
20	6.2	"אין לנו עכשיו זכות אחר לצאת מן הגלות, אלא אותו הזכות לשמור ולהמתין" – הקדמה	[1] – ציטאט
21	6.2	די פינף יסודות: גזירה · שבועה · גאולה נאר פון הימל · אמונה ·ווארטן	אונזער קיצור – **[אומקלאר/מחלוקת]**
22	6.3	גרויסווארדיין 1920 · טשאפ 1922	[5][21]
23	6.3	"החיוב להתרחק מהם כמטחוי קשת" – סי' מ"ו · "אפילו כדי לתקן" – סי' קי"ז	[2] – ציטאט
24	6.3	"כי שתיקה כל הדור ודאי שתיקה כהודאה גמורה" – הקדמה	[1] – ציטאט
25	6.3	"כי אם לאנשים מועטים המבקשים לידע האמת" – הקדמה	[1] – ציטאט
26	6.3	"שלא להתגרות בעמי ארעא למיפק מן גלותא" – תרגום יונתן, ווי געברענגט אין סי' כ"ד	[2] – ציטאט
27	6.3	פראגמאטיזם? – 1967: קעגן דעמאנסטראציעס צוליב פיקוח נפש · שטאטישע וואלן – לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע	[8] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
28	6.3	JTA, 31 יאנואר 1969 · דריי בחורים אויסגעשלאסן	[23]
29	6.3	מנחם קרן-קראץ, "הקנאי" (2020)	[19] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
30	6.4	"שלא שנו את שמם ואת לשונם" – ויקרא רבה ל"ב, ה	[15] – ציטאט
31	6.4	"אבל להרגיל את העם לדבר בלה"ק זה א"א" – מאמר לשון הקודש, סי' י"ח	[4] – ציטאט
32	6.4	די הברה: "להרחיב גבול הציונות" – סי' כ"ו	[4] – ציטאט
33	6.4	חומרות: מקוות · סת"ם מיט דער האנט · שבת-לעפטן · מציצה · שמיטה (נאר פאר זיך)	[5][9]
34	6.5	"אבל גם הכשרים והמהוגנים באים לידי סמיות עינים" – סי' ק"נ	[2] – ציטאט
35	6.5	"להסתכל בעקבי הצאן דרכי אבותינו ורבותינו הראשונים" – סי' ק"ס	[2] – ציטאט
36	6.5	"ופשיטא דלא אזלינן בתר רובא במצב כזה" – סי' קע"ד	[2] – ציטאט
37	6.5	קהל ייטב לב · תקנות 1952 · דער רבי' – די העכסטע אויטאריטעט	קאפיטל 4
38	6.6	ציוניסטישע רעגירונג · וואלן · פרייען זיך מיט נצחונות · געלט פון דער קאסע – לויט דער אידישער וויקיפעדיע	[7]
39	6.6	"ויואל משה לשבת את האיש" – שמות ב, כ"א · רש"י: "לשון אלה"	[29] – ציטאט
40	6.6	"שפיר שייך עליו שם ויואל משה" – הקדמה	[1] – ציטאט
41	6.6	ווייטער: קאפיטל 7 – ציוניזם און די מדינה	

4. מאַפּעס, צייט-ליניע און דיאַגראַמען

4.1 מאַפּע: די וואָרצלען אין אונגאַרן און אַרום (צו ווייַזן אין 6.1)

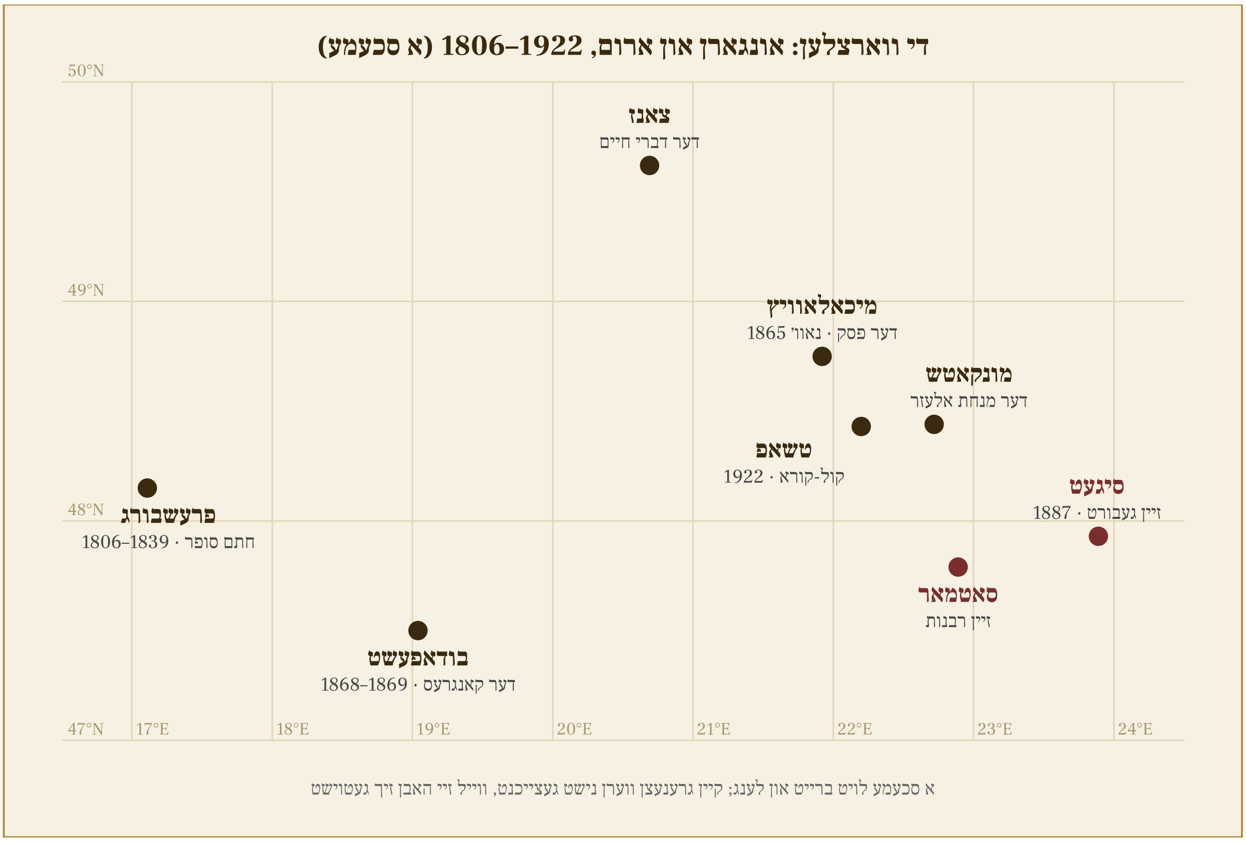

פּרעשבורג (דער חתם סופֿר), מיכאַלאָוויץ (דער פּסק פֿון 1865), בודאַפּעשט (דער קאָנגרעס), צאַנז (דער דברי חיים), מונקאַטש, טשאַפּ (1922), סאַטמאַר און סיגעט. אַ סכעמע; נישט קיין היסטאָרישע מאַפּע.

4.2 דיאגראם: די פינף יסודות (צו ווייזן ביים סוף פון 6.2, און ווידער אין 6.6)

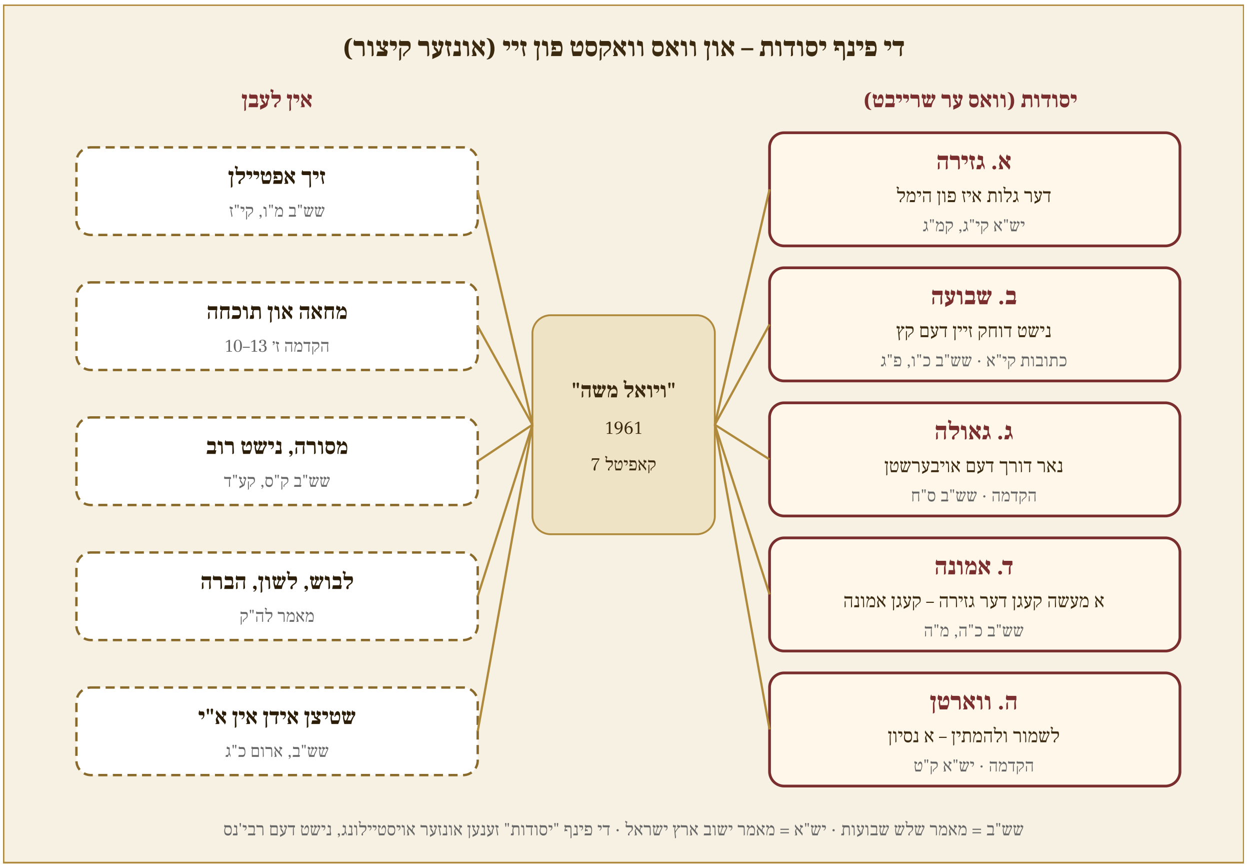

רעכטס – וואס דער רבי שרייבט, מיט מאמר און סימן; לינקס – ווי עס האט זיך אויסגעדריקט אין לעבן. די אויסטיילונג אויף פינף איז אונזערע, פאר דער פראדוקציע.

4.3 צייט-ליניע: דיווארצלען פון דער שיטה, 1806–1961

יאר	וואס	מקור
1806	דער חתם סופר ווערט רב אין פרעשבורג	[26]
1839	דער חתם סופר'ס פטירה (כ"ה תשרי ת"ר)	[26]
1863	"לב העברי" פון ר' עקיבא יוסף שלעזינגער	[10]
1865 (27–28 נאוו')	דער פסק פון מיכאלאוויץ, ניין פונקטן	[11][10]
1868–1869	דער קאנגרעס אין בודאפעשט	[10]
1871 (15 נאוו')	די רעגירונג אנערקענט דעם ארטאדאקסישן ארגאן	[10]
1876	דער דברי חיים פון צאנז ווערט נפטר	[25]
1887	רבי יואל ווערט געבוירן אין סיגעט	קאפיטל 1
1920	די אסיפה אין גרויסווארדיין קעגן ציוניזם און מזרחי	[5]
1922 (זומער)	די אסיפה אין טשאפ קעגן אגודת ישראל	[21][5]
1952	די תקנות פון קהל ייטב לב	קאפיטל 4
1961 (תשכ"א)	"ויואל משה" – דער ערשטער דרוק לויט דעם שער-בלאט (אנדערע מקורות: 1958–1960)	[1] – [אומקלאר/מחלוקת]

4.4 טאבעלע: וואס שטייט אין ספר, און וואס איז א פירוש (צו ווייזן אין 6.6)

שאלה	וואס דער רבי שרייבט (מאמר/סימן)	וואס זאגן אנדערע	צייכן
איז דער גלות א גזירה?	יא – יש"א קי"ג, קמ"ג	–	[דאקומענטירט]
וואס איז אסור דורך די שבועות?	"עשיית צעדים… נגד גזירת הגלות" – שש"ב פ"ג	–	[דאקומענטירט]
הלכה אדער אמונה?	ביידע שפראכן אין ספר – שש"ב כ"ה, מ"ה	ען-וויקי: "כפירה, נישט הלכה"; מאגיד: "הלכה"	[אומקלאר/מחלוקת]
ווער האט משפיע געווען?	חתם סופר, דברי חיים – לויט זיין סעקרעטאר	ראוויצקי (דורך ען-וויקי): אויך מונקאטש	[אומקלאר/מחלוקת]
געגרענעצטע קנאות?	"שלא להתגרות בעמי ארצא" – שש"ב כ"ד	העברעאישע וויקי: פראגמאטיזם אין 1967	[אומקלאר/מחלוקת]
בלינדע אמונה אין צדיקים?	"גם הכשרים… באים לידי סמיות עינים" – שש"ב ק"נ	ען-וויקי: דער ספר ווארנט דערפון (אן סימן)	[אומקלאר/מחלוקת]

5. איבערגאנג צו קאפיטל 7 (פראדוקציע)

נאראציע: זען דעם סוף פון 6.6 ("וואס שטייט אין יענעם ספר, מאמר נאך מאמר, סימן נאך סימן – דאס איז דער קומענדיגער קאפיטל"). בילד: דער דיאגראם פון די פינף יסודות (טייל 4.2) ווערט ווידער באוויזן; די פינף קעסטלעך גייען צוזאמען אין דעם מיטלסטן קעסטל, "ויואל משה". די קאמערע גייט פון דער פאקסימיליע פון דעם שער-בלאט פון תשכ"א צו די ערשטע שורות פון מאמר שלש שבועות אויף דעם סקאן. א שטילער עקראן מיט דעם קעפל "קאפיטל 7: ציוניזם און די מדינה", און די ערשטע אונטער-טייל "הינטערגרונט: די אונגארישע רבנים קעגן ציוניזם; מזרחי (1902) און אגודת ישראל (1912)".
מוזיק: די ערנסטע טעמע פון קאפיטל 6 בלייבט, א ביסל שטארקער. די מאפע פון 4.1 (טשאפ, גרויסווארדיין, מונקאטש) פירט גלייך אריין אין 7.1.

6. מקורות פאר קאפיטל 6

1. רבי יואל טייטלבוים, "ויואל משה", הקדמה (מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו/2006, מיט פאקסימיליע פון דעם שער-בלאט פון דער ערשטער אויפלאגע, ברוקלין תשכ"א/1961), בלעטער 3–16 פון יענער אויסגאבע – ציטאטן לויט דער טראנסקריפציע פון סקאן.

2. דאס זעלבע, מאמר שלש שבועות, סימנים כ"ג (בערך), כ"ד–כ"ט, מ"ה, מ"ו, מ"ח, ס"ח, ע"ד, פ"ג, פ"ד, קי"ז, ק"נ, ק"ס, קע"ד. 14 גרענעצן צווישן סימנים אין דער טראנסקריפציע זענען נאר בערך.
3. דאס זעלבע, מאמר ישוב ארץ ישראל, סימנים ק"ט, ק"י, קי"ג, קמ"ג.
4. דאס זעלבע, מאמר לשון הקודש, סימנים י"ג, י"ד, ט"ז, י"ח, כ"ו.
5. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (מיט דעם ציטאט וועגן "חדש אסור מן התורה" און די מאשינען פאר סת"ם; זיינע פוסקים לויט ר' אפרים אשכנזי; מקוואות; שמיטה; גרויסווארדיין 1920; טשאפ 1922; מינץ).
6. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026; מזרחי; מונקאטש און ראוויצקי; מציצה; מחיצה).
7. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (די פיר פונקטן; "א סאטמארער"; איבערגעטריבענע מערכות).
8. העברעאישע וויקיפעדיע, "חסידות סאטמר" (פראגמאטיזם; "ארגאניזאציע" און נישט "התקשרות"; "שנשתכחה תורת הבעל שם טוב"; קאפלאן).
9. English Wikipedia, "Satmar (Hasidic dynasty)" (שלעזינגער און אידיש/לבוש; ליכטענשטיין; אידיש אין אמעריקע).
10. English Wikipedia, "Schism in Hungarian Jewry" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026) – לויט Michael K. Silber און Nathaniel Katzburg; מיכאלאוויץ 27–28 נאוו' 1865; 15 נאוו' 1871; "לב העברי" 1863 און דער בלאט פון 1869.
11. English Wikipedia, "Hillel Lichtenstein"; YIVO Encyclopedia, "Lichtenstein, Hillel" (דער פסק פון ניין פונקטן, 24 רבנים – לויט דעם אויסצוג אין דער זוך; די זייט אליין איז נישט אויפגעגאנגען).
12. משנה, מסכת ערלה ג, ט (Sefaria): "החדש אסור מן התורה בכל מקום".
13. העברעאישע וויקיפעדיע, "חדש אסור מן התורה"; iyun.org.il, "ברק פינת חתם סופר" (א רשימה: שו"ת חתם סופר ח"ו סי' פ"ד, פ"ו; או"ח סי' כ"ח) – די תשובות אליין נאך נישט נאכגעקוקט.
14. תלמוד בבלי, כתובות קי' ע"ב – קי"א ע"א (Sefaria, William Davidson edition; די גירסא "ירחקו").
15. ויקרא רבה, פרשה ל"ב, ה (Sefaria).
16. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access) – אריינפיר; די איבערזעצונג פון מאמר לשון הקודש (ז' 100–101, 132–133).
17. Aviezer Ravitzky, *Messianism, Zionism, and Jewish Religious Radicalism* (Chicago, 1996) – געברענגט דורך [6]; נישט געזען אין אריגינאל.
18. Jerome R. Mintz, *Hasidic People: A Place in the New World* (Harvard, 1992) – געברענגט דורך [5]; נישט געזען אין אריגינאל.
19. David N. Myers, "On 'The Most Anti-Zionist Text'", Katz Center, University of Pennsylvania (בלאג) – וועגן Menachem Keren-Kratz, "הקנאי" (2020).
20. Allan Nadler, "Satmar Hasidic Dynasty" / "Teitelbaum, Yoel", *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*.
21. Wikimedia Commons, "ČopAntiAgoi.jpg" – דער געדרוקטער קול-קורא פון טשאפ, 29 יוני 1922, מיט די חותמים (פובליק דאמעין).
22. English Wikipedia, "Vayoel Moshe" ("בעיקר א ספר פון הלכה"; בלינדע אמונה אין צדיקים; מעשיות – אן סימנים).
23. Jewish Telegraphic Agency (JTA), 31 January 1969 – די דריי בחורים פון ישיבה תורה ויראה.
24. רבי יואל טייטלבוים, "על הגאולה ועל התמורה" (ברוקלין תשכ"ז) – סימן ק"ז, און די הקדמה (דער ענין פון שבתי צבי) – לויט אונזערע לערן-נאטיצן פון א סקאן (פארשונג-בלעטער פון פריערדיקע ארבעט); מוז נאכגעקוקט ווערן אויף דעם סקאן פאר מען ווייזט עס.

25. דער שידוך מיט דעם ייטב לב'ס .(זיין זון ר' ברוך פון גארליץ; English Wikipedia, "Chaim Halberstam" (1793–1876 משפחה – לויט די מקורות פון קאפיטל 1.

26. English Wikipedia, "Moses Sofer" (24 סעפט' 1762 – 3 אקט' 1839; רב אין פרעשבורג פון 1806; די ליטאגראפיע ארום 1830).

27. English Wikipedia, "Akiva Yosef Schlesinger" ("לב העברי" – א פירוש אויף דער צוואה פון דעם חתם סופר).

28. תלמוד בבלי, שבת נ"ה ע"א – ווי דער רבי ברענגט אין דער הקדמה (לויט אונזערע לערן-נאטיצן).

29. שמות ב, כ"א, מיט רש"י (Sefaria).

30. English Wikipedia, "Three Oaths" ("נישט קיין שאלה פון הלכה, נאר כפירה" – די באשרייבונג פון דער וויקיפעדיע).

31. English Wikipedia, "Hasidic philosophy" (סאטמאר צווישן די הויפן וואו די רביים זענען בעיקר פוסקים).

7. אפענע פראגעס

- **"חדש אסור מן התורה":** אין וועלכע תשובות פון דעם חתם סופר, און מיט וועלכע ווערטער – מען דארף נאכקוקן שו"ת חתם סופר או"ח כ"ח און ח"ו פ"ד, פ"ו, פאר מען ווייזט א סקאן. דער ציטאט פון דעם סאטמארער רב וועגן מאשינען פאר סת"ם – וואו איז ער געדרוקט? (העברעאישע וויקיפעדיע גיט נישט קיין מקור.)
- **ראוויצקי וועגן מונקאטש:** נאר דורך דער ענגלישער וויקיפעדיע; דאס בוך אליין (ז' און פרק) איז נאך נישט געזען.
- **מיכאלאוויץ:** וויפיל רבנים האבן געחתמ'ט (YIVO: 24) און ווער – צי עס זענען געווען רבנים פון מאראמאראש און פון סאטמארער געגנט – איז נישט נאכגעקוקט. דער בלאט פון "לב העברי" (1869) איז דער בעסטער מקור.
- **"שמם, לשונם, מלבושם":** די גירסא פון ויקרא רבה וואס מיר האבן געזען האט נאר שם און לשון (און לשון הרע און עריות); וואו קומט "מלבושם" צו – אין וועלכן מדרש אדער שפעטערן ספר – דארף מען זוכן.
- **"ירחקו" אדער "ידחקו":** די גירסא אין כתובות קי"א ע"א פארשיידן לויט אויסגאבע; דער רבי אליין רעדט דערפון (שש"ב כ"ז, פ"ד). פאר א סקאן אויפן עקראן – א ווילנער דפוס.
- **"כפירה, נישט הלכה" אדער "א ספר פון הלכה":** דאס זענען באשרייבונגען פון וויקיפעדיע און פון מאגיד; דער רבי'ס אייגענע ווערטער (שש"ב כ"ה, מ"ה, פ"ג) ווערן געוויזן דערנעבן. קיין פסק.
- **בלינדע אמונה אין צדיקים / מעשיות:** די ענגלישע וויקיפעדיע זאגט אז "ויואל משה" רעדט דערפון, אבער גיט נישט קיין סימן, און מיר האבן עס נאך נישט געפונען אין דער טראנסקריפציע. ביז מען געפינט – נאר אלס וויקיפעדיע'ס באשרייבונג.
- **מאגיד וועגן דעם חפץ חיים און "דומה למלאך":** נאר אין ענגלישער איבערזעצונג; דער סימן אין מאמר לשון הקודש איז נאך נישט געפונען.
- **"על הגאולה ועל התמורה", סימן ק"ז, און "הלוחמים בעד האמת":** פון אונזערע לערן-נאטיצן; מוז נאכגעקוקט ווערן אויף א סקאן.
- **שטיצע פאר די איינוואוינער פון ארץ ישראל (שש"ב, ארום סימן כ"ג):** נאר א קיצור; דער גענויער סימן און די ווערטער – נאכקוקן אויף דעם סקאן.
- **"ארגאניזאציע" אדער "התקשרות":** די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט אז אין זיינע יארן איז סאטמאר נישט געווען א חסידות פון התקשרות; חסידים דערציילן אנדערש. א מקור פון יענער צייט (זכרונות, צייטונגען) וואלט געהאלפן.
- **לבוש:** קיין געשריבענער פסק פון דעם רבי'ן וועגן די פרטים פון לבוש איז נישט געפונען; מען טאר נישט צושרייבן צו אים שפעטערע מנהגים.
- **פראגמאטיזם אין 1967 און שטאטישע וואלן:** נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע; א דאקומענט פון יענער צייט (קול-קורא, "דער איד") דארף מען זוכן. דאס קומט ווידער אין קאפיטל 7.6.

- **בילדער:** פון דעם דברי חיים און פון דעם מנחת אלעזר האבן מיר נישט געפונען קיין בילד מיט א באשטעטיגטן מקור; דערפאר – נאר שער-בלעטער פון זייערע ספרים.
- **צניעות:** קיין פרויען-נעמען אין דעם קאפיטל; ביים פסוק "ויואל משה" ווייזט מען נאר די ערשטע ווערטער.
- **צייט-באלאנס:** 6.1 – 995, 6.2 – 1,066, 6.3 – 943, 6.4 – 868, 6.5 – 843, 6.6 – 774 ווערטער (צוזאמען 5,489 – בערך 39.2 מינוט). 6.4 און 6.5 זענען א ביסל קירצער ווי די פלאן; 6.2 א ביסל לענגער; ביים רעקארדירן קען מען לאזן מער צייט ביי די סקאנס.

דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 7 – ציוניזם און די מדינה (50:00 · 3:15:00–4:05:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 7: ציוניזם און די מדינה

די אונגארישע רבנים קעגן ציוניזם, "ויואל משה", די שלש שבועות, ישוב ארץ ישראל און לשון הקודש, 1967 און "על הגאולה ועל התמורה", און וואס עס האט געמיינט למעשה – לענג 50:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 3:15:00–4:05:00 · נאראציע בערך 7,000 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור, אין א דאקומענט פון יענער צייט, אין גמרא און מדרש, אדער אין דעם רבי'נס אייגענעם ספר.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער מענטשן פון דער קהלה דערציילן עס, אדער עס שטייט נאר אין זכרונות; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, עס איז א פירוש אדער א טענה פון איין צד, אדער מיר האבן נישט געזען דעם אריגינאל; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- **א כלל אין דעם קאפיטל:** וואס דער רבי שרייבט אליין אין "ויואל משה" אדער אין "על הגאולה ועל התמורה" ווערט אנגעצייכנט [דאקומענטירט] ; ווי היסטאריקער, וויקיפעדיעס אדער שפעטערע מענטשן פארשטייען, ערקלערן אדער באשרייבן עס, ווערט אנגעצייכנט [אומקלאר/מחלוקת] אדער ווערט גערופן ביים נאמען פון דעם מקור.
- די ציטאטן פון "ויואל משה" זענען גענומען ווארט ביי ווארט פון דער מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו (2006), וואס האט א פאקסימיליע פון דעם שער-בלאט פון דער ערשטער אויפלאגע, תשכ"א (1961); מען ציטירט לויט מאמר און סימן, און ביי דער הקדמה לויט דעם בלאט אין יענער אויסגאבע. 14 גרענעצן צווישן סימנים אין דער טראנסקריפציע זענען נאר בערך. דער טייטש אויף אידיש נאך א ציטאט איז א טייטש, נישט קיין ציטאט.
- די ציטאטן פון "על הגאולה ועל התמורה" זענען גענומען פון אונזער לערן-אויסצוג פון א סקאן פון דער אויסגאבע ברוקלין תשס"ו; מען ציטירט לויט דעם בלאט פון סקאן. נאר שורות וואס מען האט נישט געדארפט פארריכטן פון דעם סקאן ווערן גענוצט.
- דער קאפיטל ברענגט קיינמאל נישט די זעלבע ציטאטן פון "ויואל משה" וואס זענען שוין געווען אין קאפיטל 6.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל. די נומעראציע איז נאר פאר דעם קאפיטל.
- דער קאפיטל ערקלערט וואס דער רבי האט געשריבן און געטון. די ענטפערס פון די וואס האבן געהאלטן אנדערש (די אגודה, די מזרחי, און אנדערע גדולים) קומען אין קאפיטל 9, יעדער מיט זיינע אייגענע ווערטער.
- **צניעות:** קיין פרויען-נעמען שטייען נישט אין דעם קאפיטל.

1. נאראציע

7.1 היסטאריש: די אונגארישע רבנים קעגן ציוניזם; מזרחי (1902) און אגודת ישראל (1912) · 3:15:00–3:23:00

אין דעם פריערדיגן קאפיטל האבן מיר געזען די יסודות: דער גלות איז א גזירה, די שבועה, די גאולה קומט נאר פון השם יתברך, אמונה, אוןווארטן. [דאקומענטירט] [2] איצט קומען מיר צו דער שאלה וואס האט באגלייט דעם סאטמארער רב כמעט

זיין גאנץ לעבן: ציוניזם, און שפעטער די מדינה. [דאקומענטירט] [5] דער קאפיטל איז דער לענגסטער אין דעם דאקומענטאר, ווייל אויף דעם האט ער געשריבן זיין גרעסטן ספר. [דאקומענטירט] [8]

כדי צו פארשטיין וואס ער האט געזאגט, דארף מען וויסן קעגן וואס ער האט גערעדט. [דאקומענטירט] פאליטישער ציוניזם, ווי א באוועגונג, הייבט זיך אן מיט דעם ערשטן ציוניסטישן קאנגרעס אין באזל, שווייץ, אין סוף אויגוסט 1897. [דאקומענטירט] [22] דער ציל איז געווען צו שאפן פאר אידן א היים אין ארץ ישראל, געזיכערט דורך אפענע געזעצן. [דאקומענטירט] [22] די פירער פון דער באוועגונג זענען מערסטנס געווען אידן וואס האבן שוין פארלאזט די וועג פון תורה און מצוות, און זיי האבן געזען אין אידישקייט א פאלק, נישט קודם א תורה. [22] [אומקלאר/מחלוקת] אזוי באשרייבן עס סיי די קריטיקער פון ציוניזם, סיי פיל היסטאריקער; די ציוניסטן אליין האבן עס באשריבן אנדערש. [אומקלאר/מחלוקת]

פינף יאר שפעטער, אין 1902, איז אין ווילנע געגרינדעט געווארן די "מזרחי", א באוועגונג פון אידן וואס האבן געהיטן תורה און מצוות און האבן זיך אנגעשלאסן אין דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. [דאקומענטירט] [13] איר גרינדער איז געווען ר׳ יצחק יעקב ריינעס. [דאקומענטירט] [13] זייער טענה איז געווען אז מען קען זיין א ציוניסט און בלייבן אן ערליכער איד, און אז מען דארף זיין אינעווייניג אין דער באוועגונג כדי צו היטן אויף אידישקייט. [אומקלאר/מחלוקת] [13] דער סאטמארער רב וועט שפעטער שרייבן אז פונקט דאס איז געווען דער גרעסטער שאדן. [דאקומענטירט] [2]

אין 1912 האבן גדולי ישראל פון פוילן, ליטע און דייטשלאנד זיך פארזאמלט אין קאטאוויץ און געגרינדעט "אגודת ישראל". [דאקומענטירט] [14] די ענגלישע וויקיפעדיע באשרייבט זי ווי א דאך-ארגאניזאציע פאר אידן וואס היטן תורה און מצוות און וואס האבן זיך געשטעלט קעגן דער ציוניסטישער באוועגונג. [דאקומענטירט] [14] צווישן די גרינדער רעכנט מען דעם חפץ חיים, ר׳ חיים עוזר גראדזענסקי, און דעם גערער רבי, דעם "אמרי אמת". [דאקומענטירט] [14] אין קאטאוויץ האט ר׳ יצחק ברויער געוואלט אז די אגודה זאל ערקלערן אז איר ציל איז צו קעמפן קעגן ציוניזם, און ספעציעל קעגן דער מזרחי, אבער זיין פארשלאג איז נישט אנגענומען געווארן. [אומקלאר/מחלוקת] [16]

און וואס איז געווען אין אונגארן? [דאקומענטירט] די אונגארישע ארטאדאקסיע איז געשטאנען אויף דעם יסוד פון דער טיילונג פון 1871, וואס מיר האבן געזען אין קאפיטל 6: אן אייגענע ארטאדאקסישע קהלה, אפגעטיילט פון די נעאלאגן און פון "סטאטוס קוו". [דאקומענטירט] [16] די אונגארישע רבנים האבן פארלאנגט אז אין דער אגודה זאל קיינער נישט זיין א פירער וואס האט געקענט זיך אנשליסן אין אן ארטאדאקסישער קהלה און האט עס נישט געטון – דאס האט געמיינט די "סטאטוס קוו", די דייטשע ארטאדאקסן אין די אלגעמיינע קהלות, און די מזרחי. [אומקלאר/מחלוקת] [16] ביי דער אגודה-פארזאמלונג אין ווין אין 1923 איז דער פארלאנג אפגעווארפן געווארן. [אומקלאר/מחלוקת] [16] דעריבער, לויט דעם היסטאריקער מיכאל זילבער, האט די אגודה געטראפן אויף קעגנערשאפט אין אונגארן אפילו פון דער ארטאדאקסישער הויפט-שטראם.

[אומקלאר/מחלוקת] [16]

מען דארף אבער זאגן אויך דאס אנדערע: די אונגארישע רבנים זענען נישט אלע געווען איינס אין דעם ענין. [דאקומענטירט] [16] ר׳ משה שמואל גלאזנער, דער רב פון קלויזנבורג, איז געווען איינער פון די ווייניגע אונגארישע רבנים וואס האבן געשטיצט אידישן נאציאנאליזם; ער האט אין 1920 ארויסגעגעבן א שריפט "דער ציוניזמוס". [אומקלאר/מחלוקת] [16] ר׳ שמעון סופר פון ערלוי האט געמוטיגט אידן צו ארבעטן די ערד אין ארץ ישראל. [אומקלאר/מחלוקת] [16] די נאראציע ברענגט עס כדי מען זאל זען אז די קעגנערשאפט צו ציוניזם איז געווען א שיטה פון א גרויסן טייל רבנים, אבער נישט פון יעדן איינעם. [דאקומענטירט]

די שטארקסטע שטים קעגן ציוניזם אין יענע מקומות איז געווען דער מונקאטשער רב, ר׳ חיים אלעזר שפירא, דער "מנחת אלעזר". [דאקומענטירט] [15] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער האט געפירט "קו שמרני ותקיף של התנגדות לציונות, לתנועת המזרחי ולאגודת ישראל". [דאקומענטירט] [15] ער האט געקעמפט נישט נאר קעגן ציוניזם און דער מזרחי, נאר אויך קעגן דער אגודה, וואס ער האט געהאלטן אז זי גייט לאנגזאם צו צו דעם ציוניזם. [דאקומענטירט] [15] אין 1922, ווען די אגודה האט זיך ארגאניזירט פאר איר ערשטער "כנסיה גדולה", האט ער מיט אנדערע רבנים ארויסגעגעבן אפענע בריוו קעגן איר. [דאקומענטירט] [15] זיין פטירה איז געווען אין 1937; א מקור וואס גיט 1934 איז א טעות. [אומקלאר/מחלוקת] [15][20] צ׳ און ווי ווייט

דער מונקאטשער האט באווירקט אויף דעם סאטמארער רב'ס שיטה, איז א פירוש פון היסטאריקער, ווי מיר האבן שוין געזאגט אין קאפיטל 6. [אומקלאר/מחלוקת] [6]

אין סאטמאר אליין זענען אין די 1920ער יארן געווען עטליכע ציוניסטישע ארגאניזאציעס, און די מזרחי איז דארט געווען ספעציעל שטארק. [דאקומענטירט] [17] ווען מען האט אים אין 1920 פארגעשלאגן פאר רב אין סאטמאר, זענען קעגן אים געשטאנען, לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, די נישט-חסידישע מערהייט, די מאדערנע, און די ציוניסטן אין שטאט. [אומקלאר/מחלוקת] [6] די ענציקלאפעדיע יודאיקא שרייבט אז פון 1928 אין סאטמאר האט ער געהאט שווערע מחלוקות סיי מיט ציוניסטישע קרייזן, סיי מיט חסידים פון אנדערע רביים. [דאקומענטירט] [20] אזוי איז די שאלה פון ציוניזם פאר אים נישט געווען קיין טעאריע: זי איז געווען א טייל פון זיין טאג-טעגלעכער ארבעט אלס רב. [אומקלאר/מחלוקת]

אין די 1930ער יארן האט די אגודה געביטן איר וועג. [דאקומענטירט] [14] אין 1933 האט זי געמאכט אן אפמאך מיט דער "סוכנות" אז זי וועט באקומען א טייל פון די ערלויבענישן צו עולה זיין קיין ארץ ישראל. [דאקומענטירט] [14] אין 1937, ביי דער כנסיה גדולה אין מאריענבאד, האט די מערהייט אפגעווארפן א וועלטלעכע מדינה, און א מינדערהייט איז געווען פאר א מדינה. [אומקלאר/מחלוקת] [14] אין ירושלים איז די "עדה החרדית" אנפאנגס געווען פארבונדן מיט דער וועלט-אגודה. [דאקומענטירט] [18] אבער ווען די אגודה האט אנגעהויבן צוזאמארבעטן מיט דער "סוכנות", האבן זיך עטליכע פירער אפגעטיילט, און אין 1945 האט זיך די עדה החרדית אפגעטיילט פון דער אגודה. [דאקומענטירט] [19] וועגן דעם וויאזוי עס איז געשען, זאגן די מקורות אנדערש: איינער זאגט אז נטורי קרתא האבן ארויסגעטריבן די אגודה-מענטשן פון דער עדה, און דער אנדערער אז די עדה האט זיך אליין אפגעטיילט. [אומקלאר/מחלוקת] [18][19]

דאן איז געקומען ה' אייר תש"ח, דער פערצנטער מאי 1948, ווען מען האט אויסגערופן די מדינה. [דאקומענטירט] [6] דער רבי איז דעמאלט שוין געווען אין וויליאמסבורג, און ער האט פונקט דעמאלט געגרינדעט קהל ייטב לב, ווי מיר האבן געזען אין קאפיטל 4. [דאקומענטירט] [6] אין "ויואל משה" רופט ער דעם טאג מיט ווערטער וואס וועלן קומען שפעטער אין דעם קאפיטל. [דאקומענטירט] [2] די פריערדיגע מחלוקות – ציוניזם, מזרחי, אגודה – זענען איצט געווארן א שאלה פון הלכה למעשה: מעג מען זיך אנשליסן, מעג מען שטימען, מעג מען נעמען? [אומקלאר/מחלוקת] אויף די שאלות האט ער געענטפערט מיט א ספר. [דאקומענטירט] [8]

7.2 "ויואל משה": ווען ער איז ארויס, די דריי מאמרים, זיין דרך פון לערנען · 3:23:00–3:33:00

דער ספר "ויואל משה" איז דער רבי'נס הויפט-ווערק וועגן ציוניזם און דער מדינה. [דאקומענטירט] [8][9] דער נאמען איז גענומען פון א פסוק אין פרשת שמות, "ויואל משה לשבת את האיש", און עס איז אויך א רמז אויף זיין נאמען, יואל משה. [אומקלאר/מחלוקת] [9] אין דעם ענין זענען אלע מקורות מסכים; ווען דער ספר איז צום ערשטן מאל ארויס, דא זענען זיי נישט מסכים. [אומקלאר/מחלוקת] [8][9][10]

די העבראישע וויקיפעדיע שרייבט אז ער איז ארויס "לראשונה בשנת ה'תש"ך (1959), וכלל רק את המאמר הראשון", און אז אין דער קומענדיגער אויסגאבע, תשכ"א, זענען צוגעקומען די אנדערע צוויי מאמרים. [אומקלאר/מחלוקת] [8] די אידישע וויקיפעדיע זאגט אויך תש"כ, אויך נאר דער ערשטער מאמר, און אז דער ספר איז אין די קומענדיגע צוויי יאר נאכאמאל געדרוקט געווארן דריי מאל. [אומקלאר/מחלוקת] [8] פראפ' שאול מגיד, וואס האט איבערגעזעצט טיילן פונעם ספר אויף ענגליש, שרייבט, לויט ר' סענדער דייטש, אז די ערשטע אויסגאבע איז ארויס ראש השנה 1959, מיט צוויי מאמרים – שלש שבועות און ישוב ארץ ישראל – און אז מען האט זי געשווינד ארויסגעגעבן אין א קליינער צאל, מערסטנס פאר נאנטע תלמידים; דער דריטער מאמר איז לויט אים צוגעקומען אין 1961. [אומקלאר/מחלוקת] [10] א רשימה פון זיינע ספרים אין דער ענגלישער וויקיפעדיע גיט 1958. [אומקלאר/מחלוקת] [6] און דער שער-בלאט פון דער ערשטער אויפלאגע, וואס איז אפגעדרוקט אין דער אויסגאבע וואס מיר נוצן, זאגט: "יצא לאור בפעם ראשונה", שנת תשכ"א. [דאקומענטירט] [2] מיר שטעלן אלע ווערסיעס פאר; אפשר רעכנט יעדער מקור אן אנדערע אויסגאבע פאר "דער ערשטער", אבער דאס איז נאר א השערה. [אומקלאר/מחלוקת]

די אויסגאבע וואס מיר נוצן אין דעם גאנצן דאקומענטאר איז די מהדורא חדשה, הוצאת ספרים ירושלים, ברוקלין תשס"ו, 2006. [דאקומענטירט] [2] זי האט 507 בלעטער. [דאקומענטירט] [2] אויפן שער-בלאט שטייען גענוי דריי מאמרים, און אזוי איז

אויך דער ספר אינעווייניג. [דאקומענטירט] [2] פריער קומט א הקדמה, און סימנים. [דאקומענטירט] [1] דערנאך מאמר שלש שבועות, מיט הונדערט פינף און אכציג סימנים; מאמר ישוב ארץ ישראל, מיט הונדערט אכט און פופציג סימנים; און מאמר לשון הקודש, מיט פופציג סימנים. [דאקומענטירט] [2][3][4] נאך יעדן מאמר קומט זיין אייגענער תוכן הענינים, און צום סוף רשימות פון מקורות און פון ענינים. [דאקומענטירט] [2]

פארוואס האט ער געשריבן? [דאקומענטירט] אין דער הקדמה הייבט ער אן מיט דעם חורבן פון זיין דור, וואס מיר האבן געזען אין קאפיטל 6, און ער שרייבט א כלל: "שאין תועלת לספר הצרות והיגונות אלא אם יספר גם סיבת הצרות שאירע לו" (הקדמה, בלאט 3). [דאקומענטירט] [1] טייטש: עס האט נישט קיין תועלת צו דערציילן די צרות, סיידן מען דערציילט אויך פארוואס זיי זענען געקומען. [דאקומענטירט] און ער זאגט ווער עס איז לויט אים די סיבה: "המינים והאפיקורסים עשו כל מיני השתדלות לעבור על השבועות הללו לעלות בחומה וליקח מעצמם ממשלה וחירות קודם הזמן" (הקדמה, בלאט 3). [דאקומענטירט] [1] דאס הייסט: זיי האבן געטון אלע מיני השתדלות צו עובר זיין אויף די שבועות, ארויפצוגיין מיט כח און נעמען פאר זיך א מלוכה פאר דער צייט. [דאקומענטירט] דאס איז זיין פירוש פון דער צרה; אנדערע גדולים האבן אנדערש געהאלטן, און מיר וועלן זיי ברענגען אין קאפיטל 9. [אומקלאר/מחלוקת]

ער לייגט צו א פונקט וואס מען דארף גוט פארשטיין: "אף שלבסוף יעלה בידם חרס, מכל מקום בהפעולות והמעשים שעשו בזה לבד עברו כבר על השבועה" (הקדמה, בלאט 4). [דאקומענטירט] [1] לויט אים איז די עבירה נישט אפהענגיג פון דעם צי זיי וועלן מצליח זיין; שוין דאס טון אליין איז געווען עובר אויף דער שבועה. [דאקומענטירט] [1] און ער באקלאגט אז דאס איז מער נישט קיין ענין פון א קליינער גרופע: "עד שבימים האחרונים כמעט רוב ישראל סייעו בפעולות שלהם באופנים שונים" (הקדמה, בלאט 4). [דאקומענטירט] [1]

דאן קומט דער זאץ וואס זאגט קלאר וואס דער ספר וויל טון: "ולכן נתתי אל לבי להעלות על הגליון ביאור סוגיא זו בכל פרטיה וכל המסתעף בעניני מדינה זו, וההתחברות אליה, וגם לקיחת חלק בהבחירות שלהם" (הקדמה, בלאט 9). [דאקומענטירט] [1] טייטש: דעריבער האב איך באשלאסן אראפצושרייבן א ביאור אויף דער סוגיא מיט אלע פרטים, און אלעס וואס קומט ארויס פון איר וועגן דער מדינה, זיך מחבר זיין מיט איר, און אנטייל נעמען אין אירע וואלן. [דאקומענטירט] א צווייטער מאל זאגט ער ווי ער וויל דאס טון: "לזה קונטרס מיוחד לברר הכל בראיות והוכחות ברורות, ולא באתי בקונטרס זה אלא לברר דעת תורה" (הקדמה, בלאט 6). [דאקומענטירט] [1] ער וויל ברענגען ראיות, נישט נאר רופן. [דאקומענטירט] [1]

ווי זעט אויס א בלאט אין "ויואל משה"? [דאקומענטירט] ווער עס עפנט דעם ספר, זעט נישט קיין דרשות און נישט קיין קורצע ווערטער: ער זעט א לאנגע סוגיא, ווי אין א ספר שאלות ותשובות. [אומקלאר/מחלוקת] [2][10] א סימן הייבט זיך אן מיט א גמרא אדער א מדרש; דערנאך ברענגט ער ראשונים – רש"י, תוספות, דעם רמב"ם, דעם רמב"ן – און דאן אחרונים; ער פרעגט קשיות אויף זיך אליין, ער ברענגט וואס די אנדערע זאגן, און ער ענטפערט. [דאקומענטירט] [2][3] אין מאמר ישוב ארץ ישראל, למשל, פירט ער א לאנגן משא ומתן מיט דער שיטה פון דעם רמב"ן, און ער שרייבט אויף זיך מיט ענווה: "ולע"ג להבין דברי הרמב"ן ז"ל. וה' יאר עינינו להבין כל דברי הראשונים ז"ל." (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן כ"ג). [דאקומענטירט] [3] טייטש: עס דארף א גרויסן עיון צו פארשטיין די ווערטער פון דעם רמב"ן, און השם זאל ליכטיג מאכן אונזערע אויגן צו פארשטיין אלע ווערטער פון די ראשונים. [דאקומענטירט]

מען קען זיך מאכן א גראבע מאפע פון דעם ערשטן מאמר לויט די סימנים וואס מיר וועלן ציטירן. [דאקומענטירט] [2] די ערשטע צענדליג סימנים לערנען אויס די גמרא אין כתובות, די גירסאות, און וואס יעדע שבועה מיינט. [דאקומענטירט] [2] ארום די זיבעציגער און אכציגער סימנים ברענגט ער דעם מהר"ל און פרעגט ווי שטרענג דער איסור איז. [דאקומענטירט] [2] ארום די נייניגער און די ערשטע הונדערטער סימנים פרעגט ער וועגן דער מלוכה וואס איז שוין אויפגעשטעלט, און וועגן די וואס נעמען אין איר אנטייל. [דאקומענטירט] [2] ארום די הונדערט פערציגער סימנים קומען די וואלן, די כנסת, און די אגודה. [דאקומענטירט] [2] און די לעצטע סימנים קערן זיך אום צו דער גאולה און צו אמונה. [דאקומענטירט] [2] די מאפע איז אונזערע אייגענע איינטיילונג, נישט דעם רבי'נס; ער אליין טיילט נישט איין דעם מאמר אין פרקים. [אומקלאר/מחלוקת]

אויך די צוויי אנדערע מאמרים גייען מיט א פלאן. [דאקומענטירט] מאמר ישוב ארץ ישראל הייבט אן מיט דער מחלוקת פון די ראשונים צי עס איז דא א מצוה צו וואוינען אין ארץ ישראל, און פירט צו דער שאלה ווי אזוי מען זאל זיך פירן מיט דער קדושה פון דעם לאנד אין א צייט ווען, לויט אים, זי ווערט גענוצט פאר א פרעמדן ציל. [דאקומענטירט] [3] מאמר לשון הקודש הייבט אן מיט דער קדושה פון דער שפראך, און פירט צו דער נייער העברעאישער שפראך און צו דער חינוך. [דאקומענטירט] [4] אזוי זענען די דריי מאמרים, לויט ווי ער שטעלט זיי אוועק, דריי טיילן פון איין טענה: די מדינה, דאס לאנד, און די שפראך. [אומקלאר/מחלוקת]

ער זאגט אליין אז דער ספר איז א ספר פון הלכה: "ולא באתי בקונטרס זה אלא לבאר עיקר ההלכה של השתתפות למלוכה ולבחירות." (מאמר שלש שבועות, סימן קמ"ב). [דאקומענטירט] [2] אין קאפיטל 6 האבן מיר געזען אז די מקורות פון אינדרויסן זענען נישט מסכים צי די שבועות זענען הלכה אדער אגדה, און מיר האבן נישט מכריע געווען. [אומקלאר/מחלוקת] [9][10][21] וואס מען קען זאגן פון דעם ספר אליין: ער רעדט אין דער שפראך פון פסק – "אסור", "יהרג ואל יעבור", "לפני עור" – און ער ברענגט פוסקים. [דאקומענטירט] [2]

מען דארף אויך וויסן ווער עס האט געלייענט דעם ספר. [דאקומענטירט] מגיד שרייבט אז די ערשטע אויסגאבע איז געווען פאר א קליינעם קרייז. [אומקלאר/מחלוקת] [10] דער מאמר לשון הקודש, לויט מגיד, איז געווען א לאנגע תשובה וואס דער רבי האט פריער געשריבן צו ר' פנחס הירששפרונג פון מאנטרעאל, וואס האט געפרעגט וועגן לערנען העברעאיש מיט מיידלעך. [אומקלאר/מחלוקת] [10] מגיד זעט אין איר א ברייטע אנאליזע פון דער שפראך אליין, נישט נאר א תשובה אויף א שאלה פון א שולע. [אומקלאר/מחלוקת] [10] דאס איז מגיד'ס פירוש; אינעם ספר אליין שטייט דער מאמר ווי א חלק פון דעם גאנצן ספר, מיט אייגענע סימנים. [דאקומענטירט] [4]

ווי ווערט דער ספר גערופן אין דער וועלט פון אינדרויסן? [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע רופט אים דער הויפט-טעקסט פון דער סאטמארער שיטה קעגן ציוניזם. [אומקלאר/מחלוקת] [9] מגיד רופט אים "פאליטישע טעאלאגיע" און האט אים איבערגעזעצט אין א ספר וואס איז פריי צו לייענען. [אומקלאר/מחלוקת] [10] אין סאטמאר אליין רופט מען דעם ספר מיט זיין נאמען, "דער ויואל משה", און מען לערנט אים ווי א ספר. [טראדיציאנעלער באריכט] [7] צוליב דעם ציטירן מיר אים אין דעם קאפיטל ווי מען ציטירט א ספר: מאמר, סימן, ווארט ביי ווארט. [דאקומענטירט]

אזוי איז דער פלאן פון די קומענדיגע טיילן: ערשט דער מאמר שלש שבועות, וואס איז דערווארצל; דערנאך די צוויי אנדערע מאמרים; דערנאך דאס קליינערע ספר וואס איז ארויס נאך 1967; און צום סוף, וואס עס האט געמיינט למעשה. [דאקומענטירט]

7.3 די שלש שבועות (כתובות קי"א ע"א) און ווי ער האט זיי אויסגעלערנט · 3:33:00–3:43:00

דער גאנצער מאמר שלש שבועות שטייט אויף איין שטיקל גמרא. [דאקומענטירט] [2][11] לאמיר ערשט זען דעם קאנטעקסט אין דער גמרא אליין, אין מסכת כתובות, דף ק"י ע"ב און דף קי"א ע"א. [דאקומענטירט] [11] רבי זירא האט געוואלט ארויפגיין פון בבל קיין ארץ ישראל, און ער האט זיך באהאלטן פון זיין רבי'ן, רב יהודה. [דאקומענטירט] [11] רב יהודה האט געהאלטן אז ווער עס גייט ארויף פון בבל קיין ארץ ישראל איז עובר אויף אן עשה, ווייל עס שטייט "בבלה יובאו ושמה יהיו". [דאקומענטירט] [11] רבי זירא האט געענטפערט אז יענער פסוק רעדט פון די כלי שרת. [דאקומענטירט] [11] האט מען געברענגט פאר רב יהודה נאך א פסוק, פון שיר השירים: "השבעתי אתכם בנות ירושלים". [דאקומענטירט] [11] און רבי זירא האט געענטפערט: יענער פסוק מיינט אז ישראל זאלן נישט ארויפגיין "בחומה". [דאקומענטירט] [11]

דארט ברענגט די גמרא די ווערטער פון רבי יוסי ברבי חנינא, וואס מיר האבן שוין געהערט אין קאפיטל 6: דריי שבועות. [דאקומענטירט] [11] איינע, אז ישראל זאלן נישט ארויפגיין בחומה. [דאקומענטירט] [11] די צווייטע, אז ישראל זאלן נישט מורד זיין אין די אומות העולם. [דאקומענטירט] [11] און די דריטע, אז דער אייבערשטער האט באשווארן די גוים אז זיי זאלן נישט מְשַׁעְבֵּד זיין די אידן "יותר מדאי". [דאקומענטירט] [11] רבי לוי לייגט צו נאך דריי, און צווישן זיי איז די שבועה וועגן דעם קץ – אין אונזער גמרא "ירחקו", און אין אנדערע מקורות "ידחקו". [אומקלאר/מחלוקת] [11] און די גמרא ענדיגט מיט א שטרענגע

וואָרענונג: אויב איר וועט האלטן די שבועה, גוט; און אויב נישט, "אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה".

[דאקומענטירט] [11]

ווי לערנט דער סאטמארער רב אויס יעדע שבועה? [דאקומענטירט] ביי דער ערשטער, "שלא יעלו בחומה", שרייבט ער: "והשבועה שלא יעלו בחומה קאי על עלי' מרובה יחד אף אם הוא ברשות או אפילו ע"י כפי'." (מאמר שלש שבועות, סימן כ"ג). [דאקומענטירט] [2] טייטש: די שבועה אז מען זאל נישט ארויפגיין בחומה מיינט א גרויסע עליה צוזאמען, אפילו אויב עס איז מיט רשות, אדער אפילו ווען מען ווערט געצוואונגען. [דאקומענטירט] דער פונקט פון "ברשות" איז וויכטיג. [אומקלאר/מחלוקת] עס איז דא וואס האבן געטענהט אז ווען די פעלקער פון דער וועלט געבן רשות, איז עס מער נישט "בחומה"; ער לערנט אז אויך מיט רשות איז עס אסור. [אומקלאר/מחלוקת] [2][21] וועלכע מקורות די אנדערע האבן געברענגט, און וואס מען ענטפערט אויף זיין שיטה, ווערט געבראכט אין קאפיטל 9. [דאקומענטירט]

ביי דער דריטער שבועה, "שלא ידחקו את הקץ", ברענגט ער צוויי פירושים. [דאקומענטירט] [2] רש"י לערנט, לויט ווי דער רבי ברענגט אים, אז מען זאל נישט מרבה זיין אין תחנונים יותר מדאי. [דאקומענטירט] [2] דער רמב"ם אין "אגרת תימן", די מדרשים, און תרגום יונתן לערנען, לויט אים, אז מען זאל נישט טון מעשים מיט די אייגענע הענט כדי צו כאפן די גאולה פאר דער צייט. [דאקומענטירט] [2] אויף דעם צווייטן פירוש שרייבט ער: "ופירושו שפי' מה שאמר שלא ידחקו את הקץ הוא פירושו של הרמב"ם ומשמעות דברי המדרשים" (מאמר שלש שבועות, סימן כ"ח). [דאקומענטירט] [2] און ער ווייזט דעם אונטערשייד: אליין טון פאר דער גאולה פאר א נבואה פון השם, ווייזט לויט אים א חסרון אין אמונה, ווייל גלות און גאולה זענען נאר אין השם'ס הענט; אבער מרבה זיין אין תפילה איז, אויב עפעס, א גרויסע אמונה. [דאקומענטירט] [2] רש"י'ס פירוש ערקלערט ער מיט דער גמרא אין בבא מציעא: די תפילה פון רבי חייא און זיינע זין איז געווען אזוי שטארק, אז זיי וואלטן געקענט ברענגען משיח פאר דער צייט, און אליהו האט עס געמוזט אפשטעלן. [דאקומענטירט] [2]

איצט קומט א פונקט וואס ווערט אפט פארגעסן. [אומקלאר/מחלוקת] דער רבי פרעגט אליין: ווי אזוי קען א שבועה בינדן דורות וואס זענען דאן נאך נישט געווען? [דאקומענטירט] [2] ער ענטפערט: "אף שלפי הדין אין השבועה חלה על דורות הבאים, מכל מקום הודיעה הנבואה שהקפיד הקב"ה להעניש ע"ז עונש כמו שבועה, וזהו נמשל לשבועה" (מאמר שלש שבועות, סימן ע"ח). [דאקומענטירט] [2] טייטש: הגם לויט דער הלכה כאפט נישט א שבועה אויף די קומענדיגע דורות, האט אבער די נבואה געמאכט וויסן אז דער אייבערשטער איז מקפיד צו שטראפן דערויף ווי פאר א שבועה, און דעריבער ווערט עס פארגליכן צו א שבועה. [דאקומענטירט] און שפעטער שרייבט ער נאך קלארער: "כי כבר נתבאר שאין באלו השבועות ענין של הלכה, כי באמת אינם חלים על הדורות אלא שהוא להגדיל העונש" (מאמר שלש שבועות, סימן פ'). [דאקומענטירט] [2] אין דעם סימן ערקלערט ער פארוואס דער רמב"ם ברענגט נישט די שבועות אין זיין "יד החזקה": די שבועות אליין לערנען, לויט אים, א שטראף, נישט קיין דין. [דאקומענטירט] [2] דאס איז א חידוש וואס מען דארף פארשטיין: לויט "ויואל משה" ליגט די שטרענגקייט נישט נאר אין דער שבועה. [אומקלאר/מחלוקת]

וואו ליגט זי דען? [דאקומענטירט] אין דעם וואס ער רופט דעם "שורש", וואס שטייט יא אין דעם רמב"ם'ס פסק. [דאקומענטירט] [2] דער רמב"ם פסקנט אין הלכות תשובה אז ישראל ווערן נאר געגאולט דורך תשובה, און אין הלכות מלכים אז אלעס וועגן דער גאולה שטייט אין די פסוקים פון פרשת נצבים. [דאקומענטירט] [2] פון דעם לערנט דער רבי: ווער עס האלט אז א גאולה איז מעגליך פאר דעם ווי כלל ישראל טוט תשובה, לייקנט אין דער תורה. [דאקומענטירט] [2] אדער ישראל האט נאך נישט תשובה געטון, און דאן איז עס כפירה צו טון; אדער ישראל האט יא תשובה געטון, און דאן קומט די גאולה גלייך.

[דאקומענטירט] [2]

אזוי קומט ער צו דעם מהר"ל פון פראג. [דאקומענטירט] [2] ער שרייבט: "ע"כ דעת המהר"ל ז"ל בהחלט שהוא באיסור יהרג ואל יעבור כדין משומד, כמו כל הענינים שיש בהם מינות וכפירה בתוה"ק." (מאמר שלש שבועות, סימן ע"ו). [דאקומענטירט] [2] דאס הייסט: לויט דעם מהר"ל, אזוי ווי דער רבי לערנט אים, איז עס א איסור פון "יהרג ואל יעבור", ווי דער דין פון א משומד. [דאקומענטירט] און ער ערקלערט פארוואס: "כיון שהעצם ענין של דחיקת הקץ הוא כפירה בהתוה"ק שהוא ביהרג ואל יעבור כדין שמד, א"כ הוא חמור הרבה יותר מאיסור שבועה" (מאמר שלש שבועות, סימן ע"ח). [דאקומענטירט] [2] טייטש: ווייל דאס אליין – דחיקת הקץ – איז כפירה אין דער תורה, איז עס פיל שטרענגער ווי א איסור שבועה. [דאקומענטירט] און ער

לייגט צו: "דין משומד ר"ל להיות יהרג ואל יעבור, ואין בדורינו מי שיוכל להכריע כנגדו." (מאמר שלש שבועות, סימן פ"א). [דאקומענטירט] [2] אזוי, לויט זיין דרך, שטייט די גאנצע שטרענגקייט אויף אמונה: נישט אויף א פאליטישער חשבון, נאר אויף דער שאלה ווער עס ברענגט די גאולה. [אומקלאר/מחלוקת]

דער רבי ברענגט אויך א ראיה פון דער היסטאריע. [דאקומענטירט] [2] ער שרייבט: "והחוש העיד בכל אלו הדורות שכל אותן שהלכו במחשבה זו ליקח ממשלה וגאולה מעצמם קודם ביאת המשיח נעשו אח"כ מינים ואפיקורסים לגמרי" (מאמר שלש שבועות, סימן ע"ה). [דאקומענטירט] [2] טייטש: די דערפארונג האט עדות געזאגט אין אלע דורות, אז אלע וואס זענען געגאנגען מיט דעם געדאנק צו נעמען א מלוכה און א גאולה פון זיך אליין פאר משיח'ס קומען, זענען שפעטער געווארן אינגאנצן אפגעפאלן. [דאקומענטירט] דאס איז זיין לייענען פון דער אידישער געשיכטע; צי מען קען אזוי זאגן אויף יעדן פאל, איז א שאלה וואס די קריטיקער האבן געפרעגט. [אומקלאר/מחלוקת]

און די שבועה אויף די גוים, אז זיי זאלן נישט מְשַׁעְבֵּד זיין ישראל יותר מדאי? [דאקומענטירט] עס איז דא וואס האבן געטענהט אז ווען די גוים זענען עובר אויף זייער שבועה, אזוי ווי אין די יארן פון דעם חורבן, זענען אויך ישראל פטור פון זייערע. [אומקלאר/מחלוקת] [21] אין די סימנים ל"ה–ל"ו ברענגט דער רבי די עקידה, און ער לערנט אז אויך די שבועה אויף די אומות ווערט גערופן "שבועה" נאר אויף א משל, ווי די עקידה'ס שיטה ביי דער שבועה פון הר סיני. [דאקומענטירט] [2] פון דעם לערנט ער אז די שטרענגקייט ליגט, ווידער, נישט אין א שבועה צווישן צוויי צדדים, נאר אין דער גזירה פון גלות און אין דעם שורש פון אמונה. [אומקלאר/מחלוקת] [2] צי אזא לערנען ענטפערט אויף דער טענה פון די אנדערע, און ווי אזוי זיי האבן געענטפערט, איז א מחלוקת וואס מיר ברענגען אין קאפיטל 9. [אומקלאר/מחלוקת]

אין דער הקדמה פירט ער דעם געדאנק נאך ווייטער. [דאקומענטירט] [1] ער ברענגט א שיטה אז די לעצטע שבועה, וואס איז געזאגט געווארן אויף אונזער דור, קומט פון מלך המשיח: "נמלא שלפי דעתו השבועה האחרונה שהיא על דורינו, היא באה ממלך המשיח" (הקדמה, בלאט 16). [דאקומענטירט] [1] און ער ענדיגט: "והסתערה על השבועות היא המעכבת את הגאולה ומביאה כל הצרות ח"ו" (הקדמה, בלאט 16). [דאקומענטירט] [1] טייטש: דאס אנפאלן אויף די שבועות איז דאס וואס האלט אפּ די גאולה, און ברענגט, חלילה, אלע צרות. [דאקומענטירט]

אויף איין זאך דארף מען אכטונג געבן ביים לערנען דעם מאמר. [אומקלאר/מחלוקת] דער רבי רעדט נישט קעגן די אידן וואס וואוינען אין ארץ ישראל. [דאקומענטירט] [2] אין דעם קורצן אינהאלט פון סימן כ"ג שרייבט ער, אין אונזערע ווערטער, אז דורכאויס דעם גלות דארפן אידן זיין צעזייט איבער דער וועלט, אבער אז אין ארץ ישראל דארפן זיין ריינע עובדי השם, און מען דארף זיי שטיצן מיט געלט און מיט גייסט, ספעציעל איצט; און אז די וואס זאגן אז אלע אידן זאלן אריבערגיין קיין ארץ ישראל, רעדן קעגן חז"ל און זענען עובר אויף "עליה בחומה". [אומקלאר/מחלוקת] [2] דאס איז א טייטש פון דעם תוכן הענינים, נישט קיין ציטאט. [אומקלאר/מחלוקת] אזוי לערנט ער אויס די שבועות: נישט דאס לאנד אליין איז דער ענין, נאר דער וועג ווי אזוי מען קומט אהין, און ווער עס פירט. [אומקלאר/מחלוקת] און דאס פירט אונז צום צווייטן מאמר. [דאקומענטירט]

7.4 מאמר ישוב ארץ ישראל און מאמר לשון הקודש · 3:43:00–3:50:00

דער צווייטער מאמר פרעגט א שאלה וואס הערט זיך פשוט, אבער איז שווער: איז דא א מצוה צו וואוינען אין ארץ ישראל אין דער צייט פון גלות? [דאקומענטירט] [3] אויף דעם זענען די ראשונים שוין צעטיילט. [דאקומענטירט] [3] דער רמב"ן רעכנט ישוב ארץ ישראל פאר איינע פון די תרי"ג מצוות, א מצות עשה פון "וירשתם אותה". [דאקומענטירט] [3] רש"י און דער רמב"ם רעכענען עס נישט אזוי, לויט ווי דער רבי לערנט זיי. [דאקומענטירט] [3] אין די תוספות אין כתובות ברענגט מען רבינו חיים, וואס זאגט אז היינט איז עס נישט קיין מצוה. [דאקומענטירט] [3][26]

דער רבי שטעלט זיך אויף דער זייט פון רש"י און דעם רמב"ם, און ער ברענגט אז אזוי האט אויך געהאלטן דער אור החיים הקדוש: "והרי שגם באוה"ח הק' גדול האחרונים הכריע מפשט הכ' כדעת רש"י ז"ל שאין מצוה בישיבת א"י ולא כדעת הרמב"ן ז"ל" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן ה'). [דאקומענטירט] [3] אויף רבינו חיים שרייבט ער מיט ליבשאפט: "ודברי הר"ח לא ימחו מספר החיים הוא ספר התוס' שמפיהם אנו חיים" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן פ"ב). [דאקומענטירט] [3] טייטש: די ווערטער פון רבינו חיים וועלן נישט אויסגעמעקט ווערן פון "ספר החיים" – דאס איז דער ספר פון די תוספות, פון וועמענס

מויל מיר לעבן. [דאקומענטירט] אבער ער לערנט אויס אויך דעם רמב"ן ביז אין די פרטים, און ער ברענגט וואס לויט דעם רמב"ן קומט ארויס: "ולדעת הרמב"ן שיש חיוב לעלות בשביל מ"ע דוירשתם בה א"כ כבר נתחייבו ישראל בזה לעלות ואינו דומה לקניית טלית" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן ח'). [דאקומענטירט] [3]

דער עיקר פון זיין שיטה אין דעם מאמר שטייט אין איין זאץ: "שאין חיוב מצוה בעצם הישיבה בא"י אלא שהחשיבות הוא בקדושת המקום בקיום התורה והמצות שמה" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן ל"ח). [דאקומענטירט] [3] טייטש: עס איז נישט דא קיין חיוב מצוה אין דעם וואוינען אליין אין ארץ ישראל; די חשיבות ליגט אין דער קדושה פון דעם ארט, ווען מען היט דארט תורה און מצוות. [דאקומענטירט] און אזוי טייטשט ער אויך דעם רמב"ן: "ועכ"פ מפורש יוצא מדברי הרמב"ן ז"ל שהטעם במ"ש הספרי שישיבת א"י שקולה כנגד כל המצות הוא בשביל שהתורה והמצות שעושין בא"י הוא יותר מהתורה והמצוה שבחו"ל" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן ל"ו). [דאקומענטירט] [3] דאס הייסט: אפילו לויט דעם רמב"ן, וואס דער ספרי זאגט אז ישוב ארץ ישראל איז שקול קעגן אלע מצוות, איז ווייל די תורה און די מצוות וואס מען טוט אין ארץ ישראל זענען מער ווי אין חוץ לארץ. [דאקומענטירט]

דערפון קומט א שארפע פאלגערונג: "ואף שמחזיק טובא בשיטת הרמב"ן שמקיים מצוה בכל רגע שיושב בא"י מ"מ בעוברי עבירה נהפוך הוא." (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן מ'). [דאקומענטירט] [3] טייטש: הגם ער האלט שטארק פון דעם רמב"ן'ס שיטה, אז מען טוט א מצוה יעדן מאמענט וואס מען זיצט אין ארץ ישראל, איז עס ביי די וואס זענען עובר עבירות פונקט פארקערט. [דאקומענטירט] און פון דער אנדערער זייט ברענגט ער א מאמר חז"ל וואס שטעלט דאס לאנד אויף גאר א הויכע מדרגה: "כל הדר בא"י נקרא צדיק הגם שהוא אינו צדיק כפי הנראה לעינים כי אם לא הי' צדיק היתה הארץ מקיאו" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן קכ"ז). [דאקומענטירט] [3] אזוי ווייזט ערביידע זייטן: דאס לאנד איז הייליג, און דעריבער איז די זינד אין אים שווערער. [אומקלאר/מחלוקת]

וואס מיינט עס פאר דער צייט פון דער מדינה? [דאקומענטירט] דער רבי זאגט אז די קדושה פון דעם לאנד ווערט גענוצט פאר א פרעמדן ציל: "ובעוה"ר נלקחה קדושת הארץ לכלי זין של המינים והאפיקורסים בסיוע הדתיים הנגררים אחריהם" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן קמ"ט). [דאקומענטירט] [3] טייטש: צוליב אונזערע זינד איז די קדושה פון דעם לאנד גענומען געווארן ווי א כלי זיין פון די מינים, מיט דער הילף פון די דתיים וואס לאזן זיך שלעפן נאך זיי. [דאקומענטירט] און ער רופט צו א מוסר-ווארט: ווער עס ציטערט פאר דעם מקדש צוליב זיין קדושה אליין, און נישט צוליב דעם ציווי פון דעם באשעפער, דינט עבודה זרה – "הוי המתיירא מן המקדש עצמו בשביל קדושתו, לא בשביל צווי הבורא ית', עובד ע"ז" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן קמ"ו). [דאקומענטירט] [3] די וויכטיגסטע אונטערשייד וואס דער רבי מאכט דא: ליבשאפט צו ארץ ישראל איז איין זאך, און א באוועגונג וואס נוצט דעם נאמען פון ארץ ישראל איז א צווייטע זאך. [אומקלאר/מחלוקת]

ער גייט ווייטער צו געלט. [דאקומענטירט] ער שרייבט אז די גדולים פון די פריערדיגע דורות האבן געשריגן קעגן דעם רעיון, און האבן נאר געשיקט געלט פון חוץ לארץ פאר די וואס לערנען דארט תורה בטהרה: "אבל רוב גדולים וקדושים צווחו ככרוכי' נגד הרעיון הזה והשתדלו רק לשלוח מעות מחו"ל שיעסקו שמה בא"י בתורה בטהרה" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן ק"ח). [דאקומענטירט] [3] און אויף דער אנדערער זייט: "והנותנים מעות להאפיקורסים שבזה מגדלים את כח האפיקורסות שלהם הן המה המחריבים את ישוב א"י" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן קנ"ח). [דאקומענטירט] [3] אזוי וויל ער אז מען זאל שטיצן דעם ישוב, אבער נאר דעם ישוב וואס היט תורה, און נישט די מוסדות וואס, לויט אים, שטארקן דעם אפיקורסות. [אומקלאר/מחלוקת]

דער דריטער מאמר, מאמר לשון הקודש, ערקלערט ערשט די קדושה פון דער שפראך אליין. [דאקומענטירט] [4] ער ברענגט אז אפילו לויט דעם ספרי איז לערנען די שפראך א טייל פון תלמוד תורה, ווייל: "דכיון שא"א לבוא לידי הבנת התורה"ק כי אם ע"י הבנת הלשון, לכן מכח אותה הסברא הוי לימוד הלשון בכלל מצות תלמוד תורה ואינה מצוה חדשה" (מאמר לשון הקודש, סימן י"ב). [דאקומענטירט] [4] טייטש: ווייל מען קען נישט פארשטיין די הייליגע תורה סיידן מען פארשטייט די שפראך. [דאקומענטירט] ער ברענגט דעם זוהר אז ווערטער אין לשון הקודש האבן א כח אין די עולמות, און ער לערנט פון דור הפלגה: "אבל כח הלשון מכריע הרבה יותר כמו שהעיד הנסיון בדור הפלגה שהצלחת המסיתים תלוי בלה"ק" (מאמר לשון הקודש,

סימן כ'). [דאקומענטירט] [4] לויט אים, פונקט ווייל לשון הקודש האט אזא כח, איז די סכנה אזוי גרויס ווען מען נוצט עס פאר א פאלשן ציל. [אומקלאר/מחלוקת]

דערנאך קומט ער צו דער נייער שפראך. [דאקומענטירט] [4] ער רופט זי א שפראך וואס איז צוזאמגעשטעלט געווארן פון די מינים: "ומכש"כ בזה הלשון שנתחבר ונתחדש ע"י המינים ומקורו מספריהם המלאים מינות וכפירה ר"ל שאין ספק שמחויב לשורפו ולאבדו מן העולם" (מאמר לשון הקודש, סימן כ"ג). [דאקומענטירט] [4] ער ברענגט א ראיה פון א גרויסן פראפעסאר פון דער העברעאישער ליטעראטור: "שהפראפעסאר הגדול שבהם שעשה תולדות הספרות העברית כתב בעצמו שנעשה זה הלשון לנגח בו האדוקים" (מאמר לשון הקודש, סימן כ"ג). [דאקומענטירט] [4] ווער דער פראפעסאר איז און וואו ער האט עס געשריבן, זאגט דער ספר נישט, און מיר האבן נישט געפונען דעם מקור. [אומקלאר/מחלוקת] ער שרייבט אז די נייע שפראך איז אפילו פאר די ספרדים א נייע שפראך: "ועכ"פ הוא ממש לשון חדש גם אצל הספרדים אלא שנעשה בדרך דמיון וקרוב ללה"ק לצודד בזה נפשות נקיות" (מאמר לשון הקודש, סימן כ"ו). [דאקומענטירט] [4] און זיין פסק: "אבל שאני אותו הלשון הטמא של המינים שהוא מינות ואסור מצד הדין גם בלא"ה" (מאמר לשון הקודש, סימן כ"ט). [דאקומענטירט] [4] טייטש: אבער יענע אומריינע שפראך פון די מינים איז אנדערש, ווייל זי איז מינות און אסור לויט דעם דין. [דאקומענטירט]

מען דארף דא אכטונג געבן אויף דעם היקף פון זיינע ווערטער. [אומקלאר/מחלוקת] דער רבי רעדט קלאר פון דער שפראך וואס, לויט אים, איז געבויט געווארן אלס א "חק למינות" (מאמר לשון הקודש, סימן כ"ט), און פון לערנען זי אין שולן; ער רעדט נישט קעגן לשון הקודש אין לערנען און דאווענען. [דאקומענטירט] [4] צי זיין פסק גייט אויף יעדן ניצן פון מאדערנעם העבראיש אין יעדן פאל – למשל ביי א מענטש וואס וואוינט אין ארץ ישראל און מוז רעדן מיט ארום-מענטשן – דאס איז א שאלה וואס דער ספר ענטפערט נישט אויף יעדן פרט, און אין דער פראקטיק האבן זיך פארשידענע קהלות געפירט פארשידן.

[אומקלאר/מחלוקת] [5][25]

אזוי שטייען די דריי מאמרים זייט ביי זייט. [אומקלאר/מחלוקת] דער ערשטער רעדט וועגן דער מלוכה; דער צווייטער וועגן דעם לאנד; דער דריטער וועגן דער שפראך. [דאקומענטירט] [2][3][4] אין אלע דריי איז דער זעלבער יסוד: א הייליגע זאך – גאולה, ארץ ישראל, לשון הקודש – מעג נישט ווערן א כלי פאר דעם וואס ער האט געזען ווי א מרד קעגן דער תורה. [אומקלאר/מחלוקת] דאס איז געווען אין 1961. [דאקומענטירט] זעקס יאר שפעטער איז געקומען א מלחמה, וואס האט געפרעגט די שאלות פון ניי.

[דאקומענטירט]

7.5 1967 און "על הגאולה ועל התמורה" · 3:50:00–3:58:00

אין חודש סיון תשכ"ז, פון דעם פינפטן ביזן צענטן יוני 1967, איז געווען די מלחמה וואס ווערט גערופן "די זעקס-טאגיגע מלחמה". [דאקומענטירט] [23] אין די זעקס טעג האט די מדינה איינגענומען, צווישן אנדערע, די אלטע שטאט פון ירושלים מיט דעם כותל המערבי, און דעם מדבר סיני. [דאקומענטירט] [23] פאר דער מלחמה איז געווען א גרויסער פחד אין ארץ ישראל און אין דער וועלט; נאך איר האבן פיל אידן, אויך ערליכע אידן, גערעדט פון נסים. [דאקומענטירט] [23][12] פאר דעם סאטמארער רב איז דאס געווען א נייער נסיון, און ער האט געשריבן א ספר אויף דעם. [דאקומענטירט] [12]

דער ספר הייסט "על הגאולה ועל התמורה". [דאקומענטירט] [12] מגיד, און אויך די רשימה פון זיינע ספרים אין דער ענגלישער וויקיפעדיע, געבן דאס יאר 1967. [אומקלאר/מחלוקת] [6][10] מגיד שרייבט אז "ויואל משה" און "על הגאולה ועל התמורה" זענען די צוויי ספרים וואס דער רבי האט אליין געשריבן; די אנדערע ספרים זענען, לויט אים, צוזאמגעשטעלט געווארן פון זיינע דרשות און תשובות. [אומקלאר/מחלוקת] [10] די אויסגאבע וואס מיר האבן געלערנט איז א נייער דרוק, ברוקלין תשס"ו; זי ברענגט אויך דעם שער-בלאט פון אן עלטערן דרוק, ברוקלין, געדרוקט ביי ר' סענדער דייטש. [דאקומענטירט] [12] אויפן שער-בלאט ווערט דער מחבר גערופן אב"ד סאטמאר און גאב"ד פון דער עדה אין ירושלים. [דאקומענטירט] [12]

דער נאמען קומט פון א מדרש אין מדרש רות, אויף דעם פסוק "וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה". [דאקומענטירט] [12] רבי חייא לערנט: אמאל האבן ישראל געלויבט דעם אייבערשטן "על הגאולה" – "זה קלי ואנוהו"; און איצט לויבן זיי "על התמורה" – "וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב", דאס איז דער עגל. [דאקומענטירט] [12][24] דער רבי

פרעגט: פארוואס רופט דער מדרש דעם עגל א "קילוס", א לויב, און וואס מיינט "איצט", ווען די וואס האבן געדינט דעם עגל זענען דאך שוין לאנג נישטא? [דאקומענטירט] [12]

זיין תירוץ איז דער שליסל צו דעם גאנצן ספר. [אומקלאר/מחלוקת] לויט אלע ראשונים, אזוי שרייבט ער, האבן ישראל נישט געמיינט דעם עגל פאר אן עבודה זרה, נאר פאר א פירער אנשטאט משה רבינו; זיי האבן געמיינט אז זיי לויבן דעם אייבערשטן פאר יציאת מצרים, און דאס לויב אליין איז געווארן "על התמורה". [דאקומענטירט] [12] דער עגל, לויט אים, איז געווען א נסיון דורך סימנים, אזוי ווי ביי א נביא שקר וועמענס סימן קומט אויס. [דאקומענטירט] [12] און "איצט", זאגט ער, מיינט אונזער דור, די עקבתא דמשיחא. [דאקומענטירט] [12] ער שרייבט אז דער ס"מ קומט: "ובא בעקמימות ובתחבולות עמוקות בצורה של נסים והצלה לסמות עיני בני ישראל לחזק כח הציונים והכופרים" (על הגאולה ועל התמורה, הקדמה, סקאן בלאט 6). [דאקומענטירט] [12] טייטש: ער קומט מיט קרומקייט און מיט טיפע פלענער, אין דער פארעם פון נסים און הצלה, צו פארבלענדן די אויגן פון ישראל און צו שטארקן דעם כח פון די ציוניסטן און די כופרים. [דאקומענטירט]

צי זענען געווען נסים? [דאקומענטירט] דער רבי שרייבט אז אין א מחנה וואו די שכינה רוט נישט, צוליב דעם וואס ער באשרייבט ווי דאס לעבן אין דער ארמיי, קען נישט זיין קיין נס פון דער זייט פון קדושה. [דאקומענטירט] [12] און ער זאגט קלאר: "שלא היו כאן כלל וכלל נסים, אלא הצלחה מלובש בטבע" (הקדמה, סקאן בלאט 8). [דאקומענטירט] [12] טייטש: עס זענען דא בכלל נישט געווען קיין נסים, נאר א הצלחה וואס איז איינגעקליידט אין טבע. [דאקומענטירט] ער ערקלערט פארוואס ער שרייבט: [דאקומענטירט] "ובפרט כה"ג שהס"מ מוסר נפשו לסמות עיני העולם כי בנסיון זה תלוי כל גאולתינו" (הקדמה, סקאן בלאט 9). [דאקומענטירט] [12] לויט אים, אין דעם נסיון הענגט די גאנצע גאולה. [דאקומענטירט]

דער רבי לייקנט אבער נישט אז אידן זענען געראטעוועט געווארן. [אומקלאר/מחלוקת] ער שרייבט אז ער דאנקט דעם אייבערשטן פאר דער הצלה, און אז אין דער צייט פון דער מלחמה איז נישט געווען קיין אנדער וועג ווי מתפלל זיין מיט כח אז ישראל זאלן נישט ווערן א רויב. [דאקומענטירט] [12] ער ברענגט עטליכע זכותים וואס האבן אפשר געהאלפן: די תפילות פון אידן איבער דער וועלט; דער זכות פון תינוקות של בית רבן, וועמענס לערנען איז נישט געמישט מיט ספרי מינות; און דער זכות פון ערליכע אידן מיט צובראכענע הערצער וואס האבן דארט געלעבט אין טויט-שרעק. [דאקומענטירט] [12] און ער שרייבט: "אבל אני חושב שעכשיו לא הי' כן כי מהרשעים לא באו אלא הצרות והתלאות, וההצלה באה מהשי"ת" (הקדמה, סקאן בלאט 17). [דאקומענטירט] [12] טייטש: איך מיין אז די צרות זענען געקומען פון די רשעים, און די הצלה איז געקומען פון השם יתברך. [דאקומענטירט]

דער רבי האט אויך געשריבן וועגן דעם וואס האט געברענגט די מלחמה. [דאקומענטירט] [12] לויט אים איז דער שורש געווען די מלחמה פון 1956 אין סיני, און דער קריג אויף דעם רעכט צו פארן אויפן וואסער; ער שרייבט אז ער האט ראיות, אבער אז ער וויל נישט פלפלן אין פאליטיק. [דאקומענטירט] [12] ער שרייבט: "כי זה ודאי הכל מודים כי התחלת הענין הי' תלוי רק בזכות המים שכבשו בכיבוש סיני" (הקדמה, סקאן בלאט 12). [דאקומענטירט] [12] און ער ברענגט דעם רמב"ן אין פרשת וישלח: יעקב אבינו האט זיך געגרייט צו עשו מיט דורון, מיט תפילה און מיט מלחמה, און "מלחמה" מיינט דארט, לויט דעם רמב"ן ווי דער רבי ברענגט אים, אנטלויפן און זיך ראטעווען; פון דעם לערנט ער אז מען מוז טון אלעס כדי נישט צו קומען צו א מלחמה. [דאקומענטירט] [12] דאס איז זיין לייענען פון די געשעענישן; היסטאריקער ברענגען פארשידענע סיבות פאר דער מלחמה, און מיר ברענגען דא נישט קיין פסק אין דער פאליטישער שאלה. [אומקלאר/מחלוקת] [23]

פאר וועמען האט ער געשריבן? [דאקומענטירט] ער שרייבט אז ער ווענדט זיך נישט צו די וואס זייער הארץ איז שוין געכאפט, נאר צו די וואס זוכן דעם אמת; אפילו איין נשמה צו ראטעווען איז טייער. [דאקומענטירט] [12] ער האט מורא געהאט אז ערליכע אידן, וואס זענען ביז דעמאלט געשטאנען אינדרויסן, וועלן זיך יעצט לאזן שלעפן. [אומקלאר/מחלוקת] [12] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע זענען נאך 1967 געווען שאלות אין די קרייזן פון דער עדה און פון נטורי קרתא, צי מען מעג פארן צו קברי צדיקים אין די ערטער וואס מען האט איינגענומען אין יענער מלחמה. [אומקלאר/מחלוקת] [19] אויף דעם זענען די מיינונגען געווען צעטיילט, און מיר האבן נישט געזען א קלארן פסק פון דעם רבי'ן אליין אין אונזערע מקורות.

[אומקלאר/מחלוקת]

אזוי שטייט "על הגאולה ועל התמורה" נעבן "ויואל משה". [אומקלאר/מחלוקת] דער ערשטער ספר פרעגט: וואס זאגט די תורה?
[אומקלאר/מחלוקת] דער צווייטער פרעגט: וואס טוט מען ווען די וועלט ווייזט, אזוי ווי עס זעט אויס, די פארקערטע זאך?
[אומקלאר/מחלוקת] זיין ענטפער, אין זיינע אייגענע ווערטער, איז געווען: א נסיון. [דאקומענטירט] [12] פון די ספרים גייען מיר איבער צו דעם לעבן – וואס האט די שיטה געמיינט פאר א איד וואס שטייט פאר א וואל-קעסטל, אדער פאר א שעק. [דאקומענטירט]

7.6 למעשה: וואלן, די עדה החרדית, געלט פון דער מדינה · 3:58:00–4:05:00

ווי האט די שיטה אויסגעזען אין דעם טאג-טעגלעכן לעבן? [דאקומענטירט] דער ערשטער פונקט איז געווען די וואלן.
[דאקומענטירט] [2] אין "ויואל משה" שרייבט דער רבי: "ומעתה נוכל להבין חומר האיסור לילך אל הבחירות, שמלבד שעוברים בזה על לפני עור על כל העבירות שעושין חברי הכנסת" (מאמר שלש שבועות, סימן קמ"א). [דאקומענטירט] [2] טייטש: פון דעם קען מען פארשטיין ווי שטרענג דער איסור איז צו גיין צו די וואלן; חוץ פון דעם וואס מען איז דערמיט עובר אויף "לפני עור" פאר אלע עבירות וואס די מיטגלידער פון דער כנסת טוען. [דאקומענטירט] און וועגן די מיטגלידער אליין: "ובעיקר הדבר כבר נתבאר להלכה שכל הנכנס להיות חבר כנסת עובר על הרבה איסורים נוראים שכל אחד ואחד מהם הוא ביהרג ואל יעבור" (מאמר שלש שבועות, סימן ק"מ). [דאקומענטירט] [2] די העברעאישע וויקיפעדיע פאסט עס צוזאם אזוי, אז לויט רבי יואל איז אנטייל נעמען אין די וואלן אסור ביהרג ואל יעבור, ווייל עס נעמט אריין דריי שווערע עבירות. [אומקלאר/מחלוקת] [25] דער רבי אליין רעכנט אין די סימנים פארשידענע טעמים; די צוזאמפאסונג איז די וויקיפעדיע'ס. [אומקלאר/מחלוקת]

דער שארפסטער טאן אין דעם מאמר איז קעגן די דתיים וואס זענען אריין אין דער מלוכה. [דאקומענטירט] [2] ער שרייבט וועגן דער אגודה: "ושוב אח"כ התחברו האגודה להציונים בממשלתם ולהמזרחי דדתם ונעשו קשר אחד להיות חזית דתית" (מאמר שלש שבועות, סימן קמ"ב). [דאקומענטירט] [2] אין די ערשטע וואלן צו דער כנסת, אין 1949, זענען די מזרחי, הפועל המזרחי, די אגודה און פועלי אגודת ישראל געגאנגען אין איין רשימה, "די פאראייניגטע רעליגיעזע פראנט", און זענען אריין אין דער רעגירונג; אין 1952 איז די אגודה ארויס פון דער רעגירונג. [דאקומענטירט] [27] ער שרייבט אויך אז דער נאמען "אגודה" איז מער נישט קיין הכשר: "אבל לא נתנו הכשר על שם אגודה שאף אם יעשו מעשים אשר לא יעשו מ"מ שמא גרם, זה ודאי טעות והבל" (מאמר שלש שבועות, סימן קמ"ג). [דאקומענטירט] [2] דאס זענען זיינע ווערטער; די אגודה'ס פירער האבן געהאלטן אנדערש, און מיר ברענגען זייערע מקורות אין קאפיטל 9. [אומקלאר/מחלוקת] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז דער רבי האט זיך פונדעסטוועגן געטראפן מיט רבנים און רביים פון דער אגודה, און אז ער האט געוואלט מספיד זיין ר' אהרן קאטלער, וואס האט געהאלטן פונקט פארקערט, אז שטימען איז א מצוה און א "חוב קדוש". [אומקלאר/מחלוקת] [25]

און די שטאטישע וואלן? [דאקומענטירט] דא זענען די מקורות צעטיילט. [אומקלאר/מחלוקת] די העברעאישע וויקיפעדיע, אין דעם ערטיקל וועגן חסידות סאטמאר, שרייבט אז דער רבי האט זיך נישט געשטעלט קעגן שטימען פאר דער שטאט, ווייל לויט אים איז עס ווי א וואל פאר א "ועד בית", אן א מאכט צו באשליסן וועגן געלט פאר קירכן אדער וועגן שפיכות דמים.
[אומקלאר/מחלוקת] [25] אבער די זעלבע וויקיפעדיע, אין דעם ערטיקל וועגן דער עדה החרדית, שרייבט אז די עדה פארבאט אויך צו שטימען ביי די ארטיגע וואלן. [אומקלאר/מחלוקת] [19]ביידע ווערן דא פארגעשטעלט; מיר האבן נישט געפונען א מקור אין דעם רבי'נס אייגענע שריפטן אויף דעם פרט. [אומקלאר/מחלוקת]

דער צווייטער פונקט איז די עדה החרדית אין ירושלים. [דאקומענטירט] [18] אין 1945 האט די עדה זיך אפגעטיילט פון דער אגודה, ווי מיר האבן געזען. [דאקומענטירט] [19] וויפיל יאר שפעטער איז דער סאטמארער רב געווארן איר פירער, אבער ווען גענוי, דא גייען די מקורות אויסנאנד. [אומקלאר/מחלוקת] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע איז ער אין 1951 אויסגעוויילט געווארן פאר נשיא, הגם ער האט געוואוינט אין חוץ לארץ, מיט אן אפמאך אז ער וועט קומען קיין ארץ ישראל איינמאל אין דריי יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די זעלבע וויקיפעדיע זאגט אז ער האט דאס נישט אינגאנצן אויסגעפירט; זי רעכנט באזוכן אין 1952, 1955, 1959 און 1965. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די ענגלישע וויקיפעדיע דערמאנט באזוכן אין 1956 און 1965.
[אומקלאר/מחלוקת] [6] YIVO גיט 1953 פאר זיין נשיאות, "הגם ער איז געבליבן אין וויליאמסבורג"; מגיד גיט 1952.
[אומקלאר/מחלוקת] [10][20] פאר גאב"ד איז ער געווארן נאך דער פטירה פון ר' זעליג ראובן בענגיס, דעם 21סטן מאי 1953, און

ער איז געבליבן ביז זיין פטירה אין 1979; די אידישע וויקיפעדיע גיט א פריערדיג יאר, וואס איז א טעות. [אומקלאר/מחלוקת] [6] [7] אין דער פראקטיק, לויט די מקורות, האבן די ראב"דים געפירט די עדה אין ירושלים. [דאקומענטירט] [5]

דער דריטער פונקט איז געלט. [דאקומענטירט] די עדה פירט זיך נישט צו נעמען געלט פון דער מדינה פאר אירע חינוך-מוסדות, און זי באיקאט מוסדות וואס נעמען עס אפן. [דאקומענטירט] [19] די העברעאישע וויקיפעדיע גיט צוויי טעמים: מען ערקענט נישט די מדינה, און מען האט מורא אז די מדינה וועט זיך ארײַנמישן אין דעם חינוך; דעריבער איז די קעגנערשאפט שטרענגער ביי די קליינע שולן ווי ביי ישיבות גדולות און כוללים. [דאקומענטירט] [19] די עדה פירט, מיט דער הילף פון סאטמאר, די "קרן ההצלה", וואס שטיצט חינוך-מוסדות וואס נעמען נישט פון דעם חינוך-מיניסטעריום. [דאקומענטירט] [19] וועגן ביטוח לאומי זענען די מקורות צעטיילט: די ענגלישע וויקיפעדיע רעכנט ארבעטלאזן-געלט צווישן די זאכן וואס מען נעמט נישט, און די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט אז אפיציעל איז נישט דא קיין איסור, ווייל עס איז א צוריקגעבן פון געלט וואס מען האט געמוזט באצאלן. [אומקלאר/מחלוקת] [19][18]

וואס זאגט "ויואל משה" אליין וועגן געלט? [דאקומענטירט] ער רעדט פון דעם כלל פון שוחד: "דכללא הוא כל מה שעושה לאדם רצון הוי שוחד שמסמא את העינים שלא להכיר האמת" (מאמר שלש שבועות, סימן קמ"ה). [דאקומענטירט] [2] און ער לייגט צו אז ביי פירער איז עס נאך ערגער: "המנהיגים שצריכים להחניף עבור דבר מצוה בשביל הרבצת תורה וכדומה זהו שוחד יותר עצום ממי שצריך להחניף רק בשביל עצמו" (מאמר שלש שבועות, סימן קנ"ט). [דאקומענטירט] [2] די ענגלישע וויקיפעדיע, אין איר ארטיקל וועגן דעם ספר, שרייבט אז דער ספר פסקנט אז ישיבות זאלן נישט נעמען געלט פון דער מדינה. [אומקלאר/מחלוקת] [9] אין אונזערע אויסצוגן פון דעם ספר האבן מיר נישט געפונען א סימן מיט אזא פסק אין די ווערטער; די יסודות זענען די ווערטער וועגן שוחד און וועגן זיך מחבר זיין. [אומקלאר/מחלוקת] [2]

נאך א פאר פרטים פון למעשה. [דאקומענטירט] ביי דעם טאג וואס די מדינה פייערט, ה' אייר, שרייבט ער: "וקראו אותו יום העצמאות, המה ששים ושמחים בתאויהם בפרהסיא לעין כל לעשות יו"ט גדול ביום המרידה במלכות שמים" (מאמר שלש שבועות, סימן קמ"ד). [דאקומענטירט] [2] די עדה החרדית האלט דעם טאג פאר א טאג פון טרויער, און טייל פאסטן. [אומקלאר/מחלוקת] [18] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע גייען סאטמארער חסידים נישט צום כותל המערבי זינט 1967, ווייל מען האט מורא אז עס וועט זיין אן ערקענונג פון דער מדינה. [אומקלאר/מחלוקת] [25] און די זעלבע וויקיפעדיע שרייבט אז אין דער צייט פון דער מלחמה אין 1967 האט דער רבי זיך געשטעלט קעגן דעמאנסטראציעס קעגן דער מדינה, צוליב פיקוח נפש. [אומקלאר/מחלוקת] [25]

אזוי ענדיגט זיך דער קאפיטל מיט א בילד וואס איז נישט פשוט. [אומקלאר/מחלוקת] פון איין זייט, א שיטה וואס איז געבויט אויף הלכה און אויף אמונה, מיט שארפע ווערטער. [דאקומענטירט] [2] פון דער אנדערער זייט, א מנהיג וואס, לויט די מקורות, האט אויך געקוקט אויף פיקוח נפש און אויף דעם לעבן פון די אידן אין ארץ ישראל. [אומקלאר/מחלוקת] [25] די ספרים וואס ער האט געשריבן, און די ספרים וואס זענען ארויס פון זיינע דרשות און תשובות – דאס איז דער קומענדיגער קאפיטל. [דאקומענטירט]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען און קיין מיידלעך – אויך נישט אין המון-בילדער (אכטונג ביי בילדער פון 1948 און 1967 אין גאסן, וואו פרויען שטייען אפט אין הינטערגרונט – מען שניידט אויס אדער מען נעמט נישט); קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים (אכטונג ביי שטאט-בילדער פון באזל, ווין און סאטמאר); קיין סטאטועס פון מענטשן; קיין אויפשריפטן מיט פרויען-נעמען. מלחמה-בילדער: צוריקגעהאלטן – נאר אלגעמיינע בילדער (פאנצער אין דער ווייטנס, א מאפע), קיין געפאלענע, קיין בלוט. דער עיקר פון דעם קאפיטל איז ספרים: סקאנס פון שער-בלעטער און פון די ציטירטע שורות, מיט די ווערטער אונטערגעשטראכן – נאר פון אמת'ע סקאנס, קיינמאל נישט א קינסטלעכע "רעקאנסטרוקציע". פון רבי יואל: נאר בילדער מיט א באשטעטיגטן מקור און יאר (1936/1938 ביי דער באן-סטאנציע אין סאטמאר; 1958 ביי דעם התאחדות הרבנים) – אלע אויף Wikimedia Commons, פובליק דאמעין.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	7.0	דער דיאגראם פון די פינף יסודות פון קאפיטל 6 ווערט צו איין קעסטל "ויואל משה"; דער קעפל "קאפיטל 7: ציוניזם און די מדינה"	אייגענע גראפיק (טייל 4 פון קאפיטל 6)	המשך פון דעם סוף פון קאפיטל 6
2	7.1	די מאפע פון 7.1 (באזל, ווילנע, קאטאוויץ, ווין, מאריענבאד, מונקאטש, סאטמאר)	טייל 4.1 אין דעם קאפיטל	די ערטער ווערן אנגעצונדן איינס נאך דעם אנדערן
3	7.1	דער "שטאט-קאזינא" אין באזל, וואו דער קאנגרעס איז געווען – בלויז דער בנין	Wikimedia Commons, קאטעגאריע "Stadtcasino Basel"	נישט דאס גרופע-בילד פון 1897 (מען קען נישט זיכער זיין אז נאר מענער); קיין טורעמס
4	7.1	א פארטרעט פון ר' יצחק יעקב ריינעס	Wikimedia Commons, "Yitzchak Yaakov Reines"	בלויז דער פארטרעט
5	7.1	פארטרעטן פון דעם חפץ חיים און פון ר' חיים עוזר גראדזענסקי	Wikimedia Commons (פובליק דאמעין)	בלויז מענער-פארטרעטן
6	7.1	א בילד פון דער גרינדונג פון דער אגודה אין קאטאוויץ, 1912	National Library of Israel, דיגיטאלע זאמלונג (זוכן "כנסיית כטוביץ 1912")	נאר אויב דאס בילד איז פרייגעגעבן און נאר מענער; אויב נישט – א שער-בלאט פון א פראטאקאל
7	7.1	א פארטרעט פון דעם מונקאטשער רב, ר' חיים אלעזר שפירא	Wikimedia Commons, "Chaim Elazar Spira"	בלויז דער פארטרעט; דאטע אויפן עקראן
8	7.1	שער-בלאט פון "מנחת אלעזר"	HebrewBooks.org	א סקאן
9	7.1	סאטמאר אין די 1920ער–1930ער יארן: דער אלטער באן-סטאנציע, א גאס	Wikimedia Commons, קאטעגאריע "Satu Mare" (אלטע פאסטקארטלעך)	שניידן אויס טורעמס; קיין פרויען
10	7.1	דער רבי, 1936 אדער 1938, ביי דער באן-סטאנציע אין סאטמאר	Wikimedia Commons (באשטעטיגט, פובליק דאמעין)	דאטע אויפן עקראן
11	7.1	א צייטונג-קעפל פון מאי 1948 (נאר דער טעקסט)	Library of Congress "Chronicling America" אדער א פרייע ארכיוו	נאר טעקסט, קיין בילדער פון מענטשן
12	7.2	דער שער-בלאט פון "ויואל משה" (פאקסימיליע פון תשכ"א) און דער שער-בלאט פון דער מהדורא חדשה (תשס"ו)	דער סקאן פון דער אויסגאבע ברוקלין תשס"ו (שוין גענוצט אין דעם ווידעא-פראיעקט)	א סקאן, מיט "יצא לאור בפעם ראשונה ... תשכ"א" אונטערגעשטראכן
13	7.2	די תוכן הענינים-בלעטער פון די דריי מאמרים	דער זעלבער סקאן	א שנעלע "דורכבלעטערן"
14	7.2	די גראפיק פון די דריי מאמרים (185 / 158 / 50)	טייל 4.3	
15	7.2	די הקדמה, בלאט 9 – די שורה "ולכן נתתי אל לבי..."	דער סקאן; א קראפ מיט אונטערשטרייכן	נאר פון אמת'ן סקאן
16	7.2	א בית מדרש: א בחור לערנט פון א גרויסן ספר (פון הינטן, אדער בלויז די הענט)	אייגענער פילם אין אן אמת'ן בית מדרש (בלויז מענער), אדער Commons	קיין קינסטלעכע בילדער פון דעם רבי'ן

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
17	7.2	דער שער-בלאט פון מגיד'ס בוך (ענגליש)	UC Press / Luminos (open access)	נאר דער שער-בלאט
18	7.3	די גמרא, כתובות קי"א ע"א (ווילנער ש"ס) – די שורות פון די שבועות	Wikimedia Commons / HebrewBooks.org (ווילנער ש"ס); Sefaria פאר דעם טעקסט	אונטערשטרייכן "שלא יעלו ישראל בחומה"
19	7.3	קראפס פון שש"ב כ"ג, כ"ח, ע"ו, ע"ח, פ', פ"א	דער סקאן; קראפס פון דעם ווידעא-פראיעקט	יעדער קראפ מיט מאמר/סימן אויפן עקראן
20	7.3	דער דיאגראם "פון דער גמרא ביז צום פסק"	טייל 4.4	די קעסטלעך קומען איינס נאך דעם אנדערן
21	7.3	שער-בלאט פון "אגרת תימן" אדער פון א ספר פון דעם מהר"ל (נצח ישראל)	HebrewBooks.org	א סקאן
22	7.4	קראפס פון יש"א ה', ל"ח, ל"ו, מ', פ"ב, קמ"ט	דער סקאן	
23	7.4	א תוספות-בלאט, כתובות ק"י ע"ב (רבינו חיים)	ווילנער ש"ס	אונטערשטרייכן נאר דעם דיבור
24	7.4	ירושלים, אלטע בילדער פון בתי מדרש אין מאה שערים (בלויז מענער)	Wikimedia Commons; Library of Congress, "American Colony" זאמלונג (פובליק דאמעין)	קיין פרויען אין גאס; קיין טורעמס
25	7.4	קראפס פון מאמר לשון הקודש, סימנים י"ב, כ', כ"ג, כ"ו, כ"ט	דער סקאן	
26	7.5	דער שער-בלאט פון "על הגאולה ועל התמורה" (תשס"ו) און דער עלטערער שער-בלאט	דער סקאן פון דער אויסגאבע ברוקלין תשס"ו	א סקאן
27	7.5	א מאפע פון 1967 (סיני, די אלטע שטאט) – אייגענע, פשוטע	אייגענע גראפיק	קיין מלחמה-בילדער מיט מענטשן
28	7.5	קראפס פון דער הקדמה פון "על הגאולה ועל התמורה", סקאן בלעטער 6, 8, 9, 12, 17	דער סקאן	נאר שורות וואס זענען נישט פארברעכט געווארן
29	7.6	א בילד פון א וואל-קעסטל (נאר דער קעסטל)	Wikimedia Commons, "Ballot box"	קיין מענטשן
30	7.6	דער בנין פון דער עדה החרדית אין ירושלים (פון דרויסן)	Wikimedia Commons, קאטעגאריע "Edah HaChareidis"	בלויז דער בנין
31	7.6	דער רבי, 1958, ביים התאחדות הרבנים	Wikimedia Commons (באשטעטיגט)	דאטע אויפן עקראן
32	7.6	די טאבעלע "למעשה" און דער דיאגראם 4.4 צום סוף	טייל 4.5, 4.4	
33	7.6 → 8	א שאנק מיט די ספרים פון דעם רבי'ן (דברי יואל, ויואל משה, על הגאולה ועל התמורה)	אייגענער פילם; HebrewBooks.org שער-בלעטער	איבערגאנג צו קאפיטל 8

קרעדיטן: ביי יעדן Commons-בילד שרייבט מען דעם נאמען פון דער טעקע, די ליצענץ, און "מחבר: זען דעם בלאט פון דער טעקע" ווען דער מחבר'ס נאמען איז נישט פון א מאנספארשוין אדער נישט באקאנט.

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	7.0	קאפיטל 7 · ציוניזם און די מדינה	
2	7.1	1897 · דער ערשטער ציוניסטישער קאנגרעס · באזל	[22]
3	7.1	1902 · "מזרחי" · ווילנע · ר' יצחק יעקב ריינעס	[13]
4	7.1	1912 · "אגודת ישראל" · קאטאוויץ	[14]
5	7.1	ר' חיים אלעזר שפירא, דער מונקאטשער רב, "מנחת אלעזר" · פטירה 1937	[15]
6	7.1	"קו שמרני ותקיף של התנגדות לציונות, לתנועת המזרחי ולאגודת ישראל" – העברעאישע וויקיפעדיע	[15] – ציטאט
7	7.1	1923 ווין: דער אונגארישער פארלאנג אפגעווארפן – לויט היסטאריקער	[16] – [אומקלאר/מחלוקת]
8	7.1	1945: די עדה החרדית און די אגודה – "ארויסגעטריבן" אדער "זיך אפגעטיילט"?	[18][19] – [אומקלאר/מחלוקת]
9	7.1	ה' אייר תש"ח · 14 מאי 1948	[6]
10	7.2	"ויואל משה" – דער ערשטער דרוק: 1958 (ען-וויקי) · 1959 / תש"ך (מגיד, he.wiki, yi.wiki) · תשכ"א / 1961 (דער שער-בלאט)	[1][6][8][10] – [אומקלאר/מחלוקת]
11	7.2	די אויסגאבע: מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו (2006) · 507 בלעטער	[2]
12	7.2	הקדמה · מאמר שלש שבועות (185) · מאמר ישוב ארץ ישראל (158) · מאמר לשון הקודש (50)	[1]–[4]
13	7.2	"שאין תועלת לספר הצרות והיגונות אלא אם יספר גם סיבת הצרות שאירע לו" – הקדמה, בלאט 3	[1] – ציטאט
14	7.2	"ולכן נתתי אל לבי להעלות על הגליון ביאור סוגיא זו בכל פרטיה וכל המסתעף בעניני מדינה זו, וההתחברות אליה, וגם לקיחת חלק בהבחירות שלהם" – הקדמה, בלאט 9	[1] – ציטאט
15	7.2	"לזה קונטרס מיוחד לברר הכל בראיות והוכחות ברורות, ולא באתי בקונטרס זה אלא לברר דעת תורה" – הקדמה, בלאט 6	[1] – ציטאט
16	7.2	"ולא באתי בקונטרס זה אלא לבאר עיקר ההלכה של השתתפות למלוכה ולבחירות." – מאמר שלש שבועות, סימן קמ"ב	[2] – ציטאט
17	7.3	"שלש שבועות הללו למה..." – כתובות קי"א ע"א	[11] – ציטאט
18	7.3	"אני מתיר את בשרכם כצבאות וכאילות השדה" – כתובות קי"א ע"א	[11] – ציטאט
19	7.3	"והשבועה שלא יעלו בחומה קאי על עלי' מרובה יחד אף אם הוא ברשות או אפילו ע"י כפי'." – מאמר שלש שבועות, סימן כ"ג	[2] – ציטאט
20	7.3	"ופירושו שפי' מה שאמר שלא ידחקו את הקץ הוא פירושו של הרמב"ם ומשמעות דברי המדרשים" – מאמר שלש שבועות, סימן כ"ח	[2] – ציטאט

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
21	7.3	"אף שלפי הדין אין השבועה חלה על דורות הבאים, מכל מקום הודיעה הנבואה שהקפיד..." – מאמר שלש שבועות, סימן ע"ח	[2] – ציטאט
22	7.3	"כי כבר נתבאר שאין באלו השבועות ענין של הלכה, כי באמת אינם חלים על הדורות אלא שהוא להגדיל העונש" – מאמר שלש שבועות, סימן פ'	[2] – ציטאט
23	7.3	"ע"כ דעת המהר"ל ז"ל בהחלט שהוא באיסור יהרג ואל יעבור כדין משומד,..." – מאמר שלש שבועות, סימן ע"ו	[2] – ציטאט
24	7.3	"והסתערה על השבועות היא המעכבת את הגאולה ומביאה כל הצרות ח"ו" – הקדמה, בלאט 16	[1] – ציטאט
25	7.4	רמב"ן: מצות עשה · רש"י, רמב"ם: נישט אזוי (לויט דעם רבי'ן) · רבינו חיים (תוספות כתובות ק"י ע"ב): היינט נישט קיין מצוה	[3][26]
26	7.4	"שאין חיוב מצוה בעצם הישיבה בא"י אלא שהחשיבות הוא בקדושת המקום בקיום התורה והמצות שמה" – מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן ל"ח	[3] – ציטאט
27	7.4	"ואף שמחזיק טובא בשיטת הרמב"ן שמקיים מצוה בכל רגע שיושב בא"י מ"מ..." – מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן מ'	[3] – ציטאט
28	7.4	"ובעוה"ר נלקחה קדושת הארץ לכלי זין של המינים והאפיקורסים בסיוע הדתיים הנגררים אחריהם" – מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן קמ"ט	[3] – ציטאט
29	7.4	"דכיון שא"א לבוא לידי הבנת התורה"ק כי אם ע"י הבנת הלשון, לכן מכח אותה הסברא הוי לימוד הלשון בכלל מצות תלמוד תורה ואינה מצוה חדשה" – מאמר לשון הקודש, סימן י"ב	[4] – ציטאט
30	7.4	"אבל שאני אותו הלשון הטמא של המינים שהוא מינות ואסור מצד הדין גם בלא"ה" – מאמר לשון הקודש, סימן כ"ט	[4] – ציטאט
31	7.4	"ווער איז דער פראפעסאר?" – נישט באקאנט	[4] – [אומקלאר/מחלוקת]
32	7.5	5–10 יוני 1967 · סיון תשכ"ז · "די זעקס-טאגיגע מלחמה"	[23]
33	7.5	"על הגאולה ועל התמורה" · 1967 (מגיד, ענ-וויקי) · אויסגאבע: ברוקלין תשס"ו	[6][10][12]
34	7.5	"על הגאולה ועל התמורה" – מדרש רות רבה, אויף "וזאת לפנים בישראל"	[12]
35	7.5	"שלא היו כאן כלל וכלל נסים, אלא הצלחה מלובש בטבע" – על הגאולה ועל התמורה, הקדמה, סקאן בלאט 8	[12] – ציטאט
36	7.5	"וההצלה באה מהשי"ת" – על הגאולה ועל התמורה, הקדמה, סקאן בלאט 17	[12] – ציטאט
37	7.6	"ומעתה נוכל להבין חומר האיסור לילך אל הבחירות, שמלבד שעוברים בזה על..." – מאמר שלש שבועות, סימן קמ"א	[2] – ציטאט
38	7.6	"ושוב אח"כ התחברו האגודה להציונים בממשלתם ולהמזרחי דדתם ונעשו קשר אחד להיות חזית דתית" – מאמר שלש שבועות, סימן קמ"ב	[2] – ציטאט
39	7.6	1949 · די פאראייניגטע רעליגיעזע פראנט · 1952: די אגודה גייט ארויס פון דער רעגירונג	[27]
40	7.6	שטאטישע וואלן: "ווי א ועד בית" (חסידות סאטמאר, he.wiki) ↔ "אסור" ביי דער עדה (העדה החרדית, he.wiki)	[19][25] – [אומקלאר/מחלוקת]

#	אונטער-טייל	איפשריפט	מקור / באמערקונג
41	7.6	נשיא פון דער עדה: 1951 / 1952 / 1953 · גאב"ד: 1953–1979	[5][6][10][20] – [אומקלאר/מחלוקת]
42	7.6	"קרן ההצלה" – די עדה החרדית מיט דער הילף פון סאטמאר	[19]
43	7.6	"דכללא הוא כל מה שעושה לאדם רצון הוי שוחד שמסמא את העינים שלא להכיר האמת" – מאמר שלש שבועות, סימן קמ"ה	[2] – ציטאט
44	7.6	"וקראו אותו יום העצמאות, המה ששים ושמחים בתאויהם בפרהסיא לעין כל לעשות..." – מאמר שלש שבועות, סימן קמ"ד	[2] – ציטאט

כלל: יעדער ציטאט פון "ויואל משה" בלייבט אויפן עקראן כאטש 8 סעקונדעס, מיט דעם קראפ פון סקאן דערנעבן; דער אידישער טייטש קומט אונטן, אנגעצייכנט "טייטש".

4. מאפעס, צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 מאפע: ערטער פון דער מחלוקת אויף ציוניזם (צו ווייזן אין 7.1)

7.1: ערטער פון דער מחלוקת אויף ציוניזם, 1897–1937 (א סכעמע, נישט קיין גענויע מאפע)

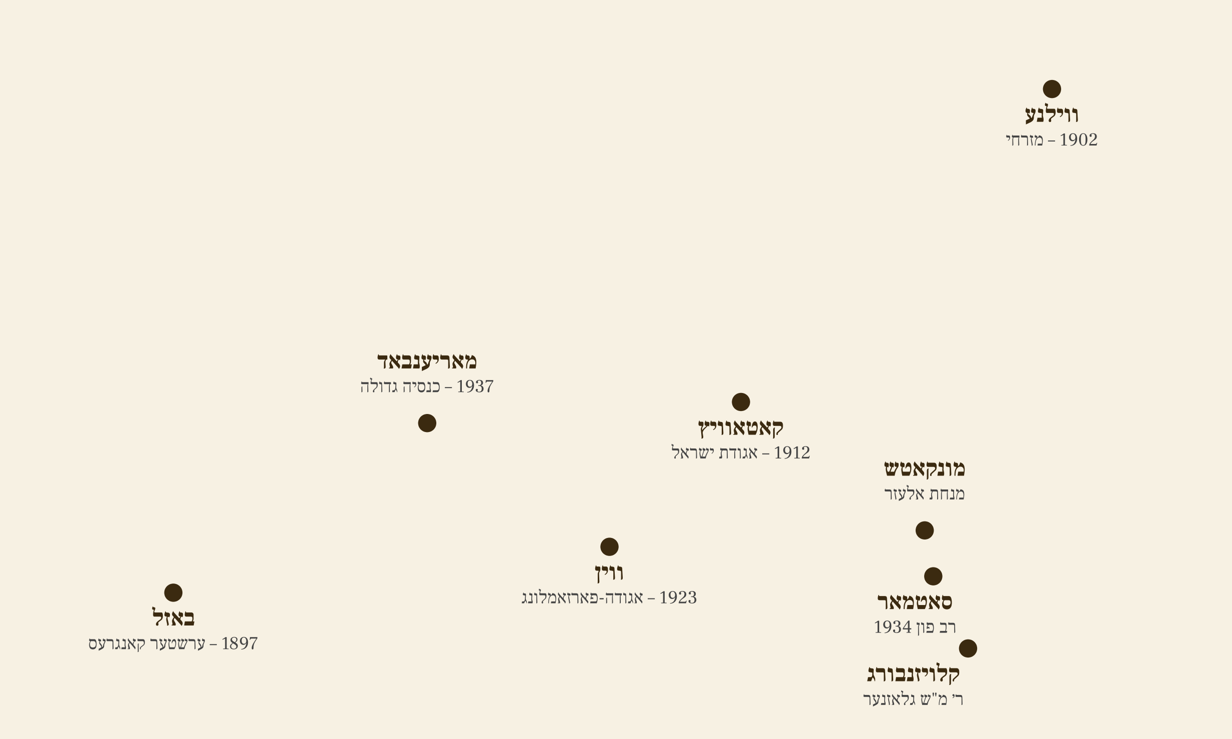

די ערטער זענען אוועקגעשטעלט לויט ברייט און לענג; קיין גרענעצן

4.2 צייט-ליניע: ציוניזם, די מדינה און די שיטה, 1897–1979

יאר	וואס	מקור
1897 (אויגוסט)	דער ערשטער ציוניסטישער קאנגרעס אין באזל	[22]
1902	די "מזרחי" ווערט געגרינדעט אין ווילנע	[13]
1912	"אגודת ישראל" ווערט געגרינדעט אין קאטאוויץ	[14]

יאר	וואס	מקור
1920	ער ווערט פארגעשלאגן פאר סאטמאר; ציוניסטן צווישן די קעגנער	[6] – [אומקלאר/מחלוקת]
1922	אפענע בריוו פון דעם מונקאטשער קעגן דער אגודה	[15]
1923	די אגודה-פארזאמלונג אין ווין: דער אונגארישער פארלאנג אפגעווארפן	[16] – [אומקלאר/מחלוקת]
1933	אפמאך פון דער אגודה מיט דער "סוכנות"	[14]
1937	כנסיה גדולה אין מאריענבאד; פטירה פון דעם מונקאטשער	[14][15]
1945	די עדה החרדית טיילט זיך אפ פון דער אגודה (צוויי נוסחאות)	[18][19] – [אומקלאר/מחלוקת]
1948 (ה' אייר תש"ח)	די מדינה ווערט אויסגערופן	[6]
1949	די פאראייניגטע רעליגיעזע פראנט אין דער ערשטער כנסת און אין דער רעגירונג	[27]
1951 / 1952 / 1953	נשיא פון דער עדה החרדית (דריי נוסחאות)	[5][10][20] – [אומקלאר/מחלוקת]
1953 (21 מאי)	גאב"ד פון דער עדה, נאך ר' זעליג ראובן בענגיס	[6]
1958 / 1959 / 1961	"ויואל משה" – דער ערשטער דרוק (פארשידענע מקורות)	[1][6][8][10] – [אומקלאר/מחלוקת]
1967 (5–10 יוני)	די זעקס-טאגיגע מלחמה	[23]
1967	"על הגאולה ועל התמורה"	[6][10]
1979	זיין פטירה; ביז דאן גאב"ד פון דער עדה	[6]

4.3 גראפיק: די דריי מאמרים (צו ווייזן אין 7.2)

די דריי מאמרים פון "ויואל משה" – צאל סימנים (ברוקלין תשס"ו)

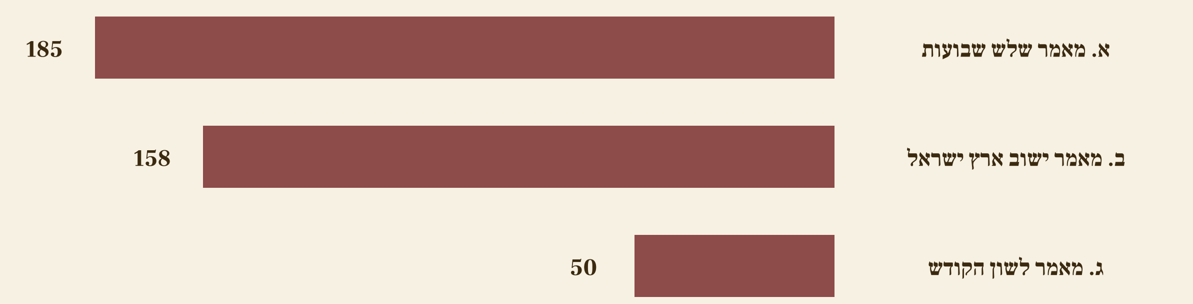

די הקדמה (בלעטער 3–16) האט נישט קיין סימנים

4.4 דיאגראם: פון דער גמרא ביז צום פסק (צו ווייזן אין 7.3, און ווידער אין 7.6)

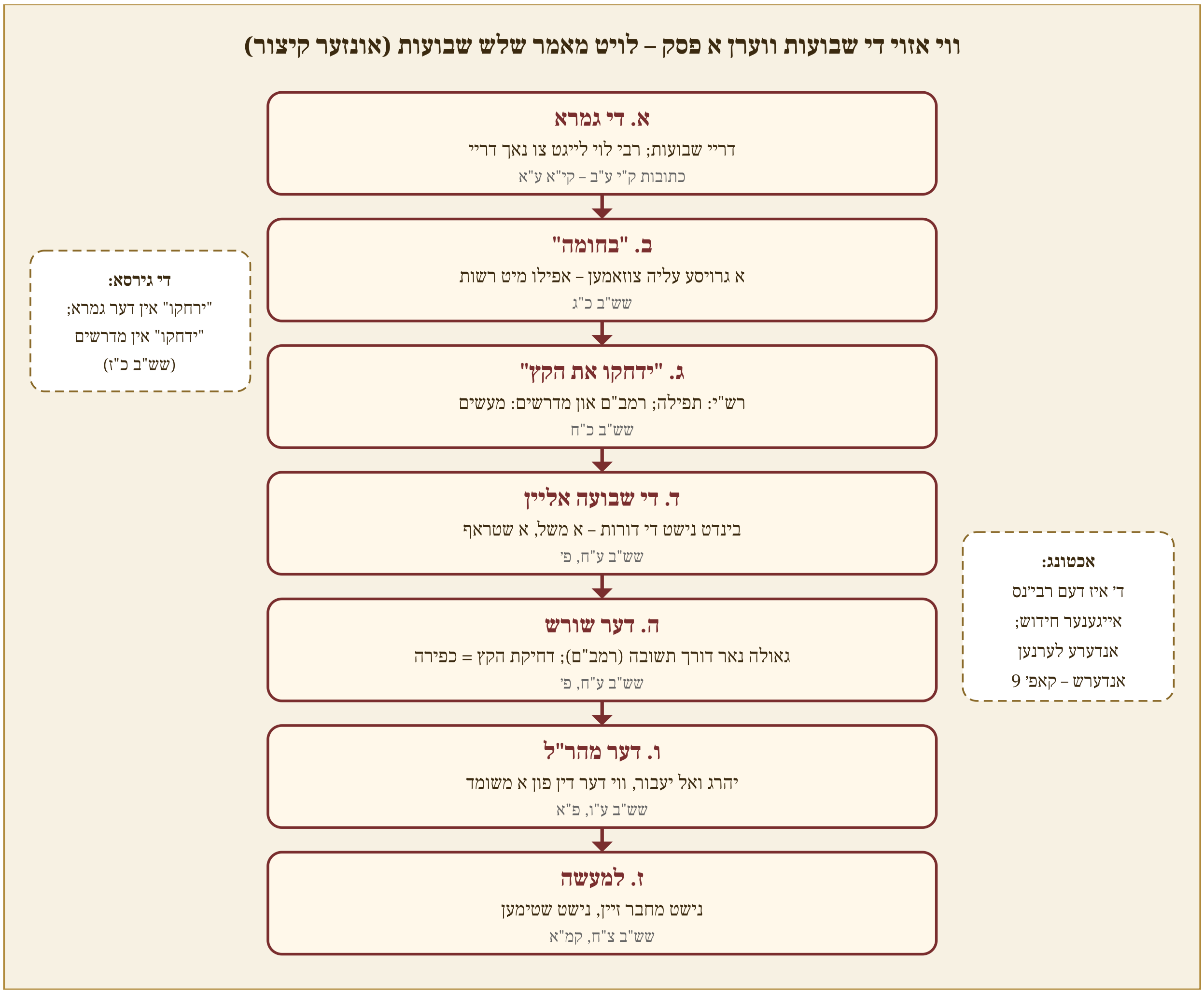

4.5 טאבעלע: למעשה – וואס שטייט אין ספר, און וואס שטייט נאר אין אנדערע מקורות (צו ווייזן אין 7.6)

שאלה	וואס דער רבי שרייבט (מאמר/סימן)	וואס זאגן אנדערע מקורות	צייכן
שטימען פאר דער כנסת	אסור – שש"ב קמ"א, קע"א	העברעאישע וויקיפעדיע: "יהרג ואל יעבור"	[דאקומענטירט]
שטימען פאר דער שטאט	– (נישט געפונען)	חסידות סאטמאר (he.wiki): ער האט נישט מוחה געווען; העדה החרדית (he.wiki): די עדה פארבאט	[אומקלאר/מחלוקת]
געלט פון דער מדינה פאר מוסדות	שוחד – שש"ב קמ"ה, קנ"ט	ען-וויקי ("ויואל משה"): א פסק; מיר האבן נישט געפונען דעם סימן	[אומקלאר/מחלוקת]
ביטוח לאומי	–	ען-וויקי: נישט; he.wiki: אפיציעל קיין איסור	[אומקלאר/מחלוקת]
ה׳ אייר	"יום המרידה במלכות שמים" – שש"ב קמ"ד	די עדה: א טאג פון טרויער	[דאקומענטירט]
דער כותל	–	he.wiki: סאטמאר גייט נישט זינט 1967	[אומקלאר/מחלוקת]

שאלה	וואס דער רבי שרייבט (מאמר/סימן)	וואס זאגן אנדערע מקורות	צייכן
דעמאנסטראציעס אין 1967	–	he.wiki: ער האט זיך קעגנגעשטעלט, פיקוח נפש	[אומקלאר/מחלוקת]

5. איבערגאנג צו קאפיטל 8 (פראדוקציע)

נאראציע: זען דעם סוף פון 7.6 ("די ספרים וואס ער האט געשריבן, און די ספרים וואס זענען ארויס פון זיינע דרשות און תשובות – דאס איז דער קומענדיגער קאפיטל"). בילד: דער דיאגראם 4.4 ווערט ווידער באוויזן; די זיבן קעסטלעך ווערן קלענער, און זיי גייען צוזאמען אין איין קעסטל, "ויואל משה". די קאמערע גייט אוועק פון דעם קעסטל צו א שאנק מיט ספרים: "ויואל משה" און "על הגאולה ועל התמורה" נעבן די בענד פון "דברי יואל" (שער-בלעטער פון HebrewBooks.org). א שטילער עקראן מיט דעם קעפל "קאפיטל 8: זיינע ספרים און תורה-ירושה", און די ערשטע אונטער-טייל "8.1 'דברי יואל' אויף חומש און מועדים". מוזיק: די ערנסטע טעמע פון קאפיטל 7 ווערט שטילער און ווארעמער – פון מחלוקת צו לערנען. א פאקט פאר דעם קומענדיגן קאפיטל: מגיד שרייבט אז דער רבי האט אליין געשריבן בלויז "ויואל משה" און "על הגאולה ועל התמורה"; קאפיטל 8 וועט ווייזן וועלכע ספרים תלמידים האבן צוזאמגעשטעלט, און ווי מען ווייסט עס [10].

6. מקורות פאר קאפיטל 7

1. רבי יואל טייטלבוים, "ויואל משה", הקדמה (מהדורא חדשה, הוצאת ספרים ירושלים, ברוקלין תשס"ו/2006, מיט א פאקסימיליע פון דעם שער-בלאט פון דער ערשטער אויפלאגע, ברוקלין תשכ"א/1961), בלעטער 3–16 פון יענער אויסגאבע – ציטאטן לויט דער טראנסקריפציע פון סקאן.
2. דאס זעלבע, מאמר שלש שבועות, סימנים כ"ג, כ"ז, כ"ח, ל"ה–ל"ו (לויט דעם תוכן הענינים), ע"ה, ע"ו, ע"ח, פ', פ"א, קמ'–קמ"ה, קנ"ט, קע"א. 14 גרענעצן צווישן סימנים אין דער טראנסקריפציע זענען נאר בערך.
3. דאס זעלבע, מאמר ישוב ארץ ישראל, סימנים ה', ח', כ"ג, ל"ו, ל"ח, מ', פ"ב, ק"ח, קכ"ז, קמ"ו, קמ"ט, קנ"ח.
4. דאס זעלבע, מאמר לשון הקודש, סימנים י"ב, כ', כ"ג, כ"ו, כ"ט.
5. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (די עדה החרדית: 1951, באזוכן; דער ציטאט "שבדו רשעים מלבם").
6. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026; 1920; 14 מאי 1948; 21 מאי 1953; באזוכן 1956, 1965; די רשימה פון ספרים).
7. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים"; אידישע וויקיפעדיע, "ויואל משה" (תש"כ; דריי דרוקן; דער ארויסגעבער).
8. העברעאישע וויקיפעדיע, "ויואל משה" ("לראשונה בשנת ה'תש"ך (1959), וכלל רק את המאמר הראשון").
9. English Wikipedia, "Vayoel Moshe" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026; "Rules that Yeshivahs should boycott Israeli government handouts").
10. Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum (University of California Press / Luminos, open access) – הקדמה (ערשטע אויסגאבע ראש השנה 1959 לויט ר' סענדער דייטש; מאמר לשון הקודש און ר' פנחס הירששפרונג; "צוויי ספרים").
11. תלמוד בבלי, כתובות ק"י ע"ב – קי"א ע"א (Sefaria); די גירסא "ירחקו"/"ידחקו".
12. רבי יואל טייטלבוים, "על הגאולה ועל התמורה" (נייער דרוק, ברוקלין תשס"ו, מיט דעם שער-בלאט פון אן עלטערן דרוק ביי ר' סענדער דייטש) – הקדמה, סקאן בלעטער 1–17, לויט אונזער לערן-אויסצוג פון סקאן; ציטאטן נאר פון שורות וואס מען האט נישט געדארפט פאררעכטן.
13. English Wikipedia, "Mizrachi (religious Zionism)" (ווילנע 1902; ר' יצחק יעקב ריינעס).
14. English Wikipedia, "Agudath Israel" / "World Agudath Israel" (קאטאוויץ 1912; 1933; מאריענבאד 1937).

15. העבראישע וויקיפעדיע, "חיים אלעזר שפירא" (דער ציטאט; 1922; 1937). Nadler'ס "1934" – א טעות.

16. Michael K. Silber, וועגן דער אונגארישער ארטאדאקסיע און דער אגודה (ווין 1923; ברויער אין קאטאוויץ; גלאזנער; ר' שמעון סופר) – ווי געברענגט אין אונזערע פריערדיגע פאקט-בלעטער; דער אריגינאל-טעקסט איז נישט ווידער נאכגעקוקט געווארן פאר דעם קאפיטל.

17. Tamás Csíki, וועגן די אידן פון סאטמאר (ציוניסטישע ארגאניזאציעס אין די 1920ער יארן) – ווי געברענגט אין אונזערע פריערדיגע פאקט-בלעטער.

18. English Wikipedia, "Edah HaChareidis" (1945; ה' אייר; ביטוח לאומי און ארבעטלאזן-געלט).

19. העבראישע וויקיפעדיע, "העדה החרדית" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: תקציבים, צוויי טעמים, "קרן ההצלה", שטאטישע וואלן); העבראישע וויקיפעדיע, "נטורי קרתא" (1945; קברי צדיקים נאך 1967).

20. Gershon (Allan) Nadler, YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, "Teitelbaum Family" / "Satmar"; Encyclopaedia Judaica, "Teitelbaum, Joel" (אין סאטמאר 1928).

21. English Wikipedia, "Three Oaths" (די טענות פון רשות און פון דער שבועה פון די גוים).

22. English Wikipedia, "First Zionist Congress" (באזל, אויגוסט 1897; דער באזלער פראגראם).

23. English Wikipedia, "Six-Day War" (5–10 יוני 1967; די אלטע שטאט, סיני).

24. מדרש רות רבה, ז, יא – "על הגאולה ועל התמורה" (ווי געברענגט אין [12]).

25. העבראישע וויקיפעדיע, "חסידות סאטמר" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: וואלן; ר' אהרן קאטלער; שטאטישע וואלן; דעמאנסטראציעס אין 1967; דער כותל).

26. תוספות, כתובות ק"י ע"ב, ד"ה "הוא אומר" (רבינו חיים) – ווי געברענגט אין [3].

27. English Wikipedia, "United Religious Front" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: 1949; די ערשטע רעגירונג; 1952).

7. אפענע שאלות

1. ווען איז "ויואל משה" צום ערשטן מאל ארויס – 1958, 1959 (תש"ך) אדער 1961 (תשכ"א)? און וואס איז געווען אין דער ערשטער אויסגאבע – איין מאמר אדער צוויי? מען דארף א פיזישן עקזעמפלאר פון דעם ערשטן דרוק.
2. ווער איז דער "פראפעסאר" וואס ווערט געברענגט אין מאמר לשון הקודש סימן כ"ג, און וואו האט ער דאס געשריבן?
3. האט דער רבי אליין דערלויבט אדער פארבאטן שטימען ביי שטאטישע וואלן? די צוויי העבראישע וויקיפעדיע-ארטיקלען זאגן אנדערש, און מיר האבן נישט געפונען קיין מקור אין זיינע אייגענע שריפטן.
4. וואו אין "ויואל משה" שטייט א פסק אז ישיבות זאלן נישט נעמען געלט פון דער מדינה, ווי די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט? מיר האבן אים נישט געפונען אין אונזערע אויסצוגן.
5. ווען איז ער געווארן נשיא פון דער עדה החרדית – 1951, 1952 אדער 1953 – און ווען זענען געווען זיינע באזוכן (1952/1955/1956/1959/1965)?
6. ווען איז "על הגאולה ועל התמורה" צום ערשטן מאל ארויס (1967 אדער 1968), און ווער האט עס ארויסגעגעבן? מיר האבן געזען נאר א שפעטערן דרוק.
7. 1945: האבן נטורי קרתא ארויסגעטריבן די אגודה-מענטשן פון דער עדה, אדער האט די עדה זיך אפגעטיילט?
8. די שטעלע פון דעם אונגארישן פארלאנג אין ווין 1923 און ברויער'ס פארשלאג אין קאטאוויץ – פון זילבער'ס ארבעט; דער אריגינאל-טעקסט איז נישט ווידער נאכגעקוקט.
9. די ציטאטן פון דעם מהר"ל, דעם רמב"ם (אגרת תימן) און דעם רמב"ן ווערן דא געברענגט נאר ווי דער רבי ברענגט זיי; מען דארף זיי נאכקוקן אין די ספרים אליין פאר מען ווייזט זיי אויפן עקראן.
10. סימנים ל"ה–ל"ו (די שבועה אויף די גוים) – מיר האבן נאר דעם תוכן הענינים; דער סימן ל"ד און זיין המשך זענען נישט געווען אין אונזערע אויסצוגן.

דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 8 – זיינע ספרים און תורה-ירושה (4:05:00–4:35:00 · 30:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 8: זיינע ספרים און תורה-ירושה

"דברי יואל" אויף חומש און מועדים, שו"ת "דברי יואל", די אנדערע ספרים – וואס ער האט אליין געשריבן און וואס מען האט צוזאמענגעשטעלט פון זיינע דרשות, זיין דרך אין לערנען און פסקנען, און ווי מען לערנט די ספרים היינט – לענג 30:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 4:05:00–4:35:00 · נאראציע בערך 4,200 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור, אין א דאקומענט פון יענער צייט, אדער אין דעם רבי'נס אייגענע ספרים אדער אין די הקדמות צו זיינע ספרים.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער מענטשן פון זיין הויז דערציילן עס; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, עס איז א פירוש אדער א טענה פון איין צד, אדער מיר האבן נישט געזען דעם אריגינאל; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- **א כלל אין דעם קאפיטל:** וואס א ספר אדער א הקדמה שרייבט ווערט אנגעצייכנט [דאקומענטירט] – אז אזוי שטייט דארט; צי דאס וואס מען דערציילט אין א הקדמה איז אזוי געשען, ווערט אנגעצייכנט [טראדיציאנעלער באריכט]. ווען די רשימות פון ספרים זענען זיך סותר, ווערן אלע נוסחאות געוויזן.
- די הקדמות צו שו"ת "דברי יואל" לייענען מיר אין דער טראנסקריפציע אויף דעם וועבזייטל "אוצר מהרי"ט" (אראפגענומען דעם 25סטן אקטאבער 2026). דער וועבזייטל שרייבט אליין, אז אין דעם טעקסט קענען זיין טעותים; דעריבער ציטירן מיר פון דארט נאר קורצע, ריינע שורות, און דאס איבעריגע ברענגען מיר מיט אייגענע ווערטער.
- די ציטאטן פון "ויואל משה" זענען געגומען ווארט ביי ווארט פון דער מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו (2006); מען ציטירט לויט מאמר און סימן. דער טייטש אויף אידיש נאך א ציטאט איז א טייטש, נישט קיין ציטאט. קיין ציטאט פון "ויואל משה" וואס איז שוין געווען אין קאפיטל 6 אדער 7 ווערט דא נישט איבערגעחזר'ט.
- פון די בענדער "דברי יואל" אויף חומש און מועדים האבן מיר נישט קיין אייגענעם אויסצוג. וואס מיר זאגן וועגן זיי קומט פון מקורות וואס באשרייבן זיי, און דאס זאגן מיר אפן.
- די נומערן אין קלאמערן [1] וויזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל. די נומעראציע איז נאר פאר דעם קאפיטל.
- די מחלוקות אין הלכה (למשל מיט ר' משה פיינשטיין) קומען אין קאפיטל 9; דא ווערן זיי נאר דערמאנט.
- **צניעות:** קיין פרויען-נעמען שטייען נישט אין דעם קאפיטל.

1. נאראציע

8.1 "דברי יואל" אויף חומש און מועדים · 4:05:00–4:13:00

אין דעם פריערדיגן קאפיטל האבן מיר געזען דעם ספר וואס דער סאטמארער רב האט געשריבן קעגן ציוניזם און קעגן דער מדינה. [דאקומענטירט] [1] אבער ווען א איד אין וויליאמסבורג אדער אין קרית יואל זאגט היינט "דער דברי יואל", מיינט ער דעם רבי'ן אליין – מען רופט אים אויפן נאמען פון זיינע ספרים. [טראדיציאנעלער באריכט] [7] די העברעאישע וויקיפעדיע רופט אים אין איר ערשטן זאץ דער מחבר פון "ויואל משה", "דברי יואל" און שו"ת "דברי יואל". [דאקומענטירט] [5] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט קורצער: דער מחבר פון די ספרים "ויואל משה" און "דברי יואל". [דאקומענטירט] [7]ביידע שטעלן אזוי

"דברי יואל" גלייך לעבן "ויואל משה", ווי די צוויי הויפט-ווערק. [דאקומענטירט] [5][7] דער קאפיטל פרעגט: וואס איז "דברי יואל"? ווער האט עס געשריבן, ווען, און ווי אזוי? [דאקומענטירט]

לאמיר אנהייבן מיט דעם וואס מען זעט אויף דער פאליצע. [דאקומענטירט] אויף דעם וועבזייטל "אוצר מהרי"ט", וואס פרייוויליגע פירן כדי צו פארשפרייטן זיין תורה, ווערט "דברי יואל על התורה" איינגעטיילט לויט די פינף חומשים – בראשית, שמות, ויקרא, במדבר און דברים – און באזונדער א "מהדורא תניינא" אויף במדבר און אויף דברים. [דאקומענטירט] [13] אינעווייניג גייט עס לויט די סדרות: בראשית, נח, לך לך, און אזוי ווייטער. [דאקומענטירט] [13] באזונדער פון דעם שטייט "דברי יואל על המועדים", אויף די ימים טובים. [דאקומענטירט] [13]

ווי פיל בענדער זענען עס? [אומקלאר/מחלוקת] דא זענען די מקורות נישט מסכים. [אומקלאר/מחלוקת] די אידישע וויקיפעדיע רעכנט אכט בענדער אויף דער תורה, אכט בענדער אויף די מועדים, נאך א "מהדורא תניינא" אויף במדבר און דברים, און א באנד אויף ש"ס. [דאקומענטירט] [7] דער פראפעסאר שאול מגיד, וואס האט איבערגעזעצט און באשריבן זיינע ספרים אויף ענגליש, רעכנט "נײַן דיקע בענדער" פון דרשות, תשובות און תורות, אלעס צוזאמען. [דאקומענטירט] [9] א רשימה אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק אין ירושלים, אזוי ווי זי ווייזט זיך אין א זוך-רעזולטאט, רעדט פון א סעט פון פינף בענדער, און באשרייבט "דברי יואל" אלס א ריזיגע, ענציקלאפעדישע ווערק פון דרשות, פירושים אויף תנ"ך און תורות. [אומקלאר/מחלוקת] [17] די דריי צאלן קענען נישט אלע באשרייבן די זעלבע זאך; מעגליך רעדט יעדער פון אן אנדער אויסגאבע אדער אן אנדער טייל, אבער קיין מקור זאגט נישט אזוי. [אומקלאר/מחלוקת] מיר ווייזן אלע דריי, און גיבן קיין פסק. [אומקלאר/מחלוקת]

פון וואו קומען די תורות? [דאקומענטירט] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אז אויסער די סך ספרים וואס מען האט ארויסגעגעבן פון די תורות וואס דער רבי האט געזאגט, זענען דא נאך פיל ספרים פון ליקוטים און ביאורים אויף זיינע חידושים און מנהגים. [דאקומענטירט] [7] זי שרייבט אויך, אז זיין קאמף, "וואס ער האט גע'חזר'ט אין זיינע הונדערטער תורה'ס", איז שפעטער געדרוקט געווארן אין די ספרים "דברי יואל", "ויואל משה", "על הגאולה ועל התמורה" און "טיב לבב". [דאקומענטירט] [7] די ענגלישע וויקיפעדיע פירט איין איר רשימה מיט די ווערטער: עטלעכע ווערק האט ער אליין געשריבן, און אנדערע האבן תלמידים צוזאמענגעשטעלט – אבער זי זאגט נישט וועלכע זענען וועלכע. [אומקלאר/מחלוקת] [6] אויף דעם קומען מיר צוריק אין טייל 8.3. [דאקומענטירט]

ווען זענען די בענדער ארויס? [אומקלאר/מחלוקת] אין די מקורות וואס מיר האבן נאכגעקוקט, האבן מיר נישט געפונען קיין יאר פון דרוק פאר "דברי יואל" אויף חומש אדער אויף מועדים. [אומקלאר/מחלוקת] וואס מיר ווייסן איז דאס: דער רבי אליין ציטירט אין "על הגאולה ועל התמורה", פון תשכ"ז, א ווארנונג וואס איז "געדרוקט" געווארן אין זיינע "דברי תורה" פון שבועות תשי"ז – צען יאר פריער. [דאקומענטירט] [10] ער ציטירט אויך זיינע "דברי תורה" אויף פרשת ויחי. [דאקומענטירט] [10] דאס ווייזט, אז שוין אין זיינע לעבנס-יארן, אין די 1950ער, האט מען געדרוקט זיינע דרשות. [דאקומענטירט] [10] צי די "דברי תורה" זענען שפעטער אריין אין די גרויסע בענדער "דברי יואל", זאגט קיין מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

וואס איז דער אינהאלט? [דאקומענטירט] מגיד שרייבט, אז אפילו זיינע קעגנער האבן אים אנערקענט אלס "א מייסטערהאפטן דרשן, און א שעפערישן און זייער אריגינעלן לייענער פון די אלטע טעקסטן". [דאקומענטירט] [9] (דאס איז א טייטש פון מגידס ענגליש.) [דאקומענטירט] מגיד באמערקט אויך, אז דער רבי האט זייער ליב געהאט דעם "אור החיים" הקדוש, ר' חיים בן עטר, און אז ער ציטירט אים אפט, "סיי אין ויואל משה, סיי אין דברי יואל". [דאקומענטירט] [9] און מגיד ציטירט פון דעם זעקסטן באנד פון "דברי יואל", זייט 187, א געדאנק וואס ער רופט "א צענטראלער מאטיוו" אין זיינע שריפטן: אין דעם נידעריגן, פאריתומטן דור, ווען די אמת'ע ראיה האט אויפגעהערט, בלייבט אונז נאר זיך האלטן ביי די וועגן פון די פריערדיגע חכמים און גיין אין זייערע פוסטריט. [דאקומענטירט] [9] דאס איז א צוריק-טייטש פון מגידס ענגליש, נישט די אריגינעלע ווערטער; און מגיד זאגט נישט צי דער זעקסטער באנד איז פון דער תורה אדער פון די מועדים. [אומקלאר/מחלוקת] [9]

ווי זעט אויס א דרשה פון אים? [דאקומענטירט] אין דער הקדמה צו שו"ת "דברי יואל" ברענגט דער מסדר א ביישפיל פון א דרשה פון א פריערדיגן יאר, תרפ"ב, ווען דער רבי איז נאך געווען א יונגער רב. [דאקומענטירט] [11] ער הייבט אן מיט א מדרש תנחומא אויף פרשת כי תשא, וואו משה רבינו האט מורא אז נאך זיין טויט וועט מען אים נישט געדענקען, און דער

איבערשטער ענטפערט אים, אז ווען מען וועט לייענען פרשת שקלים, וועט עס זיין ווי ער שטייט און הייבט אויף זייערע קעפּ. [דאקומענטירט] [11] דער רבי פרעגט: דאס איז א פליאה. [דאקומענטירט] [11] און ער ענטפערט מיט דעם וואס די אלטע מפרשים, ר' שלמה אלקבץ און דער אלשיך, שרייבן אויף דעם האלבן שקל: עס לערנט אחדות, אז קיינער זאל נישט מיינען אז ער איז אליין, נאר יעדער איז א האלבס, און ערשט מיט אן אנדערן איד ווערט ער גאנץ. [דאקומענטירט] [11] פון דארט בויט ער ווייטער א חידוש. [דאקומענטירט] [11] דאס איז די פארעם וואס מען זעט אין זיינע דרשות: א קשיא אויף א מאמר חז"ל, מקורות פון ראשונים און מפרשים, און א חידוש וואס פארענטפערט די קשיא. [אומקלאר/מחלוקת] דאס לעצטע איז אונזער באשרייבונג, נישט א ציטאט. [אומקלאר/מחלוקת]

די היילגע טעג אליין זענען אויך געווען צייטן פון תורה. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע דערציילט, אז אויף דעם צווייטן טאג פסח האט ער געמאכט א סעודה מיט א באזונדערע פאשטידא, צום אנדענק פון דער סעודה וואס ווערט דערציילט אין דער מגילה, וואס איז לויט דער מסורה געווען אויף יענעם טאג. [דאקומענטירט] [5] און אויף פורים האט ער זייער שטרענג אכטונג געגעבן, אז מען זאל נישט מאכן קיין חוזק פון תלמידי חכמים. [דאקומענטירט] [5] אזעלכע מנהגים, און די תורות ביי די סעודות, זענען שפעטער אריין אין ספרים ווי די הגדה של פסח "דברי יואל עם מנהגים" און דער "מחזור דברי יואל", וואס די אידישע וויקיפעדיע רעכנט אויס. [דאקומענטירט] [7] היינט קומען סאטמארער חסידים זיך צוזאמען אויף שמחת תורה און אויף כ"א כסלו, דעם טאג פון זיין ראטעווונג, און מען פראוועט טישן אויף כ"ו אב, דעם טאג פון זיין הסתלקות. [דאקומענטירט] [8] צי ער האט אין זיינע יארן געזאגט באשטימטע דרשות אויף יענע טעג, זאגט דער מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

8.2 שו"ת "דברי יואל" · 4:13:00–4:20:00

א רב אין א שטאט איז נישט נאר א דרשן; ער איז קודם כל א מורה הוראה, וואס ענטפערט אויף שאלות. [דאקומענטירט] דאס איז דער צווייטער טייל פון דער ירושה: די תשובות, אין שו"ת "דברי יואל". [דאקומענטירט] [5]

אויף "אוצר מהרי"ט" ווערט דער שו"ת איינגעטיילט ווי א שולחן ערוך: אורח חיים, יורה דעה, אבן העזר און חושן משפט, און נאך א טייל "השמטות". [דאקומענטירט] [13] פאר דעם קומען צוויי הקדמות: איינע פון זיין פלימעניק, ר' משה טייטלבוים, דער "ברך משה", וואס איז נאך אים געווארן סאטמארער רבי; און איינע פון דעם מוציא לאור און מסדר. [דאקומענטירט] [12][11] די אידישע וויקיפעדיע רעכנט דעם שו"ת אין צוויי בענדער. [דאקומענטירט] [7] די העברעאישע און ענגלישע וויקיפעדיעס גיבן קיין צאל. [אומקלאר/מחלוקת] [5][6]

ווען איז דער שו"ת ארויס? [דאקומענטירט] דער שו"ת איז נישט ארויס ביי זיין לעבן. [דאקומענטירט] [11] דער מסדר שרייבט אין זיין הקדמה, אז דער מחבר האט נישט איבערגעלאזט קיין הקדמה, ווייל ער איז אוועק פון דער וועלט פאר דער ספר איז ארויס. [דאקומענטירט] [11] די הקדמה פון דעם "ברך משה" איז אונטערגעשריבן אין ברוקלין, אין חודש טבת, און אין איר דערמאנט ער א תורה וואס ער האט געזאגט "אין ליל שבת קודש פרשת נח, דהאי שתא", דאס הייסט אין יאר תשמ"ב – מער ווי צוויי יאר נאך דער הסתלקות אין אב תשל"ט. [דאקומענטירט] [12] (דאס יאר לייענען מיר פון דער טראנסקריפציע; א געדרוקטער שער-בלאט וועט עס באשטעטיגן.) [אומקלאר/מחלוקת]

ווער איז דער מסדר? [אומקלאר/מחלוקת] ער שרייבט פון זיך, אז ער איז געווען א "בן ביתו של המחבר", און ער חתמ'עט זיך "הצעיר יוסף". [דאקומענטירט] [11] ער דערציילט אז זיין טאטע איז געווען א בן-בית ביים רבי'ן פאר דער מלחמה, און ער דערמאנט א פעטער מיטן פאמיליע-נאמען אשכנזי. [דאקומענטירט] [11] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז די הקדמה צום שו"ת האט געשריבן זיין סעקרעטאר, ר' אפרים אשכנזי. [דאקומענטירט] [5] אין אונזער מקור פאר דעם ספר "על הגאולה ועל התמורה" שטייט דער זעלבער מאן אלס ר' אפרים יוסף דוב אשכנזי, דער וואס האט ארויסגעגעבן די אויסגאבע פון תשס"ו. [דאקומענטירט] [10] אז דער "הצעיר יוסף" פון דער הקדמה איז ר' אפרים יוסף דוב אשכנזי, איז א שלוס וואס פאסט, אבער מיר האבן עס נישט געזען געשריבן אין איינעם; דעריבער שטייט עס דא אלס אומקלאר. [אומקלאר/מחלוקת]

וויפל תשובות האט ער געשריבן? [דאקומענטירט] דער מסדר שרייבט, אז וואס איז געבליבן איז "ממש מיעוטא דמיעוטא, וכטיפה מן הים מהמון תשובות שכתב במשך קרוב לששים שנה". [דאקומענטירט] [11] טייטש: נאר א קליינטשיקער טייל, ווי א טראפן אין ים, פון די סך תשובות וואס ער האט געשריבן במשך כמעט זעכציג יאר. [דאקומענטירט] פארוואס? [דאקומענטירט] לויט

דעם מסדר, האט ער נישט אפגעהיטן קיין קאפיעס פון זיינע תשובות, ווייל ער איז געווען אזוי פארנומען; א טייל האט דער מסדר'ס טאטע אפגעשריבן פאר דער מלחמה, א טייל האט ער אליין אפגעשריבן אין די שפעטערע יארן, און דעם רעשט האט מען צונויפגעזאמלט פון די וואס האבן באקומען די בריוו – אמאל פון דעם אריגינאל, אמאל נאר פון א פאטאקאפיע. [דאקומענטירט] [11] ער שרייבט אויך, אז פיל איז פארלוירן געגאנגען אין דער מלחמה. [דאקומענטירט] [11] און אין פיל תשובות שרייבט דער רבי אליין, אז ער האט שוין געשריבן אויף דעם ענין "אין אן אנדער ארט" – א סימן פון תשובות וואס זענען היינט נישטא. [דאקומענטירט] [11]

צו וועמען האט ער געשריבן? [דאקומענטירט] דער מסדר ברענגט, אז א טייל פון די תשובות זענען געשריבן געווארן צו עלטערע רבנים אין אונגארן און גאליציע פאר דער מלחמה, וואס זענען געווען פיל עלטער פון אים. [דאקומענטירט] [11] אין איין תשובה, אין אורח חיים, סימן ט"ז, צו דעם דראגאמירעשטער רב, שרייבט ער לויט דעם מסדר: "ונשאלתי ע"ז מכמה מקומות וגם מגדולי המדינה". [דאקומענטירט] [11] דער מסדר שרייבט אויך, אז שאלות זענען אנגעקומען "פון אלע עקן וועלט", אבער ער האט נישט געהאט די צייט צו ענטפערן יעדן, און אין פיל תשובות בעט ער מחילה אז דער ענטפער האט זיך פארשפעטיגט אדער אז ער מוז קירצן. [דאקומענטירט] [11] קעראן-קראץ, א היסטאריקער וואס איז שארף קריטיש צו אים, שרייבט, אז שוין אין זשענעווע, אום פסח 1945, האט ער געענטפערט שאלות אין הלכה. [דאקומענטירט] [14]

איין תשובה איז באקאנט אויך אין דער ענגלישער וויסנשאפט. [דאקומענטירט] מגיד ציטירט פון די תשובות אין "דברי יואל", סימן קל"ב, א קורצע תשובה וואס פארבאט צו לייענען די שריפטן פון ר' אברהם יצחק קוק. [דאקומענטירט] [9] מגיד באמערקט, אז דאס איז דאס איינציגע ארט וואו דער רבי דערמאנט דעם רב קוק – נישט אין "ויואל משה" און נישט אין "על הגאולה ועל התמורה". [אומקלאר/מחלוקת] [9] די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט אויך, אז ער האט שארף געשריבן קעגן רבנים וואס האבן געשטיצט ציוניזם, אבער דער ציטאט אליין פעלט אין דעם טעקסט וואס מיר האבן אראפגענומען, און מיר בויען אים נישט איבער. [אומקלאר/מחלוקת] [5] די ענטפערס פון דער אנדערער זייט קומען אין קאפיטל 9. [דאקומענטירט]

א תשובה איז אמאל געווארן א ספר. [דאקומענטירט] דער דריטער מאמר אין "ויואל משה", מאמר לשון הקודש, האט זיך אנגעהויבן ווי א לאנגע תשובה צו ר' פנחס הירשפרונג פון מאנטרעאל. [דאקומענטירט] [9][8] אזוי זעט מען, אז ביי אים איז די גרענעץ צווישן "שו"ת" און "שיטה" נישט געווען שטרענג. [אומקלאר/מחלוקת] [9]

אויף וואס זענען די תשובות? [דאקומענטירט] א שטיק פון דער ירושה איז די הלכות פון מקוואות. [דאקומענטירט] דער מסדר שרייבט, אז שוין אין ארשיווא האט ער אליין געפארן פון דארף צו דארף זיך איבערצייגן אז די מקוואות זענען כשר, און ער ווייזט אויף א רשימה וואס דער רבי האט פאר זיך געשריבן וועגן די מקוואות אין דער געגנט. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] ער שרייבט אויך, אז דער רבי האט געהאט "שיטה מיוחדת" ווי אזוי צו בויען א מקוה, בעיקר כדי ארויסצוגיין פון דעם חשש פון "ניסוס" לויט דעם רמב"ם און דעם ראב"ד, און ער ווייזט אויף א תשובה פון דעם דברי חיים. [דאקומענטירט] [11] און ער דערציילט, אז די ערשטע מקוה וואס ער האט געבויט אין אמעריקע, אין תש"ב, איז געווען "יחידה במינה", און אז גרויסע רבנים זענען געקומען זי באקוקן. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] נאך א נושא איז שמיטה: די אידישע וויקיפעדיע רעכנט א "קונטרס שלש תשובות על עניני שמיטה", און "אוצר מהרי"ט" באשרייבט עס גענויער: דריי תשובות וועגן אתרוגים פון ארץ ישראל אין א שמיטה-יאר. [דאקומענטירט] [7][13]

8.3 די אנדערע ספרים – וואס ער האט אליין געשריבן, און וואס מען האט צוזאמענגעשטעלט · 4:20:00–4:27:00

ווען מען שטעלט אויף א טיש אלע ספרים וואס טראגן דעם סאטמארער רבי'נס נאמען, זעט מען א לאנגע ריי. [דאקומענטירט] אבער נישט אלע זענען געשריבן געווארן אויף דעם זעלבן אופן. [דאקומענטירט] דער פראפעסאר מגיד שרייבט קלאר: ר' יואל טייטלבוים האט "געשריבן נאר צוויי ספרים" – "ויואל משה" און "על הגאולה ועל התמורה". [דאקומענטירט] [9] מגיד זאגט נישט ארויס דעם שלוס, אבער פון זיינע ווערטער קומט ארויס, אז אלע אנדערע ספרים זענען א באזונדערע סארט: תורות וואס ער האט געזאגט, אדער געשריבן אין בריוו און תשובות, און וואס אנדערע האבן צוזאמענגעשטעלט. [אומקלאר/מחלוקת] [9]

אפילו ביי "על הגאולה ועל התמורה" זעט מען ווי אזוי דאס האט געארבעט. [דאקומענטירט] דער רבי שרייבט אליין אין דעם ספר, אז די הקדמה האט ער געשריבן מיט שוועריגקייט, און דעם קונטרס האט ער איבערגעגעבן צו די תלמידים, זיי זאלן אפשרייבן וואס זיי האבן געהערט פון זיין מויל, און ער האט עס איבערגעקוקט ווי ווייט ער האט געקענט – ווייל, ווי ער שרייבט, אין די גאסן זאגט מען אין זיין נאמען זאכן וואס ער האט קיינמאל נישט געזאגט. [דאקומענטירט] [10] אין דעם ספר זענען אויך דא שטיקער וואס זענען אנגעצייכנט "מכתי"ק", פון זיין הייליגער האנטשריפט. [דאקומענטירט] [10] אנדערע ערקלערן עס אנדערש: סאטמארער מקורות האבן געזאגט פאר מגיד, אז אפילו די הקדמה האט מען פאר אים געשריבן, און ער האט עס געלייענט און מסכים געווען. [אומקלאר/מחלוקת] [9] מיר ווייזןביידע נוסחאות. [אומקלאר/מחלוקת]

דער מסדר פון שו"ת "דברי יואל" דערציילט ווי אזוי דאס איז געווען מיט די אנדערע ספרים. [דאקומענטירט] [11] לויט אים, האט דער רבי פאר זיין קראנקהייט נישט געוואלט אז מען זאל דרוקן זיינע חידושים; נאר נאך פיל בעטן האט ער ערלויבט עטלעכע קונטרסים אויף אגדה. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] די חידושים וואס ער האט געזאגט אויף די סוגיות וואס מען האט געלערנט אין דער ישיבה, האט מען, לויט אים, ערשט אין תשכ"ד געדרוקט, אויך נאך פיל בעטן. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] און נאך דעם שלאג אין תשכ"ח, ווען ער האט שוין נישט געקענט דרשנ'ען ברבים ווי פריער, האט ער – לויט דעם מסדר – אנגעהויבן צו טרייבן אז מען זאל ארויסגעבן אלעס, און כמעט יעדן טאג געפרעגט, ווען וועט דער שו"ת "דברי יואל" ארויסקומען. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] דער מסדר שרייבט אויך, אז דער רבי האט געזאגט עטלעכע וואכן פאר זיין הסתלקות, אז ער האט שוין אויפגעשריבן אלעס וואס מען דארף וויסן. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] דאס זענען זכרונות פון א בן-בית, אנגעשריבן נאך דער הסתלקות; מיר האבן נישט קיין צווייטן מקור דערויף. [אומקלאר/מחלוקת]

וואס איז אויף דער רשימה? [דאקומענטירט] "אוצר מהרי"ט" טיילט די ספרים איין אין גרופעס. [דאקומענטירט] [13] ערשט זיינע הויפט-ספרים: "ויואל משה", "על הגאולה ועל התמורה", שו"ת "דברי יואל", "דברי יואל" אויף דער תורה און אויף די מועדים. [דאקומענטירט] [13] דערנאך "ספרים נוספים מתורתו": "דברי יואל" אויף סוגיות הש"ס; "אגרות מהרי"ט" אין צוויי טיילן; "טיב לבב" אויף דער תורה אין דריי טיילן; "חידושי תורה" אין דריי טיילן, און באזונדער "חידושי תורה" פון תשט"ז און פון תשי"ז; "חידושי סוגיות"; "אגדות מהרי"ט", ביאורים אויף די אגדות פון ש"ס; "תהלות יואל" אויף תהלים; "דברי יואל" אויף פרקי אבות; א מחזור, זמירות, און צוויי הגדות של פסח. [דאקומענטירט] [13] א באזונדערע גרופע הייסט "ספרי ליקוט", ספרים וואס מען האט צוזאמענגעקליבן פון זיין תורה. [דאקומענטירט] [13] און נאך א גרופע הייסט "העתקות": ספרים און קונטרסים וואס מען האט אפגעשריבן "מלה במלה מהטעיפ"ס" – ווארט ביי ווארט פון די רעקארדירונגען. [דאקומענטירט] [13] אין דער גרופע שטייען "דברות קודש" און קונטרסים "לשון קדשו". [דאקומענטירט] [13]

דא פארענטפערט זיך א שאלה וואס איז געבליבן אפן אין אונזערע פריערדיגע אויסצוגן. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט "אגרות מהרי"ט", מיט א ריש, וואס הייסט בריוו; די אידישע וויקיפעדיע שרייבט "אגדות מהרי"ט", מיט א דלת. [דאקומענטירט] [5][7] לויט דער רשימה אויף "אוצר מהרי"ט" זענען עס צוויי באזונדערע ספרים: "אגרות מהרי"ט" – בריוו, אין צוויי טיילן, וואס דער ערשטער טייל הייסט "דברי יואל – מכתבים"; און "אגדות מהרי"ט" – ביאורים אויף די אגדות פון ש"ס. [דאקומענטירט] [13] די העברעאישע וויקיפעדיע דאטירט די צוויי בענדער מכתבים אין תש"מ–תשמ"א – אויך נאך דער הסתלקות. [דאקומענטירט] [5] (מיר האבן נאך נישט געזען די שער-בלעטער; דאס איז א רשימה פון א וועבזייטל.) [אומקלאר/מחלוקת]

"דברות קודש" און "לשון קדשו" – איז דאס איין ספר אדער צוויי? [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע באשרייבט "דברות קודש" אלס דרשות וואס ער האט געזאגט ביי שלש סעודות. [דאקומענטירט] [6] די העברעאישע וויקיפעדיע באשרייבט "לשון קדשו" אלס דברי תורה פון זיין מויל, געזאגט ביי שלש סעודות, בעיקר אויף זיין שיטה קעגן ציוניזם. [דאקומענטירט] [5] "אוצר מהרי"ט" רעכנט זיי ביידע אין דער גרופע פון "העתקות", אלס צוויי נעמען. [דאקומענטירט] [13] צי עס זענען צוויי ספרים, אדער איין סעריע אין צוויי אויסגאבעס, האבן מיר נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת]

א פאר ספרים אויף דער ענגלישער רשימה געפינען מיר נישט אויף די אנדערע רשימות. [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע רעכנט א ספר "רב טוב" אויף חומש. [דאקומענטירט] [6] אויף "אוצר מהרי"ט" און אויף דער אידישער וויקיפעדיע האבן מיר דעם נאמען נישט געזען. [אומקלאר/מחלוקת] [7][13] (דאס איז נישט צו פארמישן מיט דער ארגאניזאציע "רב טוב" פון

קאפיטל 5.) [דאקומענטירט] די ענגלישע וויקיפעדיע דערמאנט אויך א קורצע הקדמה וואס ער האט געשריבן צו מסכת שבת, פאר א דרוק אין רומעניע אין די יארן פון חורבן; דאס יאר און דער דרוקער זענען נישט באקאנט. [אומקלאר/מחלוקת] [6]

און דערנאך קומען ספרים וואס זיינע חסידים האבן צוזאמענגעשטעלט פון זיינע תורות, שמועסן און הדרכות. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע רעכנט צווישן זיי "זכר צדיק לברכה" אין פינף טיילן און "ניצוצי תומר". [דאקומענטירט] [5] די אידישע וויקיפעדיע לאזט איר רשימה אפן מיט די ווערטער "און פיל נאך". [דאקומענטירט] [7]

וואס לערנט מען פון דעם אלעם? [אומקלאר/מחלוקת] עס זענען דא דריי סארטן ספרים. [אומקלאר/מחלוקת] איינס: וואס ער האט אליין געשריבן, ווי "ויואל משה". [דאקומענטירט] [9] צוויי: תשובות און בריוו וואס ער האט געשריבן, אבער וואס אנדערע האבן צונויפגעזאמלט און געדרוקט, מערסטנס נאך דער הסתלקות. [דאקומענטירט] [5][11] דריי: דרשות וואס ער האט געזאגט, און וואס תלמידים האבן אפגעשריבן – פון זכרון, פון נאטיצן, אדער ווארט ביי ווארט פון א רעקארדירונג. [דאקומענטירט] [13][10] וועלכער באנד פון "דברי יואל" געהערט צו וועלכער סארט, זאגט קיין מקור וואס מיר האבן געזען. [אומקלאר/מחלוקת]

8.4 זיין דרך: למדנות, דרוש, און די פוסקים אויף וועמען ער האט זיך געשטיצט · 4:27:00–4:32:00

ווי האט ער געלערנט? [דאקומענטירט] דער מסדר פון שו"ת "דברי יואל" דערציילט, אז אין קראלי האבן מענטשן געזאגט אז דער רב דרשנ'ט אן זיך פריער צוגרייטן; דער סעלישער רב, וואס האט אים איינמאל געהערט, האט נאכדעם געזאגט פאר די מסובים, אז ער האט פריער געצווייפלט, ווייל רבנים גרייטן זיך געוויינליך צו, אבער איצט האט ער געזען אז עס איז אמת. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] ער דערציילט אויך, אז אויף שבועות זענען יעדעס יאר געקומען פיל תלמידי חכמים הערן דעם פלפול וואס דער רבי האט געזאגט ביים קידוש, אויף דער סוגיא וואס מען האט געלערנט אין דער ישיבה. [טראדיציאנעלער באריכט] [11] דאס זענען זכרונות פון זיין הויז, און מיר ברענגען זיי אלס אזעלכע. [טראדיציאנעלער באריכט]

ער האט ליב געהאט א פלפול, אבער ער האט אונטערגעשיידט צווישן א פלפול און א פסק. [דאקומענטירט] אין "ויואל משה" שרייבט ער: "ואף שבפלפול אפשר לומר כמה תירוצים אף שאין זכר למו בדברי הראשונים אבל לדינא אין לנו אלא דברי הראשונים ז"ל" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן ק"ו). [דאקומענטירט] [3] טייטש: הגם אין א פלפול קען מען זאגן פיל תירוצים, אפילו אזעלכע וואס די ראשונים דערמאנען נישט, אבער פאר דער הלכה האבן מיר נאר די ווערטער פון די ראשונים. [דאקומענטירט] און אין אן אנדער סימן: "קשה להעמיד הלכה על המצאות סברות חדשות שאין להם זכר בגמ' ובראשונים" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן ל"ח). [דאקומענטירט] [3] טייטש: עס איז שווער צו בויען א הלכה אויף נייע סברות וואס האבן קיין זכר נישט אין גמרא און ראשונים. [דאקומענטירט] אמאל שרייבט ער אויס א לאנגן חשבון, און דערנאך זאגט ער אליין: "הנה כתבתי כל זה יען שהאמת הוא כן, אבל לדינא בנידון דידן אין נפקא מינה" (מאמר שלש שבועות, סימן קי"ח). [דאקומענטירט] [2] טייטש: דאס אלעס האב איך געשריבן ווייל דאס איז דער אמת, אבער פאר דעם דין אין אונזער פאל איז קיין נפקא מינה נישט. [דאקומענטירט]

דאס איז דער זעלבער כלל וואס ער זאגט אויף זיין גאנצן ספר. [דאקומענטירט] צום סוף פון מאמר ישוב ארץ ישראל שרייבט ער: "יראה כי לא חדשתי דבר מדעתי במה שנוגע לדינא" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן קנ"ח). [דאקומענטירט] [3] טייטש: מען וועט זען אז איך האב נישט מחדש געווען קיין זאך פון מיין אייגענעם קאפ, אין דעם וואס איז נוגע צו דער הלכה. [דאקומענטירט] און ער שרייבט, אז ווער עס וויל וויסן די מיינונג פון די ראשונים, קען זי נאך געפינען: "אבל למבקשי האמת אשר אינם מתחשבים כלל עם השפעת כל הדור הזה ורוצים לידע דעת הראשונים, להם פסיעותיהם ועקבותיהם עדיין ניכרים" (מאמר שלש שבועות, סימן ק"ע). [דאקומענטירט] [2] טייטש: אבער פאר די וואס זוכן דעם אמת, און רעכענען זיך נישט מיט דער השפעה פון דעם גאנצן דור, און ווילן וויסן די מיינונג פון די ראשונים – פאר זיי זענען די טריט און די שפורן פון די ראשונים נאך צו דערקענען. [דאקומענטירט]

אויף וועמען האט ער זיך געשטיצט? [דאקומענטירט] ווי מיר האבן געזען אין קאפיטל 6, שרייבט די העברעאישע וויקיפעדיע אז זיין סעקרעטאר האט אין דער הקדמה צום שו"ת אנגערופן דעם דברי חיים פון צאנז "ראש וראשון" פון די פוסקים אויף וועמען ער האט זיך געשטיצט, און נאך אים דעם חתם סופר, דעם מהר"ם שיק און דעם נודע ביהודה. [דאקומענטירט] [5] אין דער טראנסקריפציע פון דער הקדמה אויף "אוצר מהרי"ט" האבן מיר די ווערטער "ראש וראשון" נישט געפונען; אפשר

שטייען זיי אין אן אנדער ארט, אדער די טראנסקריפציע איז נישט גאנץ. [אומקלאר/מחלוקת] [11] אין "על הגאולה ועל התמורה" זעט מען אייניגע פון די עמודים אין דער ארבעט: ביי דער שאלה פון מלחמה ברענגט ער דעם נודע ביהודה און דעם חתם סופר, און ביי דער סכנה פון אריינגיין אין בנינים וואס אפיקורסים האבן געבויט ברענגט ער דעם מהר"ם שיק. [דאקומענטירט] [10]

אבער דאס איז נישט געווען א מעכאנישע נאכפאלגונג. [דאקומענטירט] ער האט געקענט שרייבן אויף דעם חתם סופר אליין: "וביותר אני תמה על החתם סופר שבתשובותיו או"ח סי' פ"ע הביא דברי הירושלמי הללו והכריע להלכה כדעת המאן דאמר בירושלמי דבנין לשעה לא הוי בנין" (מאמר שלש שבועות, סימן ס"ג). [דאקומענטירט] [2] טייטש: און מער פון אלעמען וואונדער איך זיך אויף דעם חתם סופר, וואס ברענגט אין זיינע תשובות דעם ירושלמי און פסק'נט ווי דער מאן דאמר אז א בנין פאר א שעה איז נישט קיין בנין. [דאקומענטירט] און ווי מיר האבן געזען אין קאפיטל 6, ביי טוישן דעם נוסח האט ער געפסק'נט ווי דער דברי חיים, נישט ווי דער חתם סופר. [דאקומענטירט] [5]

מגיד באשרייבט נאך א צד פון זיין דרך: אנשטאט צו פארגלייכן איין גמרא מיט אן אנדערער, ווי די בעלי התוספות, פארגלייכט ער אפט וואס די גמרא זאגט מיט דער היינטיגער וועלט – א צייט פאר משיח'ס קומען; און דאס, שרייבט מגיד, ווערט דער יסוד פון זיין גאנצער שיטה. [אומקלאר/מחלוקת] [9] דאס איז מגידס פירוש. [אומקלאר/מחלוקת]

און ער האט נישט געוואלט אז מען זאל לערנען נאר פון קיצורים. [דאקומענטירט] אין מאמר לשון הקודש שרייבט ער: "וודאי שעדיף יותר הלומד ממקור דברי התלמוד והראשונים עם הטור וב"י אבל גם הלומד השו"ע עם נושאי כליו הנ"ל אינו דומה למ"ש המהרש"א על השו"ע בזמנו" (מאמר לשון הקודש, סימן ל"ה). [דאקומענטירט] [4] טייטש: עס איז זיכער בעסער ווער עס לערנט פון דעם מקור, פון דער גמרא און די ראשונים, מיט דעם טור און דעם בית יוסף; אבער אויך ווער עס לערנט שולחן ערוך מיט די נושאי כלים איז נישט ווי דאס וואס דער מהרש"א האט געשריבן אויפן שולחן ערוך אין זיין צייט. [דאקומענטירט] און גלייך דערנאך: "הבוחר בספרי הקיצורים זו דרך קצרה וארוכה כי מעולם לא יוכל לדעת שום דין כהלכתו" (מאמר לשון הקודש, סימן ל"ו). [דאקומענטירט] [4] טייטש: ווער עס קלייבט זיך אויס די ספרים פון קיצורים, גייט א קורצן וועג וואס איז לאנג, ווייל ער וועט קיינמאל נישט קענען וויסן קיין דין ווי עס דארף צו זיין. [דאקומענטירט]

די אידישע וויקיפעדיע ברענגט א מעשה, אז דער ווינער רב, ר' עזריאל יהודה לעבאוויטש, איז געקומען צו אים אויף יום טוב, און ערקלערט אז דער גדול הדור האט דעם דין פון א רבי מובהק; דער רבי האט אים געפרעגט, פון וואו ער ווייסט אז ער איז דער גדול הדור, און דער ווינער רב האט געענטפערט, אז ער האט באקומען הוראה פון דעם לבושי מרדכי פון מאד, און אזוי פסק'נט ער. [טראדיציאנעלער באריכט] [7] דאס ווערט דערציילט, נישט דאקומענטירט. [טראדיציאנעלער באריכט]

8.5 ווי מען לערנט די ספרים היינט · 4:32:00–4:35:00

די ספרים זענען נישט געבליבן אויף דער פאליצע. [דאקומענטירט] אויף דעם וועבזייטל "אוצר מהרי"ט" שטעלן פרייוויליגע ארויף דעם טעקסט פון "ויואל משה", "על הגאולה ועל התמורה", שו"ת "דברי יואל" און "דברי יואל" אויף דער תורה, סימן נאך סימן און סדרה נאך סדרה, מיט א באמערקונג אז דער טעקסט איז נאר "לצרכי לימוד ועיון", נישט פאר מסחר. [דאקומענטירט] [13] די מועדים, די אנדערע ספרים און די העתקות פון די רעקארדירונגען שטייען דארט נאך אלס "בקרוב". [דאקומענטירט] [13] דאס הייסט, אז מען ארבעט נאך היינט אויף צו ברענגען די תורה צו לערנער. [אומקלאר/מחלוקת]

אויך זיין קול איז געבליבן. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע ווייזט אויף רעקארדירונגען פון זיינע דרשות אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק אין ירושלים, און אויף א רעקארדירונג פון א חנוכה-ליכט צינדן מיט די ברכות און א דרשה. [דאקומענטירט] [5] און "אוצר מהרי"ט" באשרייבט, ווי מיר האבן געזען, ספרים וואס מען האט אפגעשריבן ווארט ביי ווארט פון די רעקארדירונגען. [דאקומענטירט] [13]

אויסער די חסידים לערנט מען היינט די ספרים אויך אויף אנדערע שפראכן. [דאקומענטירט] אין 2024 איז ארויס אויף ענגליש א ספר פון אויסגעקליבענע שטיקער, "Teachings from the Satmar Rebbe", פון "דברי יואל" און "ויואל משה", בערך 280 זייטן. [דאקומענטירט] [16] פראפעסאר מגיד, אין זיין ספר וואס איז פריי צו לייענען אויף דער אינטערנעט, האט

איבערגעזעצט גרויסע שטיקער פון "ויואל משה" און "על הגאולה ועל התמורה" אויף ענגליש, און ער ווייזט אויך אויף "ויואל משה הבהיר", ברוקלין 2015, און אויף אן ענגלישע איבערזעצונג פון דער הקדמה צו "ויואל משה". [דאקומענטירט] [9] מגיד איז נישט קיין חסיד, און זיין ספר איז א וויסנשאפטלעכע ארבעט; זיין שטעלונג צו דער שיטה איז זיין אייגענע. [אומקלאר/מחלוקת] [9]

ווי לערנט מען די ספרים אין די סאטמארער בתי מדרשים און ישיבות? [אומקלאר/מחלוקת] דא מוזן מיר זיין ערליך: אין די מקורות וואס מיר האבן נאכגעקוקט, האבן מיר נישט געפונען קיין באשרייבונג פון א סדר – למשל א שיעור יעדע וואך אין "דברי יואל" אויף דער סדרה. [אומקלאר/מחלוקת] מען דערציילט אז מען לערנט די ספרים, אבער ווי, ווען און ווי פיל – דאס ווארט אויף א מקור, אדער אויף א געשפרעך מיט מענטשן פון דער קהלה. [טראדיציאנעלער באריכט] מיר האבן עס ארייננעשטעלט אין דער רשימה פון אפענע שאלות. [דאקומענטירט]

וואס מען קען זאגן, איז דאס וואס שטייט אויף דער פאליצע אליין. [דאקומענטירט] דער סאטמארער רב האט געשריבן אין גרויסן ספר פון שיטה, און א קונטרס; ער האט געלאזט תשובות, וואס אנדערע האבן צונויפגעזאמלט; און א סך תורות, וואס תלמידים האבן אפגעשריבן און צוגעגרייט. [דאקומענטירט] [9][11][7] דער אידישע וויקיפעדיע'ס ווערטער "און פיל נאך" זענען נאך אלץ אמת: נאך היינט ווערן ארויסגעגעבן נייע ספרים פון זיין תורה. [אומקלאר/מחלוקת] [7]

אבער א ספר שטייט נישט אויסער דער צייט. [דאקומענטירט] די זעלבע ווערטער וואס איינער לערנט מיט התלהבות, האט אן אנדערער גדול שארף אפגעפרעגט. [דאקומענטירט] פון "ויואל משה" האבן מיר געהערט אין קאפיטל 7; אין דעם קומענדיגן קאפיטל הערן מיר די וואס האבן נישט מסכים געווען – יעדער מיט זיינע אייגענע ווערטער, און יעדע תשובה דערנעבן. [דאקומענטירט]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען און קיין מיידלעך – אויך נישט אין המון-בילדער; קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים; קיין סטאטועס פון מענטשן; קיין אויפשריפטן מיט פרויען-נעמען. דער עיקר פון דעם קאפיטל איז ספרים: שער-בלעטער, זייטן און די ציטירטע שורות, מיט די ווערטער אונטערגעשטראכן – נאר פון אמת'ע סקאנס, קיינמאל נישט א קינסטלעכע "רעקאנסטרוקציע" פון א בלאט. פון רבי יואל: נאר בילדער מיט א באשטעטיגטן מקור און יאר (1936/1938 בײַ דער באן-סטאנציע אין סאטמאר; 1958 בײַ דעם התאחדות הרבנים) – אלע אויף Wikimedia Commons, פובליק דאמעין. בײַ בילדער פון ספרים-געשעפטן אדער בתי מדרשים פון היינט: נאר מיט רשות, און נאר מענער.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	8.0	דער דיאגראם 4.4 פון קאפיטל 7 ווערט צו איין ספר "ויואל משה" אויף א פאליצע; די קאמערע פארט ווייטער צו א ריי בענדער "דברי יואל"; דער קעפל "קאפיטל 8: זיינע ספרים און תורה-ירושה"	אייגענע גראפיק; א פאטא פון א פאליצע (אייגענע אויפנאמע)	המשך פון דעם סוף פון קאפיטל 7
2	8.1	דער רבי, 1958, בײַ דעם התאחדות הרבנים	Wikimedia Commons, JTeitelbaum.jpg	[20]; יאר אויפן עקראן
3	8.1	דער שער-בלאט פון "דברי יואל על התורה"	אוצר מהרי"ט (בילד "שער דברי יואל על התורה"), אדער HebrewBooks.org	נאר מיט רשות פון דעם וועבזייטל; אדער א סקאן פון א געדרוקטן ספר

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
4	8.1	דער אינהאלט-צעטל פון "דברי יואל על התורה" לויט די חומשים און סדרות (א בילד פון דעם עקראן אדער א רשימה)	אוצר מהרי"ט, דער בלאט "דברי יואל על התורה"	א פשוטע גראפיק: פינף חומשים + "מהדורא תניינא"
5	8.1	די גראפיק "וויפל בענדער?" (טייל 4.3)	אייגענע גראפיק	אלע דריי צאלן גלייך גרויס
6	8.1	"על הגאולה ועל התמורה", דער סימן מיט "דברי תורה, שבועות תשי"ז"	סקאן פון דער אויסגאבע ברוקלין תשס"ו	די ווערטער אונטערגעשטראכן
7	8.1	דער שער-בלאט פון "אור החיים" על התורה	HebrewBooks.org	נאר דער שער-בלאט
8	8.1	דער ענגלישער ספר פון מגיד – דער אומשלאג (אן מענטשן-בילדער) און דער זייטל וואו "נײַן דיקע בענדער" שטייט	UC Press / Luminos, אפן צו לייענען	נאר דער טעקסט
9	8.1	א מדרש תנחומא, פרשת כי תשא – דער שער-בלאט און דער מאמר "כיון שהגיע לפרשת שקלים"	HebrewBooks.org	פאר דער דרשה פון תרפ"ב
10	8.1	א רײ בענדער אויף א טיש אין א בית מדרש ביי נאכט (אן מענטשן, אדער נאר מענער פון הינטן)	אייגענע אויפנאמע מיט רשות	אטמאספער
11	8.2	דער שער-בלאט פון שו"ת "דברי יואל"	אוצר מהרי"ט (בילד "שו"ת דברי יואל"), אדער HebrewBooks.org	א סקאן
12	8.2	די גראפיק "דער בנין פון שו"ת דברי יואל" (טייל 4.4)	אייגענע גראפיק	די פיר חלקים לייכטן איינס נאך דעם אנדערן
13	8.2	דער ערשטער בלאט פון "הקדמת המוציא לאור", מיט די ווערטער "כטיפה מן הים" אונטערגעשטראכן	א סקאן פון א געדרוקטן ספר (נישט פון דער טראנסקריפציע)	אויב קיין סקאן – נאר דער ציטאט אויפן עקראן, אן א בילד פון א בלאט
14	8.2	דער סוף פון דער הקדמה פון דעם "ברך משה", וואו "ברוקלין ... טבת" שטייט	א סקאן פון א געדרוקטן ספר	דאס יאר באשטעטיגן אויפן בלאט
15	8.2	א פארטרעט פון ר' משה טייטלבוים, דעם "ברך משה"	Wikimedia Commons – זוכן Moshe Teitelbaum, און קאנטראלירן מקור און ליצענץ	נאר א פארטרעט; קאנטראלירן די ליצענץ
16	8.2	אלטע בריוו-קאנווערטן און א פאטאקאפיע-מאשין פון די 1970ער (גענעריש)	Wikimedia Commons	פאר "צונויפגעזאמלט פון די וואס האבן באקומען די בריוו"
17	8.2	א מקוה-געביידע פון דרויסן (גענעריש, אן אויפשריפטן) אדער א דיאגראם פון א מקוה	Wikimedia Commons, אדער אייגענע גראפיק	קיין מענטשן; נישט קיין אינעוויייניג-בילד
18	8.2	אתרוגים אין א קעסטל	Wikimedia Commons, קאטעגאריע "Etrog"	פאר דעם קונטרס פון דריי תשובות
19	8.3	"על הגאולה ועל התמורה", דער סימן "ולזה מסרתי הענין להתלמידים"	סקאן פון דער אויסגאבע ברוקלין תשס"ו	אונטערשטרייכן; דערנאך א סימן מיט "מכתי"ק"

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
20	8.3	די גראפיק "דריי סארטן ספרים" (טייל 4.2)	אייגענע גראפיק	א, ב, ג ווערן אנגעצונדן
21	8.3	די רשימה פון ספרים, ווי א ראלנדיקע קאלאנע אויפן עקראן	אייגענע גראפיק לויט טייל 4.5	נאר טיטלען
22	8.3	שער-בלעטער פון "טיב לבב", "חידושי תורה", "אגדות מהרי"ט" און "אגרות מהרי"ט"	HebrewBooks.org אדער א סקאן פון געדרוקטע ספרים	ווען א שער-בלאט איז נישט צו געפינען – נאר דער טיטל אויפן עקראן
23	8.3	אן אלטער רעל-טעיפ-רעקארדער אדער קאסעטן (גענעריש)	Wikimedia Commons	פאר די "העתקות מהטעיפ"ס"
24	8.4	"ויואל משה", מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן ק"ו – די שורה "אבל לדינא אין לנו אלא דברי הראשונים"	סקאן פון דער אויסגאבע ברוקלין תשס"ו	אונטערשטרייכן
25	8.4	"ויואל משה", מאמר שלש שבועות, סימן ס"ג – "וביותר אני תמה על החתם סופר"	סקאן פון דער אויסגאבע ברוקלין תשס"ו	אונטערשטרייכן
26	8.4	פארטרעטן פון דעם דברי חיים פון צאנז און פון דעם חתם סופר; שער-בלעטער פון "נודע ביהודה" און שו"ת מהר"ם שיק	Wikimedia Commons; HebrewBooks.org	בלויז מענער-פארטרעטן; ביים חתם סופר – דער באקאנטער ליטאגראף
27	8.4	די גראפיק "פלפול און פסק" (טייל 4.6)	אייגענע גראפיק	
28	8.4	"ויואל משה", מאמר לשון הקודש, סימנים ל"ה–ל"ו	סקאן פון דער אויסגאבע ברוקלין תשס"ו	אונטערשטרייכן "דרך קצרה וארוכה"
29	8.5	דער וועבזייטל "אוצר מהרי"ט" אויף א טעלעפאן אדער קאמפיוטער (בלויז טעקסט, קיין רעקלאמעס)	א סקרין-אויפנאמע	אן בילדער פון מענטשן אויפן זייטל
30	8.5	דער אומשלאג פון "Teachings from the Satmar Rebbe" (2024)	דער ארויסגעבער / א ביכער-געשעפט	נאר אויב דער אומשלאג האט קיין פרויען און איז ערלויבט צו ווייזן
31	8.5	אן אלטער מיקראפאן אדער א רעקארדער (גענעריש); א ריכטיגע רעקארדירונג פון דעם רבי'נס קול, אויב די ביבליאטעק גיט רשות	National Library of Israel, אפטיילונג פאר קלאנג	נאר מיט רשות; דער טעקסט אויפן עקראן
32	8.5	צוריק צו דער פאליצע; די קאמערע פארט אוועק; איבערגאנג צו קאפיטל 9	אייגענע אויפנאמע	

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	8.0	קאפיטל 8 · זיינע ספרים און תורה-ירושה	
2	8.1	"דער מחבר פון די ספרים ויואל משה און דברי יואל" – אידישע וויקיפעדיע	[7] – ציטאט

#	אונטער-טייל	איפשריפט	מקור / באמערקונג
3	8.1	דברי יואל על התורה: בראשית · שמות · ויקרא · במדבר · דברים · מהדורא תניינא (במדבר, דברים)	[13]
4	8.1	דברי יואל על המועדים	[13]
5	8.1	וויפל בענדער? אכט אויף דער תורה + אכט אויף די מועדים (yi.wiki) · נײַן אין גאנצן (מגיד) · פינף אין איין סעט (נאציאנאלע ביבליאטעק)	[7][9][17] – [אומקלאר/מחלוקת]
6	8.1	"דברי תורה", שבועות תשי"ז – געדרוקט ביי זיין לעבן	[10]
7	8.1	"א מייסטערהאפטער דרשן ... א זייער אריגינעלער לייענער פון די אלטע טעקסטן" – מגיד (טייטש)	[9]
8	8.1	דער "אור החיים" – "סיי אין ויואל משה, סיי אין דברי יואל" – מגיד	[9]
9	8.1	"דברי יואל", באנד 6, זייט 187 – לויט מגיד (צוריק-טייטש)	[9] – [אומקלאר/מחלוקת]
10	8.1	א דרשה פון תרפ"ב: מדרש תנחומא, פרשת כי תשא · דער האלבער שקל = אחדות	[11]
11	8.1	שמחת תורה · כ"א כסלו · כ"ו אב	[8]
12	8.2	שו"ת דברי יואל: הקדמות · אורח חיים · יורה דעה · אבן העזר · חושן משפט · השמטות	[13]
13	8.2	צוויי בענדער – אידישע וויקיפעדיע · העברעאישע און ענגלישע וויקיפעדיע: קיין צאל	[7][5][6] – [אומקלאר/מחלוקת]
14	8.2	די הקדמה פון דעם "ברך משה": ברוקלין, טבת תשמ"ב	[12] – לויט דער טראנסקריפציע
15	8.2	"הצעיר יוסף", דער מסדר – ר' אפרים יוסף דוב אשכנזי?	[11][5][10] – [אומקלאר/מחלוקת]
16	8.2	"וכטיפה מן הים מהמון תשובות שכתב במשך קרוב לששים שנה"	[11] – ציטאט
17	8.2	"ונשאלתי ע"ז מכמה מקומות וגם מגדולי המדינה" – שו"ת דברי יואל, אורח חיים ט"ז (לויט דעם מסדר)	[11] – ציטאט
18	8.2	פסח 1945, זשענעוו: ענטפערט שאלות אין הלכה – קערן-קראץ	[14]
19	8.2	שו"ת דברי יואל, סימן קל"ב – לויט מגיד	[9]
20	8.2	מאמר לשון הקודש: אנגעהויבן ווי א תשובה צו ר' פנחס הירשפרונג	[9][8]
21	8.2	די ערשטע מקוה אין אמעריקע: תשי"ב – לויט דעם מסדר	[11] – [טראדיציאנעלער באריכט]
22	8.2	קונטרס שלש תשובות – אתרוגי ארץ ישראל אין א שמיטה-יאר	[13][7]
23	8.3	"געשריבן נאר צוויי ספרים": ויואל משה · על הגאולה ועל התמורה – מגיד	[9]
24	8.3	"על הגאולה ועל התמורה": די הקדמה – ער אליין? אדער געשריבן פאר אים און ער האט מסכים געווען?	[10][9] – [אומקלאר/מחלוקת]
25	8.3	תשכ"ד: חידושים אויף סוגיות געדרוקט · תשכ"ח: "מען זאל ארויסגעבן אלעס" – לויט דעם מסדר	[11] – [טראדיציאנעלער באריכט]
26	8.3	אגרות מהרי"ט = בריוו (ב' חלקים) · אגדות מהרי"ט = אגדות הש"ס – צוויי ספרים	[13]; [5][7]

#	אונטער-טייל	איפשריפט	מקור / באמערקונג
27	8.3	דברי יואל – מכתבים: תש"מ–תשמ"א	[5]
28	8.3	העתקות "מלה במלה מהטעיפ"ס": דברות קודש · לשון קדשו	[13]
29	8.3	"רב טוב" אויף חומש – נאר אין דער ענגלישער וויקיפעדיע	[6] – [אומקלאר/מחלוקת]
30	8.3	זכר צדיק לברכה (5 טיילן) · ניצוצי תומר – פון די חסידים	[5]
31	8.3	א. ער אליין · ב. זיינע תשובות און בריוו, צונויפגעזאמלט · ג. זיינע דרשות, אפגעשריבן	אונזער איינטיילונג – [אומקלאר/מחלוקת]
32	8.4	"אבל לדינא אין לנו אלא דברי הראשונים ז"ל" – ויואל משה, מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן ק"ו	[3] – ציטאט
33	8.4	"קשה להעמיד הלכה על המצאות סברות חדשות" – סימן ל"ח	[3] – ציטאט
34	8.4	"יראה כי לא חדשתי דבר מדעתי במה שנוגע לדינא" – סימן קנ"ח	[3] – ציטאט
35	8.4	דער דברי חיים · דער חתם סופר · דער מהר"ם שיק · דער נודע ביהודה	[5]
36	8.4	"וביותר אני תמה על החתם סופר" – מאמר שלש שבועות, סימן ס"ג	[2] – ציטאט
37	8.4	"הבוחר בספרי הקיצורים זו דרך קצרה וארוכה" – מאמר לשון הקודש, סימן ל"ו	[4] – ציטאט
38	8.5	אוצר מהרי"ט – "לצרכי לימוד ועיון"	[13]
39	8.5	Teachings from the Satmar Rebbe :2024	[16]
40	8.5	ויואל משה הבהיר · ברוקלין 2015 – לויט מגיד	[9]
41	8.5	קאפיטל 9 · מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען	

4. צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 צייט-ליניע: ווען זענען די ספרים געשריבן און געדרוקט געווארן (צו ווייזן אין 8.1–8.3)

יאר	וואס	מקור / סטאטוס
תרפ"ב (1921–22)	א דרשה אויף דעם האלבן שקל – דער ביישפיל אין דער הקדמה צום שו"ת	[11]
פאר דער מלחמה	תשובות צו עלטערע רבנים; א טייל אפגעשריבן פון דעם מסדר'ס טאטע	[11] – [טראדיציאנעלער באריכט]
פסח 1945	זשענעווע: ענטפערט שאלות אין הלכה	[14]
תשי"ב (1951–52)	די ערשטע מקום וואס ער האט געבויט אין אמעריקע	[11] – [טראדיציאנעלער באריכט]
תשט"ז, תשי"ז (1955–57)	"חידושי תורה" מיט די נעמען פון די יארן; "דברי תורה" פון שבועות תשי"ז – געדרוקט ביי זיין לעבן	[10] ;[7][13]
תש"ך, תשכ"א (1959–61)	"ויואל משה" (דער ערשטער דרוק – זע קאפיטל 7)	[9] – [אומקלאר/מחלוקת]
תשכ"ד (1963–64)	די חידושים אויף די סוגיות פון דער ישיבה – געדרוקט נאך פיל בעטן	[11] – [טראדיציאנעלער באריכט]
תשכ"ז (1967)	"על הגאולה ועל התמורה"	[10]

יאר	וואס	מקור / סטאטוס
כ"ד שבט תשכ"ח (פעברואר 1968)	דער שלאג; לויט דעם מסדר: "מען זאל ארויסגעבן אלעס"	[5]; [11] – [טראדיציאנעלער באריכט]
כ"ו אב תשל"ט (19 אויגוסט 1979)	די הסתלקות	[5]
תש"מ–תשמ"א (1980–81)	"דברי יואל – מכתבים", צוויי בענדער	[5]
טבת תשמ"ב (1981–82)	די הקדמה פון דעם "ברך משה" צו שו"ת "דברי יואל"	[12] – לויט דער טראנסקריפציע
נישט באקאנט	"דברי יואל" אויף דער תורה און אויף די מועדים	– [אומקלאר/מחלוקת]
2015	"ויואל משה הבהיר", ברוקלין	[9]
2024	"Teachings from the Satmar Rebbe" – אויסגעקליבענע שטיקער אויף ענגליש	[16]
2026	"אוצר מהרי"ט" – דער טעקסט פון די ספרים אויף דער אינטערנעט, נאך אין בוי	[13]

4.2 דיאגראם: דריי סארטן ספרים (צו ווייזן אין 8.3)

4.3 דיאגראם: וויפל בענדער? (צו ווייזן אין 8.1)

4.4 דיאגראם: דער בנין פון שו"ת "דברי יואל" (צו ווייזן אין 8.2)

4.5 טאבעלע: די טיטלען און וואו זיי שטייען (צו ווייזן אין 8.3)

טיטל	אידישע וויקיפעדיע	העבראישע וויקיפעדיע	ענגלישע וויקיפעדיע	אוצר מהרי"ט
ויואל משה	יא	יא	–	יא
על הגאולה ועל התמורה	יא	יא	–	יא
שו"ת דברי יואל	יא, צוויי בענדער	יא	יא	יא, פיר חלקים
דברי יואל על התורה	יא, אכט בענדער	יא	יא	יא, פינף חומשים + תניינא
דברי יואל על המועדים	יא, אכט בענדער	–	יא	יא, נאך נישט אויפן זייטל
דברי יואל על הש"ס, חידושי סוגיות	יא	–	–	יא

טיטל	אידישע וויקיפעדיע	העברעאישע וויקיפעדיע	ענגלישע וויקיפעדיע	אוצר מהרי"ט
אגרות מהרי"ט – מכתבים	כתבי יואל, צוויי בענדער	יא, תש"מ–תשמ"א	–	יא, צוויי טיילן
אגדות מהרי"ט – אגדות הש"ס	יא	–	יא	יא
טיב לבב	–	–	יא	יא, דריי טיילן
חידושי תורה	תשט"ז, צוויי בענדער	יא	יא	דריי טיילן; תשט"ז; תשי"ז
דברות קודש	–	–	יא, שלש סעודות	יא, פון רעקארדירונגען
לשון קדשו	–	יא, שלש סעודות	–	יא, פון רעקארדירונגען
רב טוב	–	–	יא	–
קונטרס שלש תשובות	על עניני שמיטה	–	–	אתרוגי ארץ ישראל אין שמיטה
הגדה של פסח, מחזור	יא	–	–	יא, און זמירות

א "–" הייסט נאר אז מיר האבן דעם טיטל נישט געזען אין יענער רשימה, נישט אז דער ספר עקזיסטירט נישט.

4.6 דיאגראם: פלפול און פסק (צו ווייזן אין 8.4)

5. איבערגאנג צו קאפיטל 9 (פראדוקציע)

- **בילד:** די קאמערע פארט לאנגזאם אוועק פון דער פאליצע מיט די ספרים "דברי יואל"; די בענדער ווערן קלענער, ביז מען זעט צוויי פאליצעס לעבן אנאנד – אויף איינער "ויואל משה", אויף דער צווייטער ספרים פון אנדערע גדולים פון יענעם דור (בלויז שער-בלעטער, אן נעמען אויף דעם ערשטן בליק).
- **קלאנג:** די מוזיק ווערט שטילער; א מאמענט שטילקייט.
- **לעצטער זאץ פון דער נאראציע (שוין אין 8.5):** "אין דעם קומענדיגן קאפיטל הערן מיר די וואס האבן נישט מסכים געווען – יעדער מיט זיינע אייגענע ווערטער, און יעדע תשובה דערנעבן."
- **אויפשריפט:** "קאפיטל 9 · מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען".
- **פארבינדונג:** קאפיטל 9 הייבט אן מיט 9.1 – ווי דער קאפיטל ארבעט: יעדע מיינונג מיט אירע אייגענע ווערטער, און יעדע תשובה דערנעבן. די תשובה וועגן דעם רב קוק (סימן קל"ב), די מחלוקות מיט ר' משה פיינשטיין, און די קריטיק פון קערן-קראץ אויף זיינע דרשות פון די יארן 1938–1940 – דאס אלעס האט מען אין דעם קאפיטל נאר דערמאנט, און עס קומט אין קאפיטל 9.

6. מקורות פאר קאפיטל 8

1. רבי יואל טייטלבוים, "ויואל משה", הקדמה (מהדורא חדשה, הוצאת ספרים ירושלים, ברוקלין תשס"ו/2006), מיט א פאקסימיליע פון דעם שער-בלאט פון דער ערשטער אויפלאגע, ברוקלין תשכ"א (1961) – אין דעם קאפיטל נאר דערמאנט.
2. דאס זעלבע, מאמר שלש שבועות, סימנים ס"ג, קי"ח, ק"ע – ציטאטן לויט דער טראנסקריפציע פון סקאן.
3. דאס זעלבע, מאמר ישוב ארץ ישראל, סימנים ל"ח, ק"ו, קנ"ח.
4. דאס זעלבע, מאמר לשון הקודש, סימנים ל"ה, ל"ו.
5. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (דער ערשטער זאץ; "ספריו": דברי יואל – מכתבים, תש"מ–תשמ"א; אגרות מהרי"ט; לשון קדשו; זכר צדיק לברכה, ניצוצי תומר; ר' אפרים אשכנזי און די הקדמה צום שו"ת; מנהגים פון פסח און פורים; רעקארדירונגען אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק; תשכ"ח; כ"ו אב תשל"ט).
6. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (די רשימה "Works": Divrei Yoel, Shu"t Divrei Yoel, Dibros Kodesh, Agados Maharit, Tiv Levav, Rav Tuv, די הקדמה צו מסכת שבת אין רומעניע).
7. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (דער ערשטער זאץ; "זיינע ספרים" – אכט און אכט בענדער, שו"ת צוויי בענדער, קונטרס שלש תשובות, "און פיל נאך"; "הונדערטער תורה'ס"; די מעשה מיט דעם ווינער רב).
8. העברעאישע וויקיפעדיע, "חסידות סאטמר" (שמחת תורה, כ"א כסלו, כ"ו אב; מאמר לשון הקודש אלס תשובה צו ר' פנחס הירשפרונג).
9. Shaul Magid, Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum (University of California Press / Luminos, open access) – נאר צוויי ספרים"; "נײַן דיקע בענדער"; דער דרשן; דער אור החיים; דברי יואל באנד 6 זייט 187; תשובה קל"ב; ויואל משה הבהיר; די הקדמה פון על הגאולה.
10. רבי יואל טייטלבוים, "על הגאולה ועל התמורה" (ברוקלין תשס"ו/2006) – לערן-אויסצוג פון א סקאן: "דברי תורה" שבועות תשי"ז און ויחי; די תלמידים האבן אפגעשריבן; "מכתי"ק"; דער נודע ביהודה, דער חתם סופר, דער מהר"ם שיק.
11. שו"ת "דברי יואל", "הקדמת המוציא לאור" – טראנסקריפציע אויף otzarmaharit.com (אראפגענומען 25 אקטאבער 2026; דער וועבזייטלווארנט אז עס קענען זיין טעותים).
12. שו"ת "דברי יואל", די הקדמה פון ר' משה טייטלבוים, דעם "ברך משה" – טראנסקריפציע אויף otzarmaharit.com (אראפגענומען 25 אקטאבער 2026).
13. אוצר מהרי"ט, otzarmaharit.com – דער הויפט-בלאט, די בלעטער פון שו"ת דברי יואל און דברי יואל על התורה, "ספרים נוספים מתורתו", "העתקות (ספרים וקונטרסים שנעתקו מלה במלה מהטעיפ"ס)" (אראפגענומען 25 אקטאבער 2026).

14. Menachem Keren-Kratz, "The Satmar Rebbe and the Destruction of Hungarian Jewry: Part 1", Tablet, 2014.

15. English Wikipedia, "Hasidic philosophy" – הינטערגרונט בלויז.

16. Teachings from the Satmar Rebbe: selections from Divrei Yoel and Vayoel Moshe, 2024 – די באשרייבונג ביי Amazon (7 יוני 2024; 280 זייטן; Independently Published).

17. National Library of Israel – רשימה "Divrei Yoel" (NNL_ALEPH990040563130205171), בלויז ווי זי ווייזט זיך אין א זוך-רעזולטאט; דער בלאט אליין האט זיך נישט געעפנט.

18. David N. Myers, "On 'The Most Anti-Zionist Text'", JQR blog – הינטערגרונט בלויז.

19. English Wikipedia, "Vayoel Moshe" – (זע קאפיטל 6) הינטערגרונט בלויז.

20. Wikimedia Commons – JTeitelbaum.jpg, 1958 (פובליק דאמעין).

21. HebrewBooks.org – שער-בלעטער פאר די בילדער.

7. אפענע שאלות

1. **ווען זענען "דברי יואל" אויף דער תורה און אויף די מועדים ארויס?** אין אונזערע מקורות שטייט קיין יאר. מען דארף זען די שער-בלעטער פון יעדן באנד (HebrewBooks, אדער די נאציאנאלע ביבליאטעק).
2. **וויפל בענדער?** אכט און אכט (אידישע וויקיפעדיע), ניַין (מגיד), פינף (א רשימה אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק) – וועלכע אויסגאבע מיינט יעדער?
3. **ווער איז דער מסדר "הצעיר יוסף"?** איז ער דער זעלבער ווי ר' אפרים יוסף דוב אשכנזי, וואס די העברעאישע וויקיפעדיע רופט "זיין סעקרעטאר"? און וואו שטייט דער לשון "ראש וראשון" וועגן דעם דברי חיים, וואס מיר האבן נישט געפונען אין דער טראנסקריפציע?
4. **דאס יאר תשמ"ב** פאר דער הקדמה פון דעם "ברך משה" – קומט פון דער טראנסקריפציע; מען דארף עס באשטעטיגן אויף א געדרוקטן בלאט, און אויך דאס יאר פון דעם ערשטן דרוק פון דעם שו"ת.
5. **"דברות קודש" און "לשון קדשו"** – איין ספר אדער צוויי?
6. **"רב טוב" אויף חומש** – שטייט נאר אין דער ענגלישער וויקיפעדיע. עקזיסטירט אזא ספר, אדער איז עס א טעות?
7. **"דברי תורה" שבועות תשי"ז און "חידושי תורה" תשט"ז–תשי"ז** – זענען זיי שפעטער אריין אין "דברי יואל"?
8. **וועלכער באנד פון "דברי יואל" האט ער אליין איבערגעקוקט**, און וועלכע זענען אפגעשריבן פון רעקארדירונגען אדער פון זכרון?
9. **די הקדמה צו מסכת שבת אין רומעניע** – וועלכער דרוק, וועלכעס יאר?
10. **ווי לערנט מען היינט** די ספרים אין סאטמארער בתי מדרשים און ישיבות (שיעורים, א סדר)? מיר האבן קיין מקור; א געשפרעך מיט מענטשן פון דער קהלה, אדער א פובליקירטע באשרייבונג, וואלט עס געקענט פארענטפערן.
11. **רעקארדירונגען אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק** – וואס איז דארט, און צי מען מעג נוצן א שטיקל אין דעם פילם?
12. **מגידס ציטאט פון באנד 6, זייט 187** – פון וועלכער סעריע (תורה אדער מועדים), און וואס זענען די אריגינעלע ווערטער אויף לשון הקודש?

דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפּט פון 350 מינוט

קאפיטל 9 – מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען (30:00 · 4:35:00–5:05:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 9: מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען

ווי דער קאפיטל ארבעט; די מלחמה-יאָרן – די קריטיק און די תשובות; גדולים וואס האבן אנדערש געהאלטן וועגן דער מדינה און די שבועות, און די תשובות פון זיין מחנה; די באציאונגען מיט אנדערע הויפן און מיט אגודת ישראל; מחלוקות אין הלכה און מנהג – לענג 30:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 4:35:00–5:05:00 · נאראציע בערך 4,200 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור, אין א דאקומענט פון יענער צייט, אדער אין דעם רבי'נס אייגענע ספרים.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער מענטשן פון זיין הויז דערציילן עס; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, עס איז א פירוש אדער א טענה פון איין צד, אדער מיר האבן נישט געזען דעם אריגינאל; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- **דער כלל פון דעם קאפיטל:** יעדע קריטיק ווערט געברענגט אין דעם נאמען פון דעם וואס האט זי געזאגט, און לעבן איר – די תשובה, אויך אין דעם נאמען פון דעם וואס האט געענטפערט. אז א קריטיקער זאגט עפעס, ווערט אנגעצייכנט [אומקלאר/מחלוקת] – ווייל עס איז א מיינונג פון איין צד; אז עס שטייט אין זיין ספר, ווערט אנגעצייכנט [דאקומענטירט] – אז אזוי שטייט דארט. דער סקריפט פסקנט נישט ווער איז גערעכט.
- ווערטער פון קריטיקער אויף ענגליש ווערן איבערגעזעצט אויף אידיש; דאס איז א טייטש, נישט קיין ציטאט, און עס ווערט אזוי אנגעצייכנט. שארפע לשונות ווערן געברענגט נאר ווען זיי זענען דער עיקר פון דער טענה, און נאר אין דעם נאמען פון דעם וואס האט זיי געשריבן.
- די ציטאטן פון "ויואל משה" זענען גענומען ווארטביי ווארט פון דער מהדורא חדשה, ברוקלין תשס"ו (2006); מען ציטירט לויט מאמר און סימן, און ביי דער הקדמה לויט דעם בלאט. דער טייטש נאך א ציטאט איז א טייטש. קיין ציטאט פון "ויואל משה" וואס איז שוין געווען אין קאפיטלען 6, 7 אדער 8 ווערט דא נישט איבערגעחזר'ט.
- דאס וואס קאפיטל 3 האט שוין דערציילט וועגן דעם קאסטנער-באן (די פינף נוסחאות, דער חלום, די גרעניץ ביי לינץ) ווערט דא נישט איבערגעחזר'ט; דא קומען די קריטיק און די תשובות.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל. די נומעראציע איז נאר פאר דעם קאפיטל.
- **צניעות:** קיין פרויען-נעמען שטייען נישט אין דעם קאפיטל – אויך נישט ביי מחברים פון ארטיקלען; די ווערן אנגערופן נאר לויט זייער ארבעט.

1. נאראציע

9.1 ווי דער קאפיטל ארבעט: יעדע מיינונג מיט אירע אייגענע ווערטער, יעדע תשובה דערנעבן · 4:35:00–4:37:00

אין די פריערדיגע קאפיטלען האבן מיר געהערט דעם סאטמארער רב מיט זיינע אייגענע ווערטער – פון "ויואל משה", פון "על הגאולה ועל התמורה", פון זיינע תשובות. [דאקומענטירט] [1][2][3] דער קאפיטל איז אנדערש. [דאקומענטירט] דא הערן מיר די

וואס האבן נישט מסכים געווען: היסטאריקער, רבנים, גדולים פון אנדערע הויפן, און אויך די וואס האבן געשריבן קעגן "ויואל משה" א גאנצן ספר. [דאקומענטירט] [7][8][9] און לעבן יעדער קריטיק שטעלן מיר די תשובה – פון דעם רבי'ן אליין, ווען ער האט געענטפערט, אדער פון זיינע חסידים און פון די וואס האבן אים פארטיידיגט. [דאקומענטירט]

א פאר כללים, כדי דער צוקוקער זאל וויסן וואס ער הערט. [דאקומענטירט] ערשטנס, א קריטיק איז א מיינונג. [דאקומענטירט] ווען מיר זאגן "דער היסטאריקער שרייבט", מיינט עס נאר אז ער שרייבט אזוי – נישט אז מיר פסקנען אזוי. [אומקלאר/מחלוקת] צווייטנס, פיל פון דעם וואס מען זאגט איבער דעם רבי'ן קומט נישט פון דאקומענטן פון יענער צייט, נאר פון ספרים און ארטיקלען פיל יארן שפעטער, און טייל פון די וויקיפעדיעס. [דאקומענטירט] [4][5][6] דאס זאגן מיר ביי יעדן זאץ. [דאקומענטירט] דריטנס, וואו מיר האבן נישט געזען דעם אריגינאל, זאגן מיר דאס אפן. [דאקומענטירט]

און נאך א זאך. [דאקומענטירט] פון דעם רבי'נס צד איז די מחלוקת נישט געווען א פערזענלעכע זאך, נאר א חוב. [דאקומענטירט] אין דער הקדמה צו "ויואל משה" שרייבט ער, אז ער האט געשריבן אויך כדי צו ענטפערן אויף טענות וואס מען האט פארשפרייט: "ובקונטרס הזה כתבתי בדרך אגב לסתור כמה ענינים שהתפשטו מהם בעולם להטעות עיני הבריות" (הקדמה, בלאט 15). [דאקומענטירט] [1] טייטש: אין דעם קונטרס האב איך געשריבן, דרך אגב, צו אפווארפן עטלעכע זאכן וואס זענען פון זיי פארשפרייט געווארן אין דער וועלט, צו פארבלענדן די אויגן פון די מענטשן. [דאקומענטירט] מיט אנדערע ווערטער: "ויואל משה" אליין איז שוין א טייל פון א מחלוקת – און דער קאפיטל הערט אויך די אנדערע זייט. [דאקומענטירט]

9.2 די מלחמה-יארן: די קריטיק און די תשובות · 4:37:00–4:45:00

מיר הייבן אן מיט דעם שווערסטן ענין, ווייל ער איז דער ערשטער אין דער צייט. [דאקומענטירט] די קריטיק אויף דעם רבי'נס התנהגות אין די יארן 1939 ביז 1944 האט דריי טיילן: וואס ער האט געזאגט פאר דער מלחמה, ווי אזוי ער איז אליין געראטעוועט געווארן, און וואס ער האט שפעטער געזאגט וועגן דער סיבה פון דעם חורבן. [דאקומענטירט]

דער ערשטער טייל. [דאקומענטירט] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אן א מקור אין דעם ערטיקל אליין, אז ער האט נישט אכטונג געגעבן אויף די סכנות, אז ער האט פארבעטן חסידים ארויסצופארן, און אז ער האט געשטערט צוזאמענארבעט צווישן חרדישע פירער און ציוניסטישע ארגאניזאציעס. [אומקלאר/מחלוקת] [5] דער היסטאריקער אלן נאדלער, אליין א רב מיט סמיכה און א קריטיקער פון אינעווייניג, שרייבט אז ער האט פריער פארבאטן זיינע חסידים צו נוצן סערטיפיקאטן קיין ארץ ישראל, און באלד נאך דער מלחמה אליין אנגענומען אזא סערטיפיקאט. [אומקלאר/מחלוקת] [10] דער היסטאריקער מנחם קערן-קראץ לייגט זיינע דרשות פון יענע יארן: נאכן פאלן פון דער גאגא-רעגירונג אין רומעניע, אין אנהייב 1938; ערב ראש השנה תש"ך, אקטאבער 1939; און יאנואר 1940. [דאקומענטירט] [12] לויט אים האט דער רבי אין זיי געזאגט נאר צו בעטן, תשובה טון און היטן די מצוות, אן קיין "פראקטישע לייזונגען" – די ווערטער "נאר" און "קיין פראקטישע לייזונגען" זענען זיין אייגענע אפשאצונג. [אומקלאר/מחלוקת] [12]

די תשובות. [דאקומענטירט] דער רבי אליין דערציילט אין "על הגאולה ועל התמורה", סימן ל"ו, אז אין תרח"צ, ווען די גזירה פון גאגא איז בטל געווארן, האט ער גערדרשנט א ווארענונג, לויט א דרשה פון דעם חתם סופר אין פרעשבורג אין תקס"ט, און באלד דערנאך איז געקומען דער חורבן. [דאקומענטירט] [13] די זעלבע צייט, צוויי לייענונגען: ער זעט אין דער דרשה א ווארענונג; דער היסטאריקער זעט אין די דרשות פון יענער צייט נאר א רוף צו תשובה. [אומקלאר/מחלוקת] [12][13] די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט נאך א זייט: אין 1940 האט ער אקטיוו געהאלפן פליטים – ער האט זיי באזעצט אין זיין ישיבה, אריינגענומען אין דער קהלה, און אויפגעשטעלט א גרופע וואס האט פאר זיי באשאפט פאלשע פאפירן. [דאקומענטירט] [4] די זעלבע וויקיפעדיע שרייבט אז ער האט נישט געראפן ארויסצופארן, נאר געווארנט פון דעם גייסטיגן שאדן וואס מען האט זיך געריכט דארט, און אז פיל פון זיינע חסידים זענען געבליבן אין אייראפע און אומגעקומען. [דאקומענטירט] [4] דאס איז דער פונקט פון דער מחלוקת: וואס די איינע רופן א ווארענונג פון א גייסטיגער סכנה, רופן די אנדערע אן אפהאלטן פון ראטעווען זיך. [אומקלאר/מחלוקת]

דער צווייטער טייל: דער באן. [דאקומענטירט] ווי מיר האבן געזען אין קאפיטל 3, איז דער רבי ארויס פון בודאפעשט אויף דעם באן וואס ר' ישראל קסטנער, א ציוניסטישער פירער, האט ארגאניזירט. [דאקומענטירט] [11] דא קומט די שארפסטע קריטיק.

[דאקומענטירט] נאדלער שרייבט, אין זיינע ווערטער, אז דער רבי, וואס איז געווען שטרענג אז זיינע חסידים זאלן נישט נוצן קיין שום ציוניסטישע הילף, האט "אויסגעזען ווי ער מאכט אן אויסנאם" ווען עס האט זיך געהאנדלט וועגן זיך אליין.
[אומקלאר/מחלוקת] [10] אין 2020 האבן צוויי פראפעסארן, דזשעימס דיימאנד און מנחם קעלנער, געשריבן אין דעם זשורנאל "טאבלעט" אז דאס איז א "סתירה" אין זיין לעבן, און אז ער האט זיך "פראגמאטיש אונטערגעגעבן" צו דער באוועגונג וואס ער האט באשולדיגט אין דעם חורבן. [אומקלאר/מחלוקת] [9] (דאס איז אונזער טייטש פון ענגליש.)

די תשובות זענען פון עטלעכע זייטן. [דאקומענטירט] דער פראפעסאר שאול מגיד, וואס האט איבערגעזעצט זיינע ספרים, ענטפערט אויף דער זעלבער זייט: ער גיט צו אז דאס איז "א פלעק אויף זיין ירושה", אבער ער זאגט אז דאס זאגט גארנישט וועגן זיין תורה און זיין שיטה – "איך האב קיינמאל נישט געזאגט אז ער איז געווען א צדיק", שרייבט ער, דאס מיינט: ער איז נישט געקומען פארטיידיגן דעם מענטש, נאר ערנסט נעמען זיינע ספרים. [אומקלאר/מחלוקת] [9] א חסידישער היסטאריקער, ר' שלמה יעקב געלבמאן, אין זיין גרויסן ביאגראפיע "מושיען של ישראל", שרייבט אז דער באן איז ערשט ארגאניזירט געווארן דורך דער ארטאדאקסישער קהלה אין בודאפעשט, און ערשט שפעטער האט עס קסטנער איבערגענומען.
[טראדיציאנעלער באריכט] [8][9] מגיד אליין ברענגט עס, און זאגט אז דאס קען זיין אן "אפאלאגעטישע" פארטיידיגונג.
[אומקלאר/מחלוקת] [9] אין קאפיטל 3 האבן מיר געברענגט דעם ארטיקל אין "Modern Judaism", וואס ענטפערט אז אלע ריכטונגען פון די אונגארישע אידן זענען געווען שותפים אין דער רשימה, און דעם נוסח אז דער ארטאדאקסישער פירער פינחס פרוידיגער האט אויסגעקליבן און באצאלט פאר בערך אכציג רבנים, און דער רבי צווישן זיי. [דאקומענטירט] [4][5] און לויט די זכרונות פון הערץ פרענקעל, ווי די צייטונג "דזשואיש וויק" האט זיי באשריבן אין 2016, האט דער רבי אליין נאר געזאגט אז ער איז קיינמאל נישט געראטעוועט געווארן דורך קסטנער, נאר דורך דעם אייבערשטן – "כדי אויפצובויען אידישקייט". [טראדיציאנעלער באריכט] [15]

נאך א קריטיק, וואס שטייט נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע. [אומקלאר/מחלוקת] [4] לויט איר האט ער זיך אפגעהאלטן פון דאנקען די מענטשן און מוסדות וואס האבן געהאלפן ראטעווען אים, ווייל זיי האבן געהערט צו מזרחי און צו אגודה; און זיין טעם, לויט דער זעלבער וויקיפעדיע: מען טאר נישט לויבן א ראטעוווּנג דורך ציוניסטישע מוסדות, פונקט ווי מען לויבט נישט די דייטשן וואס האבן געראטעוועט אידן פאר שוחד. [אומקלאר/מחלוקת] [4] א צווייטן מקור פאר דעם האבן מיר נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת]

דער דריטער טייל: די סיבה. [דאקומענטירט] אין דער הקדמה צו "ויואל משה" שרייבט דער רבי אז דער חורבן איז א שטראף פאר דעם עבירה אויף די שבועות, און ער זאגט: "ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש ולבקש במטמונים את העון שהביא עלינו את הצרה הזאת" (הקדמה, בלאט 3). [דאקומענטירט] [1] טייטש: היינט, אין אונזער דור, דארף מען נישט זוכן ווי אין באהאלטענע אוצרות דעם עון וואס האט געברענגט אויף אונז די צרה. [דאקומענטירט] און נאך שארפער: "מלבד שהציונים בעצמם עשו גם פעולות פליליות להביא את כל הרעה" (הקדמה, בלאט 5). [דאקומענטירט] [1] טייטש: אחוץ דעם וואס די ציוניסטן אליין האבן אויך געטון קרימינעלע מעשים צו ברענגען דאס גאנצע שלעכטס. [דאקומענטירט] דעם ראיה פאר דעם האט ער איבערגעלאזט פאר אן אנדער מקום, ווי ער שרייבט דארט. [דאקומענטירט] [1] אין תמוז תשי"ח (1958), נאך דעם קסטנער-פראצעס אין ירושלים, האט ער אין דעם זשורנאל "המאור" געשריבן אז דער פראצעס ווייזט די זעלבע זאך – אזוי ברענגט עס מגיד, לויט קערן-קראץ; דעם אריגינאל האבן מיר נישט געזען. [אומקלאר/מחלוקת] [7]

דיימאנד און קעלנער שרייבן קעגן דעם, אז אזא חשבון מיינט צו זאגן אז דער אייבערשטער האט אומגעברענגט מיליאנען כדי צו ווייזן א טענה קעגן ציוניזם; אז ספר איוב איז קעגן אזא "פלאכע" סיבה-און-שטראף; און אז מען קען נישט לייענען ליידן אלס שטראף און הצלחה נישט אלס הסכמה. [אומקלאר/מחלוקת] [9] מגיד ענטפערט, אז דער רבי איז נישט דער איינציגער: פון דער אנדערער זייט האט ר' צבי יהודה קוק אויך געזאגט א סיבה פאר דעם חורבן – פארקערט, אז די אידן זענען נישט ארויס פון אייראפע. [אומקלאר/מחלוקת] [9] און א רב פון אונגארן, ר' ישׂשכר שלמה טייכטאל, וואס איז פריער געווען א קעגנער פון ציוניזם, האט אין זיין ספר "אם הבנים שמחה", געדרוקט אין בודאפעשט אין תש"ד, געשריבן די פארקערטע סיבה – אז דער חורבן איז געקומען ווייל מען האט פארלאזט ארץ ישראל. [דאקומענטירט] [14] ער איז אומגעקומען אין י' שבט תש"ה, אויף א טראנספארט. [דאקומענטירט] [14] דער רבי, פון זיין זייט, ענטפערט אין דער הקדמה די וואס הענגען דעם חורבן אויף זיינע

שומרי תורה: "והמה מהפכים דברי אלקים חיים ותולים הצרות בהשומעים לקול התוה"ק, כדרך האפיקורסים מאז ומקדם" (הקדמה, בלאט 6). [דאקומענטירט] [1] טייטש: און זיי דרייען איבער די ווערטער פון דעם לעבעדיגן גאט, און הענגען די צרות אויף די וואס הערן צו דער הייליגער תורה, ווי דער שטייגער פון די אפיקורסים פון אלעמאל. [דאקומענטירט] מיר לאזן די צוויי זייטן שטיין זייט ביי זייט. [דאקומענטירט]

9.3 גדולים וואס האבן אנדערש געהאלטן וועגן דער מדינה און די שבועות, און די תשובות פון זיין מחנה · 4:45:00–4:53:00

אין קאפיטל 7 האבן מיר געזען ווי דער רבי לערנט אויס די שלש שבועות. [דאקומענטירט] [2] דא שטעלן מיר לעבן אים די גדולים וואס האבן געלערנט אנדערש – נישט קיין "ציוניסטן" פון דרויסן, נאר רבנים און ראשי ישיבות – און לעבן יעדן, דעם רבי'נס תשובה פון "ויואל משה". [דאקומענטירט] איינס דארף מען געדענקען: "ויואל משה" איז ארויס אין די יארן 1959 ביז 1961, און טייל פון די גדולים האבן געשריבן פאר אים, און טייל נאך אים. [אומקלאר/מחלוקת] [7]

דער ערשטער: ר' מאיר שמחה הכהן פון דווינסק, דער "אור שמח" און "משך חכמה". [דאקומענטירט] [16] נאך דער באלפור-דעקלאראציע און דער קאנפערענץ אין סאן רעמא, האט ער געשריבן אין א בריוו, געדרוקט אין דער צייטונג "התור" אין יאר 1922, אז "דער פחד פון די שבועות איז אוועק" – ווייל די פעלקער האבן געגעבן רשות. [דאקומענטירט] [16] (דאס איז א טייטש לויט דעם ענגלישן נוסח אין אונזער מקור.) די פארשער שרייבן פונדעסטוועגן, אז ער האט זיך נישט אנגעשלאסן אין מזרחי און נישט אין אגודה, און אז ער האט נישט געוואלט קעמפן קעגן ציוניזם, נאר שטיין פון דער זייט. [אומקלאר/מחלוקת] [16] דער רבי'נס תשובה, אן צו נעמען זיין נאמען, איז קלאר: "כי על עצם הענין של מהירת הגאולה חלה השבועה ואין נפקא מינה בזה כלל דעת האומות אם הוא ברשות אם לאו" (מאמר שלש שבועות, סימן פ"ו). [דאקומענטירט] [2] טייטש: די שבועה גייט אויף דעם ענין אליין – צו איילן די גאולה – און עס מאכט גארנישט אויס צי די פעלקער געבן רשות אדער נישט. [דאקומענטירט] און ווייטער: "שאפילו כל האומות שמכל העולם יחד לא יוכלו להכריע אף זיז כל שהוא בדעת התורה, ובגוים אין תורה" (מאמר שלש שבועות, סימן פ"ו). [דאקומענטירט] [2] טייטש: אפילו אלע פעלקער פון דער גאנצער וועלט צוזאמען קענען נישט באשליסן אפילו דאס מינדסטע אין דער דעה פון דער תורה, און ביי די גוים איז נישטא קיין תורה. [דאקומענטירט]

דער צווייטער: דער אבני נזר, דער סאכאטשאווער רבי. [דאקומענטירט] [17] ער האט געלערנט, לויט ווי ר' י. דוד בלייך ברענגט עס, אז די שבועה "שלא יעלו בחומה" איז נאר אן רשות; און אין אן אנדער תשובה, אז די שבועות זענען געשוואוירן געווארן דורך נשמות פאר זיי זענען געבוירן געווארן, און האבן נישט קיין כח פון הלכה. [דאקומענטירט] [17] דער רבי טענה'ט אין סימן ט"ז קעגן דעם פשט, אז "ביד חזקה" מיינט יעדעס דרינגען, אפילו מיט פיל בעטן; און אין סימן פ"ו שרייבט ער, אז אפילו לויט דעם אבני נזר בלייבט דער פסק – ווייל אויף דער דריטער שבועה: "ובפרט בשבועה השלישית של דחיקת הקץ לא אמר אדם מעולם שהוא תלוי ברשות האומות" (מאמר שלש שבועות, סימן פ"ו). [דאקומענטירט] [2] טייטש: און בפרט אויף דער דריטער שבועה, נישט דוחק זיין דעם קץ, האט קיינמאל קיינער נישט געזאגט אז זי איז אפהענגיג אין דער רשות פון די פעלקער. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז דער רבי האט "אנגענומען" דעם פשט פון דעם אבני נזר; אין "ויואל משה" אליין זעט מען אים טענה'ן קעגן אים. [אומקלאר/מחלוקת] [4][2]

דער דריטער טענה קומט פון דער דתי-לאומי זייט: די דריי שבועות זענען איין פעקל – די פעלקער האבן געשוואוירן נישט צו שעבודן די אידן צו פיל, און זיי האבן געבראכן זייער שבועה אין דעם חורבן, דעריבער זענען די אידן אויך פטור. [אומקלאר/מחלוקת] [9] דער רבי האט אויף דעם שוין געענטפערט: "שאין אלו השבועות תלויים זה בזה, שלא השביע אותנו הקב"ה בשביל טובת האומות אלא לטובתינו" (מאמר שלש שבועות, סימן ע"ה). [דאקומענטירט] [2] טייטש: די שבועות הענגען נישט איינע אין דער אנדערער, ווייל דער אייבערשטער האט אונז נישט באשווארן פאר דער טובה פון די פעלקער, נאר פאר אונזער טובה. [דאקומענטירט]

די פערטע טענה איז פון דעם רמב"ם. [דאקומענטירט] דיימאנד און קעלנער שרייבן, אז דער רמב"ם דערמאנט נישט די שבועות אין זיין משנה תורה, און אז דעם רבי'נס תשובה איז "א קרייז". [אומקלאר/מחלוקת] [9] א ליטווישער ראש ישיבה, ר' חיים וואלקין, אין זיין ספר "דעת חיים", שרייבט אז דער רמב"ם ברענגט די שבועות נאר אין "אגרת תימן", אלס ווארענונג, נישט

אלס הלכה – אזוי ברענגט עס די ענגלישע וויקיפעדיע. [אומקלאר/מחלוקת] [20] דער רבי פרעגט אליין די זעלבע קשיא: "אבל על העלי' בחומה ודחיקת הקץ לית מאן דפליג באלו השבועות בכל דברי הש"ס, וגם כל המדרשים מלאים מזה, ומדוע השמיטם." (מאמר שלש שבועות, סימן ל"א). [דאקומענטירט] [2] טייטש: אבער אויף ארויפגיין ווי א מויער און דוחק זיין דעם קץ, איז קיינער נישט חולק אין גאנץ ש"ס, און די מדרשים זענען פול דערמיט – פארוואס האט ער עס אויסגעלאזט? [דאקומענטירט] און ער ענטפערט, אז דער רמב"ם האט מסכים געווען צו "אגרת תימן" אויף דער עלטער: "וא"כ חזינן ברור שהסכים לכל דברי האגרת תימן לעת זקנותו אחר שכבר כתב כל חבוריו, ובודאי שלא חזר מדבריו שכתב שמה, והוא העיקר." (מאמר שלש שבועות, סימן ל"א). [דאקומענטירט] [2] טייטש: מיר זעען קלאר אז ער האט מסכים געווען צו אלעם וואס שטייט אין אגרת תימן אויף דער עלטער, נאכדעם וואס ער האט שוין געשריבן אלע זיינע ספרים, און ער האט זיך זיכער נישט צוריקגעצויגן – און דאס איז דער עיקר. [דאקומענטירט] מגיד, פון זיין זייט, גיט צו אז אין דעם פונקט האבן די קריטיקער א טענה, און ער רופט דעם רבי'נס לייענונג פון דעם רמב"ם "טענדענציעז". [אומקלאר/מחלוקת] [9]

דערנאך די גרויסע ספרים קעגן "ויואל משה". [דאקומענטירט] ר' מנחם מענדל כשר, א גערער חסיד און א חתן פרס ישראל, האט ארויסגעגעבן "התקופה הגדולה" – אין 1968 לויט מגיד, אין 1969 לויט אנדערע. [אומקלאר/מחלוקת] [18] לויט מגיד איז עס "מערסטנס אן אפווארף" פון "ויואל משה", אבער ער דערמאנט נישט אמאל דעם רבי'נס נאמען. [אומקלאר/מחלוקת] [7] ר' שלמה אבינר האט געשריבן א תשובה קאפיטל נאך קאפיטל, "עלה נעלה" – 2002 אדער 2011, לויט צוויי פארשידענע ווערטער פון מגיד. [אומקלאר/מחלוקת] [7][8] און ר' יואל כהן, א חב"ד חסיד, האט אין 2012 געשריבן "אגרת מענה חכם" – לויט מגיד ווייניגער קעגן דעם רבי'ן, מיט ווען ער שטימט שטארק, און מער קעגן דעם געדאנק אז מען טאר זיך גארנישט האבן צו טון מיט דער מדינה. [אומקלאר/מחלוקת] [7] מגיד פרעגט, פארוואס האבן רבנים געדארפט ענטפערן א ספר וואס האט, לויט זיי, "פארלוירן"? [אומקלאר/מחלוקת] [8] זיין תשובה: ווייל די טענות פון "ויואל משה" זענען געבויט אויף די אנערקענטע ספרים פון דער תורה – גמרא, ראשונים און אחרונים – און מען קען זיי נישט איגנארירן. [אומקלאר/מחלוקת] [8]

און וועגן דעם רב קוק. [דאקומענטירט] דער רבי דערמאנט אים נישט אין "ויואל משה" און נישט אין "על הגאולה ועל התמורה"; לויט מגיד איז דא נאר איין תשובה, אין שו"ת "דברי יואל", סימן קל"ב, וואס פארבאט צו לייענען זיינע ספרים. [דאקומענטירט] [7][8] מגיד שרייבט, אז עס איז "נישט מסתבר" אז דער רבי האט גוט געלייענט זיינע ספרים – דאס איז זיין אייגענער השערה. [אומקלאר/מחלוקת] [7] און ער לייגט צו א פארגלייך: ביידע האבן ערווארטעט א גאולה באלד נאך דעם חורבן – פאר דעם רב קוק איז ציוניזם געווען דער אנהייב פון משיח, פאר דעם סאטמארער רב דער שטן פאר אים. [אומקלאר/מחלוקת] [8]

נישט אלע וואס האבן אנדערש געלערנט אין איין זאך, האבן אנדערש געהאלטן אין אלעם. [דאקומענטירט] ר' אלחנן וואסערמאן, וואס איז אומגעקומען אין קאוונע אין תמוז תש"א, האט געהאלטן אז אפילו א מדינה לויט דער תורה איז כפירה אין משיח – לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע. [דאקומענטירט] [19] דער סיבה פון דעם חורבן האט ער אבער געזען אנדערש: אין די צוויי "עבודה זרות" פון דעם דור, נאציאנאליזם און סאציאליזם. [אומקלאר/מחלוקת] [19] און ר' משה פיינשטיין, אין "אגרות משה", אבן העזר א', סימן ק"ב, שרייבט אז אפילו לויט דעם רמב"ן איז וואוינען אין ארץ ישראל נישט קיין חיוב – לויט ר' י. דוד בלייך. [דאקומענטירט] [17] דאס איז נאענט צו דעם וואס דער רבי שרייבט אין מאמר ישוב ארץ ישראל, אבער קיין מקור פארבינדט נישט די צוויי. [אומקלאר/מחלוקת] [7]

9.4 די באציאונגען מיט אנדערע הויפן און מיט אגודת ישראל · 4:53:00–4:59:00

דער סאטמארער רב איז נישט געווען אליין אין דער חסידישער וועלט, און זיין שטרענגע שיטה האט געמאכט שפאנונג אויך מיט די וואס האבן זיך אליין געשטעלט קעגן ציוניזם. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט אז די שפאנונג איז געווען "בעיקר" מיט די רביים וואס האבן אויך געהאלטן קעגן ציוניזם, ווייל סאטמאר האט פון זיי ערווארטעט צו פארבאטן די וואלן און ענליכע זאכן; און זי רעכנט אויס, אז עס זענען דערפון געווען לאנגע שפאנונגען מיט קלויזנבורג און מיט חב"ד. [אומקלאר/מחלוקת] [4] מער פרטים פון דעם האבן מיר אין קיין מקור נישט געפונען. [אומקלאר/מחלוקת]

ביי בעלז זענען די מקורות רייכער. [דאקומענטירט] דער בעלזער רבי, ר' אהרן ראקח, איז אנטלאפן פון אונגארן אין אנהייב 1944 און אנגעקומען קיין ארץ ישראל; לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע האט ער געהאט סערטיפיקאטן פון דער סאכנות.

אין ארץ ישראל, שרייבט די זעלבע וויקיפעדיע, האט ער אנגענומען א מער אפענעם צוגאנג צו אנדערע [22] [דאקומענטירט] אידן. [אומקלאר/מחלוקת] [22] דער היסטאריקער קערן-קראץ שרייבט, לויט מגיד, אז דער סאטמארער רב האט אין די 1950ער יארן פרובירט אריבערציען דעם בעלזער רבי'ן צו זיין שיטה, און עס איז אים נישט געלונגען. [אומקלאר/מחלוקת] [7] די צייטונג "הארץ" האט אין 2012 געשריבן, אז דער ערשטער ריס צווישן די צוויי הויפן איז געווען אין 1955 – דאס האבן מיר נאר געזען אין א זוך-רעזולטאט, נישט אינעם ארטיקל אליין. [אומקלאר/מחלוקת] [23] און די זעלבע ידיעה דערציילט פון שלום צווישן די צוויי הויפן אין 2012, לאנג נאך דעם רבי'נס הסתלקות. [אומקלאר/מחלוקת] [23]

און אגודת ישראל. [דאקומענטירט] פאר דער מלחמה איז ער געזעסן אויף דער קאנפערענץ אין טשאפ, אין זומער 1922, וואס דער מונקאטשער רב האט געפירט, און וואס האט ארויסגעגעבן א רוף קעגן אגודה. [דאקומענטירט] [4] אין אמעריקע האבן סאטמארער חסידים זיך קיינמאל נישט אנגעשלאסן אין אגודה, אזוי שרייבט די ענגלישע וויקיפעדיע. [דאקומענטירט] [5] אין "ויואל משה" דערמאנט ער נישט אגודה מיט איר נאמען. [דאקומענטירט] [7] אבער אין דער הקדמה שרייבט ער אויף די וואס פאלן אריין אין דעם נעץ: "ושוב אח"כ נופלים ברשת המינות לגמרי ע"י הגשר של הדתיים הנספחים אל הציונים" (הקדמה, בלאט 5). [דאקומענטירט] [1] טייטש: און דערנאך פאלן זיי אינגאנצן אריין אין דעם נעץ פון מינות, דורך דער בריק פון די פרומע וואס זענען צוגעבונדן צו די ציוניסטן. [דאקומענטירט] מגיד לייענט די "בריק" ווי א רמז אויף אגודה – דאס איז זיין פירוש.

[אומקלאר/מחלוקת] [7]

וואס האט אגודה געענטפערט? [דאקומענטירט] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע איז אגודה נאך דעם חורבן געווארן "נישט-ציוניסטיש" אנשטאט "אנטי-ציוניסטיש", און זינט 1948 איז זי געזעסן אין רוב רעגירונגען, אבער געוועהנליך אן מיניסטארן. [דאקומענטירט] [21] אגודה'ס אייגענע ערקלערונג, ווי די וויקיפעדיע ברענגט: מען האט עס דערלויבט "מיט גרויס צער"; די כנסת איז נישט קיין אידעאלאגישע ארגאניזאציע, און מען האט געמוזט שיקן פארשטייער "צו קעמפן פאר אונזער עקזיסטענץ". [דאקומענטירט] [21] (א טייטש פון ענגליש.) דער רבי, פון זיין זייט, שרייבט אין מאמר ישוב ארץ ישראל: "וא"כ מי יודע אם מותר ליכנס ברצון תחת ממשלתם ורשותם, שגורם להיות עצמו אזיל ומודי להו וליתן להם חיזוק רב שגרוע הרבה מלהיות מודה בע"ז" (מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן קנ"ג). [דאקומענטירט] [3] טייטש: און אויב אזוי, ווער ווייסט צי מען טאר אריינגיין מיטן גוטן ווילן אונטער זייער הערשאפט און רשות – וואס מאכט אז מען גייט און מען מודה צו זיי, און מען גיט זיי א גרויסע שטארקונג, וואס איז פיל ערגער ווי מודה זיין צו עבודה זרה. [דאקומענטירט]

אבער מחלוקת האט נישט געמיינט קיין אפגעשניטנקייט. [דאקומענטירט] מגיד שרייבט, לויט קערן-קראץ, אז דער רבי האט זיך פיל מאל געטראפן מיט פירער פון אגודה. [אומקלאר/מחלוקת] [7] און א מעשה וואס דער מוציא לאור פון שו"ת "דברי יואל", א בן בית ביי אים, דערציילט אין זיין הקדמה: אין תשי"ג איז ער געווען אין קליוולאנד, וואו עס געפינט זיך די ישיבה פון טעלז. [טראדיציאנעלער באריכט] [24] ביי א שמועס מיט דעם ראש ישיבה, ר' אליהו מאיר בלאך, האבן זיי זיך שטארק געטענה'ט וועגן אגודה, ביז עס האט אויסגעזען אז דער ראש ישיבה איז א ביסל באליידיגט. [טראדיציאנעלער באריכט] [24] פאר דעם אוועקפארן האט מען אים געבעטן זאגן א שיעור פאר די בחורים; דער מוציא לאור האט אים געראטן נישט צו גיין, אבער דער רבי איז געגאנגען, "כדי מען זאל נישט זאגן אז ער האט עפעס אויפן הארצן" אויף דעם ראש ישיבה – און לויט דער מעשה האט ער געזאגט א שיעור אין מסכת נדרים אן הכנה, און דער ראש ישיבה האט אים נאכדעם געלויבט פאר אלעמען. [טראדיציאנעלער באריכט] [24] אין קאפיטל 7 האבן מיר דערמאנט, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, אז ער האט געוואלט מספיד זיין ר' אהרן קאטלער, וואס האט געהאלטן פונקט פארקערט וועגן די וואלן. [אומקלאר/מחלוקת] [25]

און פון דער אנדערער זייט, ווי האבן גדולים וואס האבן נישט געהאלטן פון זיין שיטה גערעדט וועגן אים? [דאקומענטירט] נאך זיין הסתלקות האט ר' אלעזר מנחם מן שך געזאגט, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע: "הננו מספידים גברא רבא שקשה לתארהו, אדם גדול בענקים... אין לנו מי שיאמר את דבר ה' האמיתי בתקיפות". [דאקומענטירט] [4] טייטש: מיר זענען מספיד א גרויסן מענטשן וואס מען קען אים שווער באשרייבן, א גרויסער צווישן ריזן; מיר האבן נישט קיינעם וואס זאל זאגן דאס אמת'ע ווארט פון השם מיט שטארקייט. [דאקומענטירט] און די אידישע וויקיפעדיע ברענגט פון דעם פשעווארסקער רבי'ן, אין נאמען פון ר' איציקל, אז קיינער פארשעמט זיך נישט אזוי פאר כבוד שמים ווי ער – לויט "שיח זקנים", חלק ג'.

[טראדיציאנעלער באריכט] [6]

און אין זיין אייגענעם מחנה – נטורי קרתא. [דאקומענטירט] נאך מלחמת ששת הימים, ווען א טייל פון נטורי קרתא האבן זיך אנגעשלאסן מיט אראבער, האט ער גזואגט, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, אז זיי זענען נישט "נטורי קרתא" נאר "מחריבי קרתא". [אומקלאר/מחלוקת] [4] און אין יאנואר 1969, ווען דריי יונגע סאטמארער האבן אן רשות פיקעטירט ביי די פאראייניגטע פעלקער, האט מען זיי ארויסגעווארפן פון תורה ויראה און פון קהל ייטב לב – אזוי האט די אגענטור JTA באריכטעט. [דאקומענטירט] [26]

9.5 מחלוקות אין הלכה און מנהג · 4:59:00–5:05:00

די לעצטע מחלוקות זענען נישט וועגן פאליטיק, נאר וועגן הלכה. [דאקומענטירט] דער מוציא לאור פון שו"ת "דברי יואל" שרייבט, אז דער רבי האט געוועלנליך נישט געהאט קיין צייט צו ענטפערן אויף בריוו, אבער אין ענינים וואס האבן געטשעפעט חיזוק הדת האט ער אוועקגעלייגט אלע טרדות – און ער רעכנט אויס: "שיעור המחיצה בין עזרת נשים בבתי כנסיות, אתרוגי שמיטה, הזרעה מלאכותית, חדשות באופני עשיית מקוואות". [דאקומענטירט] [24] דאס זענען פונקט די ענינים וואו ער איז געשטאנען אנטקעגן אנדערע גדולים. [דאקומענטירט]

ערשטנס, די מחיצה. [דאקומענטירט] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע האט ר' משה פיינשטיין געהאלטן אז א מחיצה אין שול דארף זיין כאטש ביז די אקסלען; דער סאטמארער רב האט געהאלטן אז די מחיצה דארף זיין אזוי, אז מען זאל אינגאנצן נישט זען אריבער. [אומקלאר/מחלוקת] [5][27] דער מוציא לאור שרייבט, אז אויב פיל בתי כנסיות היטן היינט א כשר'ע מחיצה, איז עס "נאר צוליב דעם פסק פון דעם סאטמארער רב" – דאס איז דער ווארט פון א בן בית, און אזוי צייכענען מיר עס אן. [טראדיציאנעלער באריכט] [24]

צווייטנס, און דאס איז געווען די שטארקסטע מחלוקת: הזרעה מלאכותית. [דאקומענטירט] אין 1959 האט ר' משה פיינשטיין געשריבן א תשובה, אין "אגרות משה", אבן העזר א', סימן ע"א, וואס דערלויבט אין א געוויסן פאל, ווען א פארפאלק קען נישט האבן קינדער, א רפואה וואס איז פאר אים נישט קיין איסור ערוה, ווייל לויט אים הענגט דער איסור אין דער מעשה, נישט אין דער תוצאה. [דאקומענטירט] [28] די קריטיק האט אנגעהויבן אין דעם זשורנאל "המאור", וואס ר' מאיר אמסעל האט געפירט, אין תשכ"ב, און זיך פארשטארקט אין תשכ"ד. [דאקומענטירט] [29] דער סאטמארער רב האט דאן געשריבן צוויי לאנגע ארטיקלען, אין אב און אין אלול תשכ"ד, וואס זענען שפעטער אריין אין שו"ת "דברי יואל", אבן העזר, סימן ק"ז. [דאקומענטירט] [28][29] זיין הויפט-יסוד: דער איסור פון "לא תתן שכבתך לזרע" קוקט אויך אויף דער תוצאה, דעם קינד – און זיין ראיה איז פון דעם רמב"ן אויף דעם פסוק אין ויקרא, י"ח, כ'. [דאקומענטירט] [28] זיין מסקנא: אזא קינד איז א ממזר, און די פרוי ווערט אסור צו איר מאן. [דאקומענטירט] [28]

ר' משה האט געענטפערט, אין א בריוו צו ר' משה חיים אפרים בלאך, "אגרות משה", אבן העזר ב', סימן י"א: מען קען נישט בויען א הלכה אויף א טעם פון א פירוש אויף דער תורה; דער רמב"ן'ס טעם איז א כללישע ערקלערונג, נישט א יסוד צו טוישן די הלכה פון דער מעשה צו דער תוצאה. [דאקומענטירט] [28] און ער האט שפעטער מודיע געווען, אז ער האט עס דערלויבט נאר אין א שעת דחק גדול, און נאר דורך א גרויסן רב וואס איז באקאנט אין הוראה. [דאקומענטירט] [28]

ווי האט די מחלוקת אויסגעזען אין דרויסן? [דאקומענטירט] דא האבן מיר בעיקר א מקור פון דער אנדערער זייט. [אומקלאר/מחלוקת] ר' אליעזר מלמד, א רב פון דעם דתי-לאומי מחנה, שרייבט אין 2022 אז דער מאכט פון דער קאמפיין איז געקומען דורך "המאור", אז פריער האבן שוין רבנים, "בראש זיי דער סאטמארער רב", געהאט טענות אויף ר' משה'ס פסקים, און אז עס זענען געווען מענטשן וואס האבן אוועקגעווארפן און אפילו פארברענט די "אגרות משה". [אומקלאר/מחלוקת] [29] ער שרייבט נישט אז דער רבי האט דאס געהייסן, און מיר האבן נישט געזען קיין מקור וואס זאגט אזוי. [אומקלאר/מחלוקת] און דער מוציא לאור פון שו"ת "דברי יואל", פון זיין זייט, זעט אין דעם גאנצן קאמף א חוב צו היטן די גדרים פון די ראשונים, כדי מען זאל נישט מאכן קיין פרצות אין דער מויער. [טראדיציאנעלער באריכט] [24]

דריטנס, מציצה. [דאקומענטירט] לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע האט דער רבי זיך שטארק געשטעלט קעגן נוצן א רער ביי מציצה, ווייל ער האט געהאלטן אז די ענדערונג וועט ברענגען א גייסטיגן שאדן. [אומקלאר/מחלוקת] [5] א צווייטער מקור פאר דעם האבן מיר נישט געזען. [אומקלאר/מחלוקת]

פערטנס, שמיטה – און דא זעט מען אן אנדער פנים פון זיין פסק. [דאקומענטירט] לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע האט ער געהאלטן אז אפילו פירות פון גויים וואס וואקסן אין ארץ ישראל האבן קדושת שביעית, ווייל די פעלדער זענען אונטער א אידישער הערשאפט. [דאקומענטירט] [4] אבער פאר אנדערע פוסקים האט ער זיין דעה אוועקגעלייגט, און נישט פסקנט בפרהסיא צו פארבאטן; אליין, ווען ער איז געווען אין ארץ ישראל אין א שמיטה-יאר, האט ער זיך אפגעהיטן. [דאקומענטירט] [4] דאס איז אן אינטערעסאנטער פונקט: זיין פערזענלעכע חומרא איז נישט אלעמאל געווען זיין פסק פאר דעם ציבור.

[אומקלאר/מחלוקת]

צום סוף, א שטריך וואס ווייזט אז מחלוקת אין הלכה איז נישט אלעמאל געווען מחלוקת אין כבוד. [דאקומענטירט] א לייענער-קאמענטאר אונטער נאדלער'ס ארטיקל דערציילט אז ר' משה פיינשטיין האט געזאגט צו א רב, "גיי צו רב יואליש", ווייל ביי אים איז "כל התורה כולה" – דאס איז נאר א קאמענטאר, נישט באשטעטיגט. [אומקלאר/מחלוקת] [10]

מיט דעם ענדיגט זיך דער קאפיטל פון מחלוקות. [דאקומענטירט] מיר האבן געהערט די קריטיקער און די תשובות, יעדן מיט זיינע ווערטער. [דאקומענטירט] אין דעם קומענדיגן קאפיטל קומען מיר צוריק צו זיין לעבן: די 1960ער יארן, דער שלאג אום כ"ד שבט תשכ"ח, קרית יואל, און כ"ו אב תשל"ט. [דאקומענטירט]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען און קיין מיידלעך – אויך נישט אין המון-בילדער; קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים; קיין סטאטועס פון מענטשן; קיין אויפשריפטן מיט פרויען-נעמען (אויך נישט מחברטעס פון ארטיקלען). דער עיקר פון דעם קאפיטל איז ספרים און דאקומענטן: שער-בלעטער און די ציטירטע שורות, נאר פון אמת'ע סקאנס, קיינמאל נישט א קינסטלעכע "רעקאנסטרוקציע" פון א בלאט. בילדער פון גדולים: נאר מיט א באשטעטיגטן מקור; ביי יעדן בילד פון Commons דארף מען נאכקוקן דעם מקור און די ליצענץ פאר מען נוצט אים. קריטיקער פון היינט (פראפעסארן, ארטיקל-שרייבער) ווערן נישט געוויזן – נאר דער טיטל פון זייער ארטיקל.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	9.0	דער סוף פון קאפיטל 8: צוויי פאליצעס לעבן אנאנד – "ויואל משה" און ספרים פון אנדערע גדולים; דער קעפל "קאפיטל 9: מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען"	אייגענע גראפיק; פאטא פון א פאליצע (אייגענע אויפנאמע, נאר ספרים)	המשך פון קאפיטל 8
2	9.1	דער שער-בלאט פון "ויואל משה" (מהדורא תשס"ו מיט דער פאקסימיליע פון תשכ"א); די שורה פון דער הקדמה, בלאט 15, אונטערגעשטראכן	סקאן פון דער מהדורא חדשה (דער זעלבער סקאן ווי אין קאפיטלען 6–8)	נאר אמת'ע סקאנס
3	9.1	א גראפיק: צוויי שפאלטן – "די קריטיק" / "די תשובה" – וואס קומט צוריק ביי יעדן אונטער-טייל	אייגענע גראפיק (דיאגראם 4.2)	א וויזועלער כלל פאר דעם גאנצן קאפיטל
4	9.2	דער רבי, 1936/1938, ביי דער באן-סטאנציע אין סאטמאר	Wikimedia Commons (דער זעלבער בילד ווי אין קאפיטל 2–3; פובליק דאמעין)	נאר מענער אויפן בילד; אויב עס זענען פרויען אין הינטערגרונט – אפשניידן
5	9.2	א מאפע: סאטמאר → קלויזנבורג → בודאפעשט → בערגן-בעלזן → שווייץ (פון קאפיטל 3), קורץ	אייגענע מאפע פון קאפיטל 3	נאר אלס דערמאנונג, 5 סעקונדעס

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
6	9.2	דער שער-בלאט פון "על הגאולה ועל התמורה" און סימן ל"ו (דער ספר דערציילט פון דער דרשה אין תרח"צ)	סקאן פון דער אויסגאבע ברוקלין תשס"ו (dc2fc094 res)	ווייזן נאר דעם שער און די נומער פון סימן; קיין טעקסט וואס איז נישט באשטעטיגט
7	9.2	ארכיוו-בילדער פון בודאפעשט 1944: גאסן, באן-סטאנציע (אן מענטשן אדער נאר מענער)	Fortepan (fortepan.hu, CC BY-SA), Yad Vashem Photo Archive (מיט רשות)	קיין לייכעס, גארנישט גראפיש; קיין פרויען
8	9.2	דער שער-בלאט פון "אם הבנים שמחה" (בודאפעשט תש"ד)	HebrewBooks.org (סקאן פון דעם ספר)	דער מחבר אויף דעם שער – א מאן; קיין אנדערע בילדער
9	9.2	טיטלען פון ארטיקלען אויף אן עקראן: "טאבלעט" 2020; "דזשואיש איידיעס דעילי"; "Modern Judaism" 2007	סקרינשאטס פון די זייטלעך – נאר דער טיטל, אן בילדער פון פרויען און אן נאמען פון א מחברטע	פארבלערן יעדן פרויען-נאמען
10	9.3	שער-בלעטער: "אור שמח"/"משך חכמה"; "אבני נזר"; "התקופה הגדולה"; "עלה נעלה"	HebrewBooks.org; Otzar HaChochma (נאר שער-בלעטער)	"ויואל משה" אין דער מיטן; די אנדערע אויף די זייטן (דיאגראם 4.3)
11	9.3	דער ציטאט פון מאמר שלש שבועות, סימנים ל"א, ע"ה, פ"ו – מיט די ציטירטע ווערטער אונטערגעשטראכן	סקאן פון דער מהדורא חדשה	נאר פון דעם סקאן
12	9.3	א בילד פון ר' מאיר שמחה הכהן פון דווינסק	Wikimedia Commons (Meir Simcha of Dvinsk) – נאכקוקן דעם מקור און די ליצענץ	אויב קיין באשטעטיגטער בילד – נאר דער שער-בלאט
13	9.3	א בילד פון ר' אלחנן וואסערמאן	Wikimedia Commons (Elchonon Wasserman.jpg) – נאכקוקן דעם מקור	פובליק דאמעין, לויט דעם בלאט
14	9.3	דער שער-בלאט פון "אגרות משה", אבן העזר א'	HebrewBooks.org	נאר דער שער
15	9.4	א בילד פון דעם בעלזער רבי'ן ר' אהרן ראקח	Wikimedia Commons – נאכקוקן די ליצענץ	נאר מיט באשטעטיגטן מקור
16	9.4	א מאפע פון דער קאנפערענץ אין טשאפ (Csap/Čop) 1922 לעבן מונקאטש און סאטמאר	אייגענע מאפע (זע 4.1)	
17	9.4	די ישיבה פון טעלז אין קליוולאנד (וויקליף) – א בילד פון דעם געביידע	Wikimedia Commons אדער אייגענע אויפנאמע מיט רשות	נאר דער געביידע; קיין מענטשן
18	9.4	דער שורה פון דער הקדמת המוציא לאור צו שו"ת "דברי יואל" וועגן תשי"ג, קליוולאנד	א בילד פון דעם געדרוקטן ספר (נישט פון דעם וועבזייטל)	פארגלייכן מיט דעם ספר פאר מען שטעלט עס אויפן עקראן
19	9.4	א בילד פון ר' אלעזר מנחם מן שך	Wikimedia Commons – נאכקוקן די ליצענץ	

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
20	9.4	א JTA-ידיעה, יאנואר 1969 (נאר דער קעפל)	JTA Archive (jta.org/archive) – סקרינשאט פון דעם טיטל	נאר דער טעקסט
21	9.5	דער שער-בלאט פון שו"ת "דברי יואל", אבן העזר; סימן ק"ז	HebrewBooks.org / א געדרוקטער ספר	נאר שער און סימן
22	9.5	דער שער-בלאט פון "אגרות משה" (אבן העזר א' און ב')	HebrewBooks.org	
23	9.5	א בילד פון ר' משה פיינשטיין	Wikimedia Commons – נאכקוקן די ליצענץ	נאר מענער אויפן בילד
24	9.5	א שול-אינעווייניג מיט א הויכער מחיצה – נאר די מחיצה און די מענער-זייט, קיין מענטשן	אייגענע אויפנאמע מיט רשות	קיין פרויען, קיין עזרת נשים פון דער אנדערער זייט
25	9.5	א בילד פון דעם זשורנאל "המאור" (שער פון א נומער פון תשכ"ד)	National Library of Israel (נאכקוקן)	נאר דער שער
26	9.5	אתרוגים / א פעלד אין ארץ ישראל אין א שמיטה-יאר	Wikimedia Commons (נאר פעלדער און פירות)	
27	9.5 → 10	דער קעפל "קאפיטל 10" איבער א בילד פון קרית יואל פון דער לופט	Wikimedia Commons (Kiryas Joel aerial) – נאכקוקן ליצענץ	איבערגאנג; קיין מענטשן

3. איפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	איפשריפט	מקור / באמערקונג
1	9.0	קאפיטל 9 · מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען	
2	9.1	יעדע מיינונג מיט אירע אייגענע ווערטער · יעדע תשובה דערנעבן	דער כלל פון דעם קאפיטל
3	9.1	"ובקונטרס הזה כתבתי בדרך אגב לסתור כמה ענינים..." – ויואל משה, הקדמה, בלאט 15	[1] – ציטאט
4	9.2	דריי טענות: פאר דער מלחמה · דער באן · די סיבה פון דעם חורבן	גראפיק
5	9.2	דרשות: אנהייב 1938 · ערב ראש השנה תש"ך (אקטאבער 1939) · יאנואר 1940	[12]
6	9.2	קערן-קראץ: "נאר" תפילה און תשובה (זיין אפשאצונג)	[12] – [אומקלאר/מחלוקת]
7	9.2	דער רבי: א דרשה פון ווארענונג, תרח"צ – על הגאולה ועל התמורה, סימן ל"ו	[13]
8	9.2	1940: פליטים אין דער ישיבה, פאלשע פאפירן – העברעאישע וויקיפעדיע	[4]
9	9.2	נאדלער: "אן איסנאם" פאר זיך אליין (טייטש)	[10] – [אומקלאר/מחלוקת]
10	9.2	דיימאנד און קעלנער, "טאבלעט" 2020: "א סתירה" (טייטש)	[9] – [אומקלאר/מחלוקת]
11	9.2	מגיד: "א פלעק" – אבער נישט אויף דער שיטה (טייטש)	[9] – [אומקלאר/מחלוקת]
12	9.2	געלבמאן: דער באן – ערשט ארגאניזירט דורך דער ארטאדאקסישער קהלה	[8][9] – [טראדיציאנעלער באריכט]

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
13	9.2	"נישט דורך קסטנער, נאר דורך דעם אייבערשטן" – לויט הערץ פרענקעל	[15] – **[טראדיציאנעלער באריכט]**
14	9.2	נישט געדאנקט די ראטעווער – נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע	[4] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
15	9.2	"ועכשיו בדורנו זה אין צריכין לחפש..." – ויואל משה, הקדמה, בלאט 3	[1]
16	9.2	"המאור", תמוז תשי"ח (1958) – לויט מגיד/קערן-קראץ	[7] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
17	9.2	טייכטאל, "אם הבנים שמחה", בודאפעשט תש"ד – די פארקערטע סיבה	[14]
18	9.2	"...ותולים הצרות בהשומעים לקול התוה"ק..." – ויואל משה, הקדמה, בלאט 6	[1]
19	9.3	"ויואל משה": 1959–1961 · וואס איז געשריבן פאר אים, וואס נאך אים	[7] – זע דיאגראם 4.3
20	9.3	ר' מאיר שמחה פון דווינסק, "התור" 1922: "דער פחד פון די שבועות איז אוועק" (טייטש)	[16]
21	9.3	"...ואין נפקא מינה בזה כלל דעת האומות..." – מאמר שלש שבועות, סימן פ"ו	[2]
22	9.3	אבני נזר: "בחומה" – נאר אן רשות (לויט בלייך)	[17]
23	9.3	"שאין אלו השבועות תלויים זה בזה..." – מאמר שלש שבועות, סימן ע"ה	[2]
24	9.3	"...ומדוע השמיטם" – מאמר שלש שבועות, סימן ל"א	[2]
25	9.3	"התקופה הגדולה" – 1968? 1969?	[7][18] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
26	9.3	"עלה נעלה" – 2002? 2011? · "אגרת מענה חכם" – 2012	[7][8] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
27	9.3	דער רב קוק: נאר אין שו"ת דברי יואל, סימן קל"ב – לויט מגיד	[7][8]
28	9.3	אגרות משה, אבן העזר א', סימן ק"ב: ישוב ארץ ישראל – נישט קיין חיוב	[17]
29	9.4	שפאנונג מיט קלויזנבורג און חב"ד – העברעאישע וויקיפעדיע	[4] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
30	9.4	בעלז: 1950ער יארן (קערן-קראץ) · 1955 ("הארץ") · שלום 2012	[7][23] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
31	9.4	טשאפ, זומער 1922 – קעגן אגודה	[4]
32	9.4	"...ע"י הגשר של הדתיים הנספחים אל הציונים" – ויואל משה, הקדמה, בלאט 5	[1]
33	9.4	אגודה: "מיר האבן געמוזט ... צו קעמפן פאר אונזער עקזיסטענץ" (טייטש)	[21]
34	9.4	תשי"ג (1953): קליוולאנד, ישיבת טעלז – ר' אליהו מאיר בלאך	[24] – **[טראדיציאנעלער באריכט]**
35	9.4	"...אין לנו מי שיאמר את דבר ה' האמיתי בתקיפות" – ר' אלעזר מנחם מן שך	[4]
36	9.4	"מחריבי קרתא" – העברעאישע וויקיפעדיע	[4] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
37	9.4	יאנואר 1969: דריי ארויסגעווארפן פון תורה ויראה – JTA	[26]
38	9.5	"שיעור המחיצה ... אתרוגי שמיטה, הזרעה מלאכותית, חדשות באופני עשיית מקוואות" – הקדמה המוציא לאור	[24]
39	9.5	מחיצה: ביז די אקסלען (ר' משה) · אז מען זאל נישט זען (דער רבי)	[5][27] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
40	9.5	אגרות משה, אבן העזר א', ע"א (1959) ↔ שו"ת דברי יואל, אבן העזר, ק"ז (תשכ"ד)	[28]
41	9.5	"המאור": תשכ"ב · תשכ"ד · תשכ"ה	[29]

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
42	9.5	אגרות משה, אבן העזר ב׳, סימן י"א – ר׳ משה׳ס תשובה	[28]
43	9.5	שמיטה: א פערזענלעכע חומרא, נישט קיין פסק פאר דעם ציבור	[4]
44	9.5→10	קאפיטל 10 · די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות	

4. צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 צייט-ליניע: די מחלוקות (צו וויזן דורכאויס דעם קאפיטל)

יאר	וואס	מקור / סטאטוס
זומער 1922	די קאנפערענץ אין טשאפ קעגן אגודה, אונטער דעם מונקאטשער רב	[4]
1922	ר׳ מאיר שמחה פון דווינסק, "התור": "דער פחד פון די שבועות איז אוועק"	[16] – טייטש
אנהייב 1938 – יאנואר 1940	די דרשות וואס קערן-קראץ לייענט; דער רבי׳נס אייגענער באריכט פון תרח"צ	[12][13] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1940	הילף פאר פליטים אין סאטמאר (לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע)	[4]
תש"ד (1943)	טייכטאל, "אם הבנים שמחה", בודאפעשט	[14]
30 יוני 1944	דער קסטנער-באן פון בודאפעשט (זע קאפיטל 3)	[11]
1954–1958	דער קסטנער-פראצעס און דער העכסטער געריכט	[11]
תמוז תשי"ח (1958)	דער רבי אין "המאור" וועגן דעם פראצעס – לויט מגיד/קערן-קראץ	[7] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1950ער יארן; 1955	בעלז: דער פרוואו (קערן-קראץ); "דער ערשטער ריס" ("הארץ")	[7][23] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
תשי"ג (1953)	קליוולאנד: ישיבת טעלז, ר׳ אליהו מאיר בלאך	[24] – **[טראדיציאנעלע באריכט]**
1959	ר׳ משה פיינשטיין: אגרות משה, אבן העזר א׳, סימן ע"א	[28]
1959–1961	"ויואל משה" (דער ערשטער דרוק אין מחלוקת – זע קאפיטל 7)	[7] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
תשכ"ב (1962)	"המאור" הייבט אן די קריטיק אויף דעם היתר	[29]
אב–אלול תשכ"ד (1964)	דער רבי׳נס צוויי ארטיקלען – שו"ת דברי יואל, אבן העזר, סימן ק"ז	[28][29]
1968 / 1969	ר׳ מנחם מענדל כשר, "התקופה הגדולה"	[7][18] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
נאך 1967	"מחריבי קרתא" (העברעאישע וויקיפעדיע; קיין יאר)	[4] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
יאנואר 1969	דריי יונגע סאטמארער ארויסגעווארפן נאך א פיקעט ביי די פאראייניגטע פעלקער	[26]
כ"ו אב תשל"ט (1979)	די הסתלקות; דער הספד פון ר׳ שך	[4]
2002 אדער 2011	ר׳ שלמה אבינר, "עלה נעלה"	[7][8] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
2012	ר׳ יואל כהן, "אגרת מענה חכם"; שלום צווישן סאטמאר און בעלז	[7]; [23]
2020	דיימאנד און קעלנער קעגן מגיד, "טאבלעט"	[9]

4.2 דיאגראם: פיר טענות וועגן די שבועות, און די תשובות (צו ווייזן אין 9.3)

4.3 דיאגראם: ספרים פאר און נאך "ויואל משה" (צו ווייזן אין 9.3)

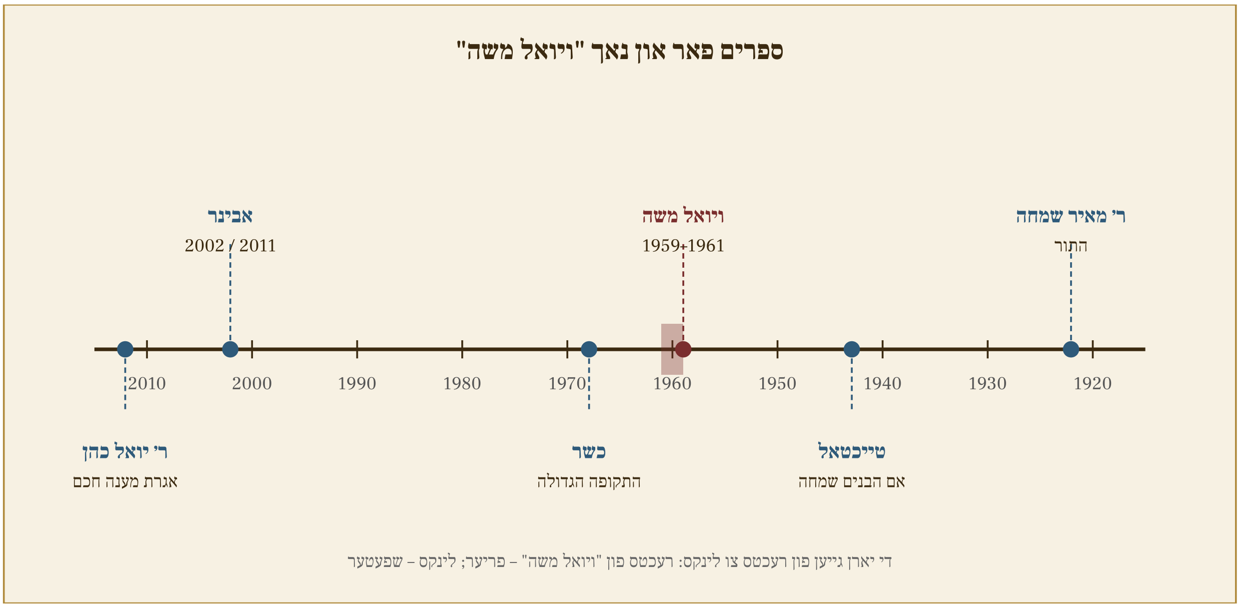

4.4 טאבעלע: די מלחמה-יארן – קריטיק און תשובה (צו ווייזן אין 9.2)

טענה	ווער זאגט	תשובה	ווער ענטפערט
ער האט נישט גערופן ארויסצופארן	ענגלישע וויקיפעדיע; נאדלער	ער האט געווארנט פון א גייסטיגער סכנה; ער האט געהאלפן פליטים	העברעאישע וויקיפעדיע
די דרשות האבן נישט געגעבן קיין פראקטישע עצה	קערן-קראץ	א דרשה פון ווארענונג אין תרח"צ	דער רבי, על הגאולה ועל התמורה, סימן ל"ו

טענה	ווער זאגט	תשובה	ווער ענטפערט
ער איז גערעטעוועט געווארן אויף א ציוניסטישן באן	נאדלער; דיימאנד און קעלנער	אלע ריכטונגען האבן צוזאמגעשטעלט די רשימה; די ארטאדאקסישע קהלה האט אנגעהויבן	"Modern Judaism" 2007; געלבמאן (לויט מגיד)
א פלעק אויף זיין ירושה	מגיד	דאס זאגט גארנישט וועגן דער שיטה	מגיד
ער האט נישט געדאנקט די ראטעווער	העברעאישע וויקיפעדיע	זיין טעם: מען לויבט נישט א ראטעווונג דורך ציוניסטישע מוסדות	די זעלבע וויקיפעדיע
די סיבה פון דעם חורבן – א "פלאכער" חשבון	דיימאנד און קעלנער	אנדערע האבן אויך געזוכט א סיבה (ר' צבי יהודה קוק; טייכטאל)	מגיד; [14]

4.5 טאבעלע: מחלוקות אין הלכה (צו ווייזן אין 9.5)

ענין	דער סאטמארער רב	אנדערע	מקור
מחיצה	אז מען זאל נישט זען אריבער	ר' משה פיינשטיין: כאטש ביז די אקסלען	[5][27] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
הזרעה מלאכותית	אסור; דאס קינד א ממזר (שו"ת דברי יואל, אה"ע ק"ז; ראיה פון דעם רמב"ן)	ר' משה: מותר אין א שעת דחק גדול (אגרות משה, אה"ע א' ע"א; ב' י"א)	[28][29]
מציצה	קעגן א רער	–	[5] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
שמיטה	אויך פירות פון גויים – אבער נישט געפסקנט בפרהסיא	אנדערע פוסקים	[4]
מקוואות	א "שיטה מיוחדת" (זע קאפיטל 8)	–	[24]

5. איבערגאנג צו קאפיטל 10 (פראדוקציע)

- **בילד:** דער דיאגראם "קריטיק / תשובה" ווערט לאנגזאם בלאס; די צוויי שפאלטן פארן אוועק, און עס בלייבט דער שער-בלאט פון שו"ת "דברי יואל". דערנאך – א בילד פון קרית יואל פון דער לופט (אן מענטשן).
- **קלאנג:** די מוזיק ווערט שטילער; א מאמענט שטילקייט, און דערנאך א נייע, רואיגע מעלאדיע.
- **לעצטער זאץ פון דער נאראציע (שווין אין 9.5):** "אין דעם קומענדיגן קאפיטל קומען מיר צוריק צו זיין לעבן: די 1960ער יארן, דער שלאג אום כ"ד שבט תשכ"ח, קרית יואל, און כ"ו אב תשל"ט."
- **אויפשריפט:** "קאפיטל 10 · די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות."
- **פארבינדונג:** קאפיטל 10 הייבט אן מיט 10.1 – די 1960ער יארן און די באזוכן אין ארץ ישראל (די צאל באזוכן איז אין מחלוקת: צוויי לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע, פיר לויט דער העברעאישער). דער שלאג פון 1968 און ווער עס האט נאכדעם געפירט די קהלה ווערן באהאנדלט מיט דרך ארץ, און אן קיין פרויען-נעמען.

6. מקורות פאר קאפיטל 9

1. רבי יואל טייטלבוים, "ויואל משה", הקדמה (מהדורא חדשה, הוצאת ספרים ירושלים, ברוקלין תשס"ו/2006; פאקסימיליע פון דעם שער-בלאט פון תשכ"א/1961) – בלעטער 3, 5, 6, 15; ציטאטן לויט דער טראנסקריפציע פון סקאן.
2. דאס זעלבע, מאמר שלש שבועות, סימנים ל"א, ע"ה, פ"ו (און ט"ז – נאר מיט אייגענע ווערטער).
3. דאס זעלבע, מאמר ישוב ארץ ישראל, סימן קנ"ג.
4. העברעאישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (געלייענט דורך אונזערע פאקט-בלעטער; פליטים 1940; "קריטיק"; נישט געדאנקט; קלויזנבורג און חב"ד; טשאפ 1922; "מחריבי קרתא"; שמיטה; דער הספד פון ר' שך).
5. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (די קריטיק פון 1939–1944; פרודיגער; אגודה; מחיצה; מציצה; "Works").
6. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (דער פשעווארסקער רבי אין נאמען פון ר' איציקל, "שיח זקנים" ח"ג עמ' קכ"ה).
7. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access) – "המאור" 1958 (לויט קערן-קראץ, דיסערטאציע, ז' 291); כשר; אבינר; ר' יואל כהן; שו"ת דברי יואל סימן קל"ב; בעלז; טרעפונגען מיט אגודה (קערן-קראץ, ז' 286–287, 296–298); די "בריק".
8. Shaul Magid, "The Satmar Are Anti-Zionist. Should We Care?", *Tablet* (2020) – דער רב קוק; "פארוואס ענטפערן"; אבינר 2011.
9. James A. Diamond, Menachem Kellner, Shaul Magid, "A Reply to Shaul Magid…" און מגיד'ס תשובה, *Tablet* (16 יוני 2020).
10. Allan Nadler, "The Riddle of the Satmar", *Jewish Ideas Daily*, מיט לייענער-קאמענטארן.
11. English Wikipedia, "Kastner train"; העברעאישע וויקיפעדיע, "רכבת קסטנר"; English Wikipedia, "Rudolf Kastner" (דער פראצעס 1954–1958).
12. Menachem Keren-Kratz, "The Satmar Rebbe and the Destruction of Hungarian Jewry: Part 1", *Tablet* (יולי 2014) – ווי באשריבן אין אונזערע פאקט-בלעטער; היינט נישט געעפנט.
13. רבי יואל טייטלבוים, "על הגאולה ועל התמורה", סימן ל"ו (ברוקלין תשס"ו; לויט א לערן-אויסצוג פון סקאן).
14. העברעאישע וויקיפעדיע, "יששכר שלמה טייכטל"; English Wikipedia, "Yissachar Shlomo Teichtal".
15. Jonathan Mark, וועגן די זכרונות פון Hertz Frankel, *The Jewish Week* (2016) – ווי באשריבן אין אונזערע פאקט-בלעטער.
16. Chaim Oscar Jacob, "Rabbi Meir Simcha Cohen of Dvinsk: A Centennial Reappraisal", *The Lehrhaus*; Jonah Steinmetz, "A Light Unto Our Nation", *Ḥakirah* 31 (2022) – דער בריוו אין "התור", 1922.
17. J. David Bleich, *Contemporary Halakhic Problems* I, ח"א פרק א (דער אבני נזר, יו"ד תנ"ג–תנ"ד; אגרות משה, אה"ע א' ק"ב).
18. העברעאישע וויקיפעדיע, "מנחם מנדל כשר"; ווי באשריבן ביי מגיד [7].
19. English Wikipedia, "Elchonon Wasserman".
20. English Wikipedia, "Three Oaths" (ר' חיים וואלקין, "דעת חיים").
21. English Wikipedia, "Agudat Yisrael" און "Agudath Israel of America".
22. English Wikipedia, "Aharon Rokeach".
23. Haaretz, "After 50 Years, Feud Between Two Ultra-Orthodox Dynasties Is Quietly Resolved" (4 מערץ 2012) – נאר דער זוך-רעזולטאט (דער בלאט האט נישט געעפנט); CrownHeights.info, "Historic: Longtime Rivals Satmar and Belz Make Peace" – נאר דער טיטל.
24. שו"ת "דברי יואל", "הקדמת המוציא לאור" – טראנסקריפציע אויף otzarmaharit.com (אראפגענומען דורך זייער API, 25 אקטאבער 2026; דער וועבזייטל ווארנט אז עס קענען זיין טעותים): קליוולאנד תשי"ג; די רשימה פון ענינים; די מחיצה.

25. העברעאישע וויקיפעדיע, "חסידות סאטמר" (ר' אהרן קאטלער – זע קאפיטל 7).

26. JTA, יאנואר 1969 – דער פיקעט ביי די פאראייניגטע פעלקער (ווי באשריבן אין אונזערע פאקט-בלעטער).

27. English Wikipedia, "Moshe Feinstein".

28. Moshe Kurtz, "Unpacking the Iggerot: Artificial Insemination", *Tradition Online* (4 סעפטעמבער 2025) – אגרות משה אה"ע א' ע"א (1959), א' י' (1961), ב' י"א; "המאור" 14:9 (1964); שו"ת דברי יואל אה"ע ק"ז. געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026.

29. ר' אליעזר מלמד, "המחלוקת על הרב פיינשטיין בעקבות היתריו" / "The Controversy over Rabbi Feinstein", רביבים, ישיבת הר ברכה (15 יולי 2022) – א מקור פון דער אנדערער זייט. געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026.

7. אפענע שאלות

1. **"המאור", תמוז תשי"ח:** וואס האט דער רבי געזאגט געשריבן וועגן דעם קסטנער-פראצעס? מיר האבן עס נאר אין ענגליש, לויט מגיד, וואס ברענגט עס פון קערן-קראץ. דארף מען זען דעם אריגינאל.
2. **"פעולות פליליות":** אין דער הקדמה שרייבט דער רבי אז ער וועט ברענגען די ראיה אין אן אנדער מקום. צי און וואו ער האט עס געברענגט – נישט געפונען.
3. **נישט געדאנקט די ראטעווער:** שטייט נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע, אן א מקור אין אונזער אויסצוג. א צווייטער מקור פעלט.
4. **קערן-קראץ'ס ארטיקלען (2014):** היינט האט דער בלאט נישט געעפנט; מיר נוצן נאר וואס אונזערע פאקט-בלעטער האבן פריער אויסגעשריבן.
5. **געלבמאן, "מושיען של ישראל":** צען בענדער אדער אכט? און וואו גענוי שטייט די טענה אז די ארטאדאקסישע קהלה האט ארגאניזירט דעם באן? נאר דורך מגיד.
6. **ר' מאיר שמחה'ס בריוו:** "התור" יאר ב' נומער כ"ד (9 יוני 1922) אדער יאר ג'? די מקורות זענען נישט מסכים; דעם העברעאישן נוסח האבן מיר נישט געזען.
7. **דער אבני נזר:** די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט "אנגענומען", "ויואל משה" ווייזט טענה'ן. מען דארף לייענען סימן ט"ז און פ"ו גאנץ, פאר מען שטעלט עס אויפן עקראן.
8. **קלויזנבורג און חב"ד:** קיין פרטים, קיין יארן – נאר איין זאץ אין דער העברעאישער וויקיפעדיע.
9. **בעלז 1955:** נאר א זוך-רעזולטאט פון "הארץ"; דער ארטיקל אליין איז נישט געעפנט.
10. **די מחיצה:** וואו האט דער רבי געשריבן זיין שיעור פון דער מחיצה (אין שו"ת דברי יואל)? און ר' משה'ס גענויע שיעור – נאר לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע.
11. **מציצה:** נאר די ענגלישע וויקיפעדיע.
12. **"גיי צו רב יואליש":** נאר א לייענער-קאמענטאר; דארף א באשטעטיגונג, אדער מען לאזט עס אויס.
13. **"מחריבי קרתא":** ווען האט ער עס געזאגט, און ווער האט עס געהערט? קיין יאר אין אונזער מקור.

דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 10 – די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות (25:00 · 5:05:00–5:30:00)

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 10: די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות

די 1960ער יארן און די באזוכן אין ארץ ישראל; דער שלאג אין שבט תשכ"ח (פעברואר 1968) און די יארן דערנאך; קרית יואל – זוכן א פלאץ, די ערשטע משפחות, די אינקארפאראציע; כ"ו אב תשל"ט – די הסתלקות, די לויה און די קבורה – לענג 25:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 5:05:00–5:30:00 · נאראציע בערך 3,500 ווערטער

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור, אין א צייטונג אדער א פילם פון יענער צייט, אדער אין א לוח וואס מיר האבן נאכגעקוקט.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער מענטשן פון זיין הויז דערציילן עס; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, עס איז א פירוש אדער א טענה פון איין צד, אדער מיר האבן נישט געזען דעם אריגינאל; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- **וויכטיג פאר דעם קאפיטל:** פון די לעצטע עלף יאר פון זיין לעבן האבן מיר נישט קיין איינציגן טעקסט פון דעם רבי'נס אייגענער פעדער. אלעס וואס מען דערציילט דא קומט פון ענציקלאפעדיעס, וויקיפעדיעס, צייטונגען און ספרים פון חסידים און פון היסטאריקער. דערפאר זאגט די נאראציע ביי יעדן זאץ פון וואנען עס קומט, און קיין ציטאט פון "ויואל משה" ווערט דא נישט געברענגט.
- די העברעאישע דאטעס (כ"ד שבט תשכ"ח, ח' תמוז תשט"ו, כ"ה און כ"ו אב תשל"ט און אנדערע) זענען נאכגעקוקט געווארן אין א לוח [23], און די וואכן-טעג אויך.
- דאס וואס פריערדיגע קאפיטלען האבן שוין דערציילט (די עדה החרדית אין קאפיטל 7; די שמיטה און דער הספד פון ר' שך אין קאפיטל 9; דער מסדר פון שו"ת "דברי יואל" אין קאפיטל 8) ווערט דא נאר דערמאנט, נישט איבערגעחזר'ט.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל. די נומעראציע איז נאר פאר דעם קאפיטל.
- **צניעות:** קיין פרויען-נעמען שטייען נישט אין דעם קאפיטל. די רביצין ווערט אנגערופן נאר "די רביצין"; אנדערע פרויען – נאר לויט זייער קרובה-שאפט. די ירושה נאך דער הסתלקות ווערט דא נאר דערמאנט מיט די מקורות; דער גאנצער ענין קומט אין קאפיטל 11.

1. נאראציע

10.1 די 1960ער יארן: די פירערשאפט אויפן העכסטן פונקט; די באזוכן אין ארץ ישראל · 5:05:00–5:11:00

אין די 1960ער יארן איז דער סאטמארער רב שוין געווען אין די זיבעציגער. [דאקומענטירט] [1] די קהלה וואס ער האט אנגעהויבן אין וויליאמסבורג מיט א קליין הייפל חסידים, איז געווארן איינע פון די גרעסטע חסידישע קהלות אין אמעריקע. [דאקומענטירט] [8] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אז אין 1968 איז סאטמאר שוין געווען די גרעסטע חסידישע גרופע אין ניו יארק, מיט בערך 1,300 משפחות אין דער שטאט. [דאקומענטירט] [8] אין קאפיטלען 4 און 5 האבן מיר געזען ווי אזוי די מוסדות זענען געבויט געווארן: די ישיבה, די חדרים, די כשרות, דער התאחדות הרבנים, ביקור חולים און די צייטונג.

און אין קאפיטל 7 האבן מיר געזען, אז "ויואל משה" איז ארויס צווישן 1959 און 1961, און "על הגאולה ועל התמורה" – נאך דער מלחמה פון 1967. [דאקומענטירט] [דאקומענטירט]

ווי האט אויסגעזען דער רבי אליין יענע יארן? [דאקומענטירט] דער היסטאריקער מנחם קערן-קראץ, ווי שאול מגיד ברענגט אים, שרייבט אז אין 1967 איז ער שוין געווען אכציג יאר אלט און נישט געזונט. [דאקומענטירט] [15] לויט אים, האבן די תלמידים אים אפגערעדט פון שרייבן, און זיי האבן פארשריבן זיינע שבת'דיגע דרשות, בשעת ער האט געארבעט אויף דער הקדמה צו "על הגאולה ועל התמורה". [אומקלאר/מחלוקת] [15] דאס איז דער באריכט פון א היסטאריקער; א באריכט פון זיין הויז וועגן די זעלבע חדשים האבן מיר נישט. [אומקלאר/מחלוקת] דער זעלבער היסטאריקער, ווי מגיד ברענגט, שרייבט אויך אז בשעת דער מלחמה פון 1967 איז ער געווען צעטראגן ווי יעדער איד, האט צוזאמענגערופן תפילות פאר די אידן אין ארץ ישראל, און האט געזאמלט געלט צו שיקן זיינע קהלות דארט. [אומקלאר/מחלוקת] [15] פאר א מענטש וואס האט געשריבן "ויואל משה", איז דאס א פרט וואס דער צוקוקער זאל הערן – אין דעם היסטאריקער'ס נאמען. [אומקלאר/מחלוקת]

אין די זעלבע יארן האבן זיינע שליחים שוין געזוכט א פלאץ אויסערן שטאט, וואו די חסידים זאלן קענען וואוינען אפגעזונדערט. [דאקומענטירט] [1][4] דאס איז די הקדמה צו קרית יואל, און מיר קומען דערצו אין 10.3. [דאקומענטירט]

און איצט – ארץ ישראל. [דאקומענטירט] אין קאפיטל 7 האבן מיר געהערט, אז אין 1951 האט די עדה החרדית אין ירושלים אים אויסגעוויילט פאר נשיא, מיט אן אפמאך – לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע – אז ער וועט קומען קיין ארץ ישראל איינמאל אין דריי יאר. [אומקלאר/מחלוקת] [2] די זעלבע וויקיפעדיע זאגט, אז ער האט דעם אפמאך נישט אינגאנצן אויסגעפירט. [אומקלאר/מחלוקת] [2] אבער וויפל מאל איז ער טאקע געקומען? [דאקומענטירט]

דא זענען די מקורות זיך נישט מסכים. [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט: צוויי מאל, אין די זומערן פון 1956 און 1965. [אומקלאר/מחלוקת] [1] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: פיר מאל – אין תשי"ב, אין תשט"ו, אין תשי"ט און אין תשכ"ה, דאס הייסט 1952, 1955, 1959 און 1965. [אומקלאר/מחלוקת] [2] די אידישע וויקיפעדיע זאגט נאר, אז "בלויז עטליכע מאל" האט ער באזוכט ארץ ישראל. [אומקלאר/מחלוקת] [3] מיר גייען דורך די פיר באזוכן ווי די העברעאישע וויקיפעדיע רעכנט זיי, יעדן מיט זיין מקור, און מיר פסקנען נישט וויפל עס זענען געווען. [דאקומענטירט]

דער ערשטער: זומער תשי"ב. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע ווייזט אויף א ידיעה אין דער צייטונג "מעריב" פון דעם 8טן יולי 1952, אונטער דעם קעפל "צדיק בא לעיר". [דאקומענטירט] [9] דעם ארטיקל אליין האבן מיר נישט געזען. [אומקלאר/מחלוקת] שאול מגיד שרייבט, אז אין 1952 איז ער געקומען קיין ירושלים, געגעבן גרויסע סומעס געלט, און מען האט אים באשטימט פאר דעם עדה'ס ראש לויטן טיטל – "אב בית דין". [אומקלאר/מחלוקת] [15]

דער צווייטער: זומער תשט"ו. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע ווייזט אויף א גאס-מודעה לכבוד דעם באזוך, וואס ליגט אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק פון ישראל, מיט דעם דאטום ח' תמוז תשט"ו. [דאקומענטירט] [10] אין לוח איז דאס דער 28סטער יוני 1955. [דאקומענטירט] [23] די ענגלישע וויקיפעדיע רעכנט נישט קיין באזוך אין 1955, נאר אין זומער 1956. [אומקלאר/מחלוקת] [1] צי דאס איז איין באזוך מיט צוויי יארן, אדער צוויי באזוכן, קענען מיר פון אונזערע מקורות נישט זאגן. [אומקלאר/מחלוקת]

דער דריטער: תשי"ט, 1959. [דאקומענטירט] פון דעם באזוך איז פאראן א פילם. [דאקומענטירט] [11] א קורצער סטרייף פון דעם וואכן-זשורנאל "געווע", נומער 185, וואס ליגט היינט אין דעם ישראל'דיגן פילם-ארכיוו פון דער ירושלימער סינעמאטעק, ווייזט ווי אזוי חסידים קומען אים אנטקעגן ביי דער באן-סטאנציע אין ירושלים. [דאקומענטירט] [11] די באשרייבונג פון דעם ארכיוו זאגט, אז מער ווי צען טויזנט חסידים האבן געווארט ביי דער סטאנציע; אז דער רבי איז געקומען פון חיפה מיט דער באן, און בערך טויזנט חסידים זענען מיטגעפארן; און אז פון דער סטאנציע איז ער געפארן מיט אן אויטא צו דער סאטמארער שול, און די חסידים זענען נאכגעגאנגען. [דאקומענטירט] [11] די ציפערן זענען די ציפערן פון דעם ארכיוו'ס באשרייבונג; ווער עס האט זיי געציילט, שטייט נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

דער פערטער: תשכ"ה, 1965. [דאקומענטירט] דא זענען אלע מקורות מסכים, אז ער איז געקומען. [דאקומענטירט] [1][2] "מעריב" פון דעם 16טן יוני 1965 – ט"ז סיון תשכ"ה – האט געשריבן וועגן די הכנות פון די עדה'ס חסידים צו זיין קבלת פנים, מיט א

קעפל וואס רופט זיי "די ארמיי פון דער עדה החרדית". [דאקומענטירט] [12][23] דעם ארטיקל אליין האבן מיר נישט געזען; מיר קענען נאר דעם קעפל, ווי די העברעאישע וויקיפעדיע ברענגט אים. [אומקלאר/מחלוקת] און די אידישע וויקיפעדיע ווייזט אויף א פילם-קליפ פון זיין אנקומען קיין ארץ ישראל אין תשכ"ה. [דאקומענטירט] [13]

נאך א פרט פון לוח. [דאקומענטירט] די יארן תשי"ב און תשי"ט זענען ביידע געווען שמיטה-יארן, און דער ערשטער און דער דריטער באזוך זענען געפאלן אין יענע יארן. [דאקומענטירט] [23] אין קאפיטל 9 האבן מיר געהערט, ווי אזוי ער האט זיך פערזענלעך געפירט ביי א באזוך אין א שמיטה-יאר; די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט אבער נישט וועלכער באזוך דאס איז געווען. [אומקלאר/מחלוקת] [2]

נאך תשכ"ה רעכנט קיין מקור וואס מיר האבן נישט קיין באזוך מער. [דאקומענטירט] [1][2] דער באזוך פון 1965 איז דער לעצטער, פאר דעם שלאג. [דאקומענטירט] און וועגן זיין שייכות צו דער עדה החרדית אין די לעצטע יארן, זענען די מקורות צעטיילט: די ענציקלאפעדיע יודאיקא שרייבט, אז שפעטער איז די פארבינדונג שוואכער געווארן און די קהלה האט אים מער נישט געהאלטן פאר איר רב; די אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער האט געהאלטן דעם טיטל ביז זיין פטירה. [אומקלאר/מחלוקת] [3][4] ביידע ווערן געוויזן, אן פסק. [אומקלאר/מחלוקת]

10.2 דער שלאג – ערב שבת, כ"ד שבט תשכ"ח (23סטן פעברואר 1968) – און די יארן דערנאך · 5:11:00–5:16:00

די צוויי ענגלישע ארטיקלען און די העברעאישע וויקיפעדיע זענען מסכים אויף דעם דאטום: דעם 23סטן פעברואר 1968. [דאקומענטירט] [1][2][8] די העברעאישע וויקיפעדיע גיט אויך דעם העברעאישן טאג: ערב שבת פרשת שקלים, תשכ"ח. [דאקומענטירט] [2] אין לוח איז דער 23סטער פעברואר 1968 א פרייטאג, כ"ד שבט תשכ"ח; די פרשה פון יענעם שבת איז "משפטים", און ווייל ראש חודש אדר איז געפאלן די קומענדיגע וואך, האט מען אויך געליינט פרשת שקלים. [דאקומענטירט] [23] ביידע נעמען זענען דעריבער ריכטיג. [דאקומענטירט] עס איז געווען א פרייטאג, ערב שבת, אין מיטן ווינטער – קנאפע דריי יאר נאך דעם לעצטן באזוך אין ארץ ישראל, וואס איז געווען, ווי מיר האבן געזען, אין זומער 1965. [דאקומענטירט] [1][2][12]

וואס האט דער שלאג אנגעטון? [דאקומענטירט] דא זענען די ווערטער פון די מקורות נישט די זעלבע, און דער אונטערשייד איז וויכטיג. [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער איז געבליבן "טיילוויז געליימט, און האט קוים געקענט פונקציאנירן" – דאס איז א טייטש. [אומקלאר/מחלוקת] [1] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער איז געבליבן טיילוויז געליימט און געשוואכט, און "לאחר מכן מיעט להופיע בציבור" – נאכדעם האט ער זיך ווייניג באוויזן ברבים. [דאקומענטירט] [2] "ווייניג" – נישט "קיינמאל נישט". [דאקומענטירט] און די אידישע וויקיפעדיע דערמאנט דעם שלאג בכלל נישט; זי רעדט נאר פון "סוף ימיו". [דאקומענטירט] [3]

נאך א זאך וואס דער צוקוקער דארף וויסן. [דאקומענטירט] אין אונזערע מקורות שטייט דער שלאג נאר אין די וויקיפעדיעס; קיין צייטונג פון יענער צייט, קיין ענציקלאפעדיע און קיין וויסנשאפטלעכער ספר וואס מיר האבן געזען, דערמאנט אים. [אומקלאר/מחלוקת] ווי אפט ער האט נאכדעם געזאגט תורה, געפראוועט א טיש אדער געדרשנ'ט, שטייט נישט אין אונזערע מקורות. [אומקלאר/מחלוקת]

עפעס דערציילט אבער דער מסדר פון שו"ת "דברי יואל", ווי מיר האבן געהערט אין קאפיטל 8: אז נאך דעם שלאג, ווען ער האט שוין נישט געקענט דרשנ'ען ברבים ווי פריער, האט ער געהייסן דרוקן זיינע חידושים. [טראדיציאנעלער באריכט] [16] דאס ווייזט, אז ער האט אין יענע יארן נאך גע'פסק'נט וואס עס זאל געשען. [טראדיציאנעלער באריכט]

ווער האט דעמאלט אנגעפירט די טאג-טעגלעכע זאכן פון דער קהלה? [דאקומענטירט] דא ווייזן מיר וואס יעדער מקור זאגט, מיט זיינע אייגענע ווערטער. [דאקומענטירט] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אז די רביצין, מיט עטלעכע גבאים און אנדערע באאמטע לעבן איר, איז געווארן "די כח הינטער די קוליסן" אין סאטמאר – אויך דאס איז א טייטש. [אומקלאר/מחלוקת] [1] דער ארטיקל "סאטמאר" אין דער זעלבער וויקיפעדיע שרייבט שטארקער: אז זי האט אנגעפירט די קהלה די איבעריגע יארן פון זיין לעבן, מיט דער הילף פון עטלעכע באאמטע. [אומקלאר/מחלוקת] [8] די העברעאישע וויקיפעדיע, וואס ברענגט פאר איר

מקור דעם היסטאריקער דזשעראם מינץ, נאמט די מענטשן. [אומקלאר/מחלוקת] זי שרייבט, אז די רביצין איז געווארן "לכוח העיקרי מאחורי הקלעים בחסידות, כשהיא מסתייעת בגבאי הראשי אפרים יוסף דב אשכנזי". [דאקומענטירט] [2] לעבן זיי – דער גבאי ר' עזריאל גליק, און ר' נתן יוסף מייזלס, "שמילא את מקום האדמו"ר כראש הישיבה ומונה לדוברו הרשמי". [דאקומענטירט] [2] און דער סוף-זאץ: די רביצין און אירע דריי געהילפן האבן למעשה אנגעפירט די קהלה ביז זיין פטירה. [2][14]

[אומקלאר/מחלוקת] [2]

די רביצין איז געווען זיין צווייטע רביצין, די טאכטער פון ר' אביגדור שפירא פון טשענסטעחוב. [דאקומענטירט] [2][3] זי איז געווען לעבן אים אין די שווערסטע יארן – לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, האט זי פאר אים געקאכט אין בערגן-בעלזן פון דער כשר'ער שפייז וואס זיינע באגלייטער האבן מיטגעבראכט. [טראדיציאנעלער באריכט] [2] און הערץ פרענקעל, אין זיינע זכרונות, דערציילט ווי אזוי דער רבי און די רביצין האבן זיך אנגענומען מיט יתומים נאך דער מלחמה, ביז צו חתונה מאכן זיי און געפינען זיי א דירה. [טראדיציאנעלער באריכט] [17]

אבער: וויפל פון די באשלוסן אין די יארן 1968 ביז 1979 זענען געווען דעם רבי'נס אייגענע, און וויפל זענען געמאכט געווארן אין זיין נאמען דורך דער הנהלה? [אומקלאר/מחלוקת] קיין מקור וואס מיר האבן גייט נישט דורך די זאכן איינס ביי איינס. [אומקלאר/מחלוקת] די מקורות באשרייבן די יארן נאר אין אלגעמיינעם; דער סקריפט פסקנט נישט. [אומקלאר/מחלוקת] למשל, אין יאנואר 1969 האט די יידישע טעלעגראף-אגענטור – JTA – געשריבן, אז דריי בחורים זענען ארויסגעשיקט געווארן פון תורה ויראה פאר א דעמאנסטראציע אן רשות, און האט דאס אנגערופן "דער אומצופרידנקייט פון סאטמארער רבי'ן". [דאקומענטירט] [18] צי דער באשלוס איז געקומען פון אים פערזענלעך, שרייבט די ידיעה נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

און די קהלה האט נישט אויפגעהערט צו וואקסן. [דאקומענטירט] אין 1968, ווי מיר האבן געהערט, רעכנט די ענגלישע וויקיפעדיע בערך 1,300 משפחות אין ניו יארק; אין 1979 שרייבט די "ניו יארק טיימס" פון פינף און פערציג טויזנט מיטגלידער אין וויליאמסבורג אליין. [דאקומענטירט] [8][20] די צוויי ציפערן רעכענען נישט די זעלבע זאך – משפחות קעגן מיטגלידער – און מען טאר זיי נישט פארגלייכן ווי איינס צו איינס. [אומקלאר/מחלוקת]

דאס איז דער הינטערגרונט פון די לעצטע עלף יאר: א רבי וואס איז שוואך געווארן, א הויז וואס – לויט די מקורות – פירט אן אין זיין נאמען, און א קהלה וואס וואקסט ווייטער. [דאקומענטירט] [2][8] און דווקא אין די יארן איז געבויט געווארן דער פלאץ וואס טראגט היינט זיין נאמען. [דאקומענטירט] [5]

10.3 קרית יואל: זוכן א פלאץ, די ערשטע משפחות (1974), די אינקארפאראציע (1976 אדער 1977) · 5:16:00–5:22:00

ווען האט זיך אנגעהויבן דער געדאנק פון אן אייגן שטעטל? [דאקומענטירט] אויך דא גיבן די מקורות פארשידענע יארן. [אומקלאר/מחלוקת] די היסטאריקער דייטש און קאספער, אין זייער ספר וועגן וויליאמסבורג, שרייבן אז ער האט שוין געטראכט פון א דארף אויסערן שטאט אין די שפעטע 1950ער יארן. [אומקלאר/מחלוקת] [25] די ענציקלאפעדיע יודאיקא זאגט: די פרואוון האבן זיך אנגעהויבן אין די פריע 1960ער יארן. [אומקלאר/מחלוקת] [4] און די ענגלישע וויקיפעדיע: פון די פריע 1960ער יארן האבן זיינע שליחים געזוכט א פלאץ. [אומקלאר/מחלוקת] [1]

די ערשטע פרואוון זענען נישט געלונגען. [דאקומענטירט] די ענציקלאפעדיע יודאיקא רעכנט אויס: פלענער צו קויפן פראפערטי אין סטעטן איילאנד, אין צפון ניו דזשערזי, אין קאנגערס אין ניו יארק, און אויף אנדערע ערטער – און "גארנישט איז נישט ארויסגעקומען". [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע זאגט קורץ: "לאחר מספר ניסיונות כושלים". [דאקומענטירט] [2] און די ענציקלאפעדיע ברענגט נאך א פרט: טייל פון די פירנדע לייט אין דער קהלה האבן מורא געהאט, אז די קהלה וועט זיך צעטיילן; האט דער רבי צוגעזאגט, אז ער וועט טיילן זיין צייט צווישן דעם נייעם ארט און די חסידים וואס בלייבן אין וויליאמסבורג. [דאקומענטירט] [4]

פארוואס אן אייגן שטעטל? [דאקומענטירט] די מקורות גיבן עטלעכע טעמים; קיינער פון זיי איז נישט פון דעם רבי'נס אייגענער פעדער. [אומקלאר/מחלוקת] די ענציקלאפעדיע יודאיקא שרייבט, אז ער האט אפט גערעדט פון דעם רמב"ם'ס הוראה צו

פארלאזן א שטאט פון רשעים. [דאקומענטירט] [4] דער לשון פון רמב"ם, הלכות דעות פרק ו' הלכה א', איז: "וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה ילך למקום שאנשיה צדיקים ונוהגים בדרך טובים". [דאקומענטירט] [24] (די ענציקלאפעדיע ציטירט "דעות ו, ח"; אין דער אויסגאבע וואס מיר האבן געזען, שטייען די ווערטער אין הלכה א'.) [אומקלאר/מחלוקת] [4][24] די זעלבע ענציקלאפעדיע זאגט, אז ער האט געוואלט א פלאץ ריין פון יעדער ציוניסטישער השפעה, נאנט גענוג צו א פרנסה, און אז ער האט נישט געוואלט אפשליסן דעם ארט נאר פאר סאטמארער חסידים – יעדער וואס היט די זעלבע כללים, קען קומען. [דאקומענטירט] [4] די העברעאישע וויקיפעדיע לייגט צו נאך צוויי טעמים: אז וויליאמסבורג איז געווען צו קליין פאר א קהלה וואס וואקסט אזוי שנעל, און אז ער האט מורא געהאט פון השפעות פון דרויסן. [אומקלאר/מחלוקת] [6] זי שרייבט אויך, אז ער האט זיך פאראינטערעסירט אין דער הצלחה פון סקווירער חסידים, וואס האבן געגרינדעט ניו סקווער. [אומקלאר/מחלוקת] [6] דאס לעצטע שטייט נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע. [אומקלאר/מחלוקת]

אין די פריע 1970ער יארן, לויט דער ענציקלאפעדיע יודאיקא, האט דער רבי איבערגעגעבן דעם פראיעקט צו ר' לייביש לעפקאוויטש, דעם פרעזידענט פון קהל ייטב לב, אז ער זאל אים פירן ביז צום סוף. [דאקומענטירט] [4] די ערד איז געקויפט געווארן אין די פריע 1970ער יארן, אין דער שטאט מאנרא, אין אראנזש קאונטי, ניו יארק, בערך זעכציג מייל צפון-מערב פון ניו יארק שטאט. [דאקומענטירט] [4][5] דער קויפער איז געווען קהל ייטב לב. [דאקומענטירט] [4] א דאטום, א פרייז אדער א פארקויפער גיבט נישט קיין מקור וואס מיר האבן. [אומקלאר/מחלוקת] דער ספר "American Shtetl" (2021), א היסטארישע ארבעט וועגן קרית יואל, שרייבט אז די ערד איז געקויפט געווארן שטיל, אן פארעפנטלעכן די פלענער – דאס איז דעם ספר'ס פירוש. [אומקלאר/מחלוקת] [22]

די שטאט מאנרא איז נישט געווען צופרידן. [דאקומענטירט] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אז די באאמטע פון מאנרא האבן ערשט געצווייפלט אין די פלענער צו בויען הייזער פאר עטלעכע משפחות אינאיינעם, און ערשט שפעטער האבן זיי דערלויבט דעם דארף צו ווערן אן אייגענע מוניציפאליטעט. [דאקומענטירט] [5] דער זעלבער ספר זאגט, אז אן אייגענע מוניציפאליטעט איז בכלל נישט געווען דער פלאן פון אנהייב; עס איז געקומען צוליב די געזעצן פון בויען. [אומקלאר/מחלוקת] [22]

די ערשטע משפחות. [דאקומענטירט] די ענגלישע און די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבן: פערצן סאטמארער משפחות זענען אריבער אין 1974. [דאקומענטירט] [5][6] די ענגלישע זאגט "זומער 1974"; די ענציקלאפעדיע יודאיקא – "הערבסט 1974". [אומקלאר/מחלוקת] [5][4] די ציפער פערצן שטייט נאר אין די וויקיפעדיעס. [אומקלאר/מחלוקת]

און ווען איז קרית יואל געווארן א דארף לויטן געזעץ? [דאקומענטירט] דא זענען פאראן צוויי יארן. [אומקלאר/מחלוקת] 1976 – אזוי שרייבן די ענגלישע וויקיפעדיע-ארטיקלען וועגן קרית יואל און וועגן פאלם טרי. [אומקלאר/מחלוקת] [5] 1977 – אזוי שרייבן די ענציקלאפעדיע יודאיקא, דער ארטיקל "סאטמאר" אין דער ענגלישער וויקיפעדיע, און די העברעאישע וויקיפעדיע. [אומקלאר/מחלוקת] [4][8][2] און די אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אז דאס שטעטל איז "געגרינדעט געווארן אין יאר תשל"ז" – וואס איז 1977, און וואס שטימט נישט מיט 1974 אויב "געגרינדעט" מיינט ווען די ערשטע זענען אריבער. [אומקלאר/מחלוקת] [7] קיין דאקומענט פון דער אינקארפאראציע אליין האבן מיר נישט געזען. [אומקלאר/מחלוקת] די ענגלישע וויקיפעדיע גיט פאר 1977 בערך פינף הונדערט איינוואוינער. [דאקומענטירט] [5]

די ענציקלאפעדיע יודאיקא רעכנט אויס די כללים, וואס – לויט איר – האט דער רבי געשטעלט פאר די איינוואוינער: צניעות אין קליידונג, מען זאל זיך אפהיטן פון וועלטלעכע ליטעראטור, און – צוליב זיין שיטה קעגן ציוניזם – מען זאל נישט רעדן העברעאיש. [דאקומענטירט] [4] די זעלבע ענציקלאפעדיע שרייבט, אז אין 1977 איז געעפנט געווארן די גרויסע שול. [דאקומענטירט] [4]

א שווערע פראגע שטייט דא לעבן. [אומקלאר/מחלוקת] דער גאנצער אויפבוי פון קרית יואל, פון 1974 ביז 1977, איז געשען נאך דעם שלאג פון 1968. [דאקומענטירט] [1][2] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ער האט אליין אויסגעקליבן דעם ארט; די ענגלישע זאגט, אז ער איז געווען "דער גייסט הינטער דעם פראיעקט". [אומקלאר/מחלוקת] [6][5] ווי ווייט ער האט אליין געפירט יעדן שריט, זאגט קיין מקור נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

און נאך א פרט. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע, לויט מינץ, שרייבט אז עטלעכע וואכן פאר זיין פטירה האט מען פארענדיגט א שיינע הויז פאר אים אין קרית יואל, אבער ער האט קיינמאל נישט געוואוינט דארט. [אומקלאר/מחלוקת] [2][14] שאול מגיד, פון דער אנדערער זייט, שרייבט אז ער איז "געפארן אהין און צוריק" צווישן וויליאמסבורג און קרית יואל – און ער שטעלט קרית יואל אין ראקלאנד קאונטי, וואס איז א טעות: עס ליגט אין אראנזש קאונטי. [אומקלאר/מחלוקת] [15][5]

דער נאמען "קרית יואל" איז אויפן נאמען פון רבי יואל. [דאקומענטירט] [5][6] און אין 2019 איז קרית יואל ארויס פון דער שטאט מאנרא און געווארן א טייל פון א נייער שטאט מיטן נאמען "פאלם טרי" – אן איבערזעצונג פון דעם נאמען "טייטלבוים".

[דאקומענטירט] [5][6]

10.4 כ"ו אב תשל"ט (19טן אויגוסט 1979): די הסתלקות, די לויה, די קבורה אין קרית יואל · 5:22:00–5:30:00

שבת, כ"ה אב תשל"ט. [דאקומענטירט] [23] אין לוח איז דאס דער 18טער אויגוסט 1979 – שבת פרשת ראה, שבת מברכים חודש אלול. [דאקומענטירט] [23] מארגן, זונטאג, איז כ"ו אב – דער 19טער אויגוסט. [דאקומענטירט] [23]

וואס איז געשען אין די לעצטע שעות? [דאקומענטירט] דא האבן מיר צוויי באריכטן, און זיי זענען נישט גלייך. [אומקלאר/מחלוקת]

די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט: "בשבת בצהריים, כ"ה באב תשל"ט", האט ער זיך נישט גוט געפילט, מען האט אים אוועקגעפירט אין מאונט סיני שפיטאל אין מאנהעטן, און דארט איז ער נפטר געווארן דעם צווייטן טאג, אכט אזייגער אינדערפרי, נאך א הארץ-אטאקע. [אומקלאר/מחלוקת] [2] אבער אין די זעלבע ווערטער שטעלט זי לעבן "כ"ה באב" דעם ציווילן דאטום 19טן אויגוסט – און לויטן לוח איז דער 19טער אויגוסט שוין כ"ו אב. [אומקלאר/מחלוקת] [2][23]

די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט אנדערש: אז "אין די פריע שעות" פון דעם 19טן אויגוסט האט ער זיך באקלאגט אויף ווייטאג, מען האט אים אוועקגעפירט אין מאונט סיני שפיטאל, און דארט, נאך א הארץ-אטאקע, איז ער נפטר געווארן בערך אכט אזייגער אינדערפרי. [אומקלאר/מחלוקת] [1]

ביידע זענען מסכים: זונטאג אינדערפרי, כ"ו אב תשל"ט, אין מאונט סיני שפיטאל. [דאקומענטירט] [1][2][23] דער אונטערשייד איז נאר, ווען ער איז קראנק געווארן – שבת נאכמיטאג, אדער אין די פריע שעות פון זונטאג. [אומקלאר/מחלוקת] מיר וויזן ביידע.

[אומקלאר/מחלוקת]

און דער ארט? [דאקומענטירט] די אידישע וויקיפעדיע שרייבט וועגן קרית יואל: "דארט איז ער אויך נסתלק געווארן לחיי העולם הבא ביום כ"ו אב תשל"ט, ושם מנ"כ". [אומקלאר/מחלוקת] [3] דער זשורנאליסט דזשאנאטאן מארק שרייבט אויך, אז ער איז נפטר געווארן אין קרית יואל. [אומקלאר/מחלוקת] [17] צי דאס מיינט דעם ארט פון דער פטירה, אדער דעם ארט פון דער קבורה, שטייט נישט; די ענגלישע און די העברעאישע וויקיפעדיע זענען קלאר: אין שפיטאל. [אומקלאר/מחלוקת] [1][2]

ער איז אלט געווען צוויי און ניינציג יאר. [דאקומענטירט] [19] אזוי זאגט דער קעפל פון דער "ניו יארק טיימס" פון דעם 20סטן אויגוסט 1979: "רבי יואל טייטלבוים איז נפטר געווארן, 92 יאר אלט" – דאס איז א טייטש פון קעפל. [דאקומענטירט] [19] אזוי קומט אויס אויך פון זיין געבורט-טאג, י"ז טבת תרמ"ז, יאנואר 1887. [דאקומענטירט] [1][23] א שפעטערע ידיעה אין דער זעלבער צייטונג, פון דעם 14טן סעפטעמבער, שרייבט – לויט אונזערע אויסצוגן – "93". [אומקלאר/מחלוקת] [20] און די ענציקלאפעדיע יודאיקא, וואס גיט זיין געבורט פאר 1888, וואלט אים געמאכט נאך יונגער. [אומקלאר/מחלוקת] [4]

די לויה איז געווען דעם זעלבן טאג, אין קרית יואל. [דאקומענטירט] [2][20] די ציפער פון די באגלייטער איז אין אלע מקורות כמעט די זעלבע: בערך הונדערט טויזנט. [דאקומענטירט] [1][2][3][20] די "ניו יארק טיימס" פון 14טן סעפטעמבער שרייבט, אז הונדערט טויזנט חסידים זענען געקומען צו דער לויה און צו דער קבורה דעם 19טן אויגוסט. [דאקומענטירט] [20] די אידישע וויקיפעדיע: "איבער 100,000 באגלייטער". [דאקומענטירט] [3] און אין ארץ ישראל האט "מעריב" פון דעם 20סטן אויגוסט 1979 געשריבן מיט א קעפל: "100 אלף ליוו את הרבי מסאטמר לקריית יואל". [דאקומענטירט] [21]

פון וואו איז די לויה ארויס? [דאקומענטירט] ווער האט געזאגט הספדים ביי דער קבורה? [דאקומענטירט] וועלכע רביים זענען געקומען? [דאקומענטירט] אויף די פראגעס האבן מיר נישט קיין תשובה – קיין מקור וואס מיר האבן באשרייבט די לויה אליין. [אומקלאר/מחלוקת] דער הספד פון ר׳ אלעזר מנחם מן שך, וואס מיר האבן געהערט אין קאפיטל 9, ווערט דא נישט איבערגעחזר'ט. [דאקומענטירט]

ער איז באגראבן געווארן אין דעם בית החיים פון קרית יואל – דער ערשטער וואס איז דארט באגראבן געווארן. [דאקומענטירט] [1][3][6] די אידישע וויקיפעדיע: "וואו ער איז געווען דער ערשטער באגראבן צו ווערן אינעם ארטיגן בית עולם". [דאקומענטירט] [3] די העברעאישע וויקיפעדיע, לויט "מעריב", לייגט צו: אז מיט זיין קבורה האט מען איינגעווייט דעם בית החיים, און דאס האט געפאדערט א באזונדערע איינמישונג פון סענאטארן און פון מיטגלידער פון דער לעגיסלאטור פון ניו יארק. [אומקלאר/מחלוקת] [2][21] נעמען, דאקומענטן אדער דאטעס פון דער איינמישונג גיבט זי נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

שפעטער זענען לעבן אים באגראבן געווארן די רביצין, וואס איז נפטר געווארן אין תשס"א (2001), און זיין פלימעניק און ממלא מקום, ר׳ משה טייטלבוים, וואס איז נפטר געווארן אין 2006. [דאקומענטירט] [3][1] זיין יארצייט איז כ"ו אב. [דאקומענטירט] [2][3] ווי מען פירט זיך אויפן יארצייט, און ווי פיל מענטשן קומען, באשרייבן אונזערע מקורות נישט. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי האט די וועלט אים באשריבן אין יענע וואכן? [דאקומענטירט] די "ניו יארק טיימס", פון 14טן סעפטעמבער 1979, האט געשריבן – אין טייטש – אז ער איז געווען באקאנט אלס אן אומדערמידלעכער פירער, וואס האט צוזאמענגעהאלטן די צעשפליטערטע חסידישע קהלה נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה, און אלס א שטענדיגער קעגנער פון דער מדינה, ווייל – לויט אים – קען נאר משיח אויפשטעלן א אידישע מלוכה. [דאקומענטירט] [20] די זעלבע צייטונג שרייבט, אז קהל ייטב לב האט דעמאלט געציילט פינף און פערציג טויזנט מיטגלידער אין וויליאמסבורג אליין. [דאקומענטירט] [20] הערץ פרענקעל און דזשאנאטאן מארק שרייבן "מער ווי הונדערט און פופציג טויזנט" ביי זיין פטירה – א ציפער וואס מעגליך רעכנט שוין שפעטערע יארן. [אומקלאר/מחלוקת] [17]

אין די ערשטע יארן נאך דער הסתלקות האט די קהלה געענטפערט אויף איר אייגענעם אופן – מיט ספרים. [דאקומענטירט] די העברעאישע וויקיפעדיע רעכנט אויס: "דברי יואל – מכתבים", צוויי בענד, תש"מ–תשמ"א; דעם אידישן ספר "נפלאות מהרי"ט", וואס זיינע תלמידים האבן ארויסגעגעבן אין קרית יואל אין תשמ"ב; און צוויי ביאגראפיעס פון ירושלים – "האדמו"ר מסאטמר" פון אברהם פוקס, תש"מ, און "עולמות שחרבו" פון יוסף שענבערגער, תשמ"א. [דאקומענטירט] [2][3] אויף ענגליש איז ארויס אין ברוקלין אין 1980 א ספר מיטן נאמען "און די זון איז אונטערגעגאנגען". [דאקומענטירט] [27] און שפעטער, אין 1990, האט ר׳ שלמה יעקב געלבמאן אנגעהויבן ארויסגעבן אין קרית יואל זיין גרויסן ווערק "מושיען של ישראל". [דאקומענטירט] [2][3] וויפל בענד – אכט, ווי די אידישע וויקיפעדיע שרייבט, אדער צען, ווי די העברעאישע – זענען די מקורות זיך סותר. [אומקלאר/מחלוקת] [3][2] ספרים פון חסידים זענען ספרים פון חסידים: זיי דערציילן מיט ליבשאפט, און דער צוקוקער דארף דאס וויסן. [טראדיציאנעלער באריכט]

נאך א זאך, וואס איז געווען א טייל פון יענעם טאג. [דאקומענטירט] דער רבי האט נישט איבערגעלאזט קיין זון און קיין טאכטער; די טעכטער פון זיין ערשטער רביצין זענען נפטר געווארן בחייו, און פון דער צווייטער רביצין זענען נישט געבוירן געווארן קיין קינדער. [דאקומענטירט] [1][2] די "ניו יארק טיימס" שרייבט, אז ער האט נישט איבערגעלאזט קיין צוואה און קיין אנווייזונג וועגן א ממלא מקום. [דאקומענטירט] [20] דאס, און ווי אזוי זיין פלימעניק ר׳ משה איז אויסגעוויילט געווארן – ווער האט אים אויסגעוויילט, ווי שנעל, און צי ווער האט נישט מסכים געווען – קומט אין קאפיטל 11, מיט אלע מקורות און אן קיין פסק. [דאקומענטירט]

צוויי און ניינציג יאר. [דאקומענטירט] [19] פון סיגעט ביז ווארשע און קראלי, פון סאטמאר ביז בערגן-בעלזן, פון ירושלים ביז וויליאמסבורג – און דער לעצטער שטאפל: א בית החיים אין מאנרא, אין א שטעטל וואס טראגט זיין נאמען. [דאקומענטירט] [5] דער ערשטער קבר אינעם בית החיים, און דער אנהייב פון א נייער תקופה פאר סאטמאר. [דאקומענטירט] [1][3]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען און קיין מיידלעך – אויך נישט אין המון-בילדער פון דער לויה אדער פון דער באן-סטאנציע (אויב זיי זענען דא – אפשניידן אדער נישט נוצן); קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים; קיין סטאטועס פון מענטשן; קיין אויפשריפטן מיט פרויען-נעמען (דער מצבה פון דער רביצין ווערט נישט געוויזן; ביי בילדער פון Commons וואס האבן איר נאמען אין טיטל – דער טיטל ווערט נישט געוויזן אויפן עקראן, נאר "Wikimedia Commons"). קיין קינסטלעכע (AI) בילדער פון דעם רבי'ן אדער פון היסטארישע סצענעס. ביי יעדן בילד פון Commons דארף מען נאכקוקן דעם מקור און די ליצענץ פאר מען נוצט אים. דער שפיטאל ווערט נישט געוויזן פון אינעווייניג; קיין בילד פון א קראנקן.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	10.0	דער סוף פון קאפיטל 9: דער שער-בלאט פון שו"ת "דברי יואל" → א בילד פון קרית יואל פון דער לופט (אן מענטשן); דער קעפל "קאפיטל 10"	אייגענע גראפיק; לופט-בילד: Wikimedia Commons, Category:Kiryas Joel, New York (נאר בילדער אן מענטשן, ליצענץ נאכקוקן)	המשך פון קאפיטל 9
2	10.1	דער רבי אין די 1950ער–60ער יארן (פארטרעט)	Wikimedia Commons, JTeitelbaum.jpg (דאס בילד פון דער אידישער וויקיפעדיע, באשריבן "ה'תשי"ח"); נאכקוקן ליצענץ	נאר א בילד מיט א באשטעטיגטן מקור
3	10.1	וויליאמסבורג, די 1960ער: גאסן, די שול אויף ראדני סטריט פון דרויסן	NYC Municipal Archives (1940s tax photos / מיט רשות); Library of Congress (Gottscho-Schleisner); נאר בילדער אן פרויען	ציפערן: "1,300 משפחות" (1968)
4	10.1	א מאפע: ניו יארק → חיפה → ירושלים, מיט די פיר יארן (תשי"ב · תשט"ו · תשי"ט · תשכ"ה)	אייגענע גראפיק (זע 4.1)	ביי 1955/1956 א צייכן [אומקלאר/מחלוקת]
5	10.1	די ידיעה "צדיק בא לעיר", מעריב 8.7.1952 – דער קעפל	ארכיון עיתונות היסטורית, הספרייה הלאומית (jpress) – מיט רשות	נאר דער קעפל; אויב עס זענען בילדער פון פרויען אויפן בלאט – אפשניידן
6	10.1	די גאס-מודעה לרגל דעם באזון, ח' תמוז תשט"ו	הספרייה הלאומית, Rosetta IE8595310 (לינק אין דער העברעאישער וויקיפעדיע) – מיט רשות	אמת'ער סקאן; גאנצע מודעה, דערנאך צוגעצויגן אויפן דאטום
7	10.1	פילם: "יומן גבע 185, 1959 – חסידים מקבלים את פני רבי יואל טייטלבוים מסאטמר בירושלים" (1 מינוט)	ארכיון הסרטים הישראלי – סינמטק ירושלים (jfc.org.il); רשות און ליצענץ פון ארכיוו	נאכקוקן יעדן קאדער – נאר מענער; אויב פרויען אין המון – אפשניידן אדער נישט נוצן
8	10.1	די אלטע באן-סטאנציע אין ירושלים (היינט, פון דרויסן, אן מענטשן)	Wikimedia Commons, Category:First Station (Jerusalem) – נאר אן מענטשן	צו פארבינדן מיטן פילם פון 1959
9	10.1	דער קעפל פון מעריב 16.6.1965: "צבא 'העדה החרדית' נערך לקבלת הרבי"	jpress, הספרייה הלאומית – מיט רשות	נאר דער קעפל

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
10	10.1	פילם-קליפ פון אנקומען קיין ארץ ישראל, תשכ"ה	YouTube J3QpaSnzPEo (פון דער אידישער וויקיפעדיע) – רעכטן נאכקוקן מיטן אפלאדער	ערשט קוקן, דערנאך באשליסן; נאר מענער
11	10.1	א לוח-בלאט: תשי"ב און תשי"ט – שמיטה-יארן	אייגענע גראפיק	[דאקומענטירט] [23]
12	10.2	א לוח-בלאט: פרייטאג, כ"ד שבט תשכ"ח · פרשת משפטים · שבת שקלים	אייגענע גראפיק לויט Hebcal	[דאקומענטירט] [23]
13	10.2	א שטילע, טונקעלע אויפנאמע פון א בית מדרש ביינאכט, א ליכט אויפן שטענדער	אייגענע אויפנאמע אדער Commons (אן מענטשן)	אנשטאט א בילד פון א קראנקן – קיין בילד פון דעם רבי'ן אין די יארן
14	10.2	גראפיק: "דריי מקורות – דריי לשונות" (ענגליש: "קוים פונקציאנירן" · העברעאיש: "מיעט להופיע" · אידיש: שווייגט)	אייגענע גראפיק	[אומקלאר/מחלוקת]
15	10.2	גראפיק: "ווער האט אנגעפירט?" – א קעסטל "די רביצין" (אן נאמען, אן בילד) און דריי קעסטלעך: ר' אפרים יוסף דב אשכנזי · ר' עזריאל גליק · ר' נתן יוסף מייזלס	אייגענע גראפיק (זע 4.4)	קיין בילד פון דער רביצין; נאר דאס ווארט "די רביצין"
16	10.2	דער קעפל פון JTA, 31 יאנואר 1969	JTA Archive (jta.org/archive)	נאר דער קעפל
17	10.3	א מאפע: וויליאמסבורג → מאנרא/קרית יואל; סטעטן איילאנד, קאנגרעס, צפון ניו דזשערזי – "נישט געלונגען"	אייגענע מאפע (זע 4.2)	בערך 60 מייל
18	10.3	דער לשון פון רמב"ם, הלכות דעות ו, א – אונטערגעשטראכן	סקאן פון א רמב"ם (hebrewbooks.org) אדער Sefaria טעקסט-בילד	ביים ציטירן: "ענציקלאפעדיע: ו, ח · אונזער אויסגאבע: ו, א"
19	10.3	פעלדער און וועלדער אין אראנזש קאונטי (נאטור, אן מענטשן)	Wikimedia Commons, Category:Orange County, New York (נאטור)	פאר "זוכן א פלאץ"
20	10.3	די ערשטע הייזער אין קרית יואל, 1970ער (אויב פאראן)	Village of Kiryas Joel / Times Herald-Record archive – מיט רשות	אויב נישט פאראן – נאר א גראפיק "1974 · 14 משפחות"
21	10.3	"1976 · 1977" – צוויי קארטלעך לעבן אנאנד	אייגענע גראפיק	[אומקלאר/מחלוקת]
22	10.3	די גרויסע שול אין קרית יואל, פון דרויסן	Wikimedia Commons, Bde1.jpg (פון דער העברעאישער וויקיפעדיע) – ליצענץ נאכקוקן	נאר דער בנין; קיין מענטשן
23	10.3	א גאס-שילד אין קרית יואל	Wikimedia Commons, KJ bus stop sign.jpg	אן מענטשן
24	10.3	א שילד "Palm Tree" / די מאפע פון 2019	Commons / אייגענע מאפע	"טייטלבוים = פאלם טרי"

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
25	10.4	א לוח-בלאט: שבת כ"ה אב · זונטאג כ"ו אב תשל"ט	אייגענע גראפיק	[דאקומענטירט] [23]
26	10.4	גראפיק: "דער לעצטער טאג – צוויי באריכטן"	אייגענע גראפיק (זע 4.3)	[אומקלאר/מחלוקת]
27	10.4	דער קעפל פון NYT, 20 אויגוסט 1979: "Rabbi Joel Teitelbaum Dies at 92..."	TimesMachine (nytimes.com) – מיט רשות	נאר דער קעפל; קיין בילד פון קראנקן
28	10.4	דער קעפל פון מעריב 20.8.1979: "100 אלף ליוו את הרבי מסאטמר לקריית יואל"	jpress, הספרייה הלאומית – מיט רשות	אויב בילדער פון דער לויה – נאר מענער; אויב נישט זיכער – נאר דער קעפל
29	10.4	דער ציון פון דעם רבי'ן אין קרית יואל	Wikimedia Commons: "Grave of Grand Rabbi Joel Teitelbaum... Kiryas Joel Cemetery.jpg"	אפשניידן נאר זיין מצבה; דער טעקע-נאמען (מיט א פרויען-נאמען) ווערט נישט געוויזן
30	10.4	שער-בלעטער: "דברי יואל – מכתבים" · "נפלאות מהרי"ט" · "מושיען של ישראל"	hebrewbooks.org / otzarmaharit.com סקאנס	נאר אמת'ע שער-בלעטער
31	10.4	דער סוף: א ליכט, דערנאך דער קעפל "כ"ו אב תשל"ט" און א שוואַרץ בילד	אייגענע גראפיק	איבערגאנג צו קאפיטל 11

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	10.0	קאפיטל 10 · די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות	
2	10.1	1968: בערך 1,300 משפחות אין ניו יארק	[8]
3	10.1	1967: "אכציג יאר אלט, נישט געזונט" – קערן-קראץ, לויט מגיד (טייטש)	[15] – [אומקלאר/מחלוקת]
4	10.1	1951: נשיא פון דער עדה החרדית – "איינמאל אין דריי יאר"	[2] – [אומקלאר/מחלוקת]
5	10.1	באזוכן: 1952 · 1955 · 1959 · 1965 (העברעאישע וויקיפעדיע)	[2] – [אומקלאר/מחלוקת]
6	10.1	באזוכן: 1956 · 1965 (ענגלישע וויקיפעדיע)	[1] – [אומקלאר/מחלוקת]
7	10.1	"בלויז עטליכע מאל" (אידישע וויקיפעדיע)	[3]
8	10.1	"צדיק בא לעיר" – מעריב, 8.7.1952	[9] – נאר דער קעפל געזען דורך וויקיפעדיע
9	10.1	ח' תמוז תשט"ו = 28.6.1955	[23][10]
10	10.1	יומן גבע 185 · 1959 · "מער ווי 10,000 חסידים" (לויט דעם ארכיוו)	[11] – [אומקלאר/מחלוקת]
11	10.1	ט"ז סיון תשכ"ה = 16.6.1965 · מעריב	[23][12]
12	10.1	תשי"ב · תשי"ט – שמיטה-יארן	[23]

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
13	10.1	דער לעצטער באזוך: 1965	[1][2]
14	10.2	פרייטאג, כ"ד שבט תשכ"ח · 23.2.1968 · פרשת משפטים · שבת שקלים	[2][23]
15	10.2	"קוים געקענט פונקציאנירן" – ענגלישע וויקיפעדיע (טייטש)	[1] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
16	10.2	"לאחר מכן מיעט להופיע בציבור" – העברעאישע וויקיפעדיע	[2]
17	10.2	נאר אין די וויקיפעדיעס – קיין ציטירונג פון יענער צייט	**[אומקלאר/מחלוקת]**
18	10.2	די רביצין · ר' אפרים יוסף דב אשכנזי · ר' עזריאל גליק · ר' נתן יוסף מייזלס	[2][14] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
19	10.2	"די כח הינטער די קוליסן" (ענגליש, טייטש) · "האט אנגעפירט" (ענגליש, טייטש)	[1][8] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
20	10.2	JTA, 31.1.1969: "דער אומצופרידנקייט פון סאטמארער רבי'ן" (טייטש)	[18]
21	10.2	ווער האט באשלאסן? – קיין מקור זאגט נישט	**[אומקלאר/מחלוקת]**
22	10.3	דער געדאנק: שפעטע 1950ער (דייטש–קאספער) · פריע 1960ער (יודאיקא)	[25][4] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
23	10.3	נישט געלונגען: סטעטן איילאנד · צפון ניו דזשערזי · קאנגערס	[4]
24	10.3	"וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים..." – רמב"ם, הלכות דעות ו, א	[24] – יודאיקא: "ו, ח"
25	10.3	ר' לייביש לעפקאוויטש – פרעזידענט פון קהל ייטב לב	[4]
26	10.3	מאנרא · אראנזש קאונטי · בערך 60 מייל	[4][5]
27	10.3	1974 · 14 משפחות · זומער? הערבסט?	[5][6][4] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
28	10.3	א דארף לויטן געזעץ: 1976 אדער 1977	[5][4][8][2] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
29	10.3	"געגרינדעט געווארן אין יאר תשל"ז" – אידישע וויקיפעדיע	[7] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
30	10.3	1977: די גרויסע שול	[4]
31	10.3	א הויז פאר אים – "ער האט קיינמאל נישט געוואוינט דארט" (מינץ)	[2][14] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
32	10.3	2019: פאלם טרי = טייטלבוים	[5][6]
33	10.4	שבת, כ"ה אב תשל"ט · 18.8.1979 · פרשת ראה	[23]
34	10.4	זונטאג, כ"ו אב תשל"ט · 19.8.1979	[1][2][23]
35	10.4	שבת נאכמיטאג? אדער זונטאג אינדערפרי?	[2][1] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
36	10.4	מאונט סיני שפיטאל, מאנהעטן · בערך 8 אזייגער אינדערפרי	[1][2]
37	10.4	92 יאר – ניו יארק טיימס, 20.8 · "93" – ניו יארק טיימס, 14.9	[19][20] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
38	10.4	די לויה – דעם זעלבן טאג · קרית יואל · בערך 100,000	[1][2][3][20]
39	10.4	"100 אלף ליוו את הרבי מסאטמר לקריית יואל" – מעריב, 20.8.1979	[21]
40	10.4	דער ערשטער קבר אינעם בית החיים פון קרית יואל	[1][3][6]
41	10.4	"נישט איבערגעלאזט קיין צוואה" – NYT, 14.9.1979 (טייטש)	[20]
42	10.4	45,000 מיטגלידער אין וויליאמסבורג (NYT) · "מער ווי 150,000" (פרענקעל/מארק)	[20][17] – **[אומקלאר/מחלוקת]**

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
43	10.4	כ"ו אב – דער יארצייט	[2][3]

4. מאפע, צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 די באזוכן אין ארץ ישראל – וואס יעדער מקור זאגט

יאר	העברעאישע וויקיפעדיע [2]	ענגלישע וויקיפעדיע [1]	אנדערע מקורות
תשי"ב · 1952	אי – מעריב 8.7.1952	נישט דערמאנט	מגיד: 1952, ירושלים [15]
תשט"ו · 1955	אי – מודעה, ח' תמוז תשט"ו	נישט דערמאנט	לוח: 28.6.1955 [23]
תשט"ז · 1956	נישט דערמאנט	אי – "זומער 1956"	–
תשי"ט · 1959	אי	נישט דערמאנט	פילם: יומן גבע 185 [11]
תשכ"ה · 1965	אי – מעריב 16.6.1965	אי – "זומער 1965"	קליפ, אידישע וויקיפעדיע [13]
סך הכל	פיר	צוויי	אידישע וויקיפעדיע: "בלויז עטליכע מאל" [3]

4.2 מאפע: וויליאמסבורג, די נישט-געלונגענע ערטער, און קרית יואל

פון וויליאמסבורג קיין קרית יואל (א שעמאטישע מאפע, נישט אין מאסשטאב)

די נישט-געלונגענע ערטער לויט דער ענציקלאפעדיע יודאיקא [4]; די ווייטקייט לויט [4][5]

4.3 דיאגראם: דער לעצטער טאג – צוויי באריכטן

4.4 דיאגראם: ווער האט אנגעפירט די טאג-טעגלעכע זאכן, 1968–1979

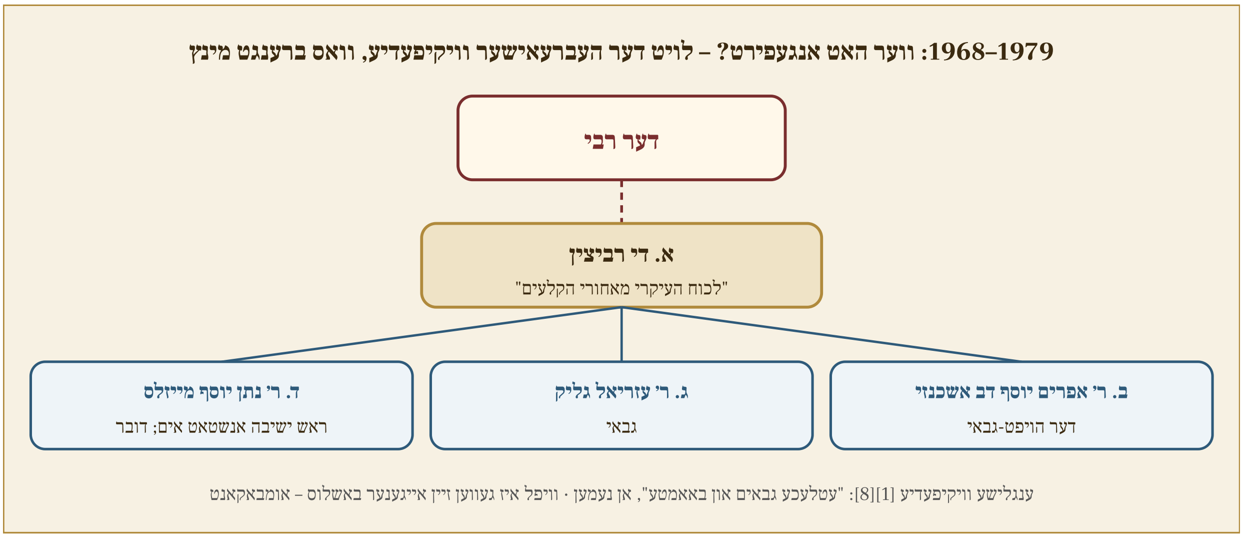

4.5 צייט-ליניע: 1951–1980

יאר	וואס	מקור / סטאטוס
1951	נשיא פון דער עדה החרדית; "איינמאל אין דריי יאר"	[2] – **[אומקלאר/מחלוקת]** (7 זע קאפיטל, 1951/1952/1953)
1965 · 1959 · (1956?) 1955 · 1952	באזוכן אין ארץ ישראל	[1][2] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
שפעטע 1950ער / פריע 1960ער	דער געדאנק פון אן אייגן שטעטל; פרוואוון וואו זענען נישט געלונגען	[1][4][25] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1967	"אכציג יאר אלט, נישט געזונט"; תפילות און געלט בשעת דער מלחמה	[15] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
23.2.1968 · כ"ד שבט תשכ"ח	דער שלאג	[1][2][23]
1968	בערך 1,300 משפחות אין ניו יארק	[8]

יאר	וואס	מקור / סטאטוס
1968–1979	די רביצין און דריי געהילפן פירן אן	[1][2][8] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
31.1.1969	JTA: דריי בחורים ארויסגעשיקט	[18]
פריע 1970ער	ר' לייביש לעפקאוויטש; די ערד ווערט געקויפט	[4][5]
1974 (זומער? הערבסט?)	14 משפחות אין קרית יואל	[5][6][4] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1976 אדער 1977	א דארף לויטן געזעץ	[5][4][8][2] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1977	די גרויסע שול; בערך 500 איינוואוינער	[4][5]
זומער 1979	א הויז פאר אים פארענדיגט – "ער האט קיינמאל נישט געוואוינט דארט"	[2][14] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
שבת, כ"ה אב תשל"ט · 18.8.1979	קראנק געווארן? (לויט [2])	[2][23] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
זונטאג, כ"ו אב תשל"ט · 19.8.1979	די הסתלקות, מאונט סיני; די לויה און קבורה אין קרית יואל	[1][2][3][20]
20.8.1979	NYT: "92 יאר"; מעריב: "100 אלף"	[19][21]
14.9.1979	NYT: קיין צוואה; 45,000 מיטגלידער אין וויליאמסבורג	[20]
תש"מ–תשמ"א · 1980–1981	"דברי יואל – מכתבים"; ביאגראפיעס	[2][3]
כ"ו אב תש"מ · 1980	דער ערשטער יארצייט – זע קאפיטל 11	[8]

5. איבערגאנג צו קאפיטל 11 (פראדוקציע)

- **בילד:** דער ציון אין קרית יואל (נאך זיין מצבה) ווערט לאנגזאם בלאס; עס בלייבט אויפן עקראן דער לוח-בלאט "כ"ו אב תשל"ט". דערנאך – די שול אויף ראדני סטריט אין וויליאמסבורג פון דרויסן (אן מענטשן), און דער לוח-בלאט ווערט "כ"ו אב תש"מ".
- **קלאנג:** די מוזיק פון קאפיטל 10 ענדיגט זיך מיט א לאנגן טאן; א מאמענט שטילקייט; דערנאך א נייע מעלאדיע, ווארעמער און לייכטער.
- **לעצטער זאץ פון דער נאראציע (שוין אין 10.4):** "...דער ערשטער קבר אינעם בית החיים, און דער אנהייב פון א נייער תקופה פאר סאטמאר."
- **אויפשריפט:** "קאפיטל 11 · ירושה און ממלא-מקום."
- **פארבינדונג:** קאפיטל 11 הייבט אן מיט 11.1 – זיין פלימעניק ר' משה טייטלבוים, דער "ברך משה". די פראגעס וואס קאפיטל 10 האט איבערגעלאזט (קיין צוואה; ווער האט אויסגעווײלט, ווי שנעל – א ראט פון 30 לויט דער "ניו יארק טיימס", פון 13 לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע; "נאך א לאנגן פראצעס" לויט דער העברעאישער; דער ערשטער יארצייט, כ"ו אב תש"מ, אלס דער טאג פון דער הכתרה) ווערן דארט באהאנדלט מיט אלע מקורות, יעדע זייט מיט איר נאמען, און אן קיין פסק. די רביצין ווערט אויך דארט אנגערופן נאך "די רביצין".

6. מקורות פאר קאפיטל 10

1. English Wikipedia, "Joel Teitelbaum" (באזוכן: 2026 געלייענט דעם 25טן אקטאבער "summers of 1956 and 1965"; 23.2.1968; "behind-the-scenes power"; "early hours of 19 August 1979", Mount Sinai, 8 am בערך; 100,000 ביי דער לויה; "early 1960s" שליחים).

2. העבראישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: 1951 און "אחת לשלוש שנים"; ארבע באזוכן מיט די פוסנאטן; "ערב שבת פרשת שקלים תשכ"ח"; "מיעט להופיע בציבור"; די רביצין און די דריי געהילפן, לויט מינץ ז׳ 85; קרית יואל 1974 / 1977; די הויז, לויט מינץ ז׳ 91; "בשבת בצהריים, כ"ה באב"; מאונט סיני; 100,000; די סענאטארן; ספרים נאך דער הסתלקות).

3. אידישע וויקיפעדיע, "יואל טייטלבוים" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: "בלויז עטליכע מאל"; "דארט איז ער אויך נסתלק געווארן"; "דער ערשטער באגראבן"; "איבער 100,000 באגלייטער"; דער קליפ פון תשכ"ה; געלבמאן – אכט בענד).

4. Encyclopaedia Judaica, "Teitelbaum" (A. Rubinstein) און "Kiryas Joel" (encyclopedia.com), לויט אונזערע פאקט-בלעטער: "early 1960s"; ציוניסטישע השפעה; "Yad, De'ot 6:8"; סטעטן איילאנד, צפון ניו דזשערזי, קאנגרעס; "fall of 1974"; 1977; 1888; די גרויסע שול; פרנסה; לעפקאוויטש; קהל ייטב לב; די כללים.

5. English Wikipedia, "Kiryas Joel, New York" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: "early 1970s"; 14 משפחות; "summer of 1974"; 1976; דער ערשטער קבר; 100,000; 2019 – פאלם טרי) און "Palm Tree, New York" (1976).

6. העבראישע וויקיפעדיע, "פאלם טרי" (קריית יואל) (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: "שעודד את הקמתה ואף בחר את מיקומה"; ניו סקווער; צו קליין; 14 משפחות, 1974; דער ערשטער קבר).

7. אידישע וויקיפעדיע, "קרית יואל" ("געגרינדעט געווארן אין יאר תשל"ז") – לויט אונזערע פאקט-בלעטער.

8. English Wikipedia, "Satmar (Hasidic dynasty)" (1,300 משפחות אין 1968; "administered the sect"; 1977; 8 אויגוסט 1980).

9. מעריב, 8 יולי 1952, ז׳ 40: "צדיק בא לעיר" – לויט דעם פוסנאט אין [2]; דער ארטיקל אליין נישט געזען.

10. הספרייה הלאומית, "מודעת רחוב לרגל הביקור בח' בתמוז תשט"ו" (Rosetta IE8595310) – לויט דעם פוסנאט אין [2]; נישט געעפנט.

11. ארכיון הסרטים הישראלי – סינמטק ירושלים, "יומן גבע 185, 1959: חסידים מקבלים את פני רבי יואל טייטלבוים מסאטמר בירושלים" (jfc.org.il, די באשרייבונג געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026; דער פילם אליין נישט געקוקט).

12. יהושע ביצור, "צבא 'העדה החרדית' נערך לקבלת הרבי", מעריב, 16 יוני 1965, ז׳ 46 – לויט דעם פוסנאט אין [2]; נישט געזען.

13. YouTube, "א קליפ ביים אנקומען קיין ארץ ישראל תשכ"ה" (J3QpaSnzPEo) – לויט [3]; נישט געקוקט.

14. Jerome R. Mintz, *Hasidic People: A Place in the New World* (Harvard University Press, 1992), ז׳ 85, 91 – לויט [2].

15. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (UC Press / Luminos), ז׳ 4 (מיט Menachem Keren-Kratz, *Ha-Kana'i*, ז׳ 250), און מגיד אין "טאבלעט" (2020): 1952; "shuttling"; "Rockland County" – לויט אונזערע פאקט-בלעטער.

16. שו"ת "דברי יואל", הקדמת המוציא לאור (otzarmaharit.com) – ווי אין קאפיטל 8.

17. Hertz Frankel, זכרונות, און Jonathan Mark, The Jewish Week (2016) – לויט אונזערע פאקט-בלעטער ("died in Kiryas Joel"; "more than 150,000"; יתומים).

18. JTA, 31 יאנואר 1969 (די דריי בחורים) – ווי אין קאפיטל 9.

19. "Rabbi Joel Teitelbaum Dies at 92, Leader of the Satmar Hasidic Sect", The New York Times, 20 אויגוסט 1979 – דער קעפל לויט [1][5]; דער ארטיקל נישט געעפנט (פייוואל).

20. "Satmar Hasidim Appoint Leader", The New York Times, 14 סעפטעמבער 1979 – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (100,000; "age of 93"; 45,000; קיין צוואה; "tireless leader").

21. יובל אליצור, "100 אלף ליוו את הרבי מסאטמר לקריית יואל", מעריב, 20 אויגוסט 1979, ז׳ 35 – לויט דעם פוסנאט אין [2]; נישט געזען.

22. *American Shtetl: The Making of Kiryas Joel* (Princeton University Press, 2021) – די מחברים ווערן דא נישט גענאמט – לויט רעצענזיעס אין אונזערע פאקט-בלעטער.

23. נאכגעקוקט דעם 25טן אקטאבער 2026: 8.7.1952 = ט"ו תמוז Hebcal, Hebrew Date Converter (hebcal.com), תשי"ב; ח' תמוז תשט"ו = 28.6.1955; 16.6.1965 = ט"ז סיון תשכ"ה; 23.2.1968 = פרייטאג, כ"ד שבט תשכ"ח, פרשת משפטים; 18.8.1979 = שבת, כ"ה אב, פרשת ראה; 19.8.1979 = זונטאג, כ"ו אב תשל"ט.

24. רמב"ם, משנה תורה, הלכות דעות ו, א (Sefaria, געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026).

25. Michael Casper and Nathaniel Deutsch, *A Fortress in Brooklyn: Race, Real Estate, and the Making of Hasidic Williamsburg* (Yale University Press, 2021) – לויט א רעצענזיע אין דעם Jewish Review of Books, דורך אונזערע פאקט-בלעטער.

26. Wikimedia Commons: Category:Kiryas Joel, New York (Bde1.jpg; KJ bus stop sign.jpg; דאס בילד פון דעם ציון); JTeitelbaum.jpg – ליצענצן נאכקוקן פאר נוצן.

27. "And the Sun Set" (1980, ברוקלין) – נישט געזען; לויט אונזערע פאקט-בלעטער.

7. אפענע פראגעס

1. **די באזוכן:** פיר (1952, 1955, 1959, 1965) אדער צוויי (1956, 1965)? צי איז "1956" אין דער ענגלישער וויקיפעדיע דער זעלבער באזוך ווי ח' תמוז תשט"ו (יוני 1955)? מען דארף זען די מודעה און די צייטונגען.
2. **"צדיק בא לעיר" (1952) און דער קעפל פון 1965:** מיר האבן נישט געזען די ארטיקלען, נאר די קעפלעך דורך וויקיפעדיע. פאר מען שטעלט זיי אויפן עקראן – ארויסנעמען פון jpress.
3. **דער פילם פון 1959:** די ציפערן (10,000 ביי דער סטאנציע, 1,000 אין דער באן) זענען פון דעם ארכיוו'ס באשרייבונג. מען דארף קוקן דעם פילם, און נאכקוקן יעדן קאדער פאר צניעות.
4. **דער שלאג:** נאר אין די וויקיפעדיעס. קיין צייטונג פון 1968, קיין ספר פון זיין הויז און קיין מעדיצינישער באריכט אין אונזערע מקורות. ווי אפט האט ער נאכדעם געזאגט תורה אדער געפראוועט א טיש?
5. **ווער האט באשלאסן, 1968–1979:** די נעמען פון די דריי געהילפן – נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע (לויט מינץ). מען דארף זען מינץ ז' 85 אליין.
6. **קרית יואל – 1976 אדער 1977:** קיין דאקומענט פון דער אינקארפאראציע אליין. מען קען בעטן א קאפיע פון דעם New York Department of State אדער פון דער שטאט מאנרא.
7. **"דעות ו, ח":** די ענציקלאפעדיע יודאיקא ציטירט ו, ח; די ווערטער שטייען אין ו, א. איז דאס א טעות אין דער ענציקלאפעדיע, אדער מיינט זי אן אנדער לשון?
8. **ניו סקווער אלס מוסטער:** נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע.
9. **דער לעצטער טאג:** שבת נאכמיטאג (העברעאישע וויקיפעדיע) אדער די פריע שעות פון זונטאג (ענגלישע)? און וואס מיינט די אידישע וויקיפעדיע מיט "דארט איז ער אויך נסתלק געווארן"?
10. **די עלטער:** 92 (NYT, 20.8) אדער "93" (NYT, 14.9), לויט אונזערע אויסצוגן – די סקאן לייענט זיך שווער?
11. **די לויה:** פון וואו איז זי ארויס, ווער האט געזאגט הספדים, וועלכע רביים זענען געקומען – קיין באשרייבונג אין אונזערע מקורות. מעריב 20.8.1979 און דער אידישער פרעסע פון יענער וואך (למשל "דער איד") וואלטן געווען די ערשטע ערטער צו זוכן.
12. **די סענאטארן:** ווער, ווען, און וואס האבן זיי געטון כדי מען זאל קענען עפענען דעם בית החיים? נאר אין דער העברעאישער וויקיפעדיע.
13. **געלבמאן:** "מושיען של ישראל" – אכט אדער צען בענד? (אזוי שטייט אויפן שער-בלאט.)

דער סאטמארער רבי

רבי יואל טייטלבוים זצ"ל – דער "דברי יואל" – און זיין הייליגע שיטה

א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

קאפיטל 11 – ירושה און ממלא-מקום (5:30:00–5:50:00 · 20:00)

דער לעצטער קאפיטל

סימנים: [דאקומענטירט] [טראדיציאנעלער באריכט] [אומקלאר/מחלוקת]

קאפיטל 11: ירושה און ממלא-מקום

זיין פלימעניק ר' משה טייטלבוים, דער "ברך משה" (1979–2006); די קהלה וואקסט אין אמעריקע, אין ארץ ישראל און אין דער וועלט; נאך 2006 – צוויי רביים; די שיטה היינט, און א לעצטער געדאנק – לענג 20:00 · אויפן הויפט-צייט-ליניע 5:30:00–5:50:00 · נאראציע בערך 2,800 ווערטער · דער לעצטער קאפיטל

ווי אזוי צו לייענען דעם סקריפט

- די נאראציע איז געשריבן צו לייענען הויך, רואיג, בערך 140 ווערטער א מינוט. די צייכנס נאך יעדן זאץ זענען פאר דער פראדוקציע, און מען לייענט זיי **נישט** הויך.
- [דאקומענטירט] – עס שטייט אין א וויסנשאפטלעכן אדער רעפערענץ-מקור, אין א צייטונג פון יענער צייט, אין א געריכט-פסק, אדער אין א לוח וואס מיר האבן נאכגעקוקט.
- [טראדיציאנעלער באריכט] – חסידים, תלמידים אדער מענטשן פון זיין הויז דערציילן עס; עס ווערט פארגעשטעלט אלס אזא, מיט דרך ארץ.
- [אומקלאר/מחלוקת] – די מקורות זענען זיך סותר, עס איז א פירוש אדער א טענה פון איין צד, אדער מיר האבן נישט געזען דעם אריגינאל; די נאראציע זאגט עס אפן, און גיט קיין פסק.
- **וויכטיג פאר דעם קאפיטל:** דאס איז דער איינציגער קאפיטל וואס רעדט וועגן מענטשן וואס לעבן היינט, און וועגן א מחלוקת וואס איז נאך נישט געענדיגט. דערפאר:ביידע רביים ווערן אנגערופן מיט די זעלבע טיטלען, אין דער זעלבער לענג און אין דעם זעלבן טאן; זיי קומען לויט זייער עלטער, און נישט לויט קיין שום אנדערער סדר. יעדע טענה פון יעדן צד ווערט געברענגט אין דעם מקור'ס נאמען, מיט דער ענטפער פון דער אנדערער זייט לעבן איר. מיר געבן קיין פסק, און מיר ברענגען נישט קיין באשולדיגונג וואס איינער האט געזאגט אויף דעם צווייטן.
- די מקורות פאר דעם קאפיטל זענען מערסטנס צייטונגען (די "ניו יארק טיימס", דער "גארדיאן", JTA), וויקיפעדיעס אין דריי שפראכן, און איין פסק פון ניו יארקער העכסטן געריכט. א מקור פון אינעווייניג פון יעדער פון די צוויי קהלות, וואס באשרייבט אירע מוסדות פון היינט אין פרטים, האבן מיר נישט.
- די העברעאישע דאטעס זענען נאכגעקוקט געווארן אין א לוח.[19]
- דער לעצטער טייל (11.4) ענדיגט דעם גאנצן דאקומענטאר. ער ברענגט איין ציטאט פון "ויואל משה" – ווארט ביי ווארט, פון דעם סקען פון דער אויסגאבע ברוקלין 2006, מיט מאמר און סימן.[18] דער ציטאט איז נישט געברענגט געווארן אין קיין פריערדיגן קאפיטל.
- די נומערן אין קלאמערן [1] ווייזן אויף די מקורות אין טייל 6 פון דעם קאפיטל. די נומעראציע איז נאר פאר דעם קאפיטל.
- **צניעות:** קיין פרויען-נעמען שטייען נישט אין דעם קאפיטל. די אלמנה פון דעם סאטמארער רב ווערט אנגערופן נאר "די רביצין"; אנדערע פרויען – נאר לויט זייער קרובה-שאפט (א טאכטער פון ..., א שוויגער-טאכטער). מוסדות וואס זענען אנגערופן נאך א פרוי ווערן געשריבן אלגעמיין ("די מיידלשע שולן").
- **אויף דעם לעצטן בלאט** – א אינהאלט פון דעם גאנצן פעקל: אלע עלף קאפיטלען מיט זייערע צייטן.

1. נאראציע

11.1 זיין פלימעניק ר' משה טייטלבוים, דער "ברך משה" (רבי 1979–2006) · 5:30:00–5:36:00

דער סאטמארער רב איז נסתלק געווארן כ"ו אב תשל"ט, און ער האט נישט איבערגעלאזט קיין לעבעדיגע קינדער.

[דאקומענטירט] [6][8] די "ניו יארק טיימס" האט געשריבן, אז ער האט אויך נישט איבערגעלאזט קיין צוואה און קיין אנווייזונג

ווער עס זאל זיין דער ממלא-מקום. [דאקומענטירט] [1] די קהלה איז געשטאנען פאר א פראגע וואס זי האט קיינמאל פריער נישט געדארפט ענטפערן. [דאקומענטירט]

דער וואס איז אויסגעוויילט געווארן איז געווען זיין פלימעניק, ר׳ משה טייטלבוים. [דאקומענטירט] [1][6] ער איז געווען א זון פון ר׳ חיים צבי טייטלבוים, דער רב און רבי פון סיגעט און דער מחבר פון "עצי חיים" – א ברודער פון דעם סאטמארער רב. [דאקומענטירט] [7] פון דער מוטער'ס זייט איז ער געווען אן אייניקל פון דער צאנזער משפחה. [דאקומענטירט] [4][7] זיין נאמען משה האט ער באקומען נאך זיין עלטער-זיידן, דעם "ישמח משה". [טראדיציאנעלער באריכט] [7]

ווען איז ער געבוירן? [דאקומענטירט] דער "גארדיאן" און די העברעאישע וויקיפעדיע זאגן: י"ב חשון תרע"ה, דעם 1טן נאוועמבער 1914, אין סיגעט; די ענגלישע וויקיפעדיע זאגט: דעם 17טן נאוועמבער, אין א שטעטל נעבן סיגעט; און א רעקארד אין דער נאציאנאלער ביבליאטעק אין ירושלים שטעלט 1915. [אומקלאר/מחלוקת] [4][6][7] ער איז געבליבן א יתום ווען ער איז געווען עלף יאר אלט, און אין עלטער פון דרייצן איז ער געפארן לערנען ביי זיין פעטער אין קראלי. [דאקומענטירט] [7] ווער עס האט אים אויפגעצויגן – זיין זיידע, דער ראצפערטער רבי, אדער זיין פעטער דער סאטמארער רב מיט אנדערע קרובים – דערציילן די מקורות נישט גלייך. [אומקלאר/מחלוקת] [4][6][7]

אין 1939 איז ער געווארן רב אין זענטא, אין יוגאסלאוויע. [דאקומענטירט] [4][7] אין אייר תש"ד האט מען אים פון דארט פארשיקט קיין אוישוויץ; זיין ערשטע ווייב און זייערע קינדער זענען דארט אומגעקומען על קידוש השם. [דאקומענטירט] [7] וויפל קינדער – דריי, ווי דער "גארדיאן" און די וויקיפעדיעס, אדער פיר, ווי JTA – איז נישט קלאר. [אומקלאר/מחלוקת] [4][5][7] ער אליין האט איבערגעלעבט לאגערן און א טויט-מארש, און איז באפרייט געווארן אין אייר תש"ה. [דאקומענטירט] [6][7] נאך דער מלחמה איז ער צוריק קיין סיגעט, און איז דארט געווארן רב אויפן ארט פון זיין ברודער, ר׳ יקותיאל יהודה, וואס איז אומגעקומען. [דאקומענטירט] [6][7] ער האט חתונה געהאט נאכאמאל, מיט א טאכטער פון ר׳ אהרן טייטלבוים פון וואלאווע. [דאקומענטירט] [6][7] פון די קאמוניסטן איז ער אנטלאפן, און אין די שפעטע 1940ער יארן איז ער אנגעקומען קיין ניו יארק. [דאקומענטירט] [4][5][6]

אין אמעריקע איז ער באקאנט געווען אלס דער סיגעטער רבי. [דאקומענטירט] [6] זיין בית המדרש "עצי חיים סיגעט" איז געווען – לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע – ערשט אין וויליאמסבורג, און זינט 1966 אין בארא פארק; די אנדערע מקורות זאגן נאר בארא פארק. [אומקלאר/מחלוקת] [4][6][7]

ווי אזוי איז ער אויסגעוויילט געווארן? [דאקומענטירט] דא זענען די מקורות צעטיילט. [אומקלאר/מחלוקת] די "ניו יארק טיימס" פון סעפטעמבער 1979 שרייבט, אז א ראט פון דרייסיג מענער פון דער קהלה האט אים אויסגעוויילט אויף א זיצונג מאנטאג ביינאכט. [דאקומענטירט] [1] די ענגלישע וויקיפעדיע רעדט פון א ראט פון דרייצן עלטערע, וואס האבן אים אויסגעוויילט איינשטימיג, און דער ראש פון דעם ראט, ר׳ סענדער דייטש, האט עס אויסגערופן אין דער שול אויף ראדני סטריט. [אומקלאר/מחלוקת] [6] און די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט פון א לאנגן פראצעס. [אומקלאר/מחלוקת] [7] מיר שטעלן אלע דריי לעבן אנאנד. [אומקלאר/מחלוקת]

דער "ניו יארק טיימס" שרייבט אויך, אז ער האט נישט גענומען דעם טיטל "רבי" א גאנץ יאר, פון כבוד צו זיין פעטער. [דאקומענטירט] [1] אויף דעם ערשטן יארצייט, כ"ו אב תש"מ – דעם 8טן אויגוסט 1980 – איז ער געקרוינט געווארן אלס סאטמארער רבי. [דאקומענטירט] [8][19] אין דער זעלבער צייט איז ער אויך געווארן דער נשיא פון דער התאחדות הרבנים. [דאקומענטירט] [7] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אז ביי דער הכתרה האט ער געזאגט פאר די חסידים, זיי זאלן פון אים נישט ערווארטן דאס וואס זיי האבן באקומען פון זיין פעטער. [אומקלאר/מחלוקת] [6]

ווי האט ער אליין פארשטאנען זיין ארבעט? [דאקומענטירט] דער סאטמארער היסטאריקער ר׳ שלמה געלבמאן האט פארן "ניו יארק טיימס" איבערגעגעבן א משל פון בארן-וואסער, אויף דעם רבי'נס אויפטו: "רבי יואל האט אויסגעגראבן די בארן; איך היט זיי נאר." [דאקומענטירט] [2] (טייטש פון ענגליש; דער "גארדיאן" ברענגט דעם זעלבן משל.) [דאקומענטירט] [4] די JTA, די אידישע טעלעגראף-אגענטור, האט אים באשריבן מער ווי איינעם וואס האט באפעסטיגט און געהיט דאס וואס איז שוין געווען געבויט, ווי איינעם וואס האט געבויט עפעס נייעס. [אומקלאר/מחלוקת] [5] דאס איז א באשרייבונג פון א צייטונג, נישט פון

חסידים; עס שטימט אבער מיט דעם משל פון די בארן, וואס מען ברענגט פון אים אליין. [אומקלאר/מחלוקת] און די ענגלישע וויקיפעדיע ברענגט פון אים: "מיר טארן נישט שניידן קיין נייע וועגן, נאר לערנען די לערע פון מיין פעטער." [אומקלאר/מחלוקת] (טייטש פון ענגליש.) [אומקלאר/מחלוקת] [6]

נישט אלע האבן אים אנגענומען. [דאקומענטירט] די רביצין, די אלמנה פון דעם סאטמארער רב, האט זיך קעגנגעשטעלט, לויט דעם "גארדיאן" און די וויקיפעדיעס. [דאקומענטירט] [4][7] א טייל פון די אלטע עסקנים און א קליינער טייל פון די חסידים האבן זיך ארומגעזאמלט ארום איר, אונטער דעם נאמען "בני יואל". [אומקלאר/מחלוקת] [7][8] די גרויסע מערהייט פון די חסידים האט אים אנגענומען. [דאקומענטירט] [7][8] די מחלוקת, מיט אירע צוואמענשטויסן, האט זיך געצויגן כמעט אלע זיינע יארן.
[דאקומענטירט] [5][7] מיר דערציילן עס דא נאר אזוי ווייט ווי עס איז נייטיק פארן פארשטיין; קיין שום צד ווערט דא נישט באשולדיגט. [אומקלאר/מחלוקת]

ער האט אנגעפירט די חסידות זעקס און צוואנציג יאר. [דאקומענטירט] [2][4] לויט דעם "ניו יארק טיימס" איז סאטמאר אין זיינע יארן מער ווי געטאפלט געווארן; דאס קומט אין 11.2. [דאקומענטירט] [2] זיינע תורות זענען ארויס אין די ספרים "ברך משה" אויף דער תורה און אויף די מועדים. [דאקומענטירט] [4][7] ער איז נסתלק געווארן כ"ו ניסן תשס"ו – דעם 24טן אפריל 2006 – אלט איין און ניינציג יאר, אין מאונט סיני שפיטאל. [דאקומענטירט] [2][7][19] ער איז באגראבן געווארן אין קרית יואל, נעבן זיין פעטער. [דאקומענטירט] [4][5]

11.2 די קהלה וואקסט אין אמעריקע, אין ארץ ישראל און אין דער וועלט · 5:36:00–5:41:00

ווען דער סאטמארער רב איז אנגעקומען קיין אמעריקע אין 1946, האט ער געהאט, לויט די מקורות פון קאפיטל 4, צווישן א מנין און עטליכע צענדליג חסידים. [אומקלאר/מחלוקת] אין 1979, ביי זיין הסתלקות, האט די "ניו יארק טיימס" געשריבן פון בערך 45,000 סאטמארער חסידים אין וויליאמסבורג. [דאקומענטירט] [1] און ביי דער הסתלקות פון זיין פלימעניק, אין 2006, האט די זעלבע צייטונג געשריבן, אז סאטמאר איז מער ווי געטאפלט געווארן – בערך 100,000 אויף דער גאנצער וועלט.
[דאקומענטירט] [2] דער "גארדיאן" האט געשריבן "ארום 120,000". [דאקומענטירט] [4] יעדע ציפער איז א שאצונג, און קיינער פון די מקורות זאגט נישט גענוי וואס ער ציילט – משפחות, נפשות אדער מענער. [אומקלאר/מחלוקת]

ווי אזוי זעט אויס אזא וואוקס פון נאענט? [דאקומענטירט] די ענגלישע וויקיפעדיע ברענגט אן אויסרעכענונג פון 1961: אין סאטמארער וויליאמסבורג האט מען געציילט 4,500 נפשות, מיט 860 בעלי-בתים. [אומקלאר/מחלוקת] [8] לויט דער זעלבער אויסרעכענונג, זענען בערך פערציג פראצענט פון זיי פאר דער מלחמה נישט געווען קיין סאטמארער אדער סיגעטער חסידים. [אומקלאר/מחלוקת] [8] דאס הייסט, אז די קהלה איז אין די ערשטע יארן געבויט געווארן פון אידן פון אסאך שטעט, וואס האבן נאך דעם חורבן זיך אנגעשלאסן אן דעם סאטמארער רב. [אומקלאר/מחלוקת]

וויליאמסבורג איז געבליבן דאס הארץ. [דאקומענטירט] [8] פון די שפעטע 1990ער יארן האט די קהלה זיך אויסגעשפרייט צו דרום, אין נייע גאסן וואס זענען פריער נישט געווען אידישע. [דאקומענטירט] [17] די ענגלישע וויקיפעדיע רעכנט בערך 57,000 סאטמארער חסידים אין וויליאמסבורג. [אומקלאר/מחלוקת] [21] און ווי אלע מקורות זאגן, איז דער עיקר וואוקס געקומען פון אינעווייניג – פון גרויסע משפחות, נישט פון מענטשן וואס זענען צוגעקומען פון דרויסן. [דאקומענטירט] [8][15]

אויך אין בארא פארק און אין מאנסי זענען דא גרויסע סאטמארער קהלות, און אין בלומינגבורג איז די באפעלקערונג געוואקסן פון 420 אין 2010 ביז 978 אין 2024. [דאקומענטירט] [8][15]

דער צווייטער צענטער איז געווארן קרית יואל, וואס מיר האבן געזען אין קאפיטל 10. [דאקומענטירט] אין 1977, ביי דער אינקארפאראציע, האבן דארט געוואוינט בערך 500 מענטשן. [אומקלאר/מחלוקת] [20] לויט דער באפעלקערונג-ציילונג פון 2024, וואס די צייטונג "טיימס יוניאן" ברענגט, וואוינען דארט 43,863 מענטשן. [דאקומענטירט] [15] דאס איז איינע פון די שנעלסט-וואקסנדע ערטער אין גאנץ ניו יארק סטעיט. [דאקומענטירט] [15] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אז אין 2021 האבן בערך 12,000 קינדער פון קרית יואל געלערנט אין די פריוואטע מוסדות פון דארט. [אומקלאר/מחלוקת] [20]

די מוסדות זענען געוואקסן מיט דער קהלה. [דאקומענטירט] די "ניו יארק טיימס" שרייבט, אז אין די יארן פון דעם "ברך משה" האט סאטמאר געבויט שולן און מוסדות, און די נכסים פון דער קהלה זענען געווען ווערט הונדערטער מיליאנען דאלאר. [דאקומענטירט] [2] JTA דערמאנט טעגליכע מאלצייטן פאר קראנקע אין די שפיטעלער, הילף פאר חתונות, און היימען פאר קימפעטארינס. [דאקומענטירט] [5] אין 1985 איז אין קרית יואל געעפנט געווארן א שולע פאר בערך פופציג קינדער מיט ספעציעלע באדערפענישן. [דאקומענטירט] [5] אזא שולע האט באדארפט זיין א רעגירונג-שולע; דאס האט געפירט צו א קאמף ביז צום העכסטן געריכט אין וואשינגטאן, אין 1994, און אויך צו א שאלה אינעווייניג אין דער קהלה. [דאקומענטירט] [5][23] די שולע עקזיסטירט ביז היינט. [דאקומענטירט] [5] די חדרים און ישיבות הייסן געווענליך "תורה ויראה", און די מיידלשע שולן האבן זייער אייגענעם נאמען; אויבן שטייען די ישיבות-גדולות. [דאקומענטירט] [8] א פרינציפאל פון א סאטמארער שולע, ר' הערץ פרענקל, האט געשאצט, אז סאטמאר און אירע מוסדות לערנען פופצן ביז צוואנציג פראצענט פון אלע אידישע קינדער אין אידישע שולן. [אומקלאר/מחלוקת] [24] דאס איז זיין אייגענע שאצונג, נישט קיין ציילונג, און ער זאגט נישט גענוי אויף וועלכן ארט זי איז געמיינט. [אומקלאר/מחלוקת]

אויסער ניו יארק: [דאקומענטירט] דער "גארדיאן" האט אין 2006 געשריבן, אז נאך דעם חורבן וואוינען רוב סאטמארער חסידים אין אמעריקע, און די איבעריגע – אין לאנדאן, אין מאנטרעאל און אין ארץ ישראל. [דאקומענטירט] [4] די יוו"א-ענציקלאפעדיע רעכנט אויס, אין 2010, צווייגן אין וויליאמסבורג, קרית יואל, לאס אנדזשעלעס, מאנטרעאל, אנטווערפן, לאנדאן, בוענאס איירעס און ירושלים. [דאקומענטירט] [16] די ענגלישע וויקיפעדיע לייגט צו בארא פארק, מאנסי, מאנטשעסטער, אויסטראליע, און "פילע" קהלות אין ארץ ישראל. [אומקלאר/מחלוקת] [8] וועגן די קהלות אויסער ניו יארק – וויפל מענטשן, וויפל מוסדות – האבן מיר נישט קיין ציפערן. [אומקלאר/מחלוקת]

און אין ארץ ישראל? [דאקומענטירט] דער "ברך משה" איז געפארן אהין; אין סיון–תמוז תשמ"ג האט ער געמאכט א נסיעה, וואס חסידים האבן באשריבן אין א ספר מיטן נאמען "משא המלכות". [טראדיציאנעלער באריכט] [7] דער "גארדיאן" שרייבט, אז אין 1999 האבן אים דארט באגריסט צענדליגע טויזנטער. [דאקומענטירט] [4] די JTA שרייבט, אז זיין שיטה וועגן דער מדינה איז געווען "אן עכא" פון זיין פעטער'ס, און אז זיינע חסידים אין ארץ ישראל גייען נישט ווילן. [דאקומענטירט] [5] דאס איז די זעלבע שיטה וואס מיר האבן געלערנט אין קאפיטל 7. [דאקומענטירט]

11.3 נאך 2006: צוויי רביים, ר' אהרן און ר' זלמן לייב · 5:41:00–5:45:00

דער "ברך משה" האט איבערגעלאזט פיר זין. [דאקומענטירט] [5][6] צוויי פון זיי, ר' אהרן און ר' זלמן לייב, פירן היינט אן, יעדער א טייל פון סאטמאר, אלס רבי. [דאקומענטירט] [9][11] מיר ברענגען זיי לויט זייער עלטער, מיט די זעלבע ווערטער און מיט דעם זעלבן כבוד. [אומקלאר/מחלוקת]

דער רבי ר' אהרן טייטלבוים שליט"א איז געבוירן געווארן ו' חשון תש"ח, דעם 20סטן אקטאבער 1947, אין ברוקלין – דער עלטסטער זון. [דאקומענטירט] [9][10][19] ער האט חתונה געהאט מיט א טאכטער פון דעם וויזשניצער רבי'ן, ר' משה יהושע הגר, און האט א צייט געלערנט אין בני ברק. [דאקומענטירט] [9] ער איז געווארן דער רב פון קרית יואל – אין תשמ"ג (1983) לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע, אין 1984 לויט דעם "גארדיאן" און JTA, אין 1985 לויט דער ענגלישער. [אומקלאר/מחלוקת] [4] [5][9][10] ביז 1999 איז ער געווען זיין טאטע'ס פארטרעטער אין די ענינים פון דער קהלה. [דאקומענטירט] [6][10] זיין הויפט-ארט איז קרית יואל. [דאקומענטירט] [9][10] אין אב תשס"ז (2007) איז ער געפארן קיין ארץ ישראל, און האט געלייגט דעם אנהייב-שטיין פאר וואוינונגען פאר זיינע חסידים אין ירושלים. [דאקומענטירט] [9] ער האט אויך געמאכט תקנות צו באגרענעצן די הוצאות פון חתונות. [דאקומענטירט] [9]

דער רבי ר' זלמן לייב טייטלבוים שליט"א – מיטן פולן נאמען ר' יקותיאל יהודה – איז געבוירן געווארן כ"ד כסלו תשי"ב, דעם 23סטן דעצעמבער 1951, אין ברוקלין – דער דריטער זון. [דאקומענטירט] [11][12][19] ער האט חתונה געהאט מיט א טאכטער פון ר' משה שפיץ, דער אב"ד פון ביסטריץ, און איז געווען א מגיד שיעור און דער רב פון דער סיגעטער שול אין בארא פארק. [דאקומענטירט] [11] דערנאך איז ער געווארן דער רב פון סאטמאר אין ירושלים. [דאקומענטירט] [11][12] זיין הויפט-ארט איז וויליאמסבורג. [דאקומענטירט] [11][12] אין שבט תשע"ג (2013) איז ער געפארן קיין ארץ ישראל, צום ערשטן מאל זינט

ער איז געווארן רבי, און האט געשטיצט מוסדות וואס נעמען נישט קיין געלט פון דער מדינה. [דאקומענטירט] [11] ער האט אויך געגרינדעט "קרית ייטב לב" אין בלומינגבורג, ניו יארק, פאר משפחות וואס האבן געזוכט א ביליגערן און וויניגער ענגן ארט צו וואוינען. [דאקומענטירט] [11]

אין 1999 האט דער "ברך משה" צוריקגערופן ר' זלמן לייב פון ירושלים, און אים געמאכט פאר רב אין וויליאמסבורג. [דאקומענטירט] [9][11] פארוואס? [דאקומענטירט] דא זענען די צוויי זייטן צעטיילט, און מיר ברענגען ביידע. [אומקלאר/מחלוקת] די וואס האלטן מיט ר' אהרן זאגן, אז לויט דעם חסידישן מנהג גייט די ירושה צום עלטסטן, און אז זייער טאטע איז געווען שוואך און אונטער דער השפעה פון זיינע מענטשן. [אומקלאר/מחלוקת] [9][13] די וואס האלטן מיט ר' זלמן לייב זאגן, אז די קהלה איז געווארן צו גרויס פאר איין מענטש, און אז דאס וואס זייער טאטע האט געטון ביי זיין לעבן, און זיין צוואה, לאזן נישט קיין ספק. [אומקלאר/מחלוקת] [9][11][13]

ביי דער צוואה זענען די מקורות אויך צעטיילט. [אומקלאר/מחלוקת] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט פון א צוואה פון תשס"ב (2002), וואס נעמט אויס ר' זלמן לייב; די זייט פון ר' אהרן רעדט פון א פריערדיגער צוואה, פון תשנ"ו (1996), וואס נעמט אויס ר' אהרן, און זאגט אז די שפעטערע איז נישט גילטיג. [אומקלאר/מחלוקת] [3][4][9][11]

ביי דער לויה פון דעם "ברך משה" אין וויליאמסבורג, מיט צענדליגע טויזנטער מענטשן, האבן געהספד'נט זיינע זין און איידעמס, לויט דער ענגלישער וויקיפעדיע – יעדער לויט זיין עלטער. [אומקלאר/מחלוקת] [4][6] נאך דער הסתלקות אין 2006 האט מען זיך געטענה'ט אין די געריכטן איבער די שולן און די נכסים. [דאקומענטירט] [3][10][12] אין 2007 האט ניו יארק'ס העכסטער געריכט, אין א פאל פון דער קהלה אין וויליאמסבורג, געפסק'נט, אז פראגעס ווער עס איז א מיטגליד פון א קהלה זענען רעליגיעזע פראגעס, און א געריכט פסק'נט זיי נישט. [דאקומענטירט] [14] די וויקיפעדיעס שריבן, אז די געריכטן האבן נישט באשלאסן, און די לאגע איז געבליבן ווי זי איז געווען. [דאקומענטירט] [10][12] היינט פירן ביידע רביים זייערע אייגענע מוסדות, אין וויליאמסבורג און אין קרית יואל. [דאקומענטירט] [10][12] און די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז אין אפריל 2020 האבן די צוויי ברידער גערעדט אויפן טעלעפאן – דאס ערשטע מאל אין צוואנציג יאר. [דאקומענטירט] [9]

11.4 די שיטה היינט, און א לעצטער געדאנק · 5:45:00–5:50:00

וואס איז געבליבן פון דער שיטה? [דאקומענטירט] די צוויי קהלות זענען צעטיילט אין די מוסדות, אבער נישט אין דעם וואס מען האלט וועגן דער מדינה. [אומקלאר/מחלוקת] [5][8] די JTA האט שוין אין 2006 געשריבן, אז די חסידים פון סאטמאר אין ארץ ישראל גייען נישט וויילן, און אז די שיטה פון דעם "ברך משה" איז געווען אן עכא פון זיין פעטער'ס. [דאקומענטירט] [5] די העברעאישע וויקיפעדיע שרייבט, אז דער רבי ר' אהרן שליט"א האט אפגעזאגט צו אנערקענען די אמעריקאנער דעקלאראציע וועגן ירושלים אלס הויפטשטאט פון דער מדינה. [דאקומענטירט] [9] די זעלבע וויקיפעדיע שרייבט, אז דער רבי ר' זלמן לייב שליט"א שטיצט די וואס זענען קעגן דעם גיוס פון בחורים אין ארץ ישראל, און די מוסדות וואס נעמען נישט קיין געלט פון דער מדינה. [דאקומענטירט] [11] ביי ביידע זייטן ווערט "ויואל משה" געלערנט, געדרוקט און ציטירט, ווי מיר האבן געזען אין קאפיטל 8. [דאקומענטירט]

דאס איז אויך דער ענטפער אויף א פראגע וואס פילע האבן געפרעגט אין 1979: וועט די שיטה איבערלעבן איר מחבר? [אומקלאר/מחלוקת] [1] לויט די מקורות פון היינט איז די שיטה נישט פארשוואונדן: ביידע קהלות האלטן זיך ביי איר, און זי איז געבליבן דאס צייכן פון סאטמאר, סיי ביי די וואס האלטן דערפון און סיי ביי די וואס זענען קעגן. [אומקלאר/מחלוקת] [5][8][16] די ענגלישע וויקיפעדיע שרייבט, אז דער "ברך משה" האט וועניגער גערעדט אויף דער מדינה ווי זיין פעטער; דאס איז איר אייגענע באמערקונג. [אומקלאר/מחלוקת] [6] און מחוץ דער חסידות איז "ויואל משה" אין אונזערע צייטן איבערגעזעצט געווארן אויף ענגליש, אין א בוך פון דעם פראפעסאר שאול מגיד, וואס איז ארויס ביי אן אוניווערסיטעט און וואס מען קען לייענען אומזיסט. [דאקומענטירט] [22] אזוי לערנען היינט דעם ספר סיי חסידים אין בית המדרש, סיי סטודענטן אויף אוניווערסיטעטן. [אומקלאר/מחלוקת] וואס זי מיינט פאר יעדן איינציגן חסיד אין שטוב, ווי זי ווערט געלעבט אין א טאג-טעגלעכן לעבן – דאס קען קיין צייטונג און קיין ענציקלאפעדיע נישט מעסטן. [אומקלאר/מחלוקת]

מיר זענען געגאנגען א לאנגן וועג. [דאקומענטירט] מיר האבן אנגעהויבן אין סיגעט, ביי דעם "קדושת יום טוב", מיט א קינד וואס איז געבוירן געווארן י"ז טבת תרמ"ז. [דאקומענטירט] מיר זענען מיטגעגאנגען צו זיינע רבנות'ן, קיין קראלי און קיין סאטמאר; דורך די מלחמה-יארן, דעם באן, און בערגן-בעלזן; קיין ארץ ישראל, און פון דארט קיין וויליאמסבורג – מיט א קליין הייפל חסידים. [דאקומענטירט] מיר האבן געזען ווי מען בויט א קהלה פון גארנישט: ישיבות, חדרים, שולן, כשרות, ביקור חולים, א צייטונג. [דאקומענטירט] מיר האבן געלערנט די שיטה פון אירע ווארצלען, די שלש שבועות, "ויואל משה", די ספרים "דברי יואל" – און אויך די וואס האבן אנדערש געהאלטן, יעדער מיט זיין אייגענעם נאמען. [דאקומענטירט] און מיר האבן געזען די לעצטע יארן, קרית יואל, די הסתלקות, און די ירושה. [דאקומענטירט]

א סך פראגעס זענען געבליבן אפן. [אומקלאר/מחלוקת] ווען ער איז געבוירן, ווען ער איז געקומען קיין סאטמאר, ווי אזוי ער איז אריין אין דעם באן, ווען "ויואל משה" איז צום ערשטן מאל ארויס, וויפל מאל ער איז געווען אין ארץ ישראל – ביי יעדע פון די פראגעס האבן מיר געשטעלט די מקורות לעבן אנאנד, און מיר האבן נישט געפסק'נט. [אומקלאר/מחלוקת] ווער עס וויל ווייטער זוכן, געפינט די מקורות אין סוף פון יעדן קאפיטל. [דאקומענטירט]

און וואס איז דער פאדעם וואס גייט דורך דער גאנצער מעשה? [אומקלאר/מחלוקת] מיר וועלן נישט שטעלן אין זיין מויל קיין ווערטער וואס ער האט נישט געזאגט. [דאקומענטירט] מיר לאזן אים ענדיגן מיט זיינע אייגענע ווערטער, פון "ויואל משה", מאמר שלש שבועות, סימן ע"ד: [דאקומענטירט] [18]

"ולכן אנו מוזהרין כל כך שלא לעשות מעצמנו שום זיז כל שהוא בעניני הגאולה אלא לעבוד את השי"ת ולצפות לישועתו."

[דאקומענטירט] [18]

אויף אידיש: "דערפאר זענען מיר אזוי שטארק געווארנט, נישט צו טון פון זיך אליין אפילו די קלענסטע באוועגונג אין די ענינים פון דער גאולה, נאר צו דינען דעם אייבערשטן און צוווארטן אויף זיין ישועה." [דאקומענטירט] [18] (דאס איז א טייטש; דער לשון קודש אויבן איז דער אריגינאל.) [דאקומענטירט]

ווער עס פירט זיך לויט דער שיטה, זעט אין די ווערטער א דרך פון אמונה און געדולד; ווער עס האלט אנדערש, זעט אין זיי א שיטה מיט וועלכער ער טענה'ט זיך. [אומקלאר/מחלוקת] ביידע זייטן, ווי מיר האבן געזען, האבן זייערע מקורות און זייערע גדולים. [אומקלאר/מחלוקת] דער דאקומענטאר האט נישט געוואלט באשליסן ווער עס איז גערעכט; ער האט געוואלט ווייזן, ווי ווייט מעגליך, ווער עס איז געווען דער מענטש, וואס ער האט געלערנט, וואס ער האט געבויט, און וואס עס איז געבליבן.

[דאקומענטירט]

דאס איז דער סוף פון דעם דאקומענטאר. [דאקומענטירט]

2. בילדער און פילם-מאטעריאל

כללים פאר אלע בילדער אין דעם קאפיטל: נאר מענער; קיין פרויען און קיין מיידלעך – אויך נישט אין המון-בילדער פון לויות, הכתרות אדער גאסן (אויב זיי זענען דא – אפשניידן אדער נישט נוצן); קיין קירכן, טורעמס מיט צלמים, קריסטלעכע סימנים; קיין סטאטועס פון מענטשן; קיין אויפשריפטן מיט פרויען-נעמען (מצבות פון פרויען ווערן נישט געוויזן). קיין קינסטלעכע (AI) בילדער פון די רביים אדער פון היסטארישע סצענעס. ביי יעדן בילד פון Commons דארף מען נאכקוקן דעם מקור און די ליצענץ פאר מען נוצט אים. **ביידע רביים פון היינט באקומען די זעלבע צאל בילדער, אין דער זעלבער גרייס און דער זעלבער לענג אויפן עקראן.** קיין בילדער פון די צוזאמענשטויסן (פאליציי, ארעסטן) – דער קאפיטל ווייזט נישט קיין צד אין א שלעכטן ליכט.

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
1	11.0	דער סוף פון קאפיטל 10: דער לוח-בלאט "כ"ו אב תשל"ט" ווערט "כ"ו אב תש"מ"; די שול אויף ראדני סטריט פון דרויסן (אן מענטשן)	אייגענע גראפיק; פאטא: Wikimedia Commons, Category:Williamsburg, Brooklyn (נאר בילדער אן מענטשן, ליצענץ נאכקוקן)	המשך פון קאפיטל 10
2	11.1	דער "ברך משה" – א פארטרעט	Wikimedia Commons, Category:Moshe Teitelbaum (Satmar) – נאר א בילד מיט א באשטעטיגטן מקור און ליצענץ; אדער מיט רשות פון א סאטמארער ארכיוו / "דער איד"	נאר מענער אינעם בילד
3	11.1	סיגעט: די אלטע גאס, דער בית המדרש (פון דרויסן)	Wikimedia Commons, Category:Sighetu Marmației (נאר בילדער אן קירכן און אן פרויען)	צו "סיגעט"
4	11.1	דער שער-בלאט פון "עצי חיים" (סיגעט)	HebrewBooks.org – א סקען פון דעם ספר (נאכקוקן ווען און וואו געדרוקט)	דער טאטע, ר׳ חיים צבי
5	11.1	זענטא: די שטאט אויף דער מאפע	אייגענע מאפע-גראפיק	קיין בילד פון א קירך-טורעם
6	11.1	א מאפע: זענטא ← אוישוויץ ← טרעגליץ ← טערעזיענשטאט ← סיגעט ← ניו יארק	אייגענע גראפיק	צייכן "1944–1947"
7	11.1	די "ניו יארק טיימס", 14.9.1979 – נאר דער קעפל	TimesMachine (nytimes.com) – מיט רשות / א פרעס-ליצענץ	אויפשריפט: "א ראט פון 30"
8	11.1	דער שער-בלאט פון "ברך משה"	HebrewBooks.org / אוצר החכמה – א סקען (נאכקוקן)	אן קיין פרויען-נאמען אויפן בלאט
9	11.1	דער לוח-בלאט "כ"ו אב תש"מ · 8.8.1980"	אייגענע גראפיק [19]	די הכתרה
10	11.1	דער לוח-בלאט "כ"ו ניסן תשס"ו · 24.4.2006"	אייגענע גראפיק [19]	די הסתלקות
11	11.2	וויליאמסבורג פון היינט: גאסן, די גרויסע שול (פון דרויסן), בחורים אויפן וועג צו דער ישיבה	Wikimedia Commons, Category:Hasidic Judaism in Williamsburg (נאר מענער; ליצענץ נאכקוקן); אדער אייגענע פילם-אויפנאמען מיט רשות	קיין פנים פון א קינד אן רשות
12	11.2	קרית יואל פון דער לופט	Wikimedia Commons, Category:Kiryas Joel, New York (נאר בילדער אן מענטשן)	ציפער: 43,863 (2024)
13	11.2	א גראפיק: וואוקס – 1961 · 1979 · 2006 · 2024	אייגענע גראפיק (זע 4.4)	יעדע ציפער מיט איר מקור

#	אונטער-טייל	וואס צו ווייזן	וואו צו באקומען	באמערקונג
14	11.2	א וועלט-מאפע מיט די קהלות (וויליאמסבורג, קרית יואל, בארא פארק, מאנסי, בלומינגבורג, מאנטרעאל, לאס אנדזשעלעס, לאנדאן, מאנטשעסטער, אנטווערפן, בוענאס איירעס, ירושלים, בני ברק)	אייגענע גראפיק (זע 4.3)	נאר פונקטן; קיין ציפערן וואו קיין מקור נישטא
15	11.2	א ישיבה-בנין פון "תורה ויראה" (פון דרויסן)	Wikimedia Commons (נאכקוקן) אדער אייגענע אויפנאמע	נאר דער בנין
16	11.2	דער שער-בלאט פון "משא המלכות" (תשמ"ג)	אוצר החכמה / הספרייה הלאומית – נאכקוקן אויב דא	אויב נישטא – נאר אויפשריפט
17	11.3	דער רבי ר' אהרן שליט"א – א פארטרעט	Wikimedia Commons, Category:Aaron Teitelbaum – נאר מיט ליצענץ; אדער מיט רשות פון זיין קהלה	די זעלבע גרייס און לענג ווי #18
18	11.3	דער רבי ר' זלמן לייב שליט"א – א פארטרעט	Wikimedia Commons, Category:Zalman Teitelbaum – נאר מיט ליצענץ; אדער מיט רשות פון זיין קהלה	די זעלבע גרייס און לענג ווי #17
19	11.3	קרית יואל: די גרויסע שול פון דרויסן	Wikimedia Commons (אן מענטשן)	צוזאמען מיט #20, אויף א געטיילטן עקראן
20	11.3	וויליאמסבורג: די גרויסע שול אויף ראדני סטריט פון דרויסן	Wikimedia Commons (אן מענטשן)	צוזאמען מיט #19
21	11.3	א משפחה-בוים (זע 4.2)	אייגענע גראפיק	קיין פרויען-נעמען
22	11.3	דער פסק פון ניו יארק'ס העכסטן געריכט, 2007 – דער ערשטער בלאט	nycourts.gov / Westlaw (עפנטלעך)	נאר דער קעפל
23	11.3	א צייט-ליניע 1979–2020	אייגענע גראפיק (זע 4.5)	
24	11.4	א סקען פון "ויואל משה", מאמר שלש שבועות, סימן ע"ד, ז' 88 – די ווערטער "ולכן אנו מוזהרין..." אונטערגעשטראכן	דער סקען פון דער אויסגאבע ברוקלין 2006 (HebrewBooks.org) – אן אויסשניט, נישט קיין AI	דער לעצטער ציטאט
25	11.4	דער שער-בלאט פון מגיד'ס בוך (UC Press / Luminos)	luminosoa.org – עפנטלעך (open access)	נאר דער טיטל-בלאט
26	11.4	א מאנטאזש פון אלע עלף קאפיטלען: יעדן קאפיטל'ס ערשטער קעפל, איינס נאכן אנדערן	אייגענע גראפיק	דער סוף פון דעם דאקומענטאר
27	11.4	דער ציון אין קרית יואל (נאר די מצבה פון דעם סאטמארער רב), לאנגזאם בלאס	Wikimedia Commons (נאכקוקן) אדער מיט רשות	אן מענטשן
28	11.4	א שווארצער עקראן מיט דעם לעצטן אויפשריפט	אייגענע גראפיק	זע טייל 5

3. אויפשריפטן אויפן עקראן

#	אונטער-טייל	אויפשריפט	מקור / באמערקונג
1	11.0	קאפיטל 11 · ירושה און ממלא-מקום	
2	11.1	1979: "קיין צוואה" – די "ניו יארק טיימס"	[1]
3	11.1	ר' משה טייטלבוים · דער "ברך משה" · דער סיגעטער רבי	
4	11.1	געבוירן: י"ב חשון תרע"ה · 1.11.1914 (אדער 17.11.1914; אדער 1915)	[4][6][7] – [אומקלאר/מחלוקת]
5	11.1	1939: רב אין זענטא	[4][7]
6	11.1	אייר תש"ד: פארשיקט קיין אוישוויץ · אייר תש"ה: באפרייט	[7]
7	11.1	ווער האט אויסגעוויילט? ראט פון 30 (NYT) · ראט פון 13 (ענגלישע וויקיפעדיע) · "א לאנגער פראצעס" (העברעאישע וויקיפעדיע)	[1][6][7] – [אומקלאר/מחלוקת]
8	11.1	כ"ו אב תש"מ · 8.8.1980: די הכתרה	[8][19]
9	11.1	"רבי יואל האט אויסגעגראבן די בארן; איך היט זיי נאר" (טייטש)	[2][4]
10	11.1	נשיא פון דער התאחדות הרבנים – פון תש"מ	[7]
11	11.1	כ"ו ניסן תשס"ו · 24.4.2006 · אלט 91	[2][7][19]
12	11.2	1961: 4,500 נפשות · 860 בעלי-בתים (וויליאמסבורג)	[8] – [אומקלאר/מחלוקת]
13	11.2	1979: בערך 45,000 אין וויליאמסבורג (NYT)	[1]
14	11.2	2006: בערך 100,000 (NYT) · ארום 120,000 (גארדיאן)	[2][4] – [אומקלאר/מחלוקת]
15	11.2	קרית יואל: בערך 500 (1977) ← 43,863 (2024)	[20][15]
16	11.2	בלומינגבורג: 420 (2010) ← 978 (2024)	[15]
17	11.2	1985: א שולע פאר קינדער מיט ספעציעלע באדערפענישן · 1994: דער העכסטער געריכט אין וואשינגטאן	[5][23]
18	11.2	"פופצן ביז צוואנציק פראצענט" – א שאצונג פון ר' הערץ פרענקל	[24] – [אומקלאר/מחלוקת]
19	11.2	די צווייגן לויט יוו"א (2010): וויליאמסבורג · קרית יואל · לאס אנדזשעלעס · מאנטרעאל · אנטווערפן · לאנדאן · בוענאס איירעס · ירושלים	[16]
20	11.2	סיון–תמוז תשמ"ג: א נסיעה קיין ארץ ישראל ("משה המלכות")	[7]
21	11.3	דער רבי ר' אהרן טייטלבוים שליט"א · געבוירן ו' חשון תש"ח · 20.10.1947	[9][10][19]
22	11.3	דער רבי ר' זלמן לייב טייטלבוים שליט"א · געבוירן כ"ד כסלו תשי"ב · 23.12.1951	[11][12][19]
23	11.3	רב פון קרית יואל: 1983 · 1984 · 1985 (לויט די מקורות)	[4][5][9][10] – [אומקלאר/מחלוקת]
24	11.3	1999: רב אין וויליאמסבורג	[9][11]
25	11.3	צוואה: תשנ"ו · 1996 (לויט דער זייט פון ר' אהרן) · תשס"ב · 2002 (לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע)	[9][11] – [אומקלאר/מחלוקת]
26	11.3	2007: ניו יארק'ס העכסטער געריכט – "א רעליגיעזע פראגע"	[14]

#	אונטער-טייל	איפשריפט	מקור / באמערקונג
27	11.3	אפריל 2020: א טעלעפאן-שמועס	[9]
28	11.4	"ולכן אנו מוזהרין כל כך שלא לעשות מעצמנו שום זיז כל שהוא בעניני הגאולה אלא לעבוד את השי"ת ולצפות לישועתו"	ויואל משה, מאמר שלש שבועות, סימן ע"ד, ז' 88 [18]
29	11.4	"...נאר צו דינען דעם אייבערשטן און צו ווארטן אויף זיין ישועה" (טייטש)	[18]
30	11.4	סוף	

4. מאפע, צייט-ליניע און דיאגראמען

4.1 ווער האט אויסגעוויילט דעם "ברך משה" – וואס יעדער מקור זאגט

מקור	ווער	ווען / ווי שנעל	נאך וואס
"ניו יארק טיימס", 14.9.1979 [1]	א ראט פון 30 מענער	א זיצונג מאנטאג ביינאכט	קיין צוואה; דעם טיטל "רבי" – ערשט נאך א יאר
ענגליש וויקיפעדיע [6]	א ראט פון 13 עלטערע, איינשטימיג	טעליכע וואכן נאך דער הסתלקות	אויסגערופן אין דער שול אויף ראדני סטריט
העברעאיש וויקיפעדיע [7]	–	"נאך א לאנגן פראצעס"	געקרוינט אויפן ערשטן יארצייט
ענגליש וויקיפעדיע, "סאטמאר" [8]	דער ראט פון דער קהלה	"נאך לאנגע שוואנקונגען"	8.8.1980 = כ"ו אב תש"ם

4.2 דיאגראם: די משפחה – פון דעם "קדושת יום טוב" ביז היינט

משפחה-בוים: פון דעם "קדושת יום טוב" ביז היינט (נאר מענער; א שעמע)

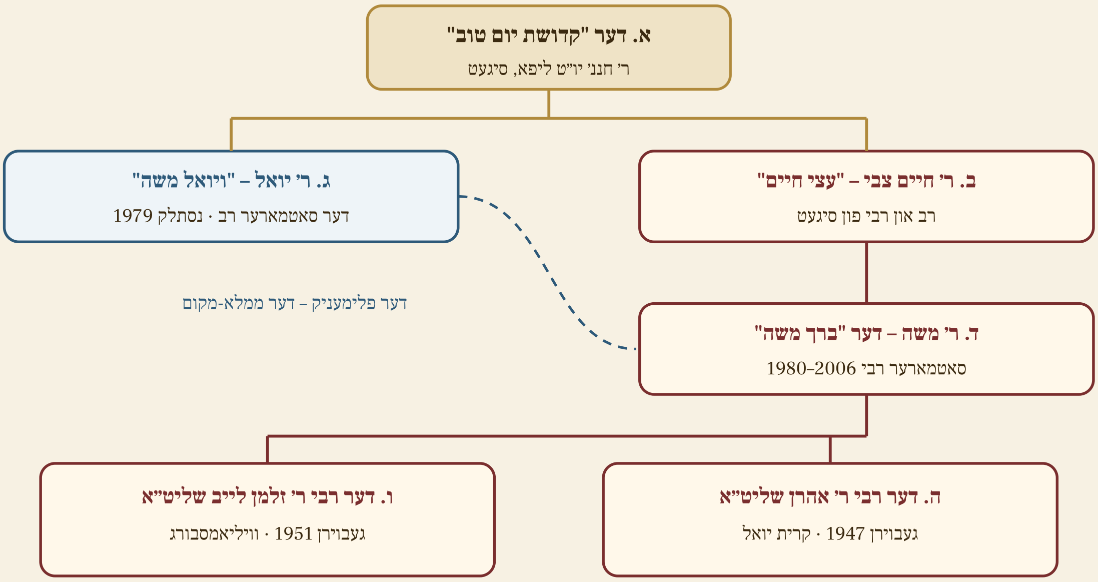

ה און ו: די זעלבע גרייס, די זעלבע פארב – לויט עלטער פון רעכטס צו לינקס

דער "ברך משה" האט געהאט פיר זין און טעכטער; דא ווערן געוויזן נאר די צוויי וואס זענען היינט רביים

4.3 מאפע: סאטמארער קהלות אין דער וועלט

סאטמארער קהלות אין דער וועלט – א שעמאטישע מאפע (נישט אין מאסשטאב)

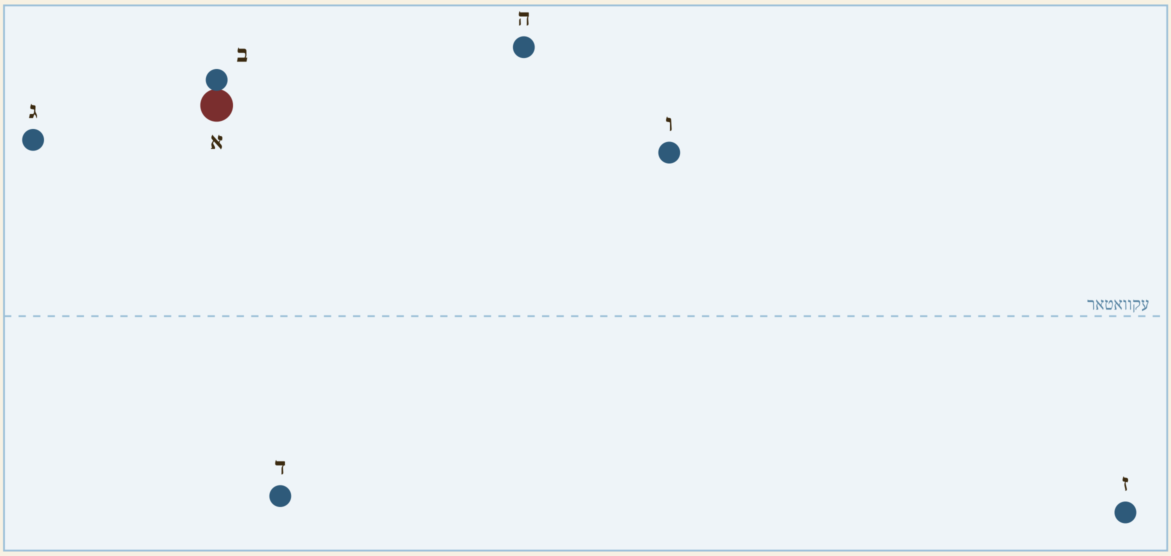

א. ניו יארק: וויליאמסבורג · בארא פארק · קרית יואל · מאנסי · בלומינגבורג [8][15][16]

ב. מאנטרעאל [4][16]

ג. לאס אנדזשעלעס [16]

ד. בוענאס איירעס / ארגענטינע [8][16]

ה. לאנדאן · מאנטשעסטער · אנטווערפן [4][8][16]

ו. ירושלים און "פילע" ערטער אין ארץ ישראל [4][8][16]

ז. אויסטראליע [8]

4.4 וויפל? – די ציפערן לויט די מקורות

יאר	ציפער	וואס ווערט געציילט	מקור
1961	4,500 נפשות · 860 בעלי-בתים	סאטמארער וויליאמסבורג	ענגלישע וויקיפעדיע [8] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1979	בערך 45,000	סאטמארער חסידים אין וויליאמסבורג	"ניו יארק טיימס" [1]
2006	בערך 100,000	אויף דער גאנצער וועלט	"ניו יארק טיימס" [2]
2006	ארום 120,000	אויף דער גאנצער וועלט	"גארדיאן" [4]
1977	בערך 500	קרית יואל	ענגלישע וויקיפעדיע [20] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
2024	43,863	קרית יואל (אלע איינוואוינער)	"טיימס יוניאן", באפעלקערונג-ציילונג [15]
2010 / 2024	420 / 978	בלומינגבורג (אלע איינוואוינער)	"טיימס יוניאן" [15]

4.5 צייט-ליניע 1979–2020

יאר	העברעאיש	געשעענישן	מקור
1979	כ"ו אב תשל"ט	די הסתלקות; קיין צוואה	[1][19]

יאר	העברעאיש	געשעעניש	מקור
1979	אלול תשל"ט	ר' משה טייטלבוים אויסגעוויילט	[1][6]
1980	כ"ו אב תש"מ	די הכתרה אויפן ערשטן יארצייט	[8][19]
1983 / 1984 / 1985	תשמ"ג ...	ר' אהרן – רב פון קרית יואל	[4][5][9][10] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1983	סיון–תמוז תשמ"ג	א נסיעה קיין ארץ ישראל ("משא המלכות")	[7]
1985	תשמ"ה	די שולע פאר קינדער מיט ספעציעלע באדערפענישן	[5]
1996	תשנ"ו	א צוואה, לויט דער זייט פון ר' אהרן	[9][11] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
1999	תשנ"ט	ר' זלמן לייב – רב אין וויליאמסבורג	[9][11]
2002	תשס"ב	א צוואה, לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע	[9][11] – **[אומקלאר/מחלוקת]**
2006	כ"ו ניסן תשס"ו	די הסתלקות פון דעם "ברך משה"	[2][7][19]
2007	תשס"ח	ניו יארק'ס העכסטער געריכט: "א רעליגיעזע פראגע"	[14]
2007	אב תשס"ז	ר' אהרן אין ארץ ישראל	[9]
2013	שבט תשע"ג	ר' זלמן לייב אין ארץ ישראל	[11]
2020	ניסן–אייר תש"פ	א טעלעפאן-שמועס צווישן די ברידער	[9]

4.6 די צוויי רביים – לעבן אנאנד (לויט עלטער; די זעלבע פרטים פארביידע)

ענין	דער רבי ר' אהרן שליט"א	דער רבי ר' זלמן לייב שליט"א
געבוירן	ו' חשון תש"ח · 20.10.1947	כ"ד כסלו תשי"ב · 23.12.1951
זון פון	דעם "ברך משה" – דער עלטסטער	דעם "ברך משה" – דער דריטער
שווער	דער וויזשניצער רבי, ר' משה יהושע הגר	ר' משה שפיץ, אב"ד ביסטריץ
פריערדיגע שטעלעס	א צייט אין בני ברק; רב פון קרית יואל	מגיד שיעור; רב פון דער סיגעטער שול; רב אין ירושלים
הויפט-ארט היינט	קרית יואל	וויליאמסבורג
ארץ ישראל	אב תשס"ז (2007)	שבט תשע"ג (2013)
איין אויפטו (לויט דער העברעאישער וויקיפעדיע)	תקנות פאר חתונה-הוצאות	"קרית ייטב לב" אין בלומינגבורג
מקורות	[9][10]	[11][12]

5. דער סוף פון דעם גאנצן דאקומענטאר (פראדוקציע)

- **בילד:** נאך דעם ציטאט פון "ויואל משה" (דער סקען, סימן ע"ד, די ווערטער אונטערגעשטראכן) ווערט דער עקראן לאנגזאם בלאס. דערנאך – א מאנטאז פון די עלף קאפיטל-קעפלעך, איינס נאכן אנדערן, יעדער א פאר סעקונדעס: סיגעט · ווארשא און סאטמאר · די מלחמה-יארן · וויליאמסבורג · די קהלה · די שיטה · ציוניזם און די מדינה · די ספרים · מחלוקות · קרית יואל · ירושה.
- **לעצטע בילד:** דער ציון אין קרית יואל (נאר די מצבה פון דעם סאטמארער רב, אן מענטשן), אין פרימארגן-ליכט, לאנגזאם בלאס.
- **לעצטער אויפשריפט (אויף א שווארצן עקראן):** "רבי יואל טייטלבוים זצ"ל · י"ז טבת תרמ"ז – כ"ו אב תשל"ט". דערנאך: "סוף".
- **קלאנג:** די מעלאדיע פון אנהייב קאפיטל 1 קומט צוריק, שטיל, אן ווערטער; עטליכע סעקונדעס שטילקייט פארן סוף.
- **דער לעצטער זאץ פון דער נאראציע (שוין אין 11.4):** "דאס איז דער סוף פון דעם דאקומענטאר." – נאך דעם זאגט דער נאראטאר מער גארנישט.
- **קרעדיטן (נאך "סוף"):** "מקורות – זע דעם סוף פון יעדן קאפיטל"; בילדער – "Wikimedia Commons" און די ארכיוון לויט די טאבעלעס; ביי א בילד וואס איז אונטערגעשריבן מיט א פרוי'ס נאמען – נאר "Author: see file page". קיין מוזיק-קרעדיט מיט א פרוי'ס נאמען.
- **צייט:** דער דאקומענטאר ענדיגט זיך ביי 5:50:00.

6. מקורות פאר קאפיטל 11

1. "Satmar Hasidim Appoint Leader; Origins in Rumania", The New York Times, 14 סעפטעמבער 1979 – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (קיין צוואה; א ראט פון 30; מאנטאג ביינאכט; א יאר אן טיטל; בערך 45,000 אין וויליאמסבורג).
2. "Rabbi Moses Teitelbaum Is Dead at 91", The New York Times, 25 אפריל 2006 – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (דער משל פון די בארן, דורך ר' שלמה געלבמאן; בערך 100,000; "הונדערטער מיליאנען").
3. "Amid Mourning, Satmar Succession Goes to Court", The New York Times, 26 אפריל 2006 – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (די צוואה; די טענות פוןביידע זייטן).
4. "Rabbi Moshe Teitelbaum" (נעקראלאג), The Guardian, 14 יולי 2006 – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (1.11.1914; 120,000 ארום; 1984; לאנדאן, מאנטרעאל, ארץ ישראל; 1999; דער משל פון די בארן).
5. "Satmar rebbe dies at 91", JTA, 25 אפריל 2006 – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (דער "נאענטסטער קרוב"; חסד-מוסדות; די שולע פון 1985; ארץ ישראל און ווילן; פיר קינדער).
6. English Wikipedia, "Moshe Teitelbaum (Satmar)" – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (17.11.1914; דער ראט פון 13; ר' סענדער דייטש; "נייע וועגן"; ווייניגער גערעדט אויף דער מדינה; די הספדים).
7. העברעאישע וויקיפעדיע, "משה טייטלבוים (ברך משה)" – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (משפחה; י"ב חשון תרע"ה; קראלי; זענטא; אייר תש"ד / תש"ה; "תהליך בחירה ממושך"; נשיא התאחדות הרבנים; "בני יואל"; "משא המלכות"; כ"ו ניסן תשס"ו).
8. English Wikipedia, "Satmar (Hasidic dynasty)" – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (8.8.1980; "א קליינער טייל"; 1961: 4,500 / 860; קהלות; שולן).
9. העברעאישע וויקיפעדיע, "אהרן טייטלבוים" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: ו' חשון תש"ח; תשמ"ג; תשנ"ט; די צוואות תשנ"ו / תשס"ב; אפריל 2020; אב תשס"ז; תקנות).
10. English Wikipedia, "Aaron Teitelbaum" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: 20.10.1947; 1985; פארטרעטער; 1999; "ביז דער געריכט האט נישט באשלאסן").
11. העברעאישע וויקיפעדיע, "יקותיאל יהודה טייטלבוים" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: כ"ד כסלו תשי"ב; ביסטריץ; סיגעט, בארא פארק; ירושלים; 1999; קרית ייטב לב, תשע"ד; שבט תשע"ג).

12. English Wikipedia, "Zalman Leib Teitelbaum" (געלייענט דעם 25טן אקטאבער 2026: 23.12.1951; "דער דריטער זון"; "דער איד"; "דער גריכט האט נישט באשלאסן").

13. "Family Feud: Will the Real Satmar Please Stand Up?", The Brooklyn Rail, דעצעמבער 2005 – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (די טענות פון ביידע זייטן וועגן 1999).

14. Matter of Congregation Yetev Lev D'Satmar, Inc. v Kahana, 9 N.Y.3d 282 (N.Y. Court of Appeals, 2007) – דער ציטאט פון דעם פסק לויט Westlaw און law.com (געזוכט דעם 25טן אקטאבער 2026); דער פולער טעקסט נישט געלייענט.

15. "Kiryas Joel among largest upstate New York growth since 2010", Times Union, 2025 – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (43,863 אין 2024; בלומינגבורג 420 / 978).

16. Allan Nadler, "Satmar Hasidism", The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe (2010) – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (די צווייגן; "פילע מחלוקות").

17. Nathaniel Deutsch & Michael Casper, *A Fortress in Brooklyn* (2021), לויט דער רעצענזיע אין Jewish Review of Books – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (וויליאמסבורג צו דרום פון די שפעטע 1990ער).

18. ר׳ יואל טייטלבוים, "ויואל משה", אויסגאבע ברוקלין 2006 (HebrewBooks.org), מאמר שלש שבועות, סימן ע"ד, ז׳ 88 – דער טעקסט ווארט ביי ווארט פון דעם סקען.

19. Hebcal, דער לוח (נאכגעקוקט דעם 25טן אקטאבער 2026): 8.8.1980 = כ"ו אב תש"מ; 24.4.2006 = כ"ו ניסן תשס"ו; 20.10.1947 = ו׳ חשון תש"ח; 23.12.1951 = כ"ד כסלו תשי"ב.

20. English Wikipedia, "Kiryas Joel, New York" – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (בערך 500 אין 1977; בערך 12,000 קינדער אין 2021).

21. English Wikipedia, "Williamsburg, Brooklyn" – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (בערך 57,000 סאטמארער חסידים).

22. Shaul Magid, *Jewish Anti-Zionism as Political Theology: The Major Writings of Rabbi Yoel Teitelbaum* (University of California Press / Luminos, open access).

23. English Wikipedia, "Board of Education of Kiryas Joel Village School District v. Grumet" (1994) – לויט אונזערע פאקט-בלעטער.

24. ר׳ הערץ פרענקל, אין "Satmar And The 'Last Lion'", The New York Jewish Week, 2016 – לויט אונזערע פאקט-בלעטער (די שאצונג פון פופצן ביז צוואנציק פראצענט).

7. אפענע פראגעס

1. ווער האט אויסגעוויילט דעם "ברך משה" – א ראט פון 30 (NYT) אדער פון 13 (ענגלישע וויקיפעדיע) – און ווי שנעל ("מאנטאג ביינאכט" קעגן "א לאנגער פראצעס")? מען דארף זען דעם אריגינאל-ארטיקל פון 14.9.1979.
2. זיין געבורט-טאג: 1.11.1914, 17.11.1914 אדער 1915 – און דער ארט (סיגעט אדער א שטעטל דערנעבן).
3. וויפל קינדער פון דער ערשטער משפחה זענען אומגעקומען – דריי אדער פיר?
4. דער בית המדרש "עצי חיים סיגעט" – ערשט אין וויליאמסבורג, אדער גלייך אין בארא פארק?
5. דער ספר "משא המלכות" (תשמ"ג) – מיר האבן אים נישט געזען; ווער האט אים ארויסגעגעבן?
6. דער משל פון די בארן – זענען דאס דעם "ברך משה"'ס אייגענע ווערטער, אדער ר׳ שלמה געלבמאן'ס באשרייבונג? די "ניו יארק טיימס" פון 2006 דארף מען זען אין אריגינאל.
7. ר׳ אהרן – רב פון קרית יואל אין 1983, 1984 אדער 1985?
8. די צוויי צוואות (1996 און 2002) – קיינע פון זיי האבן מיר נישט געזען; די ענגלישע וויקיפעדיע ("סאטמאר") שרייבט אז ביידע זייטן האבן געזאגט אז די צוואה איז אויף זייער זייט – אנדערש ווי די אנדערע מקורות.
9. דער פסק פון 2007 – וועלכע פראגעס האט ער געניי באהאנדלט? דער פולער טעקסט איז נישט געלייענט געווארן.
10. ציפערן: 100,000 קעגן 120,000 אין 2006; וויפל זענען היינט ביי יעדער פון די צוויי קהלות? קיין מקור פון אינעווייניג.

11. די קהלות אויסער ניו יארק (לאנדאן, מאנטשעסטער, אנטווערפן, מאנטרעאל, ארגענטינע, אויסטראליע, ארץ ישראל) – קיין ציפערן און קיין פרטים.

12. ר' הערץ פרענקל'ס שאצונג (15–20 פראצענט) – אויף וועלכן ארט און וועלכע יארן?

13. די בילדער פון ביידע רביים – מען דארף געפינען בילדער מיט א קלארן מקור און ליצענץ, אין דער זעלבער קוואליטעט פאר ביידע.

אינהאלט פון דעם גאנצן פעקל – "דער סאטמארער רבי": א דאקומענטאר-סקריפט פון 350 מינוט

#	קאפיטל	לענג	אויפן הויפט-צייט-ליניע	טעקע
1	שורש און יוגנט	25:00	0:00:00–0:25:00	SatmarRebbe_350_Outline_Ch1_Yid.pdf
2	די רבנות אין אורשיווא און סאטמאר	30:00	0:25:00–0:55:00	SatmarRebbe_350_Ch2_Yid.pdf
3	די מלחמה-יארן	35:00	0:55:00–1:30:00	SatmarRebbe_350_Ch3_Yid.pdf
4	אנקומען קיין אמעריקע און אויפבויען אין וויליאמסבורג	35:00	1:30:00–2:05:00	SatmarRebbe_350_Ch4_Yid.pdf
5	אויפבויען די קהלה	30:00	2:05:00–2:35:00	SatmarRebbe_350_Ch5_Yid.pdf
6	די שיטה: יסודות אין תורה און השקפה	40:00	2:35:00–3:15:00	SatmarRebbe_350_Ch6_Yid.pdf
7	ציוניזם און די מדינה	50:00	3:15:00–4:05:00	SatmarRebbe_350_Ch7_Yid.pdf
8	זיינע ספרים און תורה-ירושה	30:00	4:05:00–4:35:00	SatmarRebbe_350_Ch8_Yid.pdf
9	מחלוקות, קריטיקער און אנדערע מיינונגען	30:00	4:35:00–5:05:00	SatmarRebbe_350_Ch9_Yid.pdf
10	די שפעטערע יארן, קרית יואל, און די הסתלקות	25:00	5:05:00–5:30:00	SatmarRebbe_350_Ch10_Yid.pdf
11	ירושה און ממלא-מקום	20:00	5:30:00–5:50:00	SatmarRebbe_350_Ch11_Yid.pdf
	סך הכל	**350:00**	**0:00:00–5:50:00**	

- יעדער קאפיטל איז א באזונדערע PDF מיט אן אייגענעם דעקל, און האט די זעלבע זיבן טיילן: 1 נאראציע (מיט די צייכנס [דאקומענטירט], [טראדיציאנעלער באריכט], [אומקלאר/מחלוקת]); 2 בילדער און פילם-מאטעריאל; 3 אויפשריפטן אויפן עקראן; 4 מאפעס, צייט-ליניעס און דיאגראמען; 5 איבערגאנג צום קומענדיגן קאפיטל (אין קאפיטל 11 – דער סוף פון דעם דאקומענטאר); 6 מקורות; 7 אפענע פראגעס.
- דער ערשטער PDF האט אויך דעם פולן אויסצוג (אַוטליין) פון אלע עלף קאפיטלען, מיט די אונטער-טיילן און זייערע מינוטן.
- די מקורות זענען נומערירט באזונדער אין יעדן קאפיטל.

דאס פעקל איז פארטיג.